

Микола Миклухо-Маклай

СЕРЕД ДИКУНІВ НОВОЇ ГВІНЕЇ

Переклад з російської Б. Антоненка-Давидовича

Скорочений переклад зроблено за текстами видання: Н. Н. Миклухо-Маклай, Собрание сочинений в пяти томах. Изд-во АН СССР, 1950, тт. I и II.

ПЕРШЕ ПЕРЕБУВАННЯ НА БЕРЕЗІ МАКЛАЯ В НОВІЙ ГВІНЕЇ

ЗАТОКА АСТРОЛЯБІЇ[1]

19 вересня 1871 року

Близько десятої години ранку нарешті показався вкритий частково хмарами високий берег Нової Гвінеї. Корвет "Витязь" ішов паралельно до північно-східного берега Нової Британії з Порт-Прасліна (Нова Ірландія), нашої останньої якірної стоянки. Берег, що розлігся перед нами, як виявилось, був мисом короля Вільяма на північному сході острова.

Високі гори тягнулися ланцюгом паралельно до берега (на картах вони позначені під назвою Фіністер; заввишки ці гори понад 10 000 футів). У проході між островом Рук та берегом Нової Гвінеї було видно кілька низьких островів, укритих рослинністю. Течія тут була попутна, і ми добре посувалися вперед. Десь близько другої години корвет "Витязь" настільки наблизився до берега Нової Гвінеї, що можна було бачити характерні риси країни. На верховинах гір лежали густі маси хмар, через які годі було відрізнити верхні обриси їх; під білим шаром хмар по крутих схилах чорнів густий ліс, що своїми

темними барвами дуже відрізнявся від берегової смуги світло-зеленого кольору. Берегова смуга підіймалася терасами або приступками (десь аж до 1000 футів заввишки) і являла собою дуже характерний краєвид. Правильність цих терас далеко краще помітна внизу, на невеликій висоті. Численні межигір'я та яри, порослі густою зеленню, пересікали ці тераси й сполучали отак верхній ліс з прибережною вузькою смугою рослинності. В двох місцях на березі видно було дим, який свідчив, що тут є людина. В інших місцях берегова смуга ширшала, гори відступали далі вглиб країни, і вузькі тераси, наближаючись до моря, переходили в широкі галявини, облямовані темною зеленню. Близько шостої години вечора недалеко від берега відокремився маленький острівець, укритий лісом. Між світлою зеленню кокосових пальм на острівці видно було покрівлі хатин, а на березі можна було розпізнати й людей. Коло острів ця впадала річка, що, як видно було з виткої лінії рослинності протікала по галявині. Не знайшовши зручного якірного місця (нас пронесло десь аж 90 сажнів), ми закрили пару, і корвет "Витязь" ліг у дрейф. Вечір був ясний, зоряний, тільки гори лишалися закриті, як і вдень, хмарами, які спустилися, здавалось ще нижче, з'єднуючись з білою габою туману, що розіслався вздовж берега коло самого моря. З темних хмар на верховині часто мигтіла блискавка, але грому не було чути.

20 вересня

За ніч попутна течія посунула нас до півночі миль на двадцять. Я рано піднявся на палубу, сподіваючись до схід сонця побачити верхогір'я, вільне від хмар. І справді, гори було ясно видно, вони являли собою кілька окремих вершин, а далі був суцільний високий мур, майже скрізь однаковий заввишки. Під час сходу сонця верховина й підгір'я були вільні від хмар; між, ними тягнулися білі шаруваті хмари. Сонце освітило берег, де ясно можна було відрізнити три або чотири паралельні гірські хребти, що громадилися один над одним. В міру того як

ми посувалися вперед, краєвид берега мінявся. Терас більше не було, а до високих подовжних хребтів примикали неправильні поперечні ряди пагорків, між якими, "мабуть, протікали річки. Рослинності було тут більше.

Близько десятої з половиною години, посуваючись до затоки Астролябії, ми побачили перед собою два миси: південний – мис Рінї і північний – мис Дюпере, обидва невисокі, а другий з них далеко виступав у море. Хмари потроху оповили верхогір'я високих хребтів; величезні купчасті хмари, клубочачись і міняючи форму, лягли на них. По схилах невисоких пагорків де-не-де видно було густі стовпи диму. Стало досить тепло: у затінку термометр показував 31 градус тепла. На дванадцяту годину ми були серед великої затоки Астролябії.

На запитання командира корвета "Витязь" капітана Назимова, в якому місці берега я хотів би зійти з корабля, я показав на лівий, вищий берег, гадаючи, що правий, низький, може бути недобрий для здоров'я. Ми довго вдивлялися в берег затоки, бажаючи знайти хатини тубільців, але, крім стовпів диму на пагорках, нічого не помітили. Проте, підійшовши ще ближче до берега, старший офіцер Новосельський закричав, що бачить дикунів, які тікають. Справді, можна було в одному місці піщаного берега відрізнити кілька темних постатей, які то бігли, то спинялися.

Близько того місця виступав невеликий мис, за яким, здавалося, була маленька бухта. Ми рушили туди, і наше припущення щодо наявності бухти справдилося. Увійшовши в неї, корвет "Витязь" став на якір сажнів за сімдесят від берега на двадцяти семи сажнях глибини. Величезні дерева, що росли біля самісінького краю стрімкого скелястого берега бухти, спускали своє листя геть аж до самої поверхні води, а незліченні ліани[2] та всякі паразитні рослини утворювали

своїми китицями справжню запону між деревами, і тільки північний піщаний мис цієї бухти був відкритий. Незабаром на цьому мисі з'явилась група дикунів. Тубільці, здавалось, були дуже боязкі. Після того як вони довго радилися між собою, один з них висунувся з групи, несучи кокосовий горіх[3], якого він поклав біля берега, і, показуючи на нього на мигах, хотів, либонь, пояснити, що цей кокос призначено нам, а потім швидко зник у гущавині лісу.

Я звернувся до командира корвета, прохаючи дати мені шлюпку, щоб рушити на берег, але коли дізнався, що заради безпеки гадають відрядити ще й катер з озброєною командою, я попросив дати мені шлюпку без матросів і, наказавши обом своїм слугам, Улсону та Бою[4], зійти в шлюпку, рушив познайомитись з моїми майбутніми сусідами, захопивши наперед деякі подарунки: намисто, червону бавовняну матерію, розірвану на шматки й вузькі стрічки, тощо.

Обминувши мис, я подався вздовж піщаного берега до того місця, де ми вперше помітили тубільців. Хвилин за двадцять ми наблизились до берега, де я побачив на піску кілька тубільних пірог[5]. Проте мені не пощастило вийти тут на берег через великий прибій. Тим часом з-за кущів вийшов озброєний списом тубілець і, піднісши спис над головою, хотів на мигах дати мені зрозуміти, щоб я забирався геть. Та коли я підвівся в шлюпці й показав кілька червоних ганчірок, з лісу вискочило десь із дванадцять озброєних усяким дрюччям дикунів. Бачачи, що тубільці не відважуються підійти до шлюпки, й не бажаючи сам стрибати у воду, щоб дістатись до берега, я кинув мої подарунки у воду, сподіваючись, що хвиля приб'є їх до берега. Помітивши це, тубільці енергійно замахали руками й показали, щоб я забирався геть. Збагнувши, що наша присутність заважає їм увійти у воду й узяти речі, я наказав моїм людям веслувати, і тільки-но ми відпливли від берега, як тубільці навперейми кинулись у воду й миттю повитягали червоні

хустки. Проте, незважаючи на те, що червоне ганчір'я, здавалось, дуже припало до впадиби дикунам, які страшенно зацікавлено розглядали його й багато говорили між собою, ніхто з них не відважився підійти до моєї шлюпки. Бачачи, що мені не щастить зав'язати з ними перше знайомство, я повернувся до корвета, де дізнався, що дикунів бачили і в іншому місці берега. Я негайно рушив у тому напрямі, але дикунів там не було; тільки в бухті геть далі видно було з-за стіни зелені, що сягали аж до самої води, кінці витягнутих на берег пірог. Аж ось на березі між деревами я помітив білий пісок, швидко рушив до цього місця, що, як виявилось, було дуже затишне й гарне; висадившись тут, я побачив вузьку стежку, яка вела в гущавину лісу. Я так нетерпляче вискочив із шлюпки й подався стежкою до лісу, що навіть не дав ніяких наказів своїм людям, які заходились прив'язувати шлюпку до ближчих дерев. Пройшовши кроків з тридцять стежкою, я помітив між деревами кілька покрівель, а далі стежка привела мене до майданчика, навкруг якого стояли хатини з покрівлями майже до самої землі. Селище мало дуже охайний і привітний вигляд. Середина майданчика була добре утоптана, а навколо росли кущі з строкатим листям і підносилися вгору пальми, даючи тінь і прохолоду. Побілілі від часу покрівлі з пальмового листя гарно вирізнялися на темно-зеленому фоні довколишньої зелені, а червоно-гарячі квіти китайської троянди та жовто-зелене й жовто-червоне листя всяких видів кротонів оживляли загальний краєвид лісу, що складався з бананів[6], панданусів[7], хлібних дерев[8], арекових[9] та кокосових пальм. Високий ліс довкола захищав майданчик од вітру. Хоч у селищі не було жодної душі, проте скрізь видно було сліди мешканців, які недавно його покинули: на майданчику іноді спалахувало, тліючи, багаття, тут лежав недопитий кокосовий горіх, там – кинуте наспіх весло; двері деяких хатин були закладені якоюсь корою та забиті навхрест пластинами розколотої бамбука. А втім, у двох хатинах двері лишилися відчинені, видимо, господарі кудись дуже поспішали й не

встигли їх замкнути. Двері були на висоті двох футів, тому скидались більше на вікна, ніж на двері, це був єдиний отвір, через який можна було пройти в хатину. Я підійшов до одних таких дверей і заглянув усередину. В хатині темно, ледве можна відрізнити деякі речі, що були тут: високий піл з бамбука, на долівці кілька каменів, між якими тлів вогонь і які правили за опертя поламаному глиняному горщику, що стояв серед них; на стінах висіли низки з черепашок та пір'я, а під покрівлею, чорною від кіптяви, – людський череп. Проміння призахідного сонця освітлювало теплим світлом гарне листя пальм, у лісі лунали незнайомі крики якихось птахів. Було так добре, мирно й разом незвичайно та незнайомо, що скидалося більше на сон, ніж на дійсність.

Підходячи до другої хатини, я почув шамотіння. Обернувшись у той бік, відкіля воно долидало, я побачив за кілька кроків людину, що немовби виросла з-під землі. Людина подивилась якусь мить у мій бік і метнулася в кущі. Майже бігцем кинувся я за нею стежкою, розмахуючи червоною ганчіркою, що трапилась мені в кишені. Обернувшись і бачачи, що я один, без усякої зброї і на мигах прошу його підійти, чоловік спинився. Я одразу ж підійшов до дикуна, мовчки подав йому червону ганчірку, яку він узяв, як видно, з великим задоволенням і пов'язав нею собі голову.

Цей папуас був середній на зріст, темно-шоколадного кольору з тьмяно-чорним, кучерявим, як у негра, коротким волоссям, широким сплюснутим носом, очима, які визирали з-під навислих надбрівних дуг, і великим ротом, майже зовсім закритим настовбурченими вусами й бородою. Увесь його одяг складався з якоїсь сірої ганчірки, завширшки близько восьми сантиметрів; пов'язана спочатку як пояс, вона далі спускалася між ногами й позаду знову прикріплювалась до пояса. Два пучки плетеної сухої трави, немов браслети, щільно охоплювали руки над ліктями. За один із цих пучків чи браслетів

застромлено зелений листок, за другий на лівій руці – щось схоже на ніж з гладко обточеного уламка кістки (як я переконався потім, кістки казуара[10]). Дикун був дебелий, з добре розвинутими м'язами. Вираз обличчя мого першого знайомого видався мені досить симпатичним; я чомусь подумав, що він слухатиметься мене, взяв його за руку й не без деякого опору привів назад до селища. На майданчику я знайшов моїх слуг Улсона та Боя, які шукали мене й дивувалися, куди це я зник. Улсон подарував моєму папуасові плитку тютюну, з якою, проте, дикун не знав, що робити, й, мовчки взявши подарунок, застромив його за браслет правої руки поряд з листком бетелю.

Поки ми стояли серед майданчика, з-за дерев та кущів почали виходити дикуни, не наважуючись підійти й кожної хвилини готові кинутися навітіки. Вони мовчки, не рухаючись, стояли на достатній відстані, пильно стежачи за нашими рухами. Через те що вони не рушали з місця, я мусив брати в цілковитому розумінні цього слова окремо кожного за руку й тягти до нашого гуртка. Нарешті, зібравши всіх до купи, я, зморений, сів серед них на камінь і заходився обдаровувати їх усяким дріб'язком: бісером, цвяхами, риболовними гачками та смужками червоної матерії. Призначення цвяхів та гачків, видимо, вони не знали, проте жоден з них не відмовився їх узяти.

Коло мене зібралося чоловік з вісім папуасів; вони були різні на зріст та й виглядом де в чім різнилися також, хоч і не дуже. Колір шкіри мав небагато варіацій; найбільший контраст до типу мого першого знайомця являв собою чоловік, на зріст трохи вищий, худорлявий, з горбатим, випнутим носом і дуже стиснутим з боків чолом; борода й вуса в нього були голені. На голові підносились кучма червоно-бурого волосся, з-під якої позаду спускались на шию скручені пасма, дуже схожі на трубкуваті кучері жителів Нової Ірландії. Кучері ці висіли за вухами й спускалися аж до пліч. У волоссі стирчали два

бамбукові гребені, на одному з яких, заткнутому на потилиці, красувалося кілька чорних та білих пір'їн (казуара й какаду[11]) у вигляді віяла. У вухах були застромлені великі черепахові сережки, а в носовій переділці – бамбукова паличка завтовшки з грубенький олівець, на якій вирізано візерунок. На шиї, крім намиста із зубів собак та інших тварин, черепашок тощо, висіла невелика торбинка, а на лівому плечі – друга, що спускалась до пояса, повна всіляких речей. У цього тубільця, як і в усіх інших, верхня частина рук була туго перев'язана браслетами, за якими засунуто всякі речі – в кого кості, а в кого листя або квіти. В багатьох на плечі висіла кам'яна сокира, а деякі тримали в руках добрячий лук (мало що не заввишки з людину) та стрілу понад метр завдовжки. У них було волосся різного кольору, то зовсім чорне, то пофарбоване червоною глиною, і зачіски їхні теж були різні: в декого волосся кучмилося на голові, в декого було коротко підстрижене, а в деяких на потилиці висіли вже згадані кучері; але в усіх волосся було кучеряве, як у негрів. На бороді волосся також закручувалося дрібними спіралями. Колір шкіри мав кілька невеликих відтінків. Молодші були світліші за старих. З цих восьми папуасів, яких я вперше зустрів, четверо були хворі: у двох еліфантіазис[12] спотворив ногу, третій являв собою цікавий випадок псоріазису[13], поширеного по всьому тілу, в четвертого спина й шия були всіяні чиряками, які сиділи на великих твердих ґулях, а на лиці рябіло кілька шрамів – сліди, мабуть, таких же давнішніх чиряків.

Тим часом сонце вже сіло, і я надумав, незважаючи на мої цікаві перші спостереження, повернутися на корвет. Увесь натовп провів мене до берега, несучи подарунки: кокоси, банани та двох дуже диких поросят, в яких ноги були міцно зв'язані і які без угаву кувікали; все це було покладено в шлюпку. Сподіваючись ще більше зміцнити добрі стосунки з тубільцями й разом з тим показати офіцерам корвета моїх нових знайомих, я запропонував папуасам, що супроводили мене, поїхати зі мною до корвета на своїх пірогах. Після довгих

міркувань чоловік з п'ять сіли в дві піроги, інші ж лишилися й навіть, здавалося, гаряче відмовляли сміливців від їхнього відважного й ризикованого кроку. Одну з пірог я взяв на буксир, і ми рушили до "Витязя". Проте на півдорозі й ці, сміливіші, роздумали, показуючи на мигах, що не хочуть їхати далі, та намагалися віддати буксир, тоді як друга, вільна пірога, швидко повернулася до берега. Один з тих, що сиділи в пірозі, яку ми тягли за собою, намагався навіть своєю кам'яною сокирою перерубати снасть, що правила нам за буксир. Не без труднощів нам пощастило втягнути їх на палубу. Улсон і Бой майже силоміць підняли їх на трап. На палубі я взяв полонених під руки й повів під пів'ют; вони від страху тремтіли всім тілом, не могли без моєї підтримки стояти на ногах, гадаючи, мабуть, що їх уб'ють. Тим часом зовсім смерклося, під ют принесено ліхтаря, і дикуни помалу заспокоїлися, навіть повеселішали, коли офіцери корвета подарували їм усякі речі й почали частувати чаєм, який гості одразу випили. Дарма що їх так ласкаво пригостили, вони з помітним задоволенням, дуже покwapно спустилися трапом у свою пірогу й швидко повеслували назад до селища.

На корветі мені сказали, що під час моєї відсутності знову з'явилися на березі тубільці й принесли з собою двох собак, яких вони тут же забили, й лишили їх трупи, як подарунок, біля води.

21 вересня

Берег затоки Астролябії в тому місці, де "Витязь" кинув якір, гористий; кілька паралельних пасм гір різної височини тягнуться вздовж берега, лише на західно-північно-західному березі перериваються низиною. Північно-західний берег теж гористий, хоч і не такий високий, як південний, і кінчається невисоким мисом.

Усі ці гори (з яких найвища сягає приблизно 5–6 тисяч футів) вкриті густою рослинністю аж до самих вершин і посічені в багатьох місцях поперечними долинами. Іноді гори підступають майже до самого берега, а найчастіше між першими пагорками й морем тягнеться невисока берегова смуга. Ліс подекуди спускається до самого моря, отож нижнє гілля великих дерев занурюється у воду. В багатьох місцях берег облямовують коралові рифи, і далеко рідше він буває пологістий та піщаний, відкритий припливам; у таких місцях він являє собою зручний причал для тубільних пірог. Коло таких місць звичайно бувають, як згодом я дізнався, головні берегові селища папуасів. Усе це я спостеріг на світанку, стоячи на містку корвета, й лишився цілком задоволений загальним краєвидом країни, яку я обрав собі для дослідження й, може, досить довгого перебування в ній. Після сніданку я знову подався до селища, де був учора ввечері. Мій перший знайомий, папуас Туй, та кілька інших вийшли мені назустріч.

Цього дня на корветі мав відбутися молебень і гарматний салют з приводу дня народження великого князя Костянтина Миколайовича; тому я надумав лишитися в селищі серед тубільців, яких сьогодні зійшлося кілька десятків, щоб своєю присутністю зменшити трохи той переляк, який могла нагнати на них гарматна стрілянина.

Та до салюту лишалося ще досить часу, і я подався підшукати місце для моєї майбутньої хатини. Мені не хотілося оселюватися в самому селищі й навіть поблизу нього, по-перше, через те, що я не знав ані вдачі, ані норову моїх майбутніх сусідів; по-друге, необізнаність з їхньою мовою унеможлиблювала мені попросити їхньої згоди на те, а нав'язувати їм свою присутність я вважав за нетактовне; по-третє, не люблячи дуже гамору, я боявся, що поблизу селища мене будуть турбувати й дратувати крики дорослих, плач дітвори та виття собак.

Я рушив із селища стежкою і хвилин за десять підійшов до маленького мису, де протікав невеликий струмок і росла група високих дерев. Ця місцина видалась мені цілком придатною як своєю близькістю до струмка, так і тим, що вона була майже на стежці, яка сполучала, мабуть, сусідні селища. Намітивши отак місце мого майбутнього поселення, я поспішив повернутися до селища, але прийшов туди вже під час салюту. Гарматні постріли, здавалось, більше дивували тубільців, ніж лякали. При кожному новому пострілі вони то намагалися бігти, то лягали на землю, затуляли собі вуха, тремтіли всім тілом, немов у пропасниці, або присідали. Моє становище було досить безглузде: хоч як мені хотілося заспокоїти їх і бути серйозним, та я не міг часом утриматись від сміху; проте сталося так, що мій сміх виявився найкращим засобом проти страху тубільців; тому, що сміх взагалі заразний, я помітив незабаром, що й папуаси, наслідуючи мене, почали осміхатися, дивлячись один на одного. Задоволений, що все обійшлося гаразд, я повернувся на корвет, де капітан Назимов запропонував мені поїхати зі мною, щоб остаточно обрати місце, де будувати хатину. До нас пристали старший офіцер і лікар. Хоч, власне кажучи, я вже обрав собі місце, а втім, було не зайве подивитися на інші місця, що могли бути кращими. З трьох місць, які ми оглянули, нам подобалось особливо одне. Чималий струмок впадав тут у відкрите море, але я, прийшовши з багатьох ознак до висновку, що тубільці мають звичку приходити сюди часто, лишають тут свої піроги, а недалеко звідси обробляють плантації, сказав командирові про свій намір оселитися на першому місці, яке я сам обрав.

О третій годині послані з корвета люди заходились очищати місце від кущів та дрібних дерев, а теслярі взялися будувати хатину, почавши з того, що повбивали палі під тінню двох величезних дерев.

22, 23, 24, 25 вересня

Всі ці дні я був зайнятий будівництвом житла. Близько шостої ранку я їхав з теслярами на берег і лишався там аж до спуску прапора. Моя хатина має сім футів завширшки й чотирнадцять завдовжки, переділена навпіл перегороджею з брезенту (фарбованої парусини). Одну половину я призначив для себе, другу для моїх слуг Улсона та Боя. Через те що взятих з Таїті дощок не вистачило, стіни було зроблено з дерева тільки наполовину – в нижній частині, а для верхніх частин і так само для двох дверей знову використали брезент, який можна було згортати. На покрівлю заготовлено мати, плетені особливим способом з листя кокосової пальми; цю роботу я доручив Бою. Підлогу, половину стін та стояки по кутках зробили з дерева, купленого на Таїті й привезеного на корветі. Палі, верхні скріпи, крокви довелося вирубати й припасувати вже тут; завдяки ласці командира корвета, робочих рук було багато, й будівництво йшло успішно. Тубільці, налякані, мабуть, салютом 21 вересня та присутністю багатьох людей з корвета, мало показувалися, хіба що по два-три чоловіки та й то зрідка. Офіцери корвета заходилися знімати бухту й при цьому відвідали п'ять чи шість прибережних селищ, де за всякий дріб'язок (бісер, цвяхи, звичайні бляшки тощо), набрали багато всілякої зброї та начиння і, між іншим, виміняли понад десяток черепів.

Двадцять п'ятого числа Бой почав накривати покрівлю, бо завтра був останній день перебування корвета тут. Тим часом приходив мій доброзичливець Туй і своєю виразною мімікою силкувався пояснити, що, коли корвет піде (тут він показав на корвет і далекий обрій) і ми лишимося втрьох (він показав на мене, Улсона й Боя та на землю), прийдуть із сусідніх селищ тубільці (показуючи на ліс і немовби називаючи селище), зруйнують хатину (тут він підійшов до паль, удаючи, мовби рубає їх) і заб'ють нас списками (тут він випростався, відставив одну ногу назад і, закинувши праву руку над головою, прибрав вигляд людини, що кидає списа; потім підійшов до мене, штовхнув мене кілька разів у груди пальцем і нарешті,

напівзаплющивши очі, роззявив трохи рота й висолопив кінець язика, показуючи людину, яка падає додолу; такі ж самі мімічні рухи він зробив, показуючи по черзі на Улсона та Боя). Дуже добре розуміючи застереження Туя, я удав, проте, що не зрозумів його. Тоді він знову почав називати селища: Бонгу, Горенду, Тумбу тощо й показувати, що рубає палі. На все це я тільки махнув рукою й подарував йому цвяха. Повернувшись на корвет, я розповів про цю пантоміму в кают-компанії, і це, мабуть, спонукало лейтенанта С.Чирикова, що завідував на "Витязе" артилерією, запропонувати мені приготувати кілька мін та покласти їх навколо моєї хатини. Я не відмовився від такого засобу оборони на випадок крайньої потреби, коли б тубільці справді надумали прийти з тими намірами, які силкувався пояснити мені Туй.

26 вересня

Весь ранок писав листи в Європу і збирався. Треба було впорядкувати речі: частину я залишаю на Гвінеї, а другу висилаю назад з корветом в Японію.

Вирушаючи до Нової Гвінеї не для короткочасної мандрівки, а для тривалого, протягом кількох літ життя, я вже давно прийшов до висновку, що мені слід бути незалежним від європейської їжі. Я знав, що плантації папуасів не бідні, є там і свині; полювання могло дати мені завжди засоби прохарчуватися. Внаслідок цього й після багатьох місяців життя на судні в морі, де консерви завжди мають велике значення і вже досить-таки набридли мені, я зовсім байдуже поставився до того, щоб забезпечити себе провізією в останньому порту. Я взяв дещо, але так мало, що Павло Миколайович Назимов дуже здивувався й вельми ласкаво запропонував приділити мені багато своєї провізії, яку я вдячно взяв і яка могла мені придатися на випадок хвороби. Він лишив мені також найменшу з шлюпок корвета, а саме "четвірку", з якою на гірший випадок

може впоратись і одна людина. Мені було дуже вигідно мати шлюпку, бо, плаваючи на ній, я міг обізнатися з іншими береговими селищами, а на той випадок, коли мені зовсім не поталанило б здобути довір'я тубільців, вона давала б мені змогу переселитися в іншу, гостиннішу місцевість. Кінчивши розбирати речі на корветі, я після сніданку почав перевозитися. Моє невелике приміщення незабаром так захарастили речі, що багато ящиків довелося поставити під домом, аби тільки зберегти від дощу, сонця й крадіжки.

Тим часом ще зранку лейтенант Чириков заходився лаштувати міни, розмістивши їх півколом для оборони під час нападу дикунів з боку лісу, а чоловік з тридцять матросів розчищали місце коло хатини, так що утворився майданчик на сімдесят метрів завдовжки й сімдесят метрів завширшки, оточений з одного боку морем, а з трьох – густим лісом. Павло Миколайович Назимов був також якийсь час коло хатини й допомагав мені своїми порадами. Я показав, між іншим, командирові та офіцерам місце, де я зарію на випадок потреби (серйозної хвороби, небезпеки від тубільців тощо) мої щоденники, замітки та інший матеріал. Місце це було під великим деревом недалеко хатини; щоб легко було знайти його, на відповідному боці стовбура знято кору на один фут квадратом і вирізано стрілу, скеровану додолу.

Близько третьої години порт Константин – ім'я, дане невеликій бухті, біля якої стояла моя хатина, – являв собою жваве видовище. Перевозили останні дрова на корвет у маленькому паровому баркасі, сновигали туди й сюди шлюпки та вельботи, "шестірка" перевозила мої речі, кілька разів вирушаючи до корвета й повертаючись назад до берега. Коло моєї оселі також кипіла робота: добудовували хатину, копали ями для мін, вирубували кущі, робили зручніший узвіз від майданчика, де стояла моя хатина, до піщаного берега моря біля гирла струмка тощо.

27 вересня

О другій годині ранку я привіз останні речі. Бой, попрацювавши цілісінький день над покрівлею, спав непробудним сном. Хатина була до того захаращена речами, що ледве знайшлося досить місця, щоб лягти. Незважаючи на сильну втому, я не міг заснути: мурахи та комарі не давали спокою. Проте сама вже змога заплющити очі, хоч і не спати, дала мені велике полегшення. Близько четвертої години ранку я повернувся на корвет, щоб написати потрібні листи, не знаходячи ні можливості, ні місця зробити це в моєму новому приміщенні. Подякувавши за всі безкорисливі зроблені мені послуги та попрощавшись з усіма, я зійшов у свою шлюпку й остаточно переїхав на берег. Коли якір корвета показався з води, я наказав Улсону спустити прапора, що маяв над деревом коло самого мису, але, помітивши, що прапор не спускається, я підійшов до Улсона глянути в чому річ і, на подив та обурення, побачив, що в мого слуги, який звичайно так вихвалявся своєю хоробрістю, тремтять руки, очі повнісінькі сліз, і сам він тихо схлипує. Взявши досадливо з його тремтячих рук флаглінь, я сказав, що, поки корвет ще не відплив, він може не зволікаючи повернутись туди на шлюпці, бо далі буде вже пізно. Корвет тим часом виходив з порту Константина, і я сам віддав салют судну, яке відпливало в море. Перше, що спало мені на думку, було таке: тубільці, користуючись відходом величезного димучого страховиська, можуть кожної хвилини наскочити на мою оселю, сплюндрувати хатину та безладно розкидані речі, й що відтепер я покинутий тільки на самого себе, і все далі залежатиме від моєї енергії, волі та праці. Справді, тільки-но корвет зник за обрієм, як на сусідньому мисі з'явилась юрба папуасів. Вони стрибали й бігали, описуючи кола, їх рухи були схожі на якийсь танок, принаймні всі вони робили той самий рух. Раптом вони спинились і почали дивитись у мій бік: мабуть, помітили російський прапор, що маяв біля моєї хатини. Вони

збіглись до купи, поговорили, потім знову повернулися в мій бік, закричали щось і зникли.

Треба було одразу ж заходитися розбирати речі, безладно розкидані в хатині й курені; але від втоми і хвилювань, після двох безсонних ночей я був у вельми гіркому стані: голова йшла обертом, ноги підгиналися, руки погано слухались.

Незабаром прийшов Туй розвідати, чи залишився я, чи ні, але вже не з колишньою доброзичливістю він поглядав на мене; підозріло дивився на мою хатину, хотів увійти в неї, та я жестом і словом "табу"[14] спинив його. Не знаю, що на нього вплинуло – жест чи слово, але він повернувся на своє місце. Туй на мигах питав, чи повернеться корвет, на що я відповів ствердно. Бажаючи позбутись гостя, який заважав мені розбирати речі, я просив його (я знав уже десятків зо два слів) принести кокосових горіхів, подарувавши йому при цьому шматок червоної ганчірки.

Він справді зараз же пішов, але не минуло й години, як повернувся знову з двома хлопчиками й одним дорослим папуасом. Усі вони майже не говорили, зберігаючи дуже серйозний вираз обличчя; навіть маленький хлопчик років семи, дивлячись на нас, був дуже замислений. Туй намагався заснути чи удавав, що спить, пильно стежачи час від часу за моїми рухами, бо я вже, не панькаючись із гістьми, влаштовувався далі в своєму приміщенні. Туй знову обійшов усі міни, підозріло дивлячись на важелі з причепленими каменями та мотузками; здається, вони дуже його цікавили, але він не насмілювався близько підходити до них. Кінець кінцем він попрощався з нами, причому якимось дивно кивнув головою назад і щось промовив, чого я, однак, не дочув і не встиг записати (з першого дня знайомства з папуасами я завжди носив у кишені записну книжку, щоб занотовувати при кожній слушній нагоді слова тубільної мови), і пішов.

Близько четвертої години почувся свист, дзвінкий, тягучий, і з-за кущів виступив цілий ряд папуасів із списами, стрілами та всяким дрюччям.

Я вийшов їм назустріч, запрошуючи на мигах підійти ближче. Вони розділилися на дві групи: одна, численніша, поставивши свою зброю коло дерев, наблизилась до мене з кокосами та цукровою тростиною; друга, з шести чоловік, лишилась коло зброї. Це були жителі селища за мисом, яких я бачив сьогодні ранком, коли відходив корвет; це вони тоді стрибали й бігали. До цього селища, яке називають Гумбу, я намагався підійти на шлюпці в перший день приходу "Витязя" до порту Константина. Я подарував їм усякий дріб'язок і відпустив, показавши, що хочу спати.

28 вересня

Місячний вечір був дуже гарний. Поділивши ніч на три вахти, я взяв на себе найважчу – вечірню (від дев'ятої до дванадцятої). Коли опівночі мене змінив Улсон, я внаслідок великої втоми довго не міг заснути, і ніч, незважаючи на всі її чари, видалась мені дуже довгою.

Цей день я відбув, як і перший, розбираючи та розставляючи речі, а це було не так-то вже й просто: речей багато, а місця мало.

Папуаси витягли з моря великі клітки, або коші, подовжньої форми, якими вони рибалять. Бой (кухар) приготував нам тричі їсти і спитав о дев'ятій годині, чи не зварити ще й учетверте трохи рису. Я сьогодні спочивав, нікуди не ходив і поклав собі спати цілу ніч.

29 вересня

Проспав як мертвий, не прокидаючись ні разу. Погода дуже гарна. Цілий день не було й знаку папуасів. Я запропонував моїм людям наслідувати мій приклад, тобто спати ночами, бо дізнався, що вони поділили минулу ніч на чотири вахти. Та вони не схотіли, кажучи, що бояться папуасів. На руках та чолі утворились подушечки від укусів комарів, мурах та інших тварюк. Дивна річ, я далеко менше зазнаю лиха від цієї прикrostі, ніж Улсон та Бой, які кожного ранку приходять скаржитися, що комашня не дає їм ночами спокою.

СЕРЕД ДИКУНІВ

30 вересня

Удень я бачив тільки кількох тубільців; здається, все входить у свою колію, після того як прибуття корвета порушило нормальний плин часу. Однак я поклав собі бути обережним у своїх стосунках з тубільцями. В описах цієї раси раз у раз згадують про їхнє зрадництво та хитрощі[15]; поки я не складу про них своєї власної думки, я вважаю за доцільне бути обачним. Вечорами милуюся чудовим освітленням гір.

Після відходу корвета тут панує весь час приємна тиша: майже не чути людського гомону, сварок, лайки тощо, тільки море, вітер та іноді який-небудь птах порушують загальний спокій. Ця зміна середовища дуже сприятливо впливає на мене – я спочиваю. Потім ця рівність температури, краса рослинності, чарівна місцевість – усе це змушує зовсім забути минуле, не думати про майбутнє і тільки милуватися теперішнім. Думати й силкуватись збагнути довколишнє – ось віднині моя мета.

Море з кораловими рифами з одного боку та ліс з тропічною рослинністю з другого, – обидва вони сповнені життя,

різноманітності; віддалік гори з химерними обрисами, над горами клубочаться хмари, не менш фантастичні формами.

Прийшов Туй, в якого я взяв урок папуаської мови. Додавши кілька слів до свого лексикона, я якомога точніше записав їх і, залишившись задоволений своїм учителем, подарував йому скриньку з-під сигар, а Улсон дав йому старого капелюха. Туй був захоплений і швидко пішов, немов боячись, щоб ми часом не роздумали та не взяли назад подарованих речей, а може, бажаючи швидше показати нові подарунки своїм одноплемінникам.

Десь через годину показалаась юрба тубільців, чоловік з двадцять п'ять; попереду двоє несли на плечах причеплене до бамбукового ціпка порося; ті, що йшли далі, несли на головах посуд, і решта – кокосові горіхи. Туй та багато інших знайомих були в натовпі. Всі ці дарунки тубільці поклали на землю передо мною; потім кожний окремо передав свій подарунок мені до рук. Частина юрби відокремилася від тих, які розташувались навколо мене. Туй пояснив їм те, що встиг уже дізнатись, як користуватись кожною річчю; папуаси дуже зацікавлено розглядали речі, швидко переходячи від одної до другої. Вони мало говорили, поводитися тихо. До драбинки, тобто до дверей моєї хатини, вони не підходили, не знаю, чи то з делікатності, чи від страху. Всі вони знали, як мене звати, і, звертаючись до мене, звали на ім'я. Коло Боя зібрався гурток послухати, як він грає на маленькому залізному інструменті – губній гармонії, дуже поширеній на островах Самоа, на якій Бой грав дуже спритно. Музика справила надзвичайний ефект: папуаси обступили Боя і з помітною зацікавленістю та насолодою прислухались до цієї дитячої музики. Вони дуже зраділи, коли я подарував їм кілька таких гармоній, і зараз же почали вправлятися на новому інструменті. Просидівши близько години, папуаси пішли; прощаючись, вони простягали ліву руку. В багатьох я помітив дуже розвинений елєфантіазис.

Десь о десятій вечора над нами вдарила велика гроза;
почалася злива, але покрівля, всім нам на втіху, не промокла.

1 жовтня

Прокинувшись ще вдосвіта, я надумав піти в одне з селищ – мені дуже захотілося познайомитися з тубільцями ближче. Вирушаючи, я спинився перед питанням – брати чи не брати револьвера? Я, звісно, не знав, як мене стрінуть у селищі, але, поміркувавши, дійшов до висновку, що цей інструмент аж ніяк не може дати великої користі моїй справі. Використавши револьвер у разі крайньої потреби, навіть цілком успішно, тобто забивши на місці чоловік із шість, дуже можливо, що я в перший час після цього почував би себе безпечно: страх оборонив би мене; та чи ж надовго? Бажання помсти, численність тубільців кінець кінцем переможуть страх перед револьвером.

Потім думки зовсім іншого характеру зміцнили мій намір іти до селища озброєним. Мені здається, що людина не може бути заздалегідь певна, що вона робитиме під час якогось нового, незнаного досі випадку. Я не певен, як я, маючи при поясі револьвер, поводитимусь, наприклад, сьогодні, якщо тубільці в селищі поставляться до мене не так, як слід. Чи зможу я лишитися зовсім спокійний і байдужий до цієї "ласки" папуасів?

Проте я гадаю, що якась куля, пущена не до речі, може унеможливити мені досягнути довір'я тубільців, цебто зовсім зруйнувати всі сподіванки на успіх мого заходу. Чим більше обмірковував я своє становище, тим ясніше ставало мені, що моя сила повинна полягати в спокої та терпінні. Я лишив револьвер дома, але не забув записної книжки й олівця.

Я мав намір піти до Горенду, тобто до найближчого від моєї хатини селища, але в лісі випадково натрапив на іншу стежку, що, як я сподівався, приведе мене все ж таки до Горенду. Помітивши, що помилився, я однак надумав піти далі, будучи певний, що стежка все-таки приведе мене до якогось селища. Я так занурився в думки про тубільців, яких ще майже не знав, про наступну зустріч, що був дуже здивований, коли, нарешті, опинився біля селища, але якого саме – не міг збагнути.

Чути було кілька чоловічих та жіночих голосів. Я спинився, щоб зміркувати, де це я і що воно має тепер статися. Поки я міркував отак, за кілька кроків від мене вийшов хлопчик років чотирнадцяти або п'ятнадцяти. Ми мовчки з секунду непорозуміло дивились одне на одного... Говорити їхньою мовою я не вмів, а підійти до нього – це значило б налякати ще більше. Я стояв собі далі на місці. Хлопчик стрімголов метнувся назад до селища. Кілька гучних криків, жіночий вереск – і потім цілковита тиша.

Я вийшов на майданчик. Група озброєних списами людей стояла посередині, жваво, але напівголоса розмовляючи між собою. Інші, теж озброєні, стояли віддалік. Ні жінок, ні дітей не було – вони, мабуть, поховалися. Побачивши мене, тубільці здійснювали списи, й деякі з них прибрали досить войовничу позу, немовби готуючись кинути списа. Кілька вигуків і коротких фраз з різних кінців майданчика, і списи опустилися. Стомлений, почасти неприємно здивований зустріччю, я поволі посувався далі, оглядаючись навколо й сподіваючись побачити знайоме обличчя. Проте такого не знайшлося. Я опинився коло "барла"[16], і до мене підійшло кілька тубільців. Раптом, не знаю, навмисно чи випадково, – дуже близько біля мене пролетіли одна за одною дві стріли. Тубільці, які стояли біля мене, голосно заговорили, звертаючись, видимо, до тих, хто пустив стріли, а потім, обернувшись до мене, показали на дерево, мовби бажаючи пояснити, що стріли пущені з метою

забити на дереві птаха. Але птаха там не було, й мені спало на думку, що тубільці хочуть знати, як я поставлюсь до сюрпризу у вигляді двох стріл, які пролетіли близько коло мене. Я помітив, що тільки-но пролетіла перша стріла, як багато очей обернулося в мій бік, немовби вивчаючи мою фізіономію, та, крім виразу втоми й, може, деякої цікавості, вони, мабуть, нічого не знайшли в ній. Я й собі почав оглядатися довкола. Понурі, збентежені, незадоволені обличчя й погляди наче дорікали мені, навіщо я прийшов порушити їхнє спокійне життя.

Мені самому стало якось ніяково – навіщо справді я прийшов турбувати цих людей? Ніхто не кидав зброї, окрім двох чи трьох дідів. Тубільців почало більшати, здається, недалеко було інше селище, мешканців якого мій прихід теж сполохав. Невелика юрба оточила мене; двоє чи троє говорили дуже голосно, якось вороже поглядаючи на мене. При цьому, наче для підкріплення своїх слів, вони розмахували списками, які тримали в руках. Один був навіть до того зухвалий, що, сказавши щось, чого я, звісно, не зрозумів, раптом замахнувся списом і мало-мало не влучив мені в око чи в ніс. Рухи були напрочуд швидкі, й, розуміється, не я спричинився до того, що мене не поранено (я не встиг зрушити з місця), а спритність і певність руки тубільця, який встиг спинити кінець свого списа за кілька сантиметрів від мого обличчя. Я відійшов кроків на два вбік і міг почути кілька голосів, які нехвально (як це, може, мені здалося) поставилися до цієї безтактовності. В цю хвилину я був задоволений, що лишив револьвер удома, не будучи певний, чи так само байдуже поставився б до другої спроби, якби мій супротивник надумав її повторити.

Моє становище було безглузде: я не вмів говорити їхньою мовою і найкраще зробив би, якби пішов геть, але мені страшенно захотілося спати. Додому йти далеко. Чому б не поспати тут? Однаково я не можу говорити з тубільцями й вони не можуть мене зрозуміти.

Не довго думаючи, я знайшов місце в затінку, притягнув туди нову мату (здається, її вигляд навернув мене на думку спати тут) і з величезним задоволенням витягнувся на ній. Заплющити очі, стомлені сонячним світлом, було дуже приємно. Проте довелося напіврозімкнути їх, щоб розв'язати шнурки черевиків, попустити пояса й знайти щось підкласти під голову. Я побачив, що тубільці стали півколом, трохи віддалік од мене, мабуть, дивуючись і висловлюючи гадки про те, що ж воно тепер буде далі.

Одна з постатей, яку я бачив перед тим, як знову заплющити очі, виявилася тим самим тубільцем, що мало не поранив мене. Він стояв недалеко й роздивлявся мої черевики. Я пригадав усе, що сталося, й подумав, що все це могло скінчитись досить недобре, і тоді ж промайнула думка, що, можливо, це тільки початок, а кінець ще попереду. Але якщо вже мені випало бути забитим, то однаково, чи це станеться, коли я стоятиму, лежатиму на маті чи спатиму. Потім я подумав, що якби довелося вмирати, то свідомість того, що при цьому два, три або навіть і шість дикунів також заплатили б життям, не дала б мені великої розради. Я був знову задоволений, що не взяв з собою револьвера.

Коли я засинав, мене привабили голоси птахів; різкий крик швидколітних лорі[17] кілька разів змушував мене прокинутись; оригінальна жалібна пісня "коко"[18], навпаки, наганяла сон; тріскотнява цикад також не заважала, а скоріше сприяла сну.

Мені здається, що я заснув швидко, бо встав дуже рано й, пройшовши дві години майже весь час на сонці, з незвички почував велику втому, особливо стомилися мої очі від яскравого денного світла.

Прокинувся я, відчуваючи себе відсвіженим. Положення сонця показувало, що зараз має бути принаймні десь третя

година. Виходить, я проспав дві з лишком години. Розплющивши очі, я побачив кількох тубільців, що сиділи навколо мати, кроків за два від мене; вони розмовляли напівголосно, жуючи бетель. Вони були без зброї і дивились на мене вже не так понуро. Я дуже пошкодував, що не вмію говорити з ними. Надумавши піти додому, я почав опоряджати свій одяг; ця операція дуже зацікавила папуасів, які оточували мене. Потім я підвівся, кивнув головою на всі сторони й рушив тою ж таки стежкою назад. Мені здалося, що моя путь була тепер коротша, ніж ранком.

Після шостої години вечора знявся досить великий вітер з півночі, вдарили шквали, й пішов дощ; температура швидко знизилася. Тут смеркається вже о сьомій годині; коли нема місяця, вночі страшенно темно й за яких чотири кроки від хатини важко щось побачити.

Злива тривала всю ніч. Ранок похмурий, і знову січе дрібна мжичка.

Через мурашню тут уривається терпець – вона повзає по голові, залізає в бороду й досить боляче кусається. Бой був до того покусаний і так подряпав покусані місця, що ноги в нього спухли, а одна рука вкрилася ранами. Обмивши рани розбавленим нашатирним спиртом, я змочив глибші рани карболкою.

Ввечері зайшов до мене Туй, озброєний списом, і випросив сокиру (йому треба щось перерубати), обіцяючи незабаром повернути. Я поспішив виконати його прохання: цікаво було дізнатися, що вийде з цієї спроби моєї довірливості. Найдивніше від усього було те, що ми, не знаючи ще мови, розуміли один одного.

Вранці папуаси принесли мені чотири-п'ять довгих бамбукових жердин, футів двадцять завдовжки кожна, для веранди. Туй теж приніс мені бамбука, але за сокиру ані слова.

Я помітив, що книги й малюнки здаються тубільцям чимось особливо страшним; багато хто встав і хотів іти, коли я показав їм малюнок (портрет) з якоїсь книги. Вони просили мене швидко однести його в хатину і тільки тоді, коли я це зробив, заспокоїлися.

Я надаремно сумнівався в чесності Туя: сьогодні не було ще й шостої години, як він прийшов і приніс сокиру. Задоволений цією рисою вдачі мого приятеля, я подарував йому дзеркало, з яким він негайно втік до селища, щоб, мабуть, похвалитися подарунком. Цей подарунок, певно, спонукав і інших тубільців відвідати мене. Вони принесли мені кокосів та цукрової тростини, на що я відповів їм, подарувавши порожню коробку та невеликі цвяхи. Трохи згодом прийшло ще кілька чоловіків також з подарунками; я дав кожному по два невеликі цвяхи. Слід зауважити, що в цьому обміні не можна вбачати продаж та купівлю, це був обмін того, чого в кожного багато. Тут кожний дарував, не сподіваючись неодмінно винагороди. Я вже кілька разів випробовував тубільців щодо цього, цебто не давав їм нічого за принесені кокоси, цукрову тростину тощо. Вони не вимагали нічого за них і йшли, не взявши своїх подарунків назад.

Я помітив ще й інше: моя хатина і я сам усе ще справляємо на тубільців якесь особливе враження: їм не сидиться в мене, вони оглядаються, немов кожної хвилини чекають, що з'явиться щось особливе. Дуже небагато з них дивляться мені в очі й відвертаються або нахиляються, коли я гляну на них. Деякі дивляться на мою хатину й на речі в ній якимось заздро, хоч я не можу описати достеменно виразу таких облич, але чомусь мені здається, що в їхніх обличчях виявляються заздрощі. Двічі чи

тричі до мене приходили люди, що дивились на мене дуже лихим, ворожим поглядом. Брови їх були нахмурені, й верхня губа якось піднесена вгору; кожної хвилини я чекав, що вона підійметься вище, і я побачу зціплені зуби.

Сліди перебування команди "Витязя" помітно навколо мого мису; лісом важко пройти, бо скрізь зрубані дерева, гілля, яке висить на сплутаних ліанах, перегороджує путь. Давні стежки завалено в багатьох місцях. Звісно, все це дивує папуасів: своїми кам'яними сокирами вони не нарубали б за цілий рік стільки дерев, скільки матроси за кілька днів.

Усю ніч чути було в моїх сусідів у Горенду музику: сопілку й барабан. Там сьогодні, мабуть, свято: в людей, що приходили до мене, обличчя пофарбовані червоною охрою і на спинах усякі візерунки; майже в усіх у волоссі гребінці з перами. Туй надіслав через одного з своїх синів свинини, плодів хлібного дерева, банани й таро[19] – все це добре зварене й охайно загорнуте у великі листки.

2 жовтня

Приходили й сьогодні мої сусіди з Горенду з кількома гостями, жителями острівця Білі-Білі (на російській карті названо островом "Витязь"). Багато всяких прикрас з черепашок, собачих зубів та свинячих ікол, розмальовані обличчя та спина, підгорнуте вгору нафарбоване волосся надавало обличчям просто-таки парадного вигляду. Хоч тип обличчя годі було відрізнити, та всякі дрібні прикраси надавали людям з Білі-Білі такого вигляду, що їх одразу ж можна було відрізнити від людей Горенду та інших ближчих селищ.

Мої сусіди з Бонгу показували багато з моїх речей своїм знайомим, і ті кожного разу, бачачи якусь незнану їм річ,

широко розплющували очі, трохи роззявляли роти й клали один палець між зубами. Палець або два пальці, вкладені в рот, – означають у тубільців вираз подиву.

Коли стало темніти, я надумав пройти трохи стежкою. Мені хотілося переконатися, чи можна буде повертатися поночі з селищ; але раптом так посутеніло, що я поквапився повернутись додому, і хоч можна було роздивитися загальний напрямок стежки, однак я повернувся додому з розбитим чолом і ураженим коліном, наткнувшись спочатку на сук, а потім на якийсь пень. Отже, лісом поночі не доведеться ходити.

Я помітив, що в пляшці лишилося дуже мало чорнила, і не знаю, чи знайдеться в багажі ще одна.

3 жовтня

Ранком рушив під час відпливу на риф по здобич; гуляючи по коліна у воді, я несподівано натрапив на кілька цікавих вапняних губок. За півгодини в мене було більше як на день роботи. Повернувшись з рифу, я вирішив, проте, дати спокій мікроскопові до завтра і йти познайомитися з моїми сусідами – в селище на схід від мису Обсервації. Я пішов туди, розуміється, не знаючи дороги, а просто вибираючи в лісі стежки, які, на мою думку, повинні були привести мене до селища.

З лісу я вийшов до моря. Простуючи морським берегом, не важко було дійти до селища. Дорогою я нікого не зустрів, і мешканцям Гумбу не було кому дати звістку про мій прихід. Повернувшись з морського берега на добре втоптану стежку й ступивши по ній кілька кроків, я почув голоси чоловіків і жінок. Незабаром із-за зеленого гілля показалися покрівлі хатин. Пройшовши коло одної з них, я опинився на першому майданчику селища, де побачив досить багатолюдну і жваву

сцену. Двоє чоловіків працювали, лагодячи покрівлю одної хатинки, й, здавалося, були дуже захоплені своєю роботою, а кілька молодих дівчат та хлопчиків плели, сидячи на землі, мати з листя кокосової пальми та подавали їх чоловікам, які лагодили покрівлю; двоє чи троє жінок наглядали за дітьми різного віку; дві величезні свині з поросятами доїдали рештки сніданку. Хоч сонце було вже високо, але затінку на майданчику було багато й спеки зовсім не відчувалося. Розмова в тубільців була загальна й видавалася дуже жвавою. Ця картина своєю новизною була для мене дуже цікава. Раптом різкий крик – розмова урвалась, і зчинилося страшенне сум'яття. Жінки й дівчата, кричачи й лементуючи, кинули роботу й почали хапати немовлят, які, зненацька збуджені, плакали й ревли; підлітки, спантеличені переляком матерів, заверещали й зарепетували, тягнучи за собою дітей та боячись оглянутись; жінки метнулися до лісу; за ними подались дівчата й підлітки; навіть собаки, виючи, й свині, сердито хрюкаючи, побігли за ними.

Збентежені жіночим лементом, збіглися зо всього селища чоловіки, здебільшого озброєні чим кому трапилось, і обступили мене з усіх боків. Я стояв спокійно серед майданчика, дивуючись з цієї тривоги, не розуміючи, чим саме мій прихід міг спричинитися до такої веремії. Я дуже хотів заспокоїти тубільців словами, але поки що я цих слів не знав, і мені лишалося тільки задовольнятися жестами, а це було зовсім нелегко.

Вони стояли довкола мене, нахмурившись і перемовляючись словами, яких я не розумів. Стомившись після ранкової прогулянки, я підійшов до одної з високих платформ, видерся на неї, розташувався досить вигідно й на мигах запросив тубільців зробити те ж саме. Деякі зрозуміли, здається, що я не маю наміру завдавати їм шкоди, вони заговорили між собою спокійніше й навіть відклали набір зброю, а тим часом інші, все ще підозріло поглядаючи на мене, не випускали своїх списів з

рук. Група тубільців навколо мене була дуже цікава, але мені неважко було зауважити, що мій прихід був їм дуже неприємний. Більшість поглядали на мене боязко й усе немовби тоскно дожидали, коли я піду. Я витяг альбом, зробив кілька ескізів хатин, розміщених круг майданчика, високих платформ, подібних до тої, де я сидів, і почав потім записувати деякі замітки про самих тубільців, оглядаючи кожного з ніг до голови дуже уважно. Мені стало ясно, що моя поведінка починає бентежити тубільців; а надто не подобається їм мій уважний огляд. Багато хто, щоб уникнути мого пильного погляду, вставав і йшов, щось бормочучи. Мені дуже захотілося пити. Спокушали мене кокосові горіхи, але ніхто не подумав запропонувати мені бодай одного свіжого кокоса з тих, які валялися на землі, щоб заспокоїти спрагу. Ніхто з тубільців не підійшов ближче й не спробував заговорити зо мною, а всі дивилися вороже й понуро.

Розуміючи, що, лишаючись далі, я не посуну вперед моєї справи – познайомитись з тубільцями, я підвівся і при загальній мовчанці пройшов через майданчик, простуючи стежкою, яка привела мене до моря.

Повертаючись додому й обмірковуючи бачене, я прийшов до висновку, що сьогоднішня моя екскурсія доводить, як нелегко буде подолати недовіру тубільців і що на це треба неабиякого терпіння й такту з мого боку в поводженні з ними.

Я прийшов додому, коли вже заходило сонце. Мої слуги вже почали турбуватися через мою довгу відсутність; вони, між іншим, повідомили мене, що двоє жителів Горенду принесли три пакунки: для мене, для Улсона й Боя. Я наказав їх розгорнути, в них були варені банани, плід хлібного дерева та шматки якогось м'яса, схожого на свинину. М'ясо мені не дуже сподобалося, проте Улсон і Бой їли його залюбки. Коли вони кінчили, я дуже збентежив їх, зауваживши, що це, мабуть,

людське м'ясо. Обидва дуже зніяковіли й запевняли, що це була свинина; однак я й далі сумнівався.

4 жовтня

Ввечері якась комаха заскочила мені в око, і хоч мені пощастило її витягнути, та око дуже боліло всю ніч і повіки розпухли, тож про роботу з мікроскопом годі було й думати. Через це ранком, тільки-но почався приплив, я подався бродити на рифі і так захопився, що не помітив, як почала прибувати вода. Повертаючись з рифу на берег, я мусив кілька разів занурюватись у воду вище пояса.

Покінчили з покрівлею веранди й узялись прибирати своє кубельце. Приміщення моє становить усього один квадратний сажень, а речей сила-силенна.

Розчищав майданчик перед хатиною від хмизу та сухого листя. Моє приміщення кожного дня поліпшується і починає дедалі більше подобатися мені.

Увечері чую, хтось стогне. Йду до хатини, бачу там Боя, який, загорнувшись з головою в ковдру, ледь-ледь міг відповісти на мої розпитування. В нього була досить висока температура.

6 жовтня

Десь о четвертій годині з-за мису Обсервації раптом показався парус, а потім велика пірога особливої будови з критим приміщенням нагорі, де сиділи люди, й тільки один чоловік стояв біля стерна та керував парусом. Підпливши ближче до мого мису, стерновий, повернувшись у наш бік, почав щось кричати й вимахувати руками. Такої великої піроги я ще

не бачив. Пірога рушила до Горенду; невдовзі показалася друга, ще більша від першої, на ній стояла халабуда чи, точніше, велика клітка, де сиділо чоловік шість або сім тубільців, захищених покрівлею від гарячого сонячного проміння. На обох пірогах було по дві щогли, з яких одна – нахилена вперед, а друга назад. Я збагнув, що мої сусіди захочуть показати своїм гостям такий курйоз, як білу людину, й приготувався до зустрічі. Справді, за чверть години з двох боків, з селищ Горенду й Гумбу, показалися тубільці. З гостями, що прибули, як я дізнався, з острівця Білі-Білі, прийшло і кілька моїх сусідів тубільців, щоб пояснити своїм гостям усякі дивовижні речі коло хатини білого. Люди з Білі-Білі дуже здивовано й зацікавлено розглядали все: каструлі й чайник у кухні, моє складане крісло на майданчику, невеликий столик, що стояв там же; а мої черевики та смугасті шкарпетки просто захопили їх. Вони раз у раз роззявляли роти, примовляючи протяжно "а-а-а... е-е-е...", цмокали губами, а в крайніх випадках вкладали пальця в рота. Цвяхи їм також подобались. Я дав їм, крім цвяхів, кілька бісеринок та по червоній ганчірці, на велику досаду Улсону, якому не подобалося, що я роздаю речі дурно, бо гості прийшли без подарунків. У людей з Білі-Білі частина волосся була старанно пофарбована червоною охрою; чоло й ніс були розмальовані тою ж таки фарбою, а в деяких були розмальовані навіть спини. В багатьох на шиї висіло намисто, що спускалося на груди й складалося з двох ікол папуаської свині, зв'язаних так, що, висячи на грудях, вони являли собою лежачу цифру 3 з рівною верхньою та нижньою частинами. Цю прикрасу, яку називають "буль-ра", жителі Горенду, видимо, дуже цінять. Я пропонував їм обміняти "буль-ра" на ніж, але вони не пристали на такий обмін, дарма що дуже хотіли мати ножа. Вони були дуже задоволені з моїх подарунків і пішли в доброму настрої.

Проте я дуже здивувався, за півгодини побачивши їх знову, цього разу обтяжених кокосами та бананами; вони встигли сходити до своїх пірог і принести мені свої подарунки.

Церемонія подавання дарунків має тут свої правила: приміром, кожний приносить свій дарунок окремо від інших і передає його просто до рук особі, якій хоче подарувати. Так було й сьогодні: кожний передавав свій подарунок спочатку мені, потім Улсону – далеко менший, а потім Бою – ще менший. Люди з Білі-Білі довго лишалися коло моєї халупи і, йдучи, коли стало смеркатися, на мигах показували на мене та мою шлюпку, а потім на свій острівець, що майорів удаліні, пояснювали жестами, що не вб'ють і не з'їдять мене, що там багато кокосів та бананів. Прощаючись, вони потискали мені руку понад ліктем. Двоє, яким я чомусь більше, ніж іншим, подарував різних дрібничок, обіймали мене лівою рукою і, притискаючи один бік моїх грудей до свого, все казали: "О, Маклаю! О, Маклаю!" Коли вони відійшли на кілька кроків, то, напівобернувшись і спинившись, зігнули в лікті руку й, стискаючи кулак, розгинали його: це був їхній останній прощальний привіт, після якого вони швидко зникли.

10 жовтня

Мене звалив сьогодні з ніг перший приступ пропасниці; хоч як я кріпився, та довелося лягти й увесь день пролежати... Було погано.

12 жовтня

Сьогодні випала черга Улсону. Коли я встав, ноги в мене тремтіли й підгиналися. Бой теж запевняє, що нездужає. Моя хатина тепер справжній госпіталь. Сьогодні дізнався від Туя назви різних селищ, які видно з мого мису. Я дивувався

величезній кількості цих назв: кожний найменший мисочок та струмочок має спеціальну тубільну назву; наприклад, невеличкий мисочок, на якому стоїть моя хатина, де ніколи до мене ніхто не жив, зветься Гарагасі; мис Обсервації насупроти – Габіна тощо. Селище, яке я відвідав увечері в день приходу "Витязя" до порту Константина, зветься, як я вже згадував кілька разів, Горенду. Потім іде Бонгу, далі Мале, ще далі (селище відрізняється кількома світло-жовтими кущами, лежить коло самого берега, я його відвідав з офіцерами "Витязя") Богатім. Ще далі коло мису, недалеко вже від острівця Білі-Білі, селище Горіма; на схід від Гарагасі селище, де мені не пощастило причалити в перший день, зветься Гумбу, потім далі Марагум, ще далі селище Рай. Розпитуючи Туя, я не міг не дивуватися його кмітливості, з одного боку, та деякій тупості або повільності думання – з другого. Слухаючи назви, я, розуміється, записував їх і на тому ж таки папері накреслив схему всієї бухти, позначаючи приблизне розміщення селищ. Туй це розумів, і я кілька разів перевіряв вимову назв селищ, і Туй виправив не тільки дві назви, але навіть самий рисунок карти. В той же час моє записування назв та креслення на папері аж ніяк не цікавило його; він немовби й не помічав їх. Мені здалося чудним, що він не дивувався. Відпустивши Туя, я заходився доглядати двох хворих, які стогнали й охкали, дарма що сам я після вчорашнього приступу ледве волочив ноги. Довелося приготувати обід самому. Весь вечір обидва хворі не припиняли охкати.

13 жовтня

У мене приступ повторився. Всі хворі. Кепсько, а коли почнеться дощова пора року, буде, мабуть, ще гірше.

14 жовтня

Я дав людям випити хіни, зварив на сніданок дві порції рису на людину і рушив до лісу, щоб здихатися передусім тих стогонів та охкання. Птахів багато. Як тільки тубільці при звичаються до мене, ходитиму полювати, бо консерви мені набридли. Коли я повернувся, Улсон усе ще охкав на своєму ліжку, а Бой був на ногах і варив на обід боби. Приходив Туй з трьома людьми з Гумбу. Тютюн, який я привіз (американський у плитках), починає подобатися тубільцям. Вони вживають його, змішуючи з своїм. Курять вони так: по-перше, беруть напівсухий (сушений на сонці), але ще м'який листок тубільного тютюну, розгладжують його руками, сушать, тримаючи високо над вогнем, потім розривають на дрібні шматки, які згортають, як сигару, в також висушений над вогнем спеціальний листок, а потім уже курять, ковтаючи дим. Тепер, дістаючи від мене іноді тютюну, вони, перш ніж курити, обходяться з ним, як із своїм, цебто розривають тютюнову плитку на дрібні частини, сушать їх, а потім ще більше розкришують і домішують свого тютюну. Одна цигарка переходить від одного до другого, і кожний затягається димом один раз чи двічі, ковтає його одразу ж і передає сусідові.

Я зацікавився роботою одного з своїх гостей. Він виготовляв тонкі, вузькі смужки із стовбура якоїсь гнучкої, виткої рослини. Спочатку він вишкрябував один бік її, віддирав від неї тонку смужку й розрізав її потім уламками черепашки, які він міняв або обламував, щоб мати гострий край, який правив йому за ножа. Ці смужки призначалися для плетіння браслетів "сагю", які тубільці носять на руках над біцепсами та на ногах коло колін. Тубілець так спритно й швидко працював своїм примітивним інструментом, що, здавалося, ніякий інший інструмент не міг би для цього краще придатись.

Єдині ласощі тут для мене – це кокосова вода. Крім неї та чаю я нічого не п'ю. Звичайно випиваю два кокосові горіхи за день.

15 жовтня

З учорашньої моєї розмови з Туєм виявилось, що гори навколо затоки Астролябії дуже заселені. Він називав силу назв селищ, додаючи до кожної назви слово "мана", цебто гора.

Бой лежить уже три дні, і колір обличчя його помітно посвітлішав, зблід.

16 жовтня

Учора ввечері – страшна громовиця. Дощ ішов зливою і пробив мені покрівлю. На моєму столі був справжній потоп; довелося прибирати папери й книги, і ніч я перебув у великій вогкості. Сьогодні протягом дня в моїй хатині побувало понад сорок душ з різних селищ, і це мені досить-таки набридло; якби я вмів говорити – було б зовсім інше, та вивчення мови посувається все ще туго.

17 жовтня

У Боя, який допіру вичунав після пропасниці, з'явилась нова хвороба – великий опух лімфатичних залоз у пахвині, через що він ходить ще повільніше, ніж раніш. Улсонові теж недобре. Ледве-ледве ворушить язиком, немовби вмирає, валяється весь день, уночі зітхає і охкає; а ввечері, коли заходить сонце, виповзає і прохолоджується простоволосий, певна річ, крадькома від мене, бо я йому заборонив виходити будь-куди без капелюха, особливо ж при свіжому береговому вітрі.

Останнього тижня мені часто доводилося куховарити на нас трьох. Я не можу нікуди піти з дому на кілька днів, бо треба наглядати за хворими. Тубільці їх зовсім не слухаються, тоді як я змушую моїх сусідів поглядом спинятись і скорятися мені.

Цікаво, що вони не люблять, коли я на них дивлюсь, а якщо нахмурюсь і гляну пильно, – тікають.

18 жовтня

Почали розводити город. Зробили грядки. Робота була нелегка, бо шар землі дуже тонкий і, покопавши трохи, натикаєшся на корал. До того ж коріння так поплутане, що доводиться працювати сокирою стільки ж, як і лопатою. Посіяли боби, насіння кабачків з Таїті та кукурудзу; не знаю, що ще зійде, бо насіння, здається, недобре (лежало надто довго). Був кілька годин у лісі, милуючись величезною різноманітністю рослинних форм, і на кожному кроці шкодував, що так мало знаюся на ботаніці.

20 жовтня

Сьогодні візит тринадцяти чоловік з Ямбомби (острівця поблизу Білі-Білі), які, мабуть, багато чули про мене від жителів Білі-Білі. З моїх подарунків вони найбільше оцінили цвяхи.

Я довго спостерігав, як Туїв син, хлопчик років п'ятнадцяти, стріляв з лука в рибу, але дуже невдало: не влучив жодної. Стріли зникали на секунду у воді, а потім виринали на поверхню, стоячи у воді перпендикулярно. Потім їх знову зібрав мисливець. Стріли ці відрізняються від звичайних тим, що мають замість одного вістря кілька – чотири, п'ять, іноді й більше. Вістря зроблено з твердого дерева й настромлено на довгу тонку тростину.

Я вирішив збільшити моє приміщення – замінити високий ґанок на веранду, тобто переставити трап і передню частину веранди затулити до половини стіною. Надумав – зробив. Рушив з Боєм у ліс. У кожного з нас було по сокирі. Ми нарубали

всякого матеріалу на будівлю, і до обіду, тобто о четвертій годині, веранда була готова. Вона має чотири фути завширшки й сім футів завдовжки. З високого ящика, поставленого на другий, я зробив собі щось подібне до стола. Це буде моє звичайне місце, де я працюватиму вдень, бо тут світло й можна буде говорити з тубільцями, не рухаючись з місця. Крім того, звідси чарівний краєвид на море.

22 жовтня

Розповім сьогодні, як я досі жив більшість днів.

Уставав я раніше від моїх слуг, ще вдосвіта, десь близько п'ятої години; виходив подивитись навколо дому, чи не сталося чого нового за ніч, потім сходив до струмка митись, причому дуже часто забував брати з собою мило. Прийдеш ото вниз, згадаєш, що мило забув, та ліньки підійматися по нього в хатину, а до того ж я знайшов прекрасний заміник мила у вигляді дрібного піску на дні струмка. Захопивши трохи цього піску, натреш ним руки, і вони стають ледь червоні, та зате зовсім чисті, потім, міцно зажмурившись, витреш ним лице. Одне тільки незручно: багато піску лишається в бороді. Повертаюсь додому десь близько за чверть до шостої; вже світає. Бой розкладає вогонь і гріє воду на чай. Я йду на веранду й жду там чаю, який мені подають з сухарями або печеними бананами, дуже приємними на смак. Близько сьомої години записую температуру повітря, води в струмку та в морі, висоту припливу, висоту барометра, напрям та силу вітру, кількість випареної води в евапорометрі[20], виймаю із землі заритий на глибину одного метра термометр і записую, що він показує.

Кінчивши метеорологічні спостереження, йду на кораловий риф по морські тварини або в ліс по комахи. Сідаю із здобиччю за мікроскоп або кладу в спирт зібраних комах, або ж берусь за

якусь іншу роботу до одинадцятої години. Об одинадцятій годині снідаю. Сніданок складається з відвареного рису з кері[21]. Після сніданку лягаю в почеплений на веранді гамак і гойдаюся в ньому до першої години, причому часто засинаю. О першій годині ті ж самі метеорологічні спостереження, як і о дев'ятій годині. Потім знову берусь за якусь роботу, приміром, упорядковую свої спостереження, записані в кишеньковій книжці, рідше сідаю читати.

Прихід папуасів часто перериває мою роботу, бо я спішу до них, не бажаючи втратити нагоди додати ще кілька слів до мого папуаського словника. Після п'ятої я вирушаю погуляти в ліс до обіду, який подає мені Бой близько шостої години і який складається з тарілки варених чілійських бобів з невеликим шматком "чаркі" ("чаркі" – чілійська назва сушеної яловичини, яку я привіз із Вальпарайсо) та одної або двох склянок чаю. Тарілка рису ранком, тарілка бобів увечері, кілька склянок чаю на день – ось моя щоденна їжа. Кілька банок м'ясних та рибних консервів, привезених з собою, я віддав своїм слугам. На самий вигляд їх мене вже нудило.

Після обіду я займаюся всякими домашніми роботами, а саме: чищу рушниці, прибираю свою хатину, а потім, змінивши свій костюм, пошитий з бавовняної матерії, на фланелевий, коли смеркається, сідаю на пень біля берега, стежу за припливом та відпливом, розглядаю далекий обрій, хмари тощо. Іноді лягаю знову в гамак і прислухаюся до пташиного крику, що лунає довкола мене, та до тріскотіння десятків різноголосих цикад. О восьмій годині йду до кімнати й, засвітивши свою невелику лампочку (більше схожу на каганець, ніж на лампу), записую денні події в щоденник. О дев'ятій годині знову метеорологічні спостереження і, нарешті – передостанній акт дня, – чищу кокосовий горіх і випиваю його прохолодну воду. Повернувшись до кімнати, оглядаю заряджені рушниці й лягаю на тверду постіль, що складається з двох кошиків, застелених ковдрою,

замість матрацу та простирадел. Засинаю звичайно дуже швидко.

Візити тубільців та недуга Улсона й Боя ламають трохи розпорядок цього, на перший погляд, одноманітного, але насправді дуже цікавого для мене життя.

23 жовтня

Приходив Туй з двома іншими тубільцями. Всі були озброєні списами, луками з стрілами, й у кожного було по сокирі на плечі. Я висловив бажання, щоб гості показали мені, як користуватися луком та стрілами, і вони це зараз же виконали. Стріла пролетіла близько шістдесяти п'яти кроків, та при цьому було помітно, що найлегший вітерець дуже впливає на її літ. На такій відстані вона навряд чи могла б завдати серйозної рани; інша річ – кроків на двадцять або тридцять, і Туй, може, мав рацію, показуючи, що стріла може пробити наскрізь руку.

Потім Туй показав мені цілий маневр бою: тримаючи лук і стріли на лівому плечі, а списа в правій руці, він відбіг кроків з десять, кидаючись у різні сторони й супроводячи кожний рух коротким, різким вигуком. То він натягав тетиву лука й пускав стрілу, то наступав із списом, немовби намагаючись поранити ворога, то ховався за деревами, іноді нахилився або швидко відстрибував набік, уникаючи уявлюваної стріли. Другий тубілець, спокусившись з його прикладу, прилучився до нього й почав удавати супротивника; цей двобій був цікавий і досить характерний.

24 жовтня

Сьогодні ранком мене вразила раптова поява грибів різної форми, яких я раніше не бачив. Вони вирости просто-таки

скрізь на стовбурах дерев, на землі, на камінні й навіть на поручнях моєї веранди. Вчора ввечері їх зовсім не було. Очевидно, вони вирости за ніч. Що спричинилося до цієї появи – не знаю. Коли я міркував про це, мені спала на думку раптова поява всяких пошесних захворювань, які важко пояснити і які також, мабуть, походять від раптового розвитку мікроскопічних грибків та інших організмів. Один з найкумедніших грибів, що виріс протягом кількох годин і здивував мене своїм розміром та формою, я старанно намалював.

Сьогодні я звернув увагу ще й на те, що в цих країнах носова хусточка стає майже непотрібною річчю. Протягом місяця в мене в кишені пролежали майже невживані тільки дві хусточки. Причина цього полягає в тому, що тут немає або дуже рідко трапляється катар носової порожнини, який у північній Європі буває майже завжди.

Місячна ніч сьогодні чудова. У лісі фантастично хороше. Гойдаючись у гамаці, почепленому між деревами, я прислухаюсь до нічної музики і споглядаю різноманітність рослинних форм, залитих місячним сяйвом.

25 жовтня

Лежання в гамаці ввечері не минулося мені дарма. Вночі мене трусило, я прокинувся геть зіпрілий і якийсь кволий. Увесь ранок мене змагали такі лінощі, що я майже нічого не робив. Ліньки було навіть читати, бо тримати книгу, лежачи в гамаці, здавалося мені занадто важкою справою. По обіді малював, але незабаром смерклося, і я не встиг закінчити. Знову йде дощ; доводиться переносити речі з одного місця на друге. Бой усе ще лежить. Улсон ледве-ледве рухається.

26 жовтня

Я і Улсон працювали цілий день у лісі, а потім у хатині, намагаючись полагодити покрівлю. Бой, який усе ще мучиться від своєї пухлини, охкає або, точніше сказати, мукає, як теля. Цей концерт так надокучив мені, що вигнав мене з дому. Давши хворому невелику дозу морфію, я вийшов на майданчик. Ніч була чарівна, і стогін хворого, що долинав сюди, являв разючий дисонанс до невимовної краси природи.

27 жовтня

Бой стогнав цілу ніч, часто будив мене, й через це я прокинувся, коли вже зовсім розвиднілося. Улсон приніс мій сніданок на веранду, сказавши при цьому, що Туй уже давно сидить у кухні. Випивши чаю, я пішов у кухню (в курінь) і, справді, побачив там папуаса, але зовсім мені незнайомого. Я почав роздивлятися його, та все ж таки не міг пригадати, де й коли я його бачив. Я подумав, що незнайомець прийшов разом з Туєм, а Туй уже пішов. Але який же був великий мій подив, коли Улсон спитав мене: невже я не пізнаю Туя? Я знову глянув на тубільця, який, усміхаючись, показував на черепки скла та на свою верхню губу, і тут я помітив, що він поголив вуса й частину бороди. Це так змінило обличчя мого давнього знайомого, що я спочатку його зовсім не впізнав. Губи й підборіддя були добре поголені, він так вправно зробив цю операцію, що навіть анітрохи не подряпався. Відкриття, що склом зручно голитись (на островах Полінезії. цей спосіб дуже поширений), до якого Туй дійшов зовсім самотійно, дуже піднесло цінність розбитих пляшок, у чому я одразу ж переконався, бачачи, з яким виразом задоволення Туй прийняв подарунок від Улсона: кілька уламків скла. Подібність розбитого скла до відбитих уламків кременю або кусків розбитих черепашок, – інструменти, що їх уживають папуаси до різання, – легко пояснюють відкриття Туя і разом з тим доводять спостережливість і бажання тубільців обізнатися на досвіді з новими для них речами.

Увійшовши на веранду, я побачив неприємну річ: покрівля, над якою я працював п'ять годин, знову протікає, чого я ніяк не сподівався, накладаючи сплетене кокосове листя дуже густо. Обмірковуючи причини цього, я прийшов до висновку, що до такого нещастя призвели не матеріали й не спосіб класти листя, а надто малий нахил покрівлі. Цим можна пояснити, чому такі високі покрівлі в хатинах на островах Тихого океану. Саме ця висота й стрімкість переважно роблять покрівлю непроникною для дощу.

Почуваючи себе недобре, я прийняв хіну (з півграма) і добре зробив, бо о першій годині я почув пропасницю в усіх членах, але, прийнявши хіну, я запобіг приступу. Улсону теж погано; ходить і говорить, як хворий. Бой не підводиться. Знову госпіталь. Буваю вдома тільки вечорами та вночі. Цілий день я на майданчику коло дому й частенько на веранді. Доводиться засвічувати лампу о пів на сьому. Не минає вечора або ночі без далекого грому й дуже яскравої блискавки. Сьогодні знову гроза, знову тече на стіл, на книжки... Скрізь мокро.

28 жовтня

Приходив знову Туй. І знову я спочатку не впізнав його – так змінився вираз його обличчя. Раніше його фізіономія, здавалось мені, відрізнялася від інших своєю симпатичністю; тепер вона справляє на мене неприємне враження. Причина тому – вираз рота. Лінія рота взагалі дуже впливає на вираз обличчя, але такого разючого доказу слушності цього мені ще не траплялося бачити. Вуса й борода, справді, хороша маска.

Знову десь о другій годині віддалік показалися парусні піроги. Сподівався, що прийдуть гості, але нікого не було.

Бой стогне жахливим, розпачливим голосом; я дав йому невелику дозу морфії, який його незабаром заспокоїв. О восьмій годині пішов дощ. О дев'ятій годині, кінчивши метеорологічні спостереження, я вже хотів був лягти спати. Раптом знову чую стогони. Що таке? В Улсона знову приступ.

29 жовтня

Незважаючи на Улсонові стогони, я заснув, але не встиг проспати й півгодини, як мене знову збудило виття, яке, здавалося, то наближалось, то знову віддалялось. Спросонку я не міг розібратися, що б це воно могло бути. Вийшов на веранду.

Дощ ущух, і було не дуже темно. Я одягнувся, вийшов, спустився до струмка, і мені заманулося піти стежкою до Горенду й послухати папуасів, бо це виття не могло бути нічим іншим, як співом тубільців. Треба було сказати Улсону, що я йду, йому моя фантазія не сподобалась. Він запевняв мене, що коли зненацька прийдуть папуаси, то неодмінно заб'ють його й Боя, бо обидва вони хворі і боронитися не можуть. На розраду йому я лишив мою рушницю-двостволку коло його ліжка й запевнив, що на перший постріл повернусь негайно в Гарагасі. Дощ минув, але було похмуро; проте, хоч і ховаючись за хмари, зійшов місяць, і я міг обережно продиратися стежкою. Співи чулися чимраз голосніше, в міру того як я наближався до Горенду. Дуже стомившись з цієї прогулянки в пільмі, я сів на пень і почав прислухатися. Співи чи виття, що летіли мені назустріч, були дуже прості, й мелодія раз у раз повторювалася. Крім того, цей примітивний мотив підіймався й спускався неправильними хвилями або й зовсім несподівано уривався, щоб початись через півхвилини. Час від часу чути було удари барума[22].

Іноді той самий спів починався поволі, тихо, протяжно, помалу зростав, ставав дедалі голосніший, такт чимраз частішав; нарешті спів переходив у якийсь майже нелюдський крик, що, раптом обриваючись, завмирав.

Сидячи на пні, я двічі мало не звалився. Мені здавалося, що я бачив якийсь страшний сон. Прокинувшись удруге й почувавши велику охоту спати, я змінив свій намір: замість того, щоб іти вперед, пішов назад і не пам'ятаю, як дістався до моєї хатини, де одразу ж ліг, навіть не роздягаючись. Кілька разів ще я чув спросонку уривки папуаського концерту.

30 жовтня

Сьогодні ранком пішов уперше в цю пору дня дощ. Чи не надходить дощова пора року? Коли дощ перестав, я бачив, сидячи на пні коло мого флагштока, оригінальний спосіб рибальства. Був відплив; дрібна риба, що її, мабуть, переслідували акули, яких тут чимало, металася на всі сторони, вистрибуючи іноді з води. З-за дерев коло берега вийшов Туй і стежив за рухами риб. Зненацька риби, певно нещадно переслідувані ворогом, метнулись до берега. Кількома стрибками Туй опинився коло них. Води було там трохи нижче колін, і дно, розуміється, добре видно. Раптом Туй енергійно стрибнув, і одна з рибок була піймана. Туй ловив їх ногою. Він спочатку придавив рибку стопою, потім підняв, ухопивши між великим і другим пальцем ноги. Зігнувши коліно, він простягнув руку й, визволивши здобич, поклав рибку в торбу. Після цього, швидко нахилившись і схопивши камінь, Туй щосили кинув його у воду, потім, підійшовши до того місця, куди кинуто камінь, він, стоячи на одній нозі, підняв другою забиту каменем рибку. Все це було зроблено не тільки дуже вправно, але також і вельми граціозно. Слід зазначити, що Туй людина зовсім не молода; мені він видається років під сорок п'ять або й більше. Побачивши мене на моєму місі, він прийшов у Гарагасі. Я кинув

на землю клптик паперу й сказав, щоб вiн пiдняв його ногою. Я хотiв знати, чи може вiн так щiльно притиснути великого пальця до другого, щоб утримати папiр. Папiр миттю пiднято, i вiн, перейшовши за Туєвою спиною в руку, був переданий менi. Те ж саме вiн зробив з невеликим каменем, якого пiдняв з землi, не спиняючись нi на секунду.

Кожного дня я бачу нових метеликiв, але мало доводиться їх ловити – невправний я, i до того ж – з двох бокiв море, а з двох iнших – лiс, вiльного мiсця навколо дому небагато. Сьогодні бачив особливо багато великих i гарних метеликiв, та зловив тiльки одного. Не можу сказати, що зовсiм дужий; голова важка, спина болить i ноги кволi. Вночi Боєви було набагато краще, бо я йому майже силомiць прорiзав великий налив – це треба було конче зробити. Я наказав Улсоновi потримати товариша, i миттю все було зроблено. Вночi, прокинувшись близько одинадцятi години, чую знову стогони; в Улсона – приступ. Ходить, заточуючись, з осклілими очима й змарнілим лицем.

Стан Боя починає мене непокоїти; пропасниця, видимо, минула, та все ж температура тiла далеко вища вiд нормальної; кашель, який, за його словами, турбує Боя вже кiлька рокiв, здається, подужчав останнiми тижнями внаслiдок опуху, який кiнчився наливом. Ось уже два тижнi, як Бой лежить i майже не їсть; це частково через упередження, нiби хворому слiд дуже мало їсти.

31 жовтня

Приходило кiлька жителiв Бонгу з своїми гiстьми з близьких гiр. Верховинцi вiдрiзняються вiд берегових папуасiв недбалiшою зачiскою i, як менi здалося, трохи свiтлiшим кольором шкiри.

1 листопада

Бачив знову кілька тубільців, які живуть у горах. Вони носять менше прикрас, ніж берегові папуаси. Вдалині показалися дві піроги, що йдуть від селища Богатім, прямуючи, здається, прямо сюди.

У папуасів нема звичаю вітатись чи прощатись із близькими сусідами; вони це роблять тільки в надзвичайних випадках. Туй, який бував у Гарагасі частіше від інших тубільців, приходить і йде, не кажучи ані слова й не роблячи ніякого жесту. Я не помилився: дві партії тубільців, чоловік десь із двадцять, приходили до мене. Я хотів швидше їх збутись і мовчав майже весь час, спостерігаючи гостей, які розташувалися навколо мого крісла.

Поки що я не помітив у папуасів якоїсь улюбленої пози, вони часто міняють її: то сидять навпочіпки, то, стаючи навколішки, сидять на своїх литках, то, майже не міняючи цієї пози, розсувають ноги. Іноді вони лягають, підпираючи рукою підборіддя, і їдять або говорять собі далі, зрідка міняючи свою позу. Улсон приніс свою гармонію і почав грати; при перших же звуках папуаси посхоплювалися всі разом і відсунулись назад. За якийсь час дехто з них почав нерішуче підходити. Загалом музика, яка роздирала мені вуха, дуже сподобалася гостям; вони виражали свій подив і захоплення, стиха посвистуючи та похитуючись з боку на бік. Щоб збутись гостей, я роздав кожному по смужці червоної матерії, якою вони пов'язали собі голови. Загалом, молоді тубільці тут дуже ласі до всяких прикрас. Для повного туалету папуаського красуня треба, мабуть, чимало часу.

2 листопада

Вночі я поклав собі вирушити самому в шлюпці подивитись конфігурацію поближких пагорбів. Уставши ще вдосвіта й випивши холодного чаю, бо сніданку мені не хотілося дождити, я рушив на шлюпці спочатку до мису Габіна (мис Обсервації), а потім уздовж берега в напрямі до селища Мале. За береговим мисом здіймалося кілька пагорків заввишки футів з триста, їхні схили, вкриті високою травою, не скрізь ще заросли лісом. Подекуди в горах, які височіли над пагорками, кучерявилися димки вогнищ. Мабуть, там були селища.

Цього ранку я заходився ловити тварини на поверхні моря, і незабаром моя банка наповнилася кількома невеликими медузами, сифонофорами[23] та багатьма видами раків. У всякому разі, сьогоднішня екскурсія показала мені багатство тутешньої морської фауни.

Добре-таки стомившись, голодний, я повернувся до Гарагасі на сніданок, після чого попрацював кілька годин біля мікроскопа, розглядаючи уважніше мою здобич.

Після денної праці я лежав увечері спокійно в гамаці на веранді. Хоч було ще не пізно (тільки шоста година сорок п'ять хвилин), але стало вже дуже темно. Чорні хмари близької громовиці насувалися чимраз більше. Я спокійно милувався блискавкою, яка раптом осяювала хмари, коли нараз почув, що мій гамак захитався, потім настав другий поштовх, але цього разу похитнувся і затанцював не тільки гамак, а й покрівля, і стіни, і стовпи мого дому. Прибігши з кухні, Улсон почав настирливо мене допитуватись, чи буде ще землетрус і чи буде він великий.

Години через дві я сидів у хатині й тільки-но заходився відраховувати поділки анероїда[24], як знову почув, що земля заколивалася, але дужче, ніж перший раз, і триваліше. Записавши цю подію до метеорологічного журналу, я ліг спати,

просячи Улсона збудити мене, якщо він почує вночі щось подібне. Я боявся проспати землетрус, як це вже було зо мною в Мессіні 1869 року, коли я проспав прекрасно цілісіньку ніч і тільки другого дня дізнався, що більшість тубільців не могли склепити очей протягом усієї ночі. Справді, вночі мене збудив землетрус: підо мною захиталися ліжка й підлога. Все вже заспокоїлося, коли я почув голос Улсона, що кликав мене. Громовиця, яка громадилася всю ніч, зовсім розвіялася на ранок, і, коли сонце сходило, небо було майже зовсім безхмарне.

3 листопада

Мені треба було в лісі вирубати кілька жердин, і я допіру повернувся додому, коли прийшов Улсон, повідомляючи, що земля все ще не заспокоїлася. "Як це так?" – спитав я. Улсон дуже здивувався, що я нічого не помітив, запевняючи, ніби він багато разів почував невеликі поштовхи. "Це хиталась не земля, а ваші коліна, – сказав я Улсонові, – бо за півтори години у вас знову буде приступ пропасниці". Улсон лишився дуже невдоволений з моєї відповіді, кажучи, що він не помиляється. Виявилося, що справді він мав рацію, бо протягом наступної години я й сам відчув два чи три невеликі, хоч і виразні коливання.

4 листопада

Ось незабаром уже шість тижнів, як я познайомився з папуасами, але вони не бачили ще в мене ніякої зброї. Вдома вона в мене, звичайно, є, але, йдучи навіть у ліс, я рідко беру з собою револьвер; вирушаючи ж до тубільних селищ, я не беру його ніколи. Ця беззбройність видається тубільцям надзвичайно дивною. Вони вже не раз намагалися дізнатись, чи не маю я в хатині списа, лука або стріли, пропонували навіть узяти в них, але я відповів на це тільки сміхом і дуже зневажливим жестом.

відсунув від себе їхню зброю, показавши, що я не потребую її. Їх було чоловік з двадцять, і всі озброєні. Мій вчинок дуже спантеличив їх; вони подивилися на свою зброю, на дім, на мене й довго розмовляли між собою. Хай, поки це можливо, вони нічого не знатимуть про мою зброю.

5 листопада

Комарі й мурахи не давали мені спокою. Спав кепсько. Близько другої години ранку знову затанцювала й захиталася хатина. Землетрус тривав не більше як півхвилини, але був дужчий, ніж два дні тому. Під впливом цих коливань землі в тебе постає якась цікавість; питаєш себе: "А що далі буде?" Довго не міг заснути, сподіваючись знову землетрусу. Барометр підноситься вище й вище. Вночі, під час землетрусу, піднісся до 515, – не знаю, що спричинилося до цього. Ранком був дощ, але потім розпогодилося.

6 листопада

Вночі була страшенна громовиця; важко, не будучи на місці, уявити собі ті гуркоти грому й майже безнастанну блискавку, що протягом трьох або чотирьох годин заглушували й засліплювали нас. Дощ падав не краплями, а лив тонкими цівками. Після такої ночі ранок був свіжий, повітря прозоре. День був чудовий, і я, навіть не шукаючи особливо, наловив багато комах, які після дощу повиповзали просушитись. Мені також пощастило піймати довгохвосту ящірку з довжелезними задніми ногами.

7 листопада

Улсона сьогодні знову схопила пропасниця, що супроводилася блювотою та маренням. Я встиг намалювати портрет одного тубільця.

Важко працювати, коли обидва слуги хворі; доводиться самому готувати страву, бути медиком і сиділкою, приймати непроханих, цікавих, часом надокучливих гостей, а головне, усвідомлювати, що ти зв'язаний і мусиш сидіти вдома... В такі дні, навіть у тому разі, коли почуваю себе вкрай погано, я змушений лишатись на ногах.

8 листопада

Знову вдарила гроза; в халупі скрізь мокро й вогко. Вставав уночі давати ліки хворим, які стогнали й охкали весь вечір і всю ніч. Близько дванадцятої години відчув легкий землетрус – земля ніби здригалася. Почувалося, що гори, весь ліс, хатина й риф тремтять під впливом могутньої сили. Гроза триває далі з безнастанною блискавкою та великим гуркотом грому. Злива й пориви вітру доповнювали цю картину.

9 листопада

Ранок був вогкий і свіжий (тільки 22 градуси вище нуля). Тепло одягнений, я пив на веранді чай, коли побачив перед собою Туя, який, також почувуючи свіжість ранку й не маючи відповідного до температури костюма, приніс з собою примітивну, але досить зручну, щоб переносити, грубку, а саме: грубеньке тліюче поліно. Підійшовши ближче, він сів коло веранди. Дивно було дивитись, як він, бажаючи зігрітись, переносив це поліно з одного боку тіла до другого – то тримав його коло грудей, то клав спочатку біля одного, а потім біля другого боку, то ставив його між ногами, зважаючи на те, яка частина тіла найбільше змерзла. Незабаром прийшло кілька

жителів Бонгу; серед них був чоловік низенький на зріст із диким і боязким виразом обличчя. Він не відважувався підступити до мене, і я сам підійшов до нього. Він хотів був утекти, та інші його спинили. Подивившись на мене, він довго сміявся, потім почав стрибати, стоячи на місці; очевидно, це вигляд першої білої людини призвів його до такого дивного стану. Люди з Бонгу намагалися пояснити мені, що цей чоловік прийшов з дуже далекого селища, яке лежить у горах і зветься Марагум, щоб подивитись на мене та на мій дім. Усі тубільці з нагоди холодного ранку мали при собі свої "нагрівачі"; в декого замість поліна був охайно зв'язаний оберемок тростини. Присівши перед моїм кріслом, вони склали свої головешки й тростину на зразок багаття і почали коло нього грітись. Я не раз уже помічав, що тубільці носять з собою головешки, щоб, переходячи з одного місця на друге, мати змогу запалювати свої сигари. Трохи пізніше надійшла друга партія тубільців з Гумбу також із своїми гістьми з Марагум-мана, які зацікавили мене як верховинці. Тип їх був зовсім однаковий з приморськими жителями, але колір шкіри далеко світліший, ніж у моїх сусідів. Він не видавався темнішим від кольору шкіри багатьох жителів Самоа, і це мені одразу впало в очі. Особливо в одного з них шкіра на лиці була далеко світліша, ніж на тілі. Жителі Марагум-мана були присадкуваті, але досить кремезні: ноги міцні, з розвинутими литками. Я їм подарував дещо, і вони пішли дуже вдоволені, не перестаючи дивуватись з мого дому, крісла й одягу. В Улсона знову пропасниця. О п'ятій годині гроза, дощ, вогкість, тож я мусив сидіти вдома й кутатися.

Дощові дні мені надзвичайно неприємні. Через те що моя хатина дуже мала, вона править мені і за спальню, і за комору. Коли дощу нема, я цілі дні буваю поза нею; різні кутки майданчика навколо дому становлять власне мій дім. Тут моя вітальня з кількома колодами та пнями, на яких можуть розміститися мої гості; там, у затінку, де є далекий краєвид на море, мій кабінет з вигідним кріслом та складаним столом; було

також спеціальне місце, яке я призначив на їдальню. Взагалі, поки не полили дощі, я був дуже задоволений моїм приміщенням.

10 листопада

Я бачу, що тубільці тут. – люди практичні, вони дають перевагу корисним речам над усяким дріб'язком. Ножі, сокири, цвяхи, пляшки тощо вони цінять далеко більше, ніж бісер, дзеркала та ганчірки, які вони хоч і беруть залюбки, але ніколи не випрошують, як сокири або цвяхи.

Недовірливість моїх сусідів буває просто-таки смішна. Якось вони дуже зацікавлено роздивлялися мій ніж. Я показав їм ще два великі ножі завдовжки з півтора фута й, жартуючи та сміючись, пояснив їм, що подарую ці два великі ножі, якщо вони лишать у мене в Гарагасі маленьке папуасеня, яке прийшло з ними.

Вони збентежено презирнулися, швидко поговорили між собою й потім сказали щось хлопчикові, після чого той бігом метнувся в ліс. Тубільців було понад десяток, і всі вони озброєні. Вони, здається, дуже боялися, що я захоплю дитину. І це були люди, що вже разів з двадцять або й більше відвідували мене в Гарагасі.

Другий приклад: приходять до мене чоловіка три або чотири неозброєні. Я знаю вже наперед, що недалеко в кущах вони лишили одного або й двох чоловіків при зброї, щоб ті в разі потреби встигнули до них на допомогу. Звичайно тубільці намагаються приховати, що вони приходять озброєні.

Про жінок годі й говорити. Я не бачив ще жодної поблизу, хіба тільки що здалека, коли вони тікали від мене, як від дикого звіра.

11 листопада

Сьогодні знову випала моя черга хворіти. Хоч приступ був ранком, проте він на весь день позбавив мене змоги будь-що робити. Улсона я знову поставив на ноги хіною. Бой ут: є ще хворіє. Я регулярно даю йому хіну й умовляю, щоб він їв, але він живиться майже самими тільки бананами та цукровою тростиною. Потай від мене, як це я дізнався від Улсона, він випиває багато води, дарма що я йому кожного дня кажу, щоб він не пив нічого іншого, окрім гарячого або холодного чаю.

Вечорами Улсон набридає мені постійними оповіданнями про своє минуле життя. У деяких людей це просто потреба говорити, вони не можуть жити без балаканини. А мені саме з такими людьми важко жити. Сьогодні ранком мені пощастило зробити досить вдалий портрет Туя.

12 листопада

Ночами тут далеко більше гамору, ніж удень. З опівдня до третьої або четвертої години, крім коників та дуже небагатьох птахів, нікого не чути; та тільки-но зайде сонце, як починається найрізноголосіший концерт: кричать жаби, цикади, нічні птахи, до них долучаються голоси всяких тварин, яких мені ще не довелося бачити. Майже щовечора за супровід до цього концерту бувають гуркоти грому, який удень чути дуже рідко. Вночі й прибій на рифах чується ясніше: до всього цього приєднується ще докучливе пицання комарів, а часом здалека долинає завивання папуасів, яке заступає їм пісні. Незважаючи

на всю цю музику, мені загалом спиться добре. Сьогодні цілий день я почуваю втому в усьому тілі після вчорашнього приступу.

13 листопада

У тутешніх тубільців є тільки одне означення, щоб передати поняття "писати" та "малювати", і це цілком зрозуміло, бо вони ще не дійшли до винаходу письмен. Коли я записую що-небудь, вони кажуть: "Маклай негрєнгва". Якщо я малював когось із них, вони також казали "негрєнгва". Показую їм друкований папір – знову "негрєнгва". Пояснюючи один одному користь маленького цвяха для різьблення бамбукового футляра на вапно, вони знову вживали слово "негрєнгва".

Ще раз приходили до мене жителі Бонгу з своїми гістьми з гір (верховинцями). Я намагався дізнатись, як вони добувають вогонь, але не міг, не знаючи достатньо їхньої мови.

Тубільці дуже чіплялися до мене, щоб я пожував з ними бетель[25], на що я, проте, не погодився, пригадуючи, як уже куштував одного разу, але обпік собі язика негашеним вапном, якого домішав надто багато.

15 листопада

Під час припливу (близько четвертої години) я та Улсон заходилися коло нелегкої роботи: витягнути на берег нашу "четвірку", щоб просушити її та пофарбувати. Шлюпка, як виявилось, була надто важка для двох чоловіків, та, незважаючи на це, ми її подужали, причому нам став у пригоді залізний лом і система блоків, яку я дістав від П.Новосильського. Попрацювавши понад годину, ми витягнули нарешті шлюпку на берег до того місця, куди вода ніколи не сягає, навіть за найвищого припливу.

Ми таки добре стомилися.

16 листопада

Після ранішнього чаю знову заходилися працювати: треба було поставити шлюпку так, щоб почистити її та пофарбувати. Ця тяжка робота тривала, проте, не більше як годину. Довелося напружити всі сили, щоб досягти задовільних наслідків. В іншому місці, де можна було б легко знайти допомогу, ми обидва сказали б, що наша вчорашня й сьогоднішня праця не під силу нам, і вдалися б до сторонньої допомоги. Та тут, де не було на кого покладатись, сам берешся за все й отак випробовуєш свої сили. Це цілковите напруження всіх здібностей і сил можливе за нашої цивілізації тільки в надзвичайному становищі, та й то рідко, і що далі, то рідше воно буде траплятись. Удосконалення за нашої цивілізації сприяють чимраз більше розвиткові тільки деяких наших здібностей, розвиткові однобічному. Я не ставлю цим на п'єдестал дикуна, якому конче потрібні розвинуті м'язи, не проповідую повертатись на перші шаблі людського розвитку, але разом із тим я переконався з досвіду, що для кожної людини її фізичний розвиток повинен іти всіма сторонами більш паралельно, а не поступатися цілком перед перевагою розумового розвитку.

17 листопада

Нового нема нічого. Все по-давньому. Ранком я зоолог-дослідник, потім, якщо люди хворі, куховар, лікар, аптекар, фарбувальник, кравець і навіть праля. Одне слово – і швець, і жнець, і на дуду грець. Дарма що я дуже терпляче вчу тубільну мову, та все ще розумію дуже мало; більше здогадуюсь, що саме тубільці хочуть сказати, а говорю ще менше.

Папуаси з сусідніх селищ починають, здається, менше цуратися мене... Справа йде на краще, моя політика терпіти й не нав'язуватись, як виявляється, цілком слухна. Не я до них ходжу, а вони до мене; не я їх прошу про що-небудь, а вони мене, і навіть починають упадати коло мене. Вони все більше звикають до мене: приходять, сидять довго, а не намагаються, як то перше було, випросити що-небудь і потім мерщій вислизнути з своєю здобиччю.

Прикро тільки, що я так мало знаю їхню мову. Знати мову, я певен, – це єдиний спосіб усунути недовір'я, яке все ще в них є, а також і єдиний спосіб обізнатися з тубільними звичаями, мабуть, дуже цікавими. Вчитись мови мені зручніше вдома, ніж відвідуючи селища, де тубільці бувають звичайно так збуджені й збентежені моїм приходом, що важко змусити їх усидіти на місці. В Гарагасі в них зникають найменші ознаки нахабності; вони терпляче відповідають на запитання, дозволяють розглядати, міряти й малювати себе. До того ж у Гарагасі в мене все напхвваті – інструменти для антропологічних вимірів, усе потрібне для малювання, а також багато всяких подарунків, щоб винагородити терпіння тубільців або обміняти за який-небудь дріб'язок прикраси чи взагалі різноманітні речі, які папуаси носять завжди з собою під пахвою в особливих торбах.

Я не пропускав нагоди, коли мене відвідують верховинці, виміряти їхні голови, провести всякі антропологічні спостереження і, між іншим, зібрати зразки для моєї колекції волосся. Як відомо, вивчення якості волосся представників різних рас має велике значення в антропології; тим-то я ніколи не гребую нагодою доповнювати мою колекцію новими зразками. Спершу збирати їх було тут трохи важко. Не можна було дивитись без сміху, з яким жахом відскочив Туй, побачивши ножиці, коли я підніс їх до волосся. Він ладен був тікати й не підходив до мене весь час, поки я тримав ножиці. Відмовитись збирати волосся в цій місцевості я не міг, але як

перемогти небажання Туя, який з усіх моїх нових знайомих був найближчий до мене? Якщо вже й він не погоджується на це, то що ж робитимуть інші, дикіші? Я подумав, чи не візьме він на обмін за своє волосся трохи мого й, відрізавши собі пасмо, запропонував йому взяти його, звісно, на обмін. З цим поталанило. Я вибрав у нього кілька кучерів, відрізав їх і віддав йому свої. Поки я загортав зразок волосся в папір і надписував статтю, приблизний вік і те місце на голові, відкіля я зрізав, Туї також загорнув ретельно моє волосся в листок, який він зірвав неподалік. Отаким способом, цебто шляхом обміну на власне волосся, моя колекція значно збільшилася. Проте одного дня Улсон зауважив мені, що я остриг собі весь лівий бік голови. Це сталося через те, що коли я тримав ножиці в правій руці, мені легше було зрізати волосся на лівому боці голови. Відтоді я почав різати волосся й з другого боку.

Гуляючи якимось у лісі, я зайшов так далеко, що мало не заблуdivся, та, на щастя, я вийшов нарешті на стежку, що привела мене до моря, де я одразу ж міг зорієнтуватися. Це сталося коло селища Мале, куди я, однак, не пішов, а подався в Бон-гу по дорозі додому. Але дійти до Бонгу мені не пощастило.

Було вже майже темно, коли я дістався до Горенду, де я надумав переночувати на великий подив тубільців. Прийшовши в селище на майданчик, я попрямував до великої "буамбрамри" Туя (великої хатини, призначеної для самих тільки чоловіків), бажаючи якомога менше завдавати клопоту тубільцям, бо знав, що мої відвідини турбують усіх мешканців селища. Справді, почулися вигуки жінок і плач дітей. Туя, який підійшов до мене, я сказав, що хочу спати в нього. Він щось багато казав мені, здається, хотів провести мене при світлі факела до Гарагасі, згадував щось про жінок та дітей. Я майже не зрозумів його і, щоб відкараскатися, ліг на барлу – довгий піл з великими бамбуками замість подушок, і, заплющивши очі, сказав: "Нявар, нявар", – спати, спати. Було ще не пізно, та я, стомлений

кількагодинною прогулянкою, незабаром задрімав, а потім заснув. Прокинувся я, мабуть, від холоду, бо спав, нічим не накрившись, а нічний вітер віяв наскрізь, бо в цих хатинах немає попереду й позаду стін.

Не ївши нічого з одинадцятої години ранку, я дуже зголоднів. Вставши, я подався на майданчик до багаття, навколо якого сиділо кілька чоловік тубільців. Між ними був і Туй. Я звернувся до нього, показуючи на рот і повторюючи слово "уяр" (їсти), яке він одразу ж зрозумів і приніс мені невеликий табір (овальну неглибоку таріль) з холодним таро та вареними бананами.

Незважаючи на брак солі, я з'їв кілька шматків таро з насолодою, банани я також покуштував, але вони здалися мені несмачними. Півгодинний сон і страва настільки підкріпили мене, що я запропонував двом молодим тубільцям провести мене з факелами до Гарагасі. У нічній темряві потрапити додому без вогню було зовсім неможливо. Тубільці збагнули моє бажання і були, здається, навіть задоволені, що я не лишаюся ночувати. Миттю вони добули кілька факелів з сухого пальмового листа, яке зв'язують для цього особливим способом, кожний узяв спис, і ми рушили. Ліс, освітлений яскравим вогнем сухого листа, видавався ще кращим і химернішим, ніж удень. Я милувався також моїми супутниками, їх швидкими й спритними рухами; вони тримали факели над головою, а списками відсували звисле галуззя ліан, що подекуди перегороджувало нам путь. Один з тубільців ішов за мною; оглянувшись на нього, я мимоволі подумав, як би це легко було йому ззаду проштрикнути мене списом. Я був, як звичайно, неозброєний, і тубільці це добре знали. Проте я дійшов до Гарагасі цілий і неушкоджений. Мене зустрів страшенно збентежений Улсон, який майже втратив надію побачити мене живого.

22 листопада

Днями я вбив голуба коло самої хатини і, через те що такого екземпляра ще ніколи не бачив, я охайно відпрепарував кістяк і повісив на дерево досить високо. Не минуло й двох годин, як мій кістяк зник з дерева серед білого дня кроків за три від дому. Сидячи на веранді, я бачив мигцем собаку, який швидко зник у кущах, але не думав, що він несе кістяк, над яким я працював близько години. Сьогодні ранком мені пощастило вбити другого голуба, – але він упав у море. Я не мав бажання купатися й не хотів турбувати Улсона, який саме готував чай, через те почав ждати, коли наступний приплив приб'є мою здобич до берега. Попиваючи чай на веранді, я стежив за повільним рухом забитого птаха, якого хвилі підсували до берега. Проте це тривало недовго: майнув один плавець, потім другий, і тіло птаха раптом зникло у воді. На деякій відстані на секунду з'явилося кілька плавців акул, які, мабуть, бились за здобич.

Учора ввечері Туй хотів виявити мені своє довір'я і попросив дозволу ночувати в мене. Я погодився. Йдучи, він сказав, що прийде пізніш. Гадаючи, що він не повернеться, я вже ліг на ліжко, коли це почув його голос, який кликав мене. Я вийшов. Справді, це був Туй. Вигляд його був при місячному світлі дуже характерний, навіть ефектний; темне, але кремезне тіло гарно вимальовувалося на ще темнішому фоні зелені. Він однією рукою спирався на спис, а другою, опущеною, тримав поліно, що дотлівало й освітлювало його з одного боку червонуватим відблиском, його плащ з грубої "тапи"[26] спускався з пліч до землі. Стоячи так, він питав, де йому лягти. Я показав на веранду, де він може переспати ніч, і дав йому мату та ковдру, якими він був дуже задоволений. Туй ліг. Це було близько десятої години.

О пів на дванадцяту я встав, щоб подивитися на термометр. Місяць ще яскраво світив, я глянув на веранду, але Туя там не було. На його місці лежали тільки згорнута мата та ковдра. Певно, твердий піл його хатини йому більше до вподоби, ніж моя веранда з матою та ковдрою.

СМЕРТЬ СЛУГИ

23 листопада

Я застрелив одну з пташок, що так кричать на високих деревах коло дому. Тубільці звуть її "коко". Ця назва – не що інше, як звуконаслідування її крику "коко-ніу-кай"; коли вона кричить, звук "коко" чути дуже виразно.

Сьогодні я зробив несподіване, але дуже неприємне відкриття: всіх метеликів, яких я зібрав, з'їли мурахи. У коробці лишилися тільки шматочки крилець. В Улсона знову пропасниця, і мені знову довелося рубати дрова, варити боби та кип'ятити воду на чай. Увечері я сиджу іноді, виготовляючи сережки, які вирізую з бляшаних консервних банок. Я наслідую форми черепахових сережок, які носять тубільці. Першу пару я зробив жартома і подарував Тую, після чого мене відвідало багато тубільців, просячи зробити їм такі ж самі. Сережки з бляхи просто-таки увійшли у моду, й попит на них зростає.

24 листопада

Застрелив білого какаду, він упав з дерева в море. Я допіру перед цим устав і зібрався йти до струмка митися, тому одразу ж роздягнувся й зійшов у воду, щоб дістати птаха та скупатись. Відпливом його віднесло від берега, та я попрямував до нього, незважаючи на глибину, і був сажнів за два, коли раптом

велика акула схопила птаха. Близькість таких сусідів не дуже приємна, коли купаєшся.

В Улсона знову пропасниця, навіть дужча, ніж минулого разу. Очі, губи, язик дуже спухли, і я знову мушу виконувати всі домашні обов'язки.

В Улсона знову приступ з маренням; у нього спухло не тільки лице, а й руки. Знову доводиться рубати дрова, готувати страву, умовляти й стримувати Улсона, який раптом схоплюється, хоче купатись тощо.

Особливо набридає мені куховарство. Якби випадало робити це щодня, то я вирушав" би в селище, щоб тубільці варили таро й ямо за мене.

Дні минають, а моє вивчення папуаської мови посувається дуже туго. Найуживаніші слова лишаються невідомі, і я не можу придумати, як би це дізнатися про них. Я навіть не знаю, як по-папуаському такі слова, як "так", "ні", "погано", "хочу", "холодно", "батько", "мати"... Аж смішно, але те, що я не можу домогтися й дізнатися цих слів, – лишається фактом. Почнеш питати, пояснювати – не розуміють або не хочуть розуміти. Все, на що не можна показати пальцем, лишається мені невідомим, якщо тільки не дізнаєшся випадково те чи інше слово.

Між іншими словами, що їх я дізнався від Туя, який прийшов спочити в Гарагасі, я дізнався зовсім випадково назву зорі – "нірі". Оригінально те, що папуаси звуть (але не завжди) сонце не просто "синг", а "синг-нірі", місяць "карам-нірі", цебто – зоря-сонце, зоря-місяць.

27 листопада

Улсон сказав мені ранком, що, мабуть, більше не встане; він ледве міг трохи розплющити очі (так позапухали йому повіки) й ворушити язиком, який, за його словами, став удвоє грубший, ніж звичайно. Я сказав, що сором йому боятись і що, мабуть, він завтра ранком устане, після чого я змусив його ковтнути розчин близько грама хіни в підкисленій рідині, яку він запив кількома ковтками міцного чаю. Цю дозу я знову повторив години через чотири після першої; хоч він дуже бурчав, ковтаючи несмачні ліки, та приступу сьогодні не було, і надвечір він устав, трохи глухий, але з страшенним апетитом. Зате в мене був уночі приступ, дуже трясло, зуби цокотіли, я не міг зігрітись. Угрівшись нарешті, я заснув о другій годині. Ранком підвівся, ледве-ледве волочачи ноги, але все ж таки встав і навіть пішов у ліс, бо сухих дров у кухні майже не лишилося. Коли я продирався крізь гущавину, в одному місці на мене напали оси. Я кинувся тікати, лишивши дрова й навіть сокиру. Біль від укусів був дуже сильний. Прибігши додому, я зараз же змочив ужалені місця на руках, грудях та обличчі нашатирним спиртом, біль миттю зник.

Сьогодні повний місяць, і двоє молодих тубільців з Горенду, Асел та Вуанвум, розмальовані червоною та білою фарбами, вбрані зеленню та квітами, зараз (близько дев'ятої години вечора) заходили сюди, дорогою до Гумбу, де вони ночуватимуть. У тубільців, як я помітив, у цей час, коли буває повний місяць, відбуваються особливі збори; вони роблять один одному візити, цебто жителі одного селища відвідують жителів другого, ходять чепурніші, ніж завжди, і пісні їх звичайно долітають у такі ночі в формі пронизливого й тягучого виття до Гарагасі.

Так сталося й минулої ночі. Мене збудив Улсон і спитав, чи чув я крики й чи заряджені в мене всі рушниці. Не встиг я відповісти, як з лісу, в напрямі до Горенду, почувся пронизливий гучний крик, в якому, однак, можна було легко пізнати

людський голос. Крик був дуже дивний і належав, мабуть, багатьом голосам. Улсон сказав мені, що останні п'ять хвилин він чув уже кілька таких звуків. Перший з них був такий гучний і пронизливий і видався йому до того страшним, що він наважився збудити мене, гадаючи, що це сигнал до нападу на нас. Я встав і вийшов на майданчик; з багатьох селищ долинали одноманітні удари барума. Повний місяць допіру впливав велично з-за дерев. І я одразу ж подумав, що це крики на честь сходу місяця, пригадавши, що й раніше тубільці вигукували якось особливо, коли з'являвся місяць, немовби вітаючи його схід. Це пояснення цілком задовольнило мене, і я, порадивши Улсонові не чекати нападу, а просто спати, сам одразу ж заснув.

29 листопада

Спустили знову на воду вичищену й пофарбовану шлюпку. Я дуже стомився; основна робота цього разу припала мені, бо Улсон, ще кволий після пропасниці, мало що міг робити.

30 листопада

Сонце стало в нас рідкістю, виглядаючи лише ненадовго з-за хмар.

Велика вигода мого приміщення в цьому усамітненому місці полягає в тому, що можна лишати все коло дому й бути певним, що ніщо не пропаде, окрім їжі, бо за собаками важко доглянути.

Тубільці поки що нічого не чіпали. В цивілізованому краї про таку вигоду годі й думати; там замки й поліція часто бувають недостатніми.

3 грудня

Я ходив до селища Горенду по кокоси. Як звичайно, я попередив про те, що наближаюся, гучним свистом, щоб дати жінкам час поховатися. На мене це селище завжди справляє приємне враження – так у ньому все чисто, зелено й затишно. Людей небагато; вони не кричать і зустрічають мене без усяких шумних демонстрацій, як то було перше. Тільки птахи, літаючи з дерева на дерево або над нами, порушують цей спасенний спокій. На високих барлах поважно сидять навпочіпки двоє чи троє тубільців, зрідка перемовляючись і мовчки розжовуючи кокосовий горіх або чистячи гарячий "дегарголь" (солодка картопля), інші пораються в своїх хатинах або поблизу, а багато хто, нічого не роблячи, гріється на сонці або розчісує своє волосся. Прийшовши до Горенду, я також сів на барлу й так само взявся за щойно спечений дегарголь. Чоловік з вісім зібралось коло барли, де я сидів, і по черзі почали висловлювати своє бажання. Одному хотілося мати великого цвяха, другому шматок червоної матерії; цьому боліла нога, й він просив пластр та черевик:. Я слухав мовчки. Коли вони скінчили, я сказав, що хочу кілька зелених кокосів. Двоє хлопчиків, накинувши собі на ноги петлю, швидко піднялися на кокосову пальму й почали кидати додолу кокоси. Я пальцями показав, скільки кокосів хочу взяти, й запропонував віднести їх до "таль Маклай", тобто в дім Маклая, і це було виконано. За півгодини вони розійшлися, задоволені моїми подарунками. Я встиг з двох змалювати досить непогані портрети.

Ввечері знову дощ, грім і блискавка. Вітер часто гасив лампу. Іноді мимоволі доводилося лягати спати, бо вітер, який раз у раз задуває лампу, перериває мені писання щоденника та впорядковування моїх заміток. Усяких щілин, відтулин та отворів у моєму приміщенні така сила, що годі й думати захиститися від протягу. Тепер з восьмої або дев'ятої години

вечора йде дощ, який почався при заході сонця й буде йти, мабуть, години до третьої або четвертої ранку.

В жовтні все це можна було сяк-так терпіти, в листопаді ж дощ ішов частіше, а в грудні він, здається, має намір іти протягом дня. Дощ стукотить по покрівлі, яка протікає в багатьох місцях, вода капає навіть на стіл та на ліжко, але я поверх ковдри вкриваюся ще й непромокальним плащем, і мені дощ ночами не дошкуляє. Я певний, що мені було б вигідніше, якби я жив зовсім сам, не маючи слуг, яких досі я доглядав більше, ніж вони мене. Про Боя нема чого й казати: він лежить не встаючи другий місяць, але й Улсон нездужає втричі частіше за мене. Так, наприклад, сьогодні він пролежав цілий день, і ввечері я мусив готувати чай на всіх нас трьох.

Нагріти чай у Гарагасі темної дощової ночі, як оце сьогодні, – не так-то вже й легко. Довелося при великому вітрі перейти до куреня, набрати там, по змозі, сухого гілля, нарубати його, запалити погасле вогнище, довго роздмухувати його, потім у темряві й під дощем зійти до струмка по воду. До того ж було так темно, що, навіть знаючи напам'ять дорогу, я все ж мало не впав двічі, збившись із стежки; кожного разу доводилося чекати блискавки, щоб знову втрапити на знайому стежку (при такому дощі та поривах вітру брати з собою ліхтар марна справа). Коли я повернувся геть змоклий, моє крихітне приміщення видалось мені дуже затишним; я поспішив переодягнутись і пишу ці рядки, з насолодою п'ючи чай, який саме сьогодні здається мені дуже смачним. Треба зауважити, що вже другий місяць як у мене нема цукру, й тижнів з п'ять як викинуто останні сухарі, яких з'їла за нас черва. Ми довго боролися з нею, намагались висушити сухарі спочатку на сонці, а потім на вогні, та черва все ж таки лишилась жива. Я заміняв сухарі печеними бананами або, коли не було бананів, скибками печеного таро. Я справді аж ніяк не почуваю цієї зміни, хоч Улсон і навіть Бой бурчали, коли вийшов цукор. Решта нашої

страви та ж сама, що й перше: варений рис з кері та боби з сіллю. А втім, годі про їжу, вона нескладна, і її одноманітність навіть подобається мені; до того ж усі невігоди й дрібниці цілком стираються деякими науковими спостереженнями та природою, яка тут така хороша. До речі, вона гарна всюди, треба вміти тільки втішатися нею.

Півгодини тому, коли мені довелося піти до струмка по воду, я був у найгіршому настрої, стомлений десятихвилинним роздмухуванням вогнища, дим якого роз'їдав мені до сліз очі. Коли вогонь добуто, виявилось, що води в чайнику було не досить. Іду до струмка. Зовсім темно, мокро, ноги ковзаються, раз у раз оступаюсь; дощ, який уже пройшов через дві фланелеві сорочки тече по спині, стає холодно; знову спотикаєшся, хапаєшся за кущ, колешся. Раптом спалахує яскрава блискавка, освітлює голубуватим світлом і далекий обрій, і білий прибій, краплі дощу, весь ліс, кожне листячко, навіть колючку, яка допіру вколола мені руку, – тільки одна мить, і знову все чорне, мокре й незручне; та цієї миті було досить, щоб красою довколишнього повернути мені мій звичайний добрий настрій.

Проте вже дев'ята година. Лампа догоряє. Чай випито. Треба загорнутися мерщій у ковдру й проводити далі своє існування у сні.

5 грудня

Після дощу зібрав силу комахні й знайшов дуже гарний та кумедний гриб.

Бой такий кволий, що майже не держиться на ногах. Сьогодні бідолаха впав, ідучи сходами. Улсон лежав і охкав, укритись з головою ковдрою. Коли я помітив Боя біля сходів, я

втягнув його назад до кімнати. Він був у якомусь забутті й не впізнав мене. Сьогодні з четвертої години знову дощ. Скрізь усе вогке.

6 грудня

Бой дуже мучиться. Я не думаю, що він проживе довго. Другий інвалід сидить також понурившись. Приходив Туй і, сидячи в мене на веранді, між іншим сказав з дуже серйозним виглядом, що Бой незабаром помре, що Віль (так тубільці називають Улсона) хворий і що Маклай лишиться сам; тут він підніс одного пальця, потім, показуючи на обидві сторони, вів далі:

– Прийдуть люди з Бонгу та Тумбу, – тут він показав на всі пальці рук і ніг, тобто багато людей, – прийдуть і заб'ють Маклая.

Тут він навіть показував, як мені проколють списом шию, груди, живіт, і протяжно, сумно промовив: "О, Маклаю! О, Маклаю!"

Я удавав, що ставлюсь до цих слів, як до жарту (проте сам був певний, що це може статись), і сказав, що ні Бой, ні Віль, ні Маклай не помруть; на це Туй, поглядаючи на мене якось недовірливо, тягнув далі найжаліснішим голосом: "О, Маклаю! О, Маклаю!"

Ця розмова, мені здається, тим більше цікава, що, по-перше, це справді може статись, а по-друге, мабуть, мої сусіди говорили днями про це, бо інакше Туй не нагадав би знову, що мене можуть убити.

Сумний то факт, що завжди треба матися на обачності; а втім спати це не заважає.

Прийшло чоловік з вісім тубільців з Горенду та Мале. Будучи в доброму настрої, я дав кожному гостеві з Мале подарунок, дарма що вони нічого не принесли.

Туй і Лалі спитали мене раптом: чи прийде коли корвет? Звісно, певної відповіді я не міг дати. А сказати: "Прийде, але коли – не знаю", – не зумів. Не вмію також висловити велике число по-папуаському. Гадаючи, що випала нагода подивитись, як мої сусіди рахують, я взяв кілька смужок паперу й почав різати їх упоперек. Я нарізав і сам не знаю скільки і передав цілу жменю одному з тубільців Мале, сказавши, що кожний папірець означає два дні. Уся юрба одразу ж його обступила. Мій папуас почав лічити на пальцях, та, певно, не до ладу, принаймні інші папуаси подумали, що він не вміє лічити, і обрізки передано іншому. Цей поважно сів, покликав другого на підмогу, і вони почали рахувати. Перший, розкладаючи шматочки паперу на коліні, при кожному клаптику приказував: "Наре, наре" (один); другий казав слово "наре" й загинав при цьому пальця спочатку на одній, а потім на другій руці. Нарахувавши до десяти й зігнувши пальці обох рук, опустив обидва кулаки на коліна, промовивши: "Дві руки", – причому третій папуас загнув одного пальця руки. З другим десятком зроблено так само, причому третій папуас загнув другого пальця; те ж саме зроблено для третього десятка. Решта папірців не становили четвертого, і їх полишено осторонь. Усі, здається, були дуже задоволені. Мені знову довелося спантеличити їх: узявши один з клаптиків, я показав два пальці, додавши "бум-бум" – день-день. Знову знялися балачки, але кінчили тим, що загорнули клаптики в листок хлібного дерева й ретельно перев'язали його, мабуть, щоб порахувати їх у селищі.

Вся ця процедура видалась мені дуже цікавою. Недовір'я папуасів і якийсь ляк передо мною, розуміється, мені дуже неприємні. Поки вони недовірятимуть мені, я нічого від них не доб'юся. Навряд чи Бой проживе ще багато днів. Улсон такий боягуз, що при ньому тубільці можуть пограбувати й спалити дім. Але як тільки навчуся більше тубільної мови, я перестану сидіти вдома. Деякі інструменти та письмове приладдя закопаю; гадаю, що вони певніше збережуться в землі, ніж удома під охороною самого Улсона.

8 грудня

Вчора ввечері мій мис минули дві піроги з вогнем. Ніч була тиха й дуже темна. Мені заманулося запалити фальшфейер[27]. Ефект був дуже вдалий, і наш вогонь на моїх папуасів справив, мабуть, велике враження: всі факели кинуто у воду, й, коли після півхвилинного горіння фальшфейер погас, від пірог не лишилося й сліду. Приходив Лалай з Білі-Білі, людина з дуже характерною фізіономією, гачкуватим носом і дуже погано розвинутими литками. Проте було б неправильно надавати цьому значення якоїсь расової прикмети. Брат цієї людини має ніс зовсім не гачкуватий, такий, як у інших тубільців, а те, що ноги його видаються такими худорлявими, також не дивно, взявши до уваги життя на маленькому островці або в пірозі, в мандрах по селищах. У верховинців литки розвинені прекрасно.

Потім насунула ціла юрба з Бонгу з двома хлопчиками років семи або восьми. У цих хлоп'ят дуже виразно визначається африканський тип: широкий ніс, великий, трохи випнутий наперед рот з товстими губами, кучеряве чорне волосся. Животи в них дуже випинаються і здаються туго напханими. Між дітьми такі негроподібні особи трапляються далеко частіше, ніж серед дорослих.

Бою стало дуже погано. Улсон починає казати, що добре було б вибратися відціля, а я відповідаю, що не просив його вирушати зо мною до Нової Гвінеї і навіть у день відходу "Витязя" пропонував йому повернутися на корвет, а не лишатись тут. Він кожної ночі чекає, що тубільці прийдуть і переб'ють нас, і ненавидить Туя, якого вважає за шпигуна.

Нещодавно на початку ночі, десь годині о дванадцятій, мене збудили від глибокого сну багато голосів, а потім яскраве світло там, де майданчик спускається до моря. Мабуть, кілька пірог наблизились до нас. Улсон зарепетував:

– Ідуть, ідуть.

Я вийшов на веранду, й мене зустріло яскраве світло факелів та шість тубільців, озброєних списами й стрілами. Папуаси безнастанно кликали мене на ймення. Я не рухався з місця, не розуміючи, чого їм від мене треба. А Улсон, підійшовши ззаду, сам озброєний рушницею, підсував мені двостволку, приказуючи: "Не пускайте їх далі". Я знав, що постріл одного ствола, набитого шротом, змусить тікати величезну юрбу тубільців, які ще не знають дії вогнепальної зброї (я досі ще не стріляв з рушниці або револьвера при тубільцях; звуки пострілів, коли я вбиваю птахів у лісі, вони не поєднують з поняттям про смертоносну зброю), і тому чекав спокійно, тим більше, що мені здалося, ніби я пізнаю знайомі голоси.

Справді, коли після слова "гена" (йди сюди), яким я їх зустрів, вони вийшли на майданчик перед верандою, кожний з них, тримаючи лівою рукою свою зброю та факел і кричачи "нікі-нікі", простягав мені праву руку з кількома рибками. Я доручив трохи засоромленому Улсонові зібрати рибу, яку йому давно хотілося поїсти. Група озброєних дикунів, освітлених яскравими факелами, змусила мене пошкодувати, що я не художник: до

того була вона барвиста! Сходячи до своїх пірог, вони довго кричали мені на прощання: "Е-мем", – а потім швидко зникли за мисом.

Риба була дуже смачна.

13 грудня

Незважаючи на велику втому, хочу записати ще сьогодні те, що трапилося за день, бо вважаю, що оповідання буде моє реальніше, поки почуття ще не притерлося кількома годинами сну.

Тепер рівно одинадцята година п'ятдесят хвилин вечора; я вигідно сиджу в моєму зеленому кріслі й записую денні події при світлі лампи, яка нерівно горить.

Уставши ранком, я визнав за доцільне, беручи до уваги теперішнє становище, приготувати все, щоб закопати в землю на першу потребу мої папери, не тільки списані, цебто щоденник, метеорологічний журнал, замітки та малюнки, але й чистий папір на випадок, якщо я вцілію, а хатину пограбують або сплять тубільці. Туй, що прийшов до мене сьогодні, здався мені справді непевним. Поведінка його якось скидалась на шпигунство. Він обійшов, уважно стежачи навколо, нашу хатину, поглядавав дуже цікаво на Улсонову кімнату, причому кілька разів повторив: "О, Бой, о, Бой", – потім, підійшовши до мене, причепився, щоб віддати Боя в Гумбу, чим так мені набрид, що я пішов до кімнати й цим змусив піти і його. Опівдні я відчув легкий приступ, який позначився дуже тоскним позіханням та почуттям холоду й тремтінням у всьому тілі. Я лишався на ногах увесь ранок, вважаючи за краще в таких умовах лягати тільки хіба що на крайню потребу.

Приїхало троє тубільців з Горенду. Один з них, заглянувши до кімнати Улсона й не чуючи стогонів Боя, спитав, чи він живий, на що я відповів йому позитивно. Тубільці почали знову пропонувати взяти Боя з собою. Навіщо він їм? Не розумію. Боятись його, як ворога, вони не можуть; може, гадають придбати в ньому спільника? Тепер уже пізно.

Пообідавши спокійно, я показав Улсонові на величезний стовбур, принесений припливом, який загрожував нашій шлюпці, й послав його зробити що-небудь, щоб стовбур не причавив її, а сам повернувся до хатини взятись за письмову роботу. Проте стогони Боя змусили мене заглянути до його кімнати. Бідолаха качався на підлозі, скорчившись від болю. Підійшовши до хворого, я взяв його на руки, як дитину, – отак він схуд останнього тижня, – і поклав на ліжко. Холодні, спітнілі кощаві руки, які охопили мою шию, зовсім холодне дихання, запалі очі й зблідлі губи та ніс переконали мене, що недовго лишається йому стогнати. Біль у животі, який дуже збільшився, ствердив моє припущення, що до інших недуг долучилося ще й запалення черевини. Я повернувся до своєї роботи.

Вдруге щось упало на підлогу, й почулися стогони. Я знову підняв Боя на ліжко; його холодні руки затримували мої; він немовби бажав мені щось сказати, але не міг. Пульс був кволий, іноді уривався, й кінцівки помітно холонули. Уклавши його знову, я зійшов до берега, де Улсон порався з шлюпкою, і сказав йому, що Бой помре через півтори або дві години. Ця звістка прикро вплинула на Улсона, хоч ми й ждали цієї смерті вже два тижні і не раз казали про неї. Ми разом увійшли до кімнати. Бой кидався на підлозі, ламаючи собі руки. Жалко було дивитися на нього – так він мучився. Я дістав з аптеки баночку з хлороформом і, наливши кілька крапель на вату, підніс його Бою до носа. Хвилин через п'ять він почав заспокоюватись і навіть щось пробурмотів; йому, видимо, було краще. Я забрав вату. Улсон стояв зовсім спантеличений і питав, що його тепер

робити. Я коротко сказав йому, що тіло ми викинемо сьогодні вночі в море, а зараз він повинен набрати кілька каменів та покласти їх у шлюпку, і чим більше він їх візьме, тим буде краще, тіло одразу ж піде на дно. Улсонові це доручення не дуже сподобалось, і мені довелося дещо пояснити йому: нам не можна баритися з тілом, яке розкладається, бо загнивання в цьому кліматі почнеться одразу ж після смерті; ховати його вдень при тубільцях я не маю наміру, а вирити глибоку яму в кораловому ґрунті надто важко, недостатньо ж глибоку могилу собаки тубільців знайдуть і розриють. Ці останні два доводи трохи підтримали Улсона, який занепав духом. Щоб бути певним, що він усе зробить, а головне, щоб каменів було досить, я сам пішов до шлюпки.

Піднявшись потім до хатини, я зайшов до Боя подивитися, в якому він стані. В кімнаті було зовсім темно, стогонів не чути. Я навпомацки знайшов його руку. Пульсу більше не було. Нахилившись і приклавши одну руку до серця, а другу до рота, я не почув ні биття, ні дихання. Поки ми ходили до струмка по каміння, він умер так само мовчки, як і лежав увесь час своєї хвороби.

Я засвітив свічку і подивився на тіло. Воно лежало так, як звичайно Бой спав і сидів, цебто підібравши ноги й схрестивши руки. Улсон, який стояв позад мене, дарма що за життя Боя завжди лаяв його й недобре казав про нього, тепер був дуже зворушений. Не знаю чому, але ми обидва говорили дуже тихо, немов боялися збудити небіжчика. Коли я висловив Улсонові свій давній намір, а саме розпиляти череп Боя й зберегти його мозок для дослідів, Улсон зовсім отетерів і улесливо благав мене не робити цього. Обмірковуючи, як би зручніше зробити цю операцію, я з досадою зауважив, що в мене немає досить великої^ банки, де можна було б помістити цілий мозок. Сподіваючись, що кожної години можуть прийти тубільці, й,

мабуть, з серйозними намірами, я зрікся не без жалю бажання зберегти мозок полінезійця.

Пора було спорядити труп Боя в його сиру могилу, але так обережно, щоб наші сусіди нічого про це не знали.

Не буду описувати докладно, як ми вклали небіжчика в два великі лантухи; як зашнурували їх, лишивши діру на каміння; як у темряві несли його вниз до шлюпки; як, спускаючись до моря, Улсон спіткнувся і впав, небіжчик на нього, а за небіжчиком і я; як ми не могли одразу знайти нашу кладь, бо вона скотилася вдаліше за нас, – просто на пісок. Відшукавши, ми, нарешті, опустили труп у шлюпку й поклали в лантух пудів зо два каміння. Все було дуже незручно робити в темряві. Як на те був відплив. Нам знову коштувало великих зусиль стягнути по камінню важку шлюпку у воду. Не встигли ми взятися за весла, як перед нами за одну чверть милі з-за мису Габіна (мису Обсервації на карті) мелькнув один, потім другий, третій... десятий вогник. То були одинадцять пірог, що наближалися до нас. Тубільці неодмінно заїдуть до нас, бо, побачивши шлюпку, під'їдуть близько до неї. Їхні яскраві факели освітять довгий лантух, який, звичайно, зацікавить їх. Одне слово, те, чого я не бажав, цебто, щоб тубільці дізналися про смерть Боя, здавалось, зараз станеться.

– Чи не можна Боя сховати в лісі? – запропонував Улсон. Але лантух був надто важкий, щоб тягнути його між деревами, та й тубільці будуть тут незабаром.

– Будемо дужче гребти, – сказав я, – може, якось вислизнемо.

Разів зо два, зо три ми дуже змахнули веслами. Але що це? Шлюпка не рухається, ми на рифі або на міліні. Папуаси все

ближче, ми зо всіх сил заходилися відштовхуватись веслами, але марно. Наше безглузде становище було мені дуже приkre; я ладен був стрибнути у воду, щоб зручніше було зштовхнути шлюпку з мілини; я хотів це зробити, незважаючи навіть на присутність численних акул. Нарешті мені спала щаслива думка оглянути наш борт. Моя рука намацала перешкоду: виявилось, що мотуз, яким шлюпка з корми прикріплялася до берега, застряв між камінням і заплутався між гіллям, яке валялось коло берега, і що це саме він не пускає нас. З великим задоволенням схопив я ніж і, перерізавши мотуз, звільнив шлюпку. Ми знову схопилися за весла й почали старанно гребти. Тубільці виїхали, як і вчора, рибалити; їхні вогні мигтіли чимраз ближче. Можна було вже розчути голоси. Я скерував шлюпку поперек їхньої путі, і ми намагалися якомога тихше опускати у воду весла, щоб не привернути уваги тубільців. "Якщо вони побачать Боя в лантуху, вони скажуть, що це ми вбили його, й, мабуть, заб'ють нас", – зауважив Улсон. Я наполовину поділяв його думку й не дуже бажав зустрітись в таку хвилину з тубільцями. Всіх тубільців на пірогах було тридцять три, по три чоловіки на пірозі. Вони були добре озброєні стрілами та списами й, усвідомлюючи свою перевагу, могли б дуже добре скористуватися з цього. Проте і в нас були шанси: два револьвери могли змусити тікати весь натовп. Ми гребли мовчки, і брак вогню на шлюпці спричинився, мабуть, до того, що нас не помітили, бо факели на пірогах освітлювали яскраво тільки найближчі речі коло них. Тубільці старанно рибалили. Ніч була тиха й дуже темна. Від вогнів на пірогах на спокійну поверхню моря лягали довгі блискучі стежки. Кожний змах весел світився тисячами іскор.

Коли море спокійне, верхні шари його повні багатого й різноманітного життя. Я пошкодував, що не було чим зачерпнути води, щоб подивитись завтра, чи нема чого нового між цими тваринами, й зовсім забув про присутність небіжчика та потребу ховати його. Милуючись цією картиною, я думав, як

швидко в людини одне почуття змінюється іншим. Улсон урвав мої думки, радісно зауваживши, що піроги віддаляються від нас і нас ніхто не бачив. Ми спокійно пливли далі й, від'їхавши нарешті приблизно на милю від мису Габіна, спустили лантух з трупом за борт. Він швидко пішов на дно, та я певний, що десятки акул знищать його, мабуть, тої ж таки ночі.

Повернулися додому, гребучи цього разу дуже поволі. Довелося знову через темряву й відплив довго морочитися з шлюпкою. У кухонному курені трапився вогонь, і Улсон пішов готувати чай, який тепер, здається, готовий і якого я залюбки вип'ю, записавши це останнє слово.

14 грудня

Вранці я наказав Улсонові лишити все в його частині хатини так, як було за Боя, і, якщо прийдуть тубільці, ані словом не згадувати про його смерть. Туй не забарився прийти з двома іншими, яких я не знав; один з них хотів був зійти на першу приступку сходів, та, коли я йому показав, що його місце на майданчику перед домом, а не на сходах, він швидко зіскочив і сів на майданчику. Туй знову заговорив про Боя і гаряче почав доводити, що, коли я відпущу Боя в Тумбу, то цей чоловік, який прийшов з ним, неодмінно його вилікує. Я відповів йому заперечно. Щоб відвернути їхні думки від Боя, я надумав випробувати їхню вразливість. Я взяв блюдце з-під чашки чаю, витер його насухо й, наливши туди трохи спирту, поставив блюдце на веранду й покликав моїх гостей. Узявши потім склянку води, я надпив трохи сам і дав покуштувати одному з тубільців, який теж переконався, що це була вода. Присутні зацікавлено стежили за кожним моїм рухом. Я долив до спирту на блюдці кілька крапель води й запалив спирт. Тубільці пороззявляли роти й, втягнувши з свистом повітря, підвели брови та відступили кроків на два. Я бризнув тоді горючий спирт з блюдця на сходи й землю. Тубільці відскочили, боячись, що я

й на них бризну вогнем, і, здавалося, були так вражені, що негайно пішли, мовби боячись побачити щось ще страшніше. Та хвилин за десять вони показалися знову й цього разу вже цілим натовпом. То були жителі Бонгу, Білі-Білі та острова Кар-Кар. Натовп був дуже цікавий, тут були люди всякого віку, по-всякому причепурені, з численними прикрасами, матеріал яких визначав місце їхнього мешкання. Наприклад, мої сусіди, що мало рибалили, носили прикраси переважно з квітів, листя та насіння, тоді як жителі Білі-Білі та Кар-Кару, які жили біля відкритого моря й ловили морські тварини, були прикрашені навішаними на них черепашками, кістками риби, панцирами черепах тощо.

Жителі Кар-Кару мали ще й ту особливість, що все їх тіло, переважно голова, було вимазане чорною землею і то так добряче, що на перший погляд можна було подумати, ніби колір їхньої шкіри справді чорний, але, побачивши тих, у кого була пофарбована тільки голова, легко можна було переконалися, що тіло жителів острова Кар-Кар насправді тільки трохи темніше від тіла прибережних тубільців. Гості лишались у мене понад дві години. Ті, що прийшли, вже знали від Туя про горючу воду, й усім хотілося бачити її. Туй просив мене показати всім, "як горить вода". Коли я виконав його прохання, ефект був надзвичайний: більшість кинулась тікати, просячи мене, щоб я "не запалив моря". Багато лишилося стояти, будучи так здивовані й, здається, перелякані, що ноги, мабуть, не скорилися б їм, якби вони ворухнулися. Вони стояли як укопані, оглядаючись довкола з виразом надзвичайного подиву.

Прощаючись, вони наввипередки запрошували мене до себе – хто до Кар-Кару, хто до Сегу, до Ріо й Білі-Білі, і ми розлучилися друзями. Не пішло тільки кілька тубільців з Кар-Кару та Білі-Білі, які почали просити "гаре" (шкіру), щоб накрити рани, гній яких приваблює мух; вони літали за ними і, звісно,

дуже надокучали та мучили їх, обліплюючи рани, як тільки пацієнт переставав відганяти мух. Я не міг допомогти їм серйозно, та все ж таки полегшив їх муки, обливши рани карболовою водою та перев'язавши і тим звільнивши хоч тимчасово від мух. З одної рани я вийняв сотні личинок, і, звичайно, цей тубілець мав підставу бути мені вдячним. Особливо ретельно я обмив і перев'язав рану на нозі дитини років п'яти, яку приніс батько. Він так розчулився, що, бажаючи показати мені свою вдячність, зняв з шиї намисто із черепашок і хотів неодмінно одягнути його на мене.

15 грудня

Знову хворі з Білі-Білі. Одного мучить страшна пропасниця. Я хотів дати йому хіни, розуміється, не під час приступу, й показав йому, що прийду потім і дам випити "онім" (тобто ліки); але він замахав рукою, кажучи, що помре від моїх ліків. Тубільці бояться приймати що-небудь всередину, хоч дуже цінують зовнішні ліки.

Після Боя лишилася пляшка з кокосовою олією, настояною на якихось запашних травах. Один тубілець з Білі-Білі скаржився дуже, що болить спина й плече (мабуть, ревматизм); я запропонував йому оцю пляшку з олією, пояснивши, що треба нею натиратись, і він одразу ж за це й узявся. Спочатку він робив це, видимо, задоволено, раптом спинився, немов обмірковуючи щось, а потім, подумавши, мабуть, що, вживаючи невідомого "оніму", він, гляди ще, помре, страшенно захвилювався, кинувся на свого сусіда й почав старанно терти йому спину, а потім, скочивши на ноги, як божевільний, почав перебігати від одного до другого, намагаючись мазнути їх олією. Мабуть, він думав, що коли з ним станеться щось недобре, то те ж саме повинно статись і з іншими, його товариші, дуже спантеличені такою поведінкою, не знали, як до нього поставитися – чи сердитись, чи сміятись.

Сьогодні я переконався, що говірка Білі-Білі відрізняється від тутешньої (діалекту Бонгу, Горенду та Гумбу), і навіть записав кілька слів, зовсім не схожих на діалект Бонгу.

18 грудня

Тубільців не видно. Дуже часто думаю, як добре я зробив, улаштувавшись так, щоб не мати надто близьких сусідів. Сьогодні я випадково звернув увагу на стан моєї білизни, запакованої в одному з кошиків, що правив мені за ліжко. Білизна була вкрита подекуди чорними плямами, й ці місця можна було легко проштрикнути пальцем. Це, розуміється, був мій огріх: я жодного разу протягом трьох місяців не подумав провітрити білизну. Я доручив Улсонові вивісити все на сонці. Багато що виявилось уже непридатним.

Сьогодні тубільці питали мене, де Бой. Я відповів їм:

– Бой арен (Боя нема).

– Де ж він? – було нове запитання.

Не бажаючи казати неправди й не бажаючи також показувати ні на землю, ні на море, я просто махнув рукою і відійшов. Вони, мабуть, зрозуміли, що я показав на обрій, де далеко-далеко Росія. Вони почали міркувати й, здається, наприкінці дійшли висновку, що Бой полетів у Росію, але що саме вони насправді думають і що розуміють під словом "полетів", я не маю змоги спитати, не знаючи достатньо тубільної мови.

Сьогодні я зробив цікаве надбання: виміняв кілька кістяних інструментів, яких тубільці вживають, коли їдять, – щось подібне до ножа та дві ложки. Ніж, який тубільці називають "дон-ган",

зроблено з обточеної свинячої кістки, тоді як "шелю-на" – з кістки кенгуру[28]. Вона обточена так, що один кінець її дуже широкий і тонкий.

20 грудня

Наша хатина набула житлового вигляду, і в ній дуже зручно при хорошій погоді. Проте коли ллє дощ, у багатьох місцях покрівля тече, і це дуже прикро.

Приходили тубільці з Бонгу. Вони, здається, серйозно думають, що я вирядив Боя в Росію і дав йому змогу перелетіти туди. Я доходжу до висновку, що тубільці вважають мене і в деякій мірі Улсона за якісь надприродні істоти.

25 грудня

Три дні пропасниця. Лягав тільки на кілька годин щодня, коли вже буквально не міг стояти на ногах. Я просто їм хіну; випадає по граму на день. Сьогодні мені краще, приступу не було, але все ж почуваю кволість. Ноги немовби налиті свинцем, і часто паморочиться голова. Улсон дуже нудьгує. Для нього самотність особливо відчутна, бо він дуже любить говорити. Він придумав говорити з самим собою, але цього йому, здається, замало.

Дивно, як самотність по-різному впливає на людей. Я тільки відпочиваю і задоволений, коли буваю на самоті, і серед цієї розкішної природи почуваю себе, за винятком тих днів, коли в мене буває пропасниця, цілком добре. Шкодую тільки, коли натрапляю на питання, які через недостатність мого знання не можу пояснити. Бідолаха Улсон зовсім збентежився: нудить світом і раз у раз охкає; бурчить, що тут нема людей і що нічого не дістанеш. Ввічливий і веселий, він став тепер дратівливий,

буркотливий і мало турбується про роботу: спить близько одинадцяти годин уночі, навіть ще годину або півтори після сніданку і все ж вважає, що тут життя дуже нужденне.

Я починаю почувати справжню нестачу тваринної страви. Ось уже три місяці, як ми живимося самою тільки рослинною їжею, і я помічаю, що сили мої занепадають. Частково, розуміється, це відбувається через пропасницю, але переважно через нестачу тваринної страви. Їсти консерви мені так гидко, що я й не думаю братись за них. Як тільки я буду в кращих стосунках з тубільцями, я почну полювати, щоб трохи різноманітнити харчування. Свинини, якої я міг би тут дістати вдосталь, я не можу терпіти. Вчора Туй приніс мені й Улсонові по добрячому шматку свинини. Я, розуміється, віддав свою порцію Улсонові, який одразу ж узявся за неї і з'їв обидві порції, не встаючи з місця. Він не тільки обгриз кістки, але з'їв також і всю товсту шкіру (свиня була стара). Дивлячись на те, з якою насолодою він їв свиняче м'ясо, я подумав, що ніяк не можна помилитися в тому, що людина – це тварина м'ясоїдна.

З шлюпкою багато мороки, бо якірне місце тут дуже погане.

Коли я рисую дрібні об'єкти, мої руки, що звикли до грубої роботи, до напруження великих систем м'язів, погано слухаються, особливо коли треба, щоб рухались окремі м'язи. Взагалі за мого теперішнього життя, тобто коли доводиться бути часто і дроворубом, і кухарем, і теслярем, а інколи пралею і матросом, а не тільки паном, що займається природничими науками, моїм рукам просто біда. Не тільки шкіра на них погрубішала, але навіть самі руки збільшились, особливо права. Розуміється, це сталося не з кісткою руки, а з мускулатурою її, від чого пальці потовстішали й рука стала ширшою.

Руки мої і перше не визначалися особливою ніжністю, але тепер вони геть вкрилися мозолями, порізами й опіками; щодня

давні загоюються, а нові виникають. Я помітив також, що нігті мої, які завжди були досить міцні для моєї звичайної роботи, тепер, виявляється, занадто слабкі й надламуються.

Днями я порівняв свої нігті з нігтями моїх сусідів-папуасів, яким доводилося, не маючи різноманітних інструментів, працювати руками далеко більше від мене. Виявилось, що в них нігті чудові: принаймні втричі грубші за мої. (Я зрізав їхній і мій ніготь для порівняння). Особливо товсті в них нігті великих пальців, причому середня частина нігтя грубша, ніж з боків. Внаслідок цього нігті по краях легше ламаються, ніж посередині, й часто можна зустріти тубільців, у яких нігті зовсім схожі на гіазури.

27 грудня

Поки тубільці розглядали у випрошених у мене дзеркальцях свої фізіономії й висмикували собі зайве, на їхню думку, волосся, я оглядав, що було в одній з торб, яка називається "гун" (її носять чоловіки на перев'язі через ліве плече, і вона теліпається в них під пахвою). Я знайшов у ній багато чого цікавого. Крім двох великих донганів, тут були кістки, обточені на одному кінці, що правили за важіль або ніж; у невеликому бамбуковому футлярі я знайшов чотири загострені кістки, очевидно інструменти, якими можна було замінити ланцет, голку або шило, потім "ярур" – черепашку, що має зубчастий нижній край, нею тубільці вискрібують кокоси. Тут був також довгий шматок шкаралупи молодого кокосового горіха, що заміняє ложку, і великий цвях, якого я дав господареві сумки. Цвях був старанно вигострений на камені і дуже акуратно обгорнутий корою, в такому вигляді ним зручно користуватися як шилом. Всі ці інструменти були дуже добре припасовані до тих потреб, на які їх уживали.

Тубільці добре плетуть усякі прикраси, приміром, браслети ("сагю") або пов'язки, щоб підтримувати волосся ("дю"), з різного волокна. Але видно, вони не плетуть мат, для яких матеріалу (листя пандануса) в них удосталь. Я не знаю, чим пояснити це: чи в них нема потреби в матах, чи їм бракує терпіння.

Кошики, сплетені з кокосового листя, надзвичайно схожі на полінезійські. Тубільці їх дуже бережуть; щоправда, з примітивними інструментами з каменю та кісток працювати не дуже легко; наприклад, над деревцем діаметром сантиметрів з чотирнадцять двом папуасам доводиться працювати своїми кам'яними сокирами, – якщо вони хочуть зрубати дерево акуратно, – не менше як півгодини. Всі прикраси їм доводиться робити каменем, обточеним у вигляді сокири, кістками, також обточеними за допомогою черепашок або кременю, і можна тільки дивуватись, як вони такими первісними інструментами будують досить-таки добрі хатини та піроги, не позбавлені іноді гарного орнаменту. Звернувши увагу на оригінальність та різноманітність орнаменту, я надумав скопіювати всі види його, що трапляються на тубільних виробках.

28 грудня

Я спинив пірогу, що пливла з Горенду, пізнавши Бонема, старшого сина Туя, який стояв на платформі човна. Хлопець був особливо прикрашений цього ранку. У велику кучму скуйовдженого волосся було застромлено багато пір'я та червоних квіток китайської троянди. Стоячи на платформі піроги, з великим луком і стрілами в руках, уважно стежачи за рибою і граціозно балансуючи під час рухів маленької піроги, кожної хвилини будучи наготові натягнути тятиву й спустити стрілу, він справді був дуже гарний собою. Довге зелено-червоне листя, заткнуте за браслети на руках, коло колін, а також з боків за пояс (який був сьогодні зовсім новий, наново

пофарбований охрою й через те яскраво-червоний), – все це надавало Бонемові особливо святкового вигляду. Тубільці охоче прийняли моє запрошення до себе, яке я зробив, щоб не пропустити нагоди змалювати гарну зачіску молодого папуаса. Вона складалася з гірлянди, або напіввінка, червоних квітів китайської троянди, попереду – три невеликі гребені, кожний з пером, підтримували гірлянди й пофарбоване в чорний колір волосся; четвертий великий гребінь, також з двома квітами китайської троянди, підтримував довге біле півняче перо, що загиналося назад гачком. Щоб інші два тубільці не заважали мені, я дав їм тютюну й спровадив курити на кухню, в курінь, і, коли кінчив малювати, погодився виконати їхнє прохання – дати їм дзеркало, після чого кожний по черзі заходився відновлювати свою зачіску.

Бонем витягнув усі гребені та квіти з волосся й почав його збивати великим гребенем, бо подекуди волосся зліпилося, як повсть. Після цього волоссяна кучма збільшилася втриє проти першого вигляду: він посмикав кучері на потилиці (гатесі), які стали ще довшими. Потім знову заткнув квіти й гребені в свою чорну перуку, подивився в дзеркало, задоволено усміхнувся й передав дзеркало сусідові, який і собі взявся за свою зачіску. (Я розповідаю про ці дрібниці тому, що вони пояснюють, після яких маніпуляцій волосся папуасів набуває різноманітного вигляду). З щільно приляглої до голови дрібнокучерявої зачіски обох тубільців, що супроводили Бонема, вона перетворилася за п'ять хвилин розсмикування та збивання на еластичну шапку папуаського волосся, яку так часто описували мандрівники, бачачи в ній щось характерне для деяких "різновидів" папуаської раси.

Намилувавшись своїми фізіономіями та зачісками, мої гості повернулись до своєї піроги, закричавши мені "е-мем" (не знаю ще й досі, що означає це слово).

В Улсона сьогодні пропасниця.

Не встигаю трохи очуняти я, як уже нездужає він.

29 грудня

Заходив до Горенду нагадати тубільцям, що вони давно не приносили мені свіжих кокосів.

– Не приносили тому, – хором заперечили папуаси, – що тамо рус (російські люди, матроси з "Витязя") порубали багато кокосових дерев, і тепер мало лишилося горіхів.

Гадаючи, що це було велике перебільшення і що коли це й сталося, то тільки як виняток, я запропонував показати мені, де ці порубані дерева. Кілька тубільців скочило й побігло показати мені зрубані стовбури кокосових пальм, що лежали біля самого селища, примовляючи:

– Кокоси їсти можна, але рубати стовбури не гаразд.

Вони мали рацію, і я мусив був замовкнути.

Привезений посуд помалу зникає, б'ється, тому мені доводиться заміняти його на тубільний – половинки шкаралупи кокосових горіхів, що правлять мені за тарілки.

Тубільці тут чорнять собі не тільки обличчя, але й рот (язик, зуби, ясна та губи) речовиною, яку вони розжовують; зветься вона "таваль". Це вони роблять не завжди, а тільки в особливих випадках.

НОВИЙ РІК

1 січня 1872 року

Вночі була велика громовиця. Злива йшла кілька разів уночі й удень. Вітер був також великий. Ліани, підрубані при корені, коли розчищали майданчик, повисли в багатьох місцях над покрівлею, – падали, а одна з них, близько семи метрів завдовжки та три-чотири сантиметри завтовшки, впала з великим гуркотом, пробила покрівлю й розбила один з термометрів, яким я вимірював температуру води.

2 січня

Вночі впало з шумом велике надрубане при корені дерево й лягло поперек струмка. Треба було багато попрацювати, щоб очистити його від гілля та листя.

3 січня

Туй, повертаючись з плантації, приніс сьогодні дуже маленьке поросля: собака загриз його, але не встиг з'їсти. Велика нестача тваринної страви й постійне ремствування Улсона спричинилися до того, що я одразу ж узяв подарунок Туя. Маленька, худя тварина зацікавила мене, це був новий смугастий різновид дикої свині. Темно-бурі смуги змінювалися на світло-руді, груди, черево й ноги були білі. Я відпрепарував голову, зробив ескіз, потім передав Улсонові, який заходився чистити його, шкрябати й варити.

Дивлячись на Улсона, який захоплено готував м'ясо, а потім жадібно їв його, можна було бачити, наскільки люди – м'ясоїдні тварини. Так, шматок м'яса – це неабищо! Мені не здається дуже дивним, що люди, які перше мали тваринну їжу, переселяючись у місцевість, де не було її, стали їсти людське м'ясо.

Кілька днів тому, розглядаючи колекції волосся папуасів, я констатував кілька цікавих фактів. Незвичайний розподіл волосся на голові тубільців вважають за спеціальну особливість папуаської породи людей. Мені вже давно видавалося неймовірним твердження, щоб волосся папуасів росло на тілі пучками або групами. Але здоровенна перука моїх сусідів не давала можливості ясно пересвідчитись, як саме в них розподілене волосся. Приглядаючись до розподілу волосся на скронях, потилиці та верхній частині шиї в дорослих, я пересвідчився, що якогось особливого групування волосся не існує, але досі мені не випадало бачити коротко обстрижену голову тубільця.

Після сніданку, лежачи в своєму гамаці, я швидко заснув, свіжий вітер гойдав мою постіль. Крізь сон я почув, що мене кликали, й, побачивши людей, одразу ж схопився. Це був Кол-ле з Бонгу з хлопчиком років дев'яти, дуже коротко обстриженим. З великою увагою та цікавістю оглянув я його голову і навіть змалював те, що мені здалося найважливішим. Я так заглибився в студіювання розподілу волосся, аж моїм папуасам стало якось моторошно, що я дивлюсь так пильно на голову Сироя (так звали хлопчика), і вони поспішили сказати мені, що мусять іти. Я з насолодою подарував їм удвоє більше, ніж даю звичайно, і дав би їм у двадцять разів більше, якби вони дозволили вирізати невеликий шматок шкіри з голови.

Волосся в папуасів, як я переконався, росте не групами чи пучками, а зовсім так, як і в нас. Це, на думку багатьох, можливо, не дуже велике відкриття, розігнало мені сон і навіяло добрий настрій. Кілька чоловік, що прийшли з Горенду, знову дали мені нагоду спостерігати. Лялу попросив у мене дзеркальце й, діставши його, почав висмикувати собі волосинки з вусів, – ті, які росли близько коло губів, – а також усе волосся з брів. Особливо старанно висмикував він собі сиві волосинки. Бажаючи доповнити мою колекцію, я приніс щипчики й

запропонував йому свої послуги, він одразу погодився. Я почав витягати по одній волосинці, щоб побачити їх корені. Зауважу тут, що волосся папуасів далеко тонше за європейське і з дуже маленьким корінням. Роздивляючись розподіл волосся на тілі, я помітив на нозі Бонема зовсім білі плями, мабуть, сліди великої рани. Легкі поверхові уразки лишають на шкірі папуасів темні шрами, а глибокі лишаються на довгий час, а може й назавжди без пігменту. До речі, ноги Бонема дуже широкі, коло пальців – від дванадцяти до п'ятнадцяти сантиметрів завширшки; пальці на ногах криві; на багатьох немає нігтів (давні рани); великий палець відстає набагато від другого. В Дігу на обличчі сліди віспи; він пояснив мені, що хвороба прийшла з північного заходу й що через неї багато людей помирало. Коли це саме сталося й чи сталося це один раз або більше – я не зумів дізнатися. Між іншим, я пересвідчився, що мова Бонгу, селища, яке лежить від Горенду тільки за яких десять хвилин дороги, має багато інших слів; приміром, камінь зветься в Горенду "убу", у Бонгу – "штан", в Білі-білі – "пат".

4 січня

Останні два тижні віяли досить свіжі вітри, переважно з десятої години ранку до п'ятої пополудні. Улсон умовив мене їхати вудити рибу, але, як я й сподівався, ми нічого не піймали. Жителі Горенду та Бонгу також рибалили; я скерував шлюпку до трьох найближчих вогників – подивитись, як вони це роблять. Під'їхавши досить близько, я гукнув їх; на пірогах зчинилося сум'яття, вогні зараз же погасли, й піроги зникли в темряві, попрямувавши до берега. Причиною втечі було те, що на пірогах сиділи й жінки, яких, тільки-но я під'їхав, висадили на берег. Я дізнався про це з жіночих голосів, що долітали до мене. Проте піроги повернулись, і хвилини за дві моя шлюпка була оточена десятком човнів, і майже кожний тубілець подав мені по одній або по дві рибки, а потім вони від'їхали й рибалили

собі далі. На платформі кожної піроги лежав цілий ворох зв'язаної пучками довгої сухої трави.

Тубілець, який стояв на передку піроги, запалював один за одним ці пучки й освітлював поверхню води. На платформі був і другий тубілець з "юром" (остенем), футів вісім або дев'ять завдовжки, який він метав у воду, і майже кожного разу скидав ногою з юра дві або три рибки. Часто йому доводилося випускати юр з рук, і, коли це траплялося, пірога під'їжджала до юра, який плавав сторчма, занурившись у воду тільки на чверть. Юр зроблено так, що, занурившись у воду й захопивши здобич (рибки лишаються між зубцями), він підіймається з води сам і плаває, тримаючись майже перпендикулярно у воді. Третій папуас керував пірогою, сидячи на кормі.

5 січня

Я рушив у своєму човні на розвідку. Спостерігати за димом у горах – це єдиний спосіб визначити розміщення селищ, а ранок, коли тубільці готують їжу, – найсприятливіший час, щоб здійснити це. Як вітру нема, дим добре видно. Я визначив таким способом місця двох чи трьох сіл, куди сподіваюся навідатись. Я не одержую від тубільців ніяких відомостей про їхніх сусідів, наче вони не хочуть, щоб я знав інших людей, окрім них.

Після обіду я пішов у Горенду. Перше ніж увійти в село, я посвистом дав знати про своє наближення. Я вже двічі переконувався, що цей знак запобігає загальному збудженню й дає час жінкам і дітям піти, бо кожного разу, коли я входив зненацька, бідні перелякані жінки кидались у кущі й ховались куди трапиться. Тепер, чуючи сигнали, вони знали, що "Маклай" почекає, поки жінки й діти підуть з селища. А я тим часом спочивав на старому стовбурі дерева, який знайшов біля цього селища. Відколи я вдався до цього методу, я виявив, що

чоловіки приймають мене доброзичливіше, ніколи не озброюючись.

Тубільці поралися коло вечірньої страви, Туй, що сидів на барлі, здирав бамбуковим ножом шкуру з таро; коло нього на землі між камінням горіло багаття, і на камінні стояли два горшки. Один з них мав у діаметрі понад п'ятнадцять дюймів, другий – набагато менше; горшки були накриті листками хлібного дерева й зверху – шкаралупою кокосового горіха.

Коли вечеря була готова, я побачив, що варилося в горшках. Туй поділив його на три табори, взявши трохи таро, а також кілька пучків вареного листя. Мені запропонували найбільший табір, від якого я відмовився, але взяв один з пучків. Бажаючи дізнатись про його вміст, я приніс пучок додому й виявив, що тут загорнуто сарган, який варили в пучку листя, наперед спікши його минулої ночі.

В селищі я був недовго, бо помітив, що моя присутність чомусь небажана тубільцям, і вони чекають, коли я піду; і це після обопільного знайомства протягом трьох з половиною місяців у найближчому до мого дому селищі, де я звичайно бачу їх майже щодня. Я гадаю, що це добрий зразок недовірливості цієї раси. Знаючи, що в такому разі допоможе тільки терпіння, я більше не нав'язувався й повернувся додому[29].

6 січня

Приступ пропасниці.

7 січня

Увесь день ішов дощ і було холодно. В мене почався приступ пропасниці, вже другий сьогодні. Дрож проймає дедалі

частіше, кожні п'ять хвилин. Незважаючи на те, що я дуже тепло одягнутий (на мені дві фланельні сорочки, дві пари фланельних штанів, одна ковдра на колінах і друга на плечах), мені дуже холодно, і стає, все холодніше з кожною годиною, і дуже паморочиться голова.

Тільки міцно підпираючи лівою рукою чоло, я міг писати.

Весь день учора й до шостої години сьогодні я не годен був щось робити й міг тільки лежати й терпляче ждати з страшенним головним болем, коли закінчиться приступ. Близько шостої години мені стало краще, але тепер, десь через годину, я знову відчуваю симптом нового приступу. Зазнавши три приступи протягом тридцяти чотирьох годин, я проковтнув чотири грами хініну (півграма кожна доза). Не тубільці, не тропічна спека й не густі ліси охороняють береги Нової Гвінеї. Могутній захист проти вторгнення чужоземців – це блідий холодний дріж, а потім палюча пропасниця. Вона підстерігає чужинців у перших променях сонця, у вогненній спеці полудня, вона готова схопити необережного на смерку; холодні бурхливі ночі, так само як і чарівні місячні вечори, не заважають їй атакувати безтурботних; але й найзавбачливішому лише в рідких випадках удається уникнути її. Спочатку він не відчуває її присутності, та вже незабаром його ноги немовби наливаються свинцем, його думки уриває паморочення голови, холодний дріж проймає всі його члени, очі стають дуже чутливі до світла, і повіки безсило заплющуються. Образи, іноді дивовижні, іноді сумні й повільні, виникають перед його заплющеними очима. Помалу холодний дріж переходить у гарячку, суху, безкінечну, образи набирають форми фантастичного танку примар. Моя голова занадто тяжка, а рука занадто тремтить, щоб писати далі. Тільки дев'ята година, але найкраще буде мені лягти.

8 січня

Пропасниця.

9 січня

Пропасниця.

10 січня

Пропасниця.

11 січня

Всі п'ять днів поспіль надокучала мені пропасниця. Вчора й сьогодні в мене було вже тільки по одному приступу в день, і сьогоднішній ранковий приступ був легкий. Я почуваю себе набагато краще, та коліна все ще тремтять. Не буду докладно описувати мій стан, але це корисно знати тим, хто надумає заїхати сюди. Ці п'ять днів у мене нестерпно боліла голова, і я відчував цілковиту відразу до їжі, або, точніше кажучи, до тієї їжі, яку я міг би дістати. Я нічого не їв, окрім чаю й холодного таро, що заміняє хліб, і дуже охляв. Але, не бажаючи кликати Улсона, я сам обережно спускався з ліжка на підлогу.

Якби я зіпнувся на ноги, то зразу впав би. Тільки за допомогою рук я міг виповзати на веранду, щоб тричі на день записувати метеорологічні спостереження. Всі ці дні я перебував у якомусь забутті й, мабуть, випивав хіну невчасно; це найбільше й спричинилося до того, що пропасниця так затягнулася.

Для того щоб, приймаючи ліки, донести ложку добре до рота, мені доводилось одною рукою підтримувати другу – так страшенно тряслися в мене руки. Вчора голова мені так паморочилася, що я не мав сил сидіти на стільці, а очі й чоло під

час приступу помітно спухли. Сьогодні я вже можу рухатись, а пухлина на чолі коло очей де-не-де зникла.

Багато разів протягом цих днів до мене приходили тубільці. Не бажаючи, щоб вони знали про мою хворобу, я все-таки з'являвся коло дверей, але, щоб скоротити їх відвідини, я удавав серйозне обличчя й кидав їм трохи тютюну.

Протягом цих днів мене дуже дратувало скиглення Улсона з приводу нашого тяжкого становища. Він без кінця набридав мені, питаючи, що буде з нами, якщо моя хвороба виявиться тривалою? Коли я хворію, Улсон не дає мені найменшої користі. Я й сам не люблю, коли зо мною панькаються, і волію, щоб під час хвороби мене лишали самого, але Улсон щодо цього зайшов занадто вже далеко. За останні п'ять днів він жодного разу не спитав, чи хочу я їсти, й мені самому довелося наказувати йому скип'ятити для мене чай. Близько дванадцятої години прийшло кілька чоловік з Бонгу, запрошуючи прийти до них. Один з відвідувачів сказав мені, що дуже хоче їсти. Я йому віддав той самий кокос, який він приніс мені в подарунок. Спочатку сокирою, а потім донганом (кістяним ножем) він відокремив зелену шкаралупу горіха й попросив у мене тарір (дерев'яне блюдо). Не маючи його, я приніс йому глибоку тарілку. Держачи кокос у лівій руці, він ударив по ньому каменем, горіх луснув саме насередині; придержуючи його над тарілкою, він розломив його на дві майже рівні частини, і вода вилася в тарілку. До нього підсів товариш, і вони обидва, діставши з своїх торб по яруру (черепашці), почали вискрібати ними свіжу горіхову серцевину й вискрібану масу, що тягнулася довгими стрічками, опускати в кокосову воду. Незабаром уся тарілка наповнилася білою кашею; начисто вискрібані половинки шкаралупи перетворилися на горнятка, а ті ж таки ярури – на ложки. Страву цю приготовано так охайно, інструменти до того прості й доцільні, що я мусив віддати перевагу цьому способу їсти кокосовий горіх над усіма іншими,

які я бачив. Тубільці називають цю страву "монкіля", і вона має дуже велике значення, коли вони частують когось.

Дарма що накрапав дощ, я пристав на запрошення тубільців Бонгу піти з ними, сподіваючись докладно оглянути селище, вважаючи, що моє знання мови вже посунулося досить, щоб зрозуміти пояснення багатьох невідомих мені ще речей. Я волів рушити до Бонгу в шлюпці. Берег коло Бонгу зовсім відкритий, і при великому прибої було ризиковано лишити шлюпку витягнутою на берег, бо приплив міг би викинути її на сушу. Проте над водою мені трапилося велике дерево, яке тубільці звуть "субарі", де я прив'язав шлюпку. Під'їжджаючи до берега, я кинув з корми великий камінь, що заступав мені якір, потім прив'язав шлюпку до дерева і, лишивши її отак у цілковитій безпеці, міг рушити до селища. Кілька тубільців, що стояли по пояс у воді, дожидали мене коло борту, щоб перенести на берег. Коли я зібрався йти до селища, один з хлопчиків побіг туди повідомити, що я підходжу. За мною йшло чоловік з двадцять п'ять тубільців. Від піщаного берега вела досить добре вторована стежка до селища, якого з моря не було видно. За п'ять кроків до перших хатин ще непомітно й нечутно ознак населеного місця, і тільки біля крутого повороту я побачив покрівлю першої хатини, яка стояла біля самої стежки. Минувши її, я вийшов на майданчик, оточений десятьма хатинами. На початку щоденника я вже описував у загальних рисах хатини папуасів. Вони складаються майже з самої тільки покрівлі, в них дуже низькі стіни й невеликі двері. Вікон немає, і всередині завжди темно. Єдині меблі в хатині – піл.

Але, крім житлових приватних хатин, де мешкають окремі родини, в селищах трапляються ще й інші будівлі – для громадських потреб. Ці схожі на повітки будинки далеко більші й вищі за інші. Вони звичайно не мають передньої і задньої стіни, а іноді й бічних і складаються з самої тільки високої покрівлі, яка лежить на стовпах і сягає майже землі. Під цією

покрівлею з одного боку зроблено піл, де можна сидіти й спати. Тут же переховують посуд для громадських свят. Таких громадських будинків – щось подібне до клубів (куди можуть заходити тільки чоловіки, як це я згодом дізнався) – було в Бонгу п'ять або шість, по одному майже на кожному майданчику.

Спочатку мене повели до одного з них, а потім по черзі до всіх інших. У кожному мене дожидала група папуасів, і в кожному я лишив кілька плиток тютюну та цвяхи для чоловіків і смужки червоної бавовняної матерії для жінок, яких навіть і сьогодні тубільці кудись поховали: принаймні я не бачив жодної.

Селище Бонгу було більше за Горенду десь приблизно втричі. Як у Горенду, так і тут хатини стояли під кокосовими пальмами та бананами й були розміщені навколо невеликих майданчиків, сполучених один з одним короткими стежками. Обійшовши, нарешті, все селище й роздавши всі мої подарунки, я сів на полу великої хатини; навколо мене зібралося десь чоловік сорок тубільців. Ця будівля мала двадцять чотири фути завширшки, сорок два фути завдовжки та всередині футів з двадцять завширшки. Покрівля тільки на один фут не доходила до землі й підтримувалася посередині трьома великими стовпами. Обабіч були вкопані по три такі ж самі стовпи на метр заввишки, до яких була прив'язана покрівля і на які спиралися переважно крокви. Покрівля була трохи вигнута назовні й зроблена капітально. Можна було бути певним, що вона вдержиться проти всякої зливи й стоятиме з десятків років. Над полом, як я вже сказав, почеплено всяку зброю; посуд, глиняний і дерев'яний, стояв на полицях; старі кокосові горіхи лежали купою під полом. Все це видавалося міцним і зручним.

Відпочивши трохи, оглянувши все довкола й розпитавши, наскільки можна було, про те, чого не розумію, я подався далі, щоб пошукати, чи не знайду чогось цікавого.

Я лишив Улсона та одного з папуасів приймати за мене подарунки тубільців, які вони помалу зносили з своїх хатин і передавали Улсонові. Це були: солодка картопля, банани, кокоси, печена та копчена риба, цукрова тростина тощо. В одній хатині верхня частина задньої стінки, зроблена з якоїсь кори, була розмальована білою, чорною та червоною фарбами. Як на лихо, йшов дощ, і я не міг змалювати цих первісних зображень риб, сонця, зірок і, здається, людей тощо. В одній хатині я знайшов кінець кінцем те, що шукав уже давно, а саме: кілька фігур, вирізаних з дерева; найбільша з них (понад два метри) стояла посеред хатини коло полу, друга (метра на півтора) коло входу, третя, як дуже стара й непридатна, валялася на землі. Я розташувався малювати і зняв копію з усіх трьох, розмовляючи з тубільцями, які питали, чи є такі "телуми"[30] в Росії та як вони там називаються. В одній хатині висіла досить високо, аж я не міг її докладно розглянути, колода, що складалася з цілої низки людоподібних фігур. Ця хатина була така ж, як і інші, і не являла собою, крім телумів, нічого особливого, що давало б підставу вважати цю будівлю за храм, як описували різні мандрівники аналогічні будівлі в Доре та в бухті Гумбольдта на Новій Гвінеї.

Мені захотілося придбати один з цих телумів; я дістав ножа й показав, що дам їм два або й три за невеликий телум. Мені одразу ж принесли якийсь погорілий і поламаний, якого я, проте, не взяв, сподіваючись, що дістану кращого.

Сонце було вже низько, коли я подався до шлюпки, на прощання тубільці тиснули мені руки і вигукували "е-мем". Коли ми дістались додому й вибрали всі подарунки з шлюпки, виявилось, що Улсон дуже розчарований з подорожі.

– Мало дають, кокоси давні, риба тверда, як дерево, банани зелені, та й жодної жінки ще не бачили, – бурмотів він, ідучи на кухню доварювати на обід боби.

15 січня

Вночі вдарила гроза, південно-західний вітер був дуже рвучкий та сильний. Ліс довкола стогнав під його натиском; час від часу чувся тріск дерев, які падали, і двічі я гадав уже, що наша покрівля злетить у море. В такі ночі спиться особливо добре. Майже нема комарів, і почувається прохолода. Близько першої години мене збудив страшний тріск і важке падіння, після чого щось посипалося на нашу покрівлю. Я виглянув за двері, але темрява була така, що зовсім не можна було нічого добрати, я ліг знову і незабаром заснув. Я прокинувся, проте, дуже рано; мене розбудив шум сильного прибою.

Була п'ята година; допіру почало розвиднятись, і в пітьмі я побачив, що майданчик перед ґанком був укритий чорною масою понад людський зріст; як виявилось, це було велике дерево, яке зламав уночі вітер, і воно впало перед самою хатиною. Коли тут падає дерево, то воно не валиться само, а тягне за собою силу ліан та інших паразитних рослин, ламає іноді сусідні дерева або. принаймні гілки їх, обплутані ліанами впалого дерева. Щоб дійти до струмка, треба було сокирою розчистити собі дорогу через зелень. Увесь день минув у дуже дрібних, але потрібних роботах. В Улсона була пропасниця, і він не міг підвестися. Довелося самому піти по воду, розпалити вогнище й зварити чай, потім очистити трохи майданчик від поламаного гілля, щоб вільно ходити навколо дому.

Записавши метеорологічні спостереження й давши ліки Улсонові, я звільнився години на дві й міг узятися за деякі анатомічні роботи. На десятую годину я мусив, проте, лишити їх, згадавши, що нема дров, щоб приготувати сніданок і обід. Нарубавши вдосталь дров, я пішов до струмка вимити рис, який потім зварив, і спік у попелі одночасно солодку картоплю. Після сніданку я приліг відпочити, але мене збудили тубільці, що прийшли й набридали мені до третьої години.

Один з них показав мені на шлюпку, що глибоко сиділа у воді, дощ залив її, човен не можна було лишити в такому стані до наступного дня, бо вночі міг бути знову дощ, і тоді шлюпка затонула б. Я неохоче напівроздягнувся, дістався до шлюпки й вичерпав не менше як двадцять три з половиною відра води. Дуже стомився.

Скинувши мокрий одяг, подивився на годинник. Була п'ята година. Довелося знову йти на кухню й готувати обід; варити боби я, звичайно, й не подумав, бо, щоб зварити їх, треба близько чотирьох годин. Тому знову зварив рису, приготував кері, спік картоплі й скип'ятив чай. Провозився з цим куховарством, що наганяє на мене нудьгу, до шостої години. Пообідав, та й то неспокійно: довелось іти зняти білизну, що сушилася, бо став накрапати дощ, налагодити лампу тощо.

Навіть пиття чаю не обходиться без роботи; не маю цукру вже кілька місяців, а самий чай мені не смакує; я придумав пити його з цукровою тростиною. Озброївшись ножом, я відколюю кору тростини, ріжу її на дрібні пластинки, кусаю їх і поволі висмоктую солодкий сік, запиваючи чаєм.

Близько восьмої години взявся за щоденник. О дев'ятій запишу температуру води, струмка й моря, подивлюся на висоту припливу, відзначу напрям вітру, запишу все це в журнал і задоволено засну. Я описав сьогоднішній день, як зразок багатьох інших, на той випадок, коли, забувши подробиці свого життя тут, буду, на досаду собі, вважати, що мало зробив для науки в Новій Гвінеї.

17 січня

Надумав вирушити до Бонгу докінчити малювати телуми й зображення на стіні одної барли. Зустрівши Туя, який ішов до

мене, я запропонував йому йти зо мною. Він погодився. Коли ми проходили через Горенду, до нас приєдналися Бонем і Дігу. Вийшовши з лісу до моря, ми пішли пологим піщаним берегом. Був приплив, і хвилі набігали на пологий берег майже вище від лінії припливу, де ліс утворював густу стіну зелені. Не бажаючи замочити взуття, я мусив вибирати моменти, коли хвиля відкочувалась, і перебігати з одного місця на інше.

Тубільці дуже зраділи нагоді побігати, а може, хотіли дізнатись, чи можу я бігати, й пустилися навздогін. Бажаючи сам порівняти наші сили щодо цього, я зрівнявся з ними, і ми кинулися бігти. Тубільці збагнули зараз же, в чому річ, і не набагато відставали; на мій подив, мої ноги виявились дужчими – я випередив усіх. Їх було чоловік п'ять, усі вони були здорові, молоді й, крім пояса, зовсім голі; на мені, крім звичайного одягу, були взуті черевики й гамаші. Прийшовши в Бонгу, я попрямував до барли зрисувати візерунки на її фронтоні. Кінчивши рисувати, я роздав тубільцям кілька плиток тютюну, який їм дедалі більше подобається, й подався походити по селищу. Хоч моя присутність була відома всьому селищу, та на цей раз (здається, вперше) жінки не втікли в ліс, а тільки, коли я наближався, ховались у хатини. Їхніх облич я не міг роздивитися, постать же скидається на чоловічу. Костюм відрізняється від чоловічого тим, що, замість пояса, попереду й позаду на них теліпаються якісь грубі фартухи.

Коли я збирався піти, мені принесли кілька бананів і два шматки м'яса; один із цих шматків, призначений для мене, виявився свининою, а другий собачим м'ясом, яке просили передати Улсонові.

Повернувшись додому й почувши добрий апетит, я передав свинину Улсонові, а сам взявся за собаче м'ясо, лишивши йому половину; воно було дуже темне, волокнисте, але їстівне. Улсон спочатку жахнувся, коли я запропонував йому собачого м'яса,

але кінчив тим, що з'їв і його. Новогвінейський собака, мабуть, не такий смачний, як полінезійський, про що свідчить Кук, який вважав, що собаче м'ясо краще за свинину.

Днів шість мене мучила пропасниця, один приступ зміняв другий. Багато разів ішов дощ.

Пішов у Горенду по цукрову тростину. Поки тубільці ходили по неї на плантації, я зрисував кілька хатин і вперше побачив, як тубільці зберігають воду, а саме – у великих бамбуках, як це роблять і в багатьох інших місцях Малайського архіпелагу. Дізнайся тільки сьогодні, тобто на п'ятий місяць перебування, назви слів: "ранок", "вечір", назви "ніч" ще не довідався. Смішно й прикро сказати, що тільки сьогодні мені пощастило довідатись, як передати по-папуаському слово "добре" або "добрі". Досі я вже двічі був спантеличений, гадаючи, ніби я знаю це слово, і, звісно, вживав його. Очевидно, папуаси не розуміли, що я цим словом хочу сказати "добре". Дуже важко змусити себе розуміти, коли слово, яке ти хочеш сказати, є непростю назва речі. Як пояснити, наприклад, що ти хочеш знати слово "добре"?

Тубілець, який стоїть перед вами, розуміє, що ви хочете знати яке-небудь слово. Береш якусь річ, про яку знаєш, що вона подобається тубільцеві, а потім в іншу руку другу, яка, на вашу думку, не має для нього ніякої ціни, тоді показуєш йому першу річ і кажеш "добре", намагаючись при цьому зробити задоволене обличчя. Тубілець знає, що, почувши російське слово, він повинен сказати своє, і каже яке-небудь; потім показуєш другу річ, робиш кислу фізіюномію і кидаєш річ зневажливо; на слово "погано" тубілець теж каже своє; пробуєш кілька разів з різними тубільцями – слова виходять різні. Кінець кінцем після багатьох спроб та сумнівів я натрапив на одного тубільця, що, як я був переконаний, збагнув мене; виявилося, що слово "добре" по-папуаському – "казь". Я записав

його, запам'ятав і вживав місяців зо два, називаючи що-небудь "казь", і мав насолоду бачити, що тубільці при цьому задоволено всміхалися й повторювали: казь, казь.

Проте я зауважив, що ніби не всі розуміють, що я бажаю сказати "добре". Це сталась, однак, тільки третього місяця; і я почав шукати нагоди перевірити це слово. Я зустрів у Бонгу. як мені здавалося, дуже кмітливого чоловіка, який подав мені вже багато важких слів. Перед нами коло хатини стояв цілий горщик, а недалеко лежали черепки другого. Я взяв те й те і повторив вищезгадану процедуру. Тубілець, здається, зрозумів мене, поміркував трохи й сказав два слова. Я почав його перевіряти, показуючи на різні речі, наприклад, цілий і розірваний черевик, придатний до їди плід і другий непридатний, питаючи: "Ваб?" (Слово, яке він мені сказав). Він повторював "ваб" кожного разу. Аж ось коли, думаю, дізнався я. Знову вживав цього слова "ваб" близько місяця і знову помітив, що це слово непридатне і навіть зауважив, що "казь" – це тубільна назва тютюну, а "ваб" означає великий горщик. До того ж у дикунів взагалі є звичай повторювати ваші слова.

Приміром, ви кажете, показуючи на добру річ: "казь"; тубілець повторює вам "казь", і ви думаєте, що він зрозумів вас, а папуаси думають, що ви говорите своєю мовою, і намагаються запам'ятати, що ви таку річ називаєте "казь". Слово "ауе", що його я дізнався випадково, тепер, здається, і є остаточне, справжнє значення слова "добре"; я дізнався про нього манівцями, для чого витратив аж десять днів. Бачачи, що перший спосіб непридатний, я почав дослухатися до розмови папуасів між собою і, щоб дізнатись слово "добре", почав допоминатися значення "погано", знаючи, що людина має нахил частіше вживати слово "погано", ніж "добре". Це мені пощастило, та все ж я не був ще цілком певний, тому пустився на хитрощі, які допомогли мені: я почав давати куштувати різні солоні, гіркі, кислі речовини й почав прислухатися до того, що

кажуть, покуштувавши їх, папуаси своїм товаришам. Я дізнався, що "погано", "кепсько", одне слово, "недобре" зветься "борле". Через це слово "борле", яке розуміють усі, я дізнався від Туя значення протилежного, що є "ауе".

Ще кумедніша історія слова "кіринга", яке тубільці вживали дуже часто, розмовляючи зо мною, і яке, я гадав, означає "жінка". Тільки днями, цебто, коли минуло чотири місяці, я дізнався, що це слово не папуаське, а Туй та інші тубільці переконалися, що воно не російське, як вони вважали. Відкіля воно з'явилося й як сталося це непорозуміння – я не знаю.

От чому мій словник папуаських слів так поволі поповнюється і навряд чи коли буде великий.

Зуби починають боліти через жування та смоктання цукрової тростини, а без неї чай не смачний. Дивно, що я почуваю іноді якусь потребу з'їсти щось солодке.

7 лютого

Як ми умовилися, Туй зайшов до мене о шостій годині, щоб іти разом до Бонгу. Туй наважився сьогодні з'їсти тарілку вареного рису, і ми вирушили.

Від Горенду до Бонгу треба йти коло самого берега, і під час припливу, як я вже згадував, вода захлюпує ноги.

В Бонгу я відкрив ще один великий телум, якого я не забарився змалювати. У лівій руці великий телум тримав маленького, з глини й вельми невправної роботи. Я придбав цього другого за три плитки тютюну.

Я домагався, щоб мені принесли черепи, але тубільці запевняли мене, що росіяни забрали все, показуючи мені всякий мотлох, який вони дістали за них. Один з тубільців Бонгу показав мені нарешті кущ, під яким мав бути череп. Але ні він, ні хто інший з тубільців не хотіли дістати його. Тоді я сам пішов до куща і відшукав череп, який лежав на землі, оточений собачими та свинячими кістками. Тубільці відступили на кілька кроків, кажучи, що це недобре й щоб я його викинув. Цей випадок, а так само й те, що тубільці за всякий дріб'язок готові були розлучитися з черепами своїх земляків, показав мені, що черепи вони не дуже шанують. Я подумав, що цей череп належить якомусь ворогові й що через це його мало цінять, і спитав про це тубільців, але, на свій подив, почув, що це був череп тамо Бонгу (людини з Бонгу). Я заходився потім купувати їжу. Риби дістав багато, потім виміняв гілку бананів, що вже достигали, і поклав її собі на плечі. Кінець кінцем з обома телунами в кишенях та з черепом у руках я пішов додому. Через вагу та швидку ходу мені стало душно, але потім, коли висока вода обхлюпувала ноги, які вже раніш зовсім змокли, я почув великий холод, дрож та запаморочення. В Горенду я запропонував Дігу донести мені банани й пару кокосів. Тільки-но я встиг дістатись додому й скинути мокрий одяг, як мусив уже лягти, бо приступ сьогодні був дуже сильний. Мої щелепи так тремтіли, зуби до того цокотіли, що я не міг сказати Улсонові кількох слів, і він до того перелякався, гадаючи, ніби я вмираю, що кинувся з ліжка й заридав, боячись за свою долю на випадок моєї смерті. Я не пам'ятаю такого приступу й такої високої температури, що не знижувалася протягом майже шести годин.

При цьому я був неабияк здивований дивним відчуттям. Коли переходило від холоду до жару, я відчув зненацька чудернацьку оману почуттів. Я просто-таки відчував, що моє тіло росте, голова чимраз більшає, сягає майже стелі, руки стають величезні, пальці на руках робляться такі товсті й

великі, як мої руки, тощо. Мене охоплювало при цьому відчуття величезної важкості тіла, що дедалі більше розросталося. Дивно, що я в цей час не спав, це не було маячіння, а справжнє відчуття, яке тривало близько години й дуже стомило мене. Приступ був такий сильний і відчуття такі дивні, що я довго не забуду їх.

Мої змоклі ноги й відчуття холоду під час ранкової прогулянки не минулися мені дарма.

8 лютого

Я прийняв 0,8 грама хіни вночі і таку ж дозу перед сніданком, і хоч у вухах страшенно дзвеніло і я був глухий увесь день, та приступу не було. Сьогодні погода особливо приємна. Трохи нахмарило, тепло (29 градусів вище нуля), цілковитий штиль. Повна тиша уривалася тільки криком птахів та майже безнастанною піснею цикад. Монотонність освітлення міняло сонце, виглядаючи часом з-за хмар. Відсвіжена нічним дощем зелень у такі хвилини блищала й відживлювала стіни мого палацу; далекі гори здавались блакитнішими, і сріблясте море принадно блищало між зеленими рамами, потім воно помалу тьмарнішало й заспокоювалось. Очі також спочивали. Одне слово, було спокійно, хороше... Галасливі люди також не заважали сьогодні: ніхто не приходив. Я думав при цьому, що в стані великого покою (якого, правда, важко досягти) людина може почувати себе цілком щасливою. Це, мабуть, думають мільйони людей, хоч інші мільйони шукають щастя в протилежному.

Я такий задоволений у своїй самотності! Зустрічатися з людьми хоч і не тяжко, та вони для мене майже зайві; навіть товариство (якщо це можна назвати товариством) Улсона мені часто здається надокучливим, чому я й усунув його від того, щоб їсти разом. Кожний з нас їсть на своїй половині. Мені

здається, – якби не хвороба, – я не від того був би, щоб лишитися тут назавжди, тобто ніколи не повертатися в Європу.

В той час, коли я прогулювався між кущами, мою увагу привернуло одне дерево, все листя якого з'їли комахи і яке було вкрите різними грибами. В країнах помірного поясу я ніколи не натрапляв на таке різної форми листя на тому ж самому дереві. Розглядаючи його, важко повірити, що все воно виросло на одній гілці. Тутешня рослинність відрізняється від рослинності помірних зон величезною різноманітністю паразитних рослин та ліан, які так обплутують стовбури й гілки дерев, що ті втрачають, коли усунути всі ці паразити, свій розкішний вигляд і здаються тоді дуже мізерними. А ті дерева, які ростуть вільно, окремо, наприклад коло берега моря, являють собою чудові зразки рослинного світу. Я кожного ранку спостерігаю просто-таки дивовижний рух листя. В одній рослини з родини лілей листя гордо підноситься ранком та після кожного дощу, а в душні сонячні дні понуро опускається вздовж стовбура, торкаючись землі. Шкодуєш, що не стає очей, щоб усе це помічати й бачити навколо, і що мозок не досить дужий, щоб усе розуміти.

9 лютого

Ранком заблукав досить далеко. Вийшов з лісу стежкою; вона привела мене до паркану, за яким я побачив голови кількох жителів Горенду. Між ними були й жінки; вони працювали, знявши зайвий одяг, який, замість довгих фартухів з торочок спереду й ззаду, складався тільки, як і в чоловіків, з пояса, проте далеко вузшого; перев'язь від нього проходила між ногами. Як тільки я показався, вони не забарилися зникнути за стеблами цукрової тростини і не з'являлися, поки я лишався на плантації.

Плантація була недавнього походження. Паркан, заввишки з людину, зовсім новий, був зроблений вельми добре. Він складався з дуже близько одна від одної встромлених у землю жердин, власне, стебел цукрової тростини; їх посаджено двома рядами на відстані двадцяти сантиметрів один від одного. Цей проміжок заповнено всілякими цурупалками стовбурів, гілок, розколотого дерева; всю цю масу підтримують тростини, що ростуть одна проти одної і міцно зв'язані. Тростина пускає коріння, починає рости й з кожним місяцем та роком міцнішає. Хвіртку або ворота тут заміняв виріз у паркані, тому довелося переступати поріг футів зо два заввишки. Це був запобіжний засіб проти диких свиней, які могли залізти на плантації. Кілька перехресних доріжок, перетинаючись, поділяли великий обгороджений простір на ділянки, де підіймалися вельми охайно розміщені й досить високі напівкруглі клумби. Вони мали близько сімдесяти п'яти сантиметрів у діаметрі, а земля на ній була дуже ретельно роздрібнена.

На кожній клумбі посаджено різні рослини: солодку картоплю, цукрову тростину, тютюн та багато іншої зелені, невідомої мені. Напрочуд хороший обробіток землі змусив мене звернути увагу на знаряддя, яким працювали тубільці; та, крім звичайних довгих кілків і вузьких коротких лопаток, я нічого не міг знайти. Коло паркану горіло невелике багаття, яке тубільці розводили переважно для того, щоб закурювати сигари.

Досі ще я не міг відкрити в папуасів ніякого способу добувати вогонь і завжди бачив, що вони носять вогонь з собою і, прийшовши до місця, розкладають невелике багаття для того, щоб вогонь не гас. Ввечері я дізнався від Туя багато слів, але ніяк не міг добитися від нього слова "говорити". Туй, здається, починає дуже цікавитись географією, він повторював за мною назви частин світу та сторін, які я показував йому на карті. А втім, він, мабуть, вважає Росію за трохи більшу від Бонгу або Білі-Білі.

12 лютого

Сьогодні був щасливий для мене день. Добув шість добре збережених цільних черепів папуасів, і ось яким саме способом. Дізнавшись випадково, що в Тумбу багато черепів, я подався туди й заходився одразу ж рисувати телуми, проте це було незручно, бо хатина була темна. А втім, в інших хатинах також знайшлися телуми, яких винесено на майданчик, де я їх і зрисував. Після цього, розкривши клунок з подарунками, цвяхами, тютюном та смужками червоної матерії, я заявив, що бажаю "тамо-гате" (людських черепів).

Почулися голоси, що черепів більше нема, що росіяни забрали всі. Та я затявся, наполягаючи на своєму й кажучи, що вони є, і ще раз показав на плитку тютюну, три великі цвяхи й довгу смужку червоного ситцю; це була плата, яку я призначив за кожний череп. Незабаром принесли один череп, трохи згодом два інші, потім ще три. З великим задоволенням я роздав тубільцям обіцяні речі та ще дав кожному замість двох три смужки червоної матерії. Я зв'язав добуті черепа, приладнав їх до ціпка й, незважаючи на силу мурах, поклав здобич на плечі. Я дуже шкодую, що в жодного черепа не було нижньої щелепи, яку тубільці переховують у себе й дуже неохоче з нею розлучаються. Вона править їм за пам'ятку про небіжчика.

РЕПУТАЦІЮ ДРУГА ЗДОБУТО

14 лютого

Сьогодні вперше Туй приніс мені спечене таро. Тільки-но я розташувався рисувати п'ятий череп, як прийшли гості з далекого гірського селища. Ні обличчям, ні кольором шкіри, ні прикрасами вони не відрізняються від моїх сусідів. Коли я показував їм їхні фізіономії в дзеркалі. – треба було бачити їхні

йолопувато-здивовані й спантеличені обличчя. Деякі одверталися, а потім знову обережно заглядали в дзеркало, та наприкінці заморська штука так їм сподобалася, що вони майже виривали її один в одного з рук. За кілька дрібничок я виміняв в одного з гостей футляр для збереження вапна з вельми оригінальним орнаментом.

Коди тубільці пішли, Улсон помітив, що з нашої кухні зник ніж. Він сказав, що підозріває одного з жителів Горенду. Це перша крадіжка, яку зробили тубільці/і саме через це я не можу поминати її без уваги, я мушу вжити заходів, щоб такі штуки не повторювалися. Проте сьогодні я не міг піти в селище викрити злодія. Довелося взятись за шлюпку, яка почала дуже текти: в багатьох місцях, як виявилось, її поточили черв'яки. Я надумав, очистивши спід шлюпки, вкрити його тонким шаром смоли; для цього треба було шлюпку перекинути або поставити на бік, а це для двох була досить важка робота. Проте ми подужали її.

16 лютого

Я працював коло шлюпки, коли прийшов засапаний один з жителів Горенду й сказав, що його послав покликати мене Туй. Туй рубав дерево, та, падаючи, воно дуже поранило його в голову, і тепер він лежить і вмирає. Зібравши все потрібне, щоб перев'язати пораненого, я поквапився в селище.

Поранений напівлежав на маті й, здається, дуже зрадів з мого приходу. Бачачи, – що я приніс з собою всілякі речі для перев'язки, він охоче зняв пов'язку, яка була вже в нього на голові й складалася з трав та листя. Рана була трохи вище від скроні з досить довгими розірваними краями. Я забув захопити з собою криві ножиці, конче потрібні, щоб обрізати волосся навколо рани; великими, які були зі мною, я тільки роз'ястрував рану. Дрібно-кучеряве волосся, зліплене кров'ю, було цупке, як кора. Зробивши, що можна було, я розповів Тую й дідові Буа,

який прийшов подивитись на перев'язування, про вчорашню крадіжку і сказав, що підозріваю одного з жителів Горенду. Обидва вони заговорили гаряче, що це недобре, але що запідозрений віддасть ножа. Повернувшись поснідати до Гарагасі і на цей раз захопивши ножиці, корпію тощо, я знов подався до Горенду. Біля мене й Туя, якому я обмивав рани, зібралось величеське товариство. Тут був також і гаданий злодій. Кінчивши перев'язувати, я просто звернувся до цього чоловіка (Маніке) і сказав: "Принеси мені мого ножа".

Він дуже спокійно, немовби нічого не сталося, витягнув ножа й віддав його мені. Як дізнався я згодом, це сталося з вимоги всіх жителів Горенду.

Тую я пояснив, щоб він лежав, не ходив на сонці й не знімав пов'язки. Блідість була помітна, незважаючи на темний колір обличчя; вона позначалася холоднішим тоном кольору шкіри. Коли я йшов, Туй показав мені на великий пакунок ауся[31] та цукрової тростини, приготований для мене; це був, здається, гонорар за лікування. Туй не хотів узяти за це тютюну, який, проте, я лишив йому, не бажаючи, щоб він думав, ніби я допомагав йому заради гонорару. Багато жителів Горенду, що приходили до мене ввечері, показуючи на дерева навколо мого дому, які ось-ось мали впасти, казали, що покрівля мого дому недобра, що вона тече, і пропонували переселитися до них у Горенду, запевняючи, що всі люди з Горенду дуже швидко збудують мені дім.

Покрівля кепська – це правда, бо в двох місцях я можу бачити місяць, який просвічується між листям.

17 лютого

Був у Горенду; хотів перев'язати Тую рани, але в усьому селищі не знайшов нікого, окрім трьох або чотирьох собак: усі люди були на роботі в лісі. Туй, почувавши себе, мабуть, краще, також пішов.

18 лютого

Ранком, прийшовши в Горенду, я побачив Туя в далеко гіршому стані, ніж позавчора; рана дуже гноїлася, і над оком, ба навіть під ним поширилася дуже велика пухлина. Насваривши пораненого за його легковажну вчорашню прогулянку, я перев'язав рану, сказавши, що він помріє, якщо буде ходити на сонці, і додав, що побачу його ввечері.

Я тільки-но розташувався обідати, як прибіг Лялай, молодший син Туя, запрошуючи прийти обідати в Горенду; він сказав, що для мене приготовано рибу, таро, аусь, кокоси й цукрову тростину. Проте я пообідав удома, а потім пішов з Лялаєм й Лалу в селище. Пройшовши струмок, я почув раптом вигук Лалу; обернувшись і спитавши, що таке, я дізнався, що Лалу наступив на змію, дуже "борле" (погану), від укусу якої людина вмирає. Не гаючись, я вернувся, Лалу показав мені на змію, яка спокійно лежала поперек стежки. Бачачи, що я наближаюсь до змії, обидва тубільці здійняли крик:

– Борле, борле, ака, Маклай моен! (Погано, погано, недобре, Маклай помре!)

Щоб заволодіти твариною, мені довелося майже відтяти голову ножем, потім, піднявши змію за хвіст, я покликав Улсона й надіслав мою здобич додому, а сам швидким кроком (сонце вже сідало) пішов до селища.

Як звичайно, мій свисток попередив жителів Горенду, що я наближаюсь; це я робив, як казав уже раніше, щоб жінки мали час сховатися, бо знав, як мої сусіди не люблять показувати їх мені. Я багато разів помічав, що тубільцям подобається моя поведінка. Вони бачили, що я дію перед ними відкрито й не бажаю бачити більше, ніж вони самі хочуть мені показати. На мій посвист усі жінки, малі й великі, ховалися в кущі або хатини. Сьогодні було те ж саме. Користуючись останнім сонячним промінням, я перев'язав Тую рану і розташувався коло ніг хворого, де зібралося вже велике товариство сусідів, а також і жителів Бонгу та Гумбу. Туй зауважив, що на мій "кін-кан-кан" (цю назву він вигадав для мого свистка й, вимовляючи її, гугнявив), усі "нангелі" (жінки) повтікали, але це дуже недобре, бо Маклай "тамо білен" (чоловік хороший). При цьому я почув за собою жіночий голос, що немовби заперечував слова Туя, і, обернувшись, побачив стару жінку, яка добродушно всміхалася – це була дружина Туя, дуже негарна стара жінка, з одвислими плоскими довгими грудьми, зморшкуватим тілом, убрана в спідницю з якихось брудних жовто-сірих волокон, що закривала її від пояса до колін. Волосся її звисало намащеними пучками навколо голови, спускаючись і на чоло. Вона так добродушно всміхалася, що я підійшов до неї і потиснув їй руку, і це дуже подобалось їй та іншим тубільцям, що оточували нас. З-за хатин та кущів з'явилися жінки різного віку та невеликі дівчата. Кожний з чоловіків представляв свою дружину, причому кожна з них простягала мені свою руку. Тільки молоді дівчата в дуже коротеньких спідничках хихикали, перешіптувались і ховались одна за одну. Кожна жінка принесла мені цукрової тростини та пучок ауся. Всі, здається, були задоволені, що познайомилися зо мною, а чоловіки тим, що позбулися кінець кінцем потреби ховати своїх жінок, коли я приходжу. Чоловіки згуртувалися навколо Туя, курили й розмовляли, раз у раз звертаючись до мене (я тепер уже багато розумію, хоч ще небагато говорю). Жінки розташувалися на деякому віддаленні коло дружини Туя, яка чистила таро. Багато з молодих жінок, приміром, дружина

старшого сина Туя, Бонема, були непогані собою. Лице й тіло – досить округлих форм, а невеликі стоячі груди нагадали мені про конічні груди дівчат Самоа. Тут, як і там, дівчата рано розвиваються; мало чи не дітьми вони вже починають скидатися на маленьких жінок. У дівчат, замість довгих спідниць із тороків, висять фартухи, з яких один закриває передню, а другий задню частину тіла. Збоку верхня частина ніг до пояса лишається відслоненою. Передній фартух коротший від заднього. У дівчат, молодших за дванадцять років, фартухи набирають вигляду китиць, з яких задня довша від передньої і скидається на хвостик. Подарунків від жінок було так багато, що двоє тубільців мусили віднести їх до Гарагасі, куди я поспішав, бо заходила вже темрява. Не встиг я дійти додому, як мене захопила злива.

19 лютого

Рана Туя в гіршому стані внаслідок того, що він не може всидіти на одному місці й багато ходить на сонці. Він захотів почастувати мене таро, але багаття в його хатині погасло. Лялая послано по вогонь, але, повернувшись хвилин за десять, він сказав батькові, що вогню ніде нема. В селищі нікого, крім нас трьох, не було, а хатини всі були закладені бамбуком, і Туй наказав синові оглянути всі хатини, чи не знайде він де вогню. Прибігло кілька дівчаток і разом з Лялаєм почали оглядати хатини, та вогню ніде не трапилося. Туй дуже ремствував, бажаючи зварити таро, а також і покурити. Він потішав себе, кажучи, що люди з поля незабаром принесуть вогонь. Отже, я переконався, що в моїх сусідів поки що нема способу добувати вогню.

Жінки, які прийшли сюди, розташувалися коло нас і з великою цікавістю оглядали мене й мій костюм. Ця цікавість була цілком натуральна, бо досі вони ніколи ще не бачили мене так близько. Я й сам оглядав їх уважно. У деяких дівчат волосся

було підстрижене, в багатьох змазане попелом або вапном: перше було зроблено для того, щоб знищити паразитів, а друге, щоб зробити волосся світлим. Старі жінки носять довше волосся, їхнє "гатесі" (кучері на потилиці), густо змазане чорною землею, висить навколо всієї голови. Жінки та дівчата, що прийшли з плантації, принесли на спині великі торби, перев'язь яких охоплювала верхню частину чола. Коли торба була повна й важка, вони дуже нахилилися, щоб зберегти рівновагу.

Як і в чоловіків, носова перетинка в жінок простромлена. В ушах, крім звичайної дірки на великі сережки, є ще друга дірка у верхній частині ушей; через неї проходить шнурок, середня частина якого перехоплює голову від одного вуха до другого, а на обох вільних кінцях, які звисають до пліч, нанизано парами собачі ікла.

Під покрівлею над входом до одної хатини я помітив великого жука, що енергійно силкувався звільнитися з петлі, яка стягувала його поперек. Лялай, семирічний син Туя, сказав, що це його жук, якого він приніс, щоб з'їсти, але, якщо я хочу, я можу взяти його. Жук, як виявилось, був нової породи, зовсім цілий, тим-то я й скористувався з хлопчикової пропозиції. Поки я відв'язував жука, Туй показав мені на великого павука й сказав, що жителі Горенду, Бонгу та Тумбу їдять також і "ко-бум" (тобто павуків). Отже, до м'ясної страви папуасів треба ще додати личинки метеликів, жуків, павуків тощо.

20 лютого

Підходячи ранком до хатини Туя, я ще здалека побачив справжні збори чоловіків і жінок. Ця друга обставина – присутність жінок – особливо здивувала мене, бо звичайно в цю годину всі жінки вже працюють на плантаціях.

Наблизившись до Туя, я збагнув, у чому річ: усе чоло, щоки та верхня частина шії утворили в нього суцільну подушку; повіки так спухли, що він ледве міг розплющувати очі. Туй ледве-ледве говорив; тубільці метушилися коло нього, думаючи, що він, мабуть, помре. Оглянувши хворого, я надумав піти до Гарагасі по все потрібне мені, щоб зробити припарки.

Захопивши з собою ланцет, я повернувся до Горенду, де мене всі радісно зустріли. Приготувавши припарки з лляного насіння, я почав прикладати їх дуже старанно, й незабаром багато рідини без надрізу вилилося через ранку на скроні. Я прикладав далі припарки протягом кількох годин, міняючи їх дуже сумлінно.

Велика громада оточила нас на добромu віддаленні; всі розсілися та порозлягалися в найрізноманітніших позах, описати які було б дуже важко, та й однаково це не дало б ясного уявлення. Жінки та дівчата шукали в зачісках чоловіків воші, яких вони розкушували зубами й, мабуть, ковтали. Я роздав сьогодні жінкам по кілька смужок червоної матерії та трохи бісеру, який я відмірював чайною ложкою, даючи кожній по дві ложки. Кожна діставала своє і йшла, не просячи додачі (як звичайно роблять чоловіки), а тільки усмішкою й хихиканням виявляла своє задоволення. Тютюн, здається, подобався жінкам більше, ніж усе інше.

Туй хворий, і вечерю для родини й мене готували дружина з невісткою[32]. Стежачи уважно, як тубільці готували, розподіляли та споживали страву, я дивувався, як багато їдять папуаси. Не зажерливість, а справжня потреба змушує їсти так багато в країнах з недостатньою тваринною їжею. Тубільці, а надто діти, наїдаються до того, що їм просто-таки важко рухатися.

Почував себе дуже недобре, але побоювання за здоров'я Туя змусило мене піти до Горенду. Учорашні припарки допомогли: пухлина була менша й ще зменшилася, коли я притиснув її пальцями, причому з рани вилилося багато рідини. Повернувшись додому, я мусив пролежати весь день.

Сьогодні, коли я прийшов до Горенду, жінок не було. Впевнившись, що Туя краще, вони пішли працювати на плантації, куди йдуть звичайно на весь день.

Для дикунів жінки далеко потрібніші, ніж у нашому цивілізованому світі. У них жінки більше працюють на чоловіків, а в нас навпаки, з цим зв'язана і відсутність незаміжніх жінок поміж дикунами і багато старих дів у нас. Тут кожна дівчина знає, що матиме чоловіка: вони порівняно мало турбуються за свою зовнішність.

Повернувшись додому, я змушений був пролежати весь день.

22 лютого

Сьогодні я зробив цікаве відкриття. Проходячи повз хатину одного тубільця, я звернув увагу на те, що він робить. Перед ним стояли горнятка з великого кокосового горіха; дно одного з отвором посередині було вкрите шаром тонкої трави. Поставивши друге горнятко на перше, він з третього налив туди якусь темно-зелену густу рідину, що профільтровувалася через траву в нижнє горнятко. Коли я спитав його, що це таке, він відповів мені, подаючи шматок кореня: "Key"[33], – і показав мені, що, випивши цю рідину, він засне.

Хоч я не бачив листя цього "кеу", але я гадаю, що це не що інше, як полінезійська кава. Оскільки я знаю, досі було невідомо, щоб тубільці Нової Гвінеї вживали кави.

24 лютого

Не знайшовши Туя в Горенду, я подався на плантації, гадаючи знайти його там, і не помилився. Він сидів, незважаючи на палюче сонце, коло членів своєї родини, що працювали. Спровадивши його до селища, я лишився деякий час на плантації подивитись на спосіб обробітку землі. Я вже казав, що плантації папуасів дуже добре оброблені й що земля на круглих високих клумбах ретельно роздрібнена. Цього вони досягають, як я побачив, дуже простою, але важкою працею при допомозі двох найпримітивніших знарядь – звичайного загостреного кілка, понад два метри завдовжки, який тубільці звать "удя", та вузької лопати завдовжки один метр. Процес обробітку полягає ось у чому: двоє, троє або й більше чоловіків стають у ряд і разом встромляють свої кілки по змозі глибше в землю, потім так само разом підіймають довгасту брилу землі, а після цього йдуть далі й вивертають цілі ряди таких брил. Кілька чоловіків кілками розбивають ці брили на дрібніші, за ними йдуть жінки, озброєні "удя сабами" – вузькими лопатами, розбивають більші грудки землі, роблять клумби й навіть розтирають землю руками.

27 лютого

Встав удосвіта. Припас собі живності, варених бобів і таро на цілий день і подався до Горенду, де, як умовились, я мусив найти Бонема та Дігу, які згодилися супроводити мене. Перев'язавши рану Туя, якому стало далеко краще, я спитав про Бонема. Туй відповів, що той пішов до Теньгум-мана.

– Де Дігу?

– Пішов з Бонемом.

– Тамо бор лея, – сказав я. Мені було тим більше прикро, що я не знав дороги до Коліку-мана. Напряма був мені відомий за компасом, але стежки тут такі примхливі, що, бажаючи потрапити на південь, ідеш, виявляється, часто на північ, потім, ідучи закрутами то на захід, то на схід, дістаєшся кінець кінцем до справжнього напрямку. Бувають навіть такі випадки: стежка раптом кінчається, перед тобою розлягається вузький, але глибокий яр, унизу струмок, на другому боці суцільна стіна зелені. Куди йти, щоб вийти на дорогу? Стежка добре протоптана, багато людей нею пройшло, але тут їй кінець. Що ж виявляється? Треба, взявшись за дерево, що звисає над яром, спуститися до струмка, там знайти друге дерево, видертись на гілку, майже сховану в зелені, перейти на інше дерево й потім пройти до певного повороту та стрибнути на пень, що вже на другому боці яру, де стежка йде далі. Буває й так, що треба піднятись або спуститись за течією струмка, йдучи у воді, кроків на сто або двісті, щоб знову вийти на стежку. Такі загадки, які трапляються на дорогах, змусили мене зараз ще більше ремствувати на зрадників.

Не бажаючи показати, що мене можна дурити, я сказав, що сам знайду дорогу, й вийняв компаса. Тубільці відступили на два кроки, але все ж могли помітити рухливу компасну стрілку. Я подивився на компас більше для ефекту, дуже самовпевнено вибрав дорогу, на превеликий подив папуасів, і рушив. Я надумав піти до Бонгу і там знайти собі супутника. Пройшовши вже півдороги, я почув за собою голоси знайомих, що кликали мене. Жителі Горенду отямилися, побоялися розсердити мене й прислали двох чоловіків. Але ці люди прийшли більше для того, щоб умовити мене не йти до Коліку-мана, а не щоб показати дорогу. Після довгих розмов вони повернулися до Горенду, а я

пішов уперед. Знов почулися кроки. Це був Лако, озброєний списом і сокирою; він сказав мені, що піде зо мною до Коліку-мана.

Більше я нічого не бажав і весело подався стежкою. Я часто звертав набік. Лако, який ішов за мною (папуаси такі недовірливі, що не допускають, щоб я йшов за ними), показував мені справжню стежку. Якби я був сам, я б уже багато разів збився з дороги.

З лісу ми вийшли нарешті до стрімкого морського берега. Внизу, футів на тридцять або сорок нижче, лежала гарненька бухта. Треба було зійти вниз. Якби я йшов один, ця бухта стала б для мене задачею, подібною до згаданих уже вище. Стежка, підійшовши до кручі, звертала і йшла на південь углиб лісу, а мені треба було йти на південний захід. Лако підійшов до дерева й махнув рукою, щоб я йшов за ним. Коли я наблизився, він показав мені напрям, а сам швидко, проте обережно, почав спускатися по коренях дерева до морського берега. Я поліз цією повітряною драбиною, яка, хоч і видалася карколомною, та насправді була не дуже складна. Доводилося, розуміється, триматись на руках і, висячи в просторі, шукати ногами дальшої опори; якби я обірвався, то, напевно, розтрощив би собі череп.

Внизу, пройшовши хвилин з п'ять берегом, ми знову ввійшли в ліс. Здалека знову почувся крик. То були ті ж самі люди з Бонгу. Ми почекали трохи, поки вони приєдналися до нас, сказавши, що підуть зо мною до Коліку-мана. Спочатку йшли лісом, потім убрід через два струмки, далі через невелику річку Теньгум, якою спустилися до морського берега; згодом перейшли ще дві ріки. Вода річок була досить холодна (25,5 градуса вище нуля) і контрастувала дуже неприємно до температури гарячого берегового піску, вже розпеченого сонцем до 39 градусів, дарма що було тільки на дев'яту ранку.

Пройшовши ще з півгодини берегом, ми спинилися коло двох дерев, відкіля стежка йшла до лісу; це місце, як виявилось, правило за постійною подорожнім до Коліку-мана. Та незабаром його замінила галявина, вкрита високою травою, заввишки з людський зріст. Ця трава вкриває всі рівні та пологі місця в околицях і зветься в тубільців "унан". Вона була така густа й цупка, що без стежки через неї годі було продертися.

Сонце вже давалося взнаки. Ділянки лісу, пересічені подекуди галявинами, приємно відживляли своєю прохолодою. Ми непомітно підіймалися вгору, але потім довелося знову зійти в глибокий яр, де внизу стрімголов бігла річка. Навислі з обох боків дерева утворили над нею склепіння. Дно річки було немовби вибруковане камінням, і вода, не більше як фут заввишки, своєрідно буркочучи, мчала до моря. Всі річки цього берега мають гірський характер, з дуже крутим спадом. Це й пояснює їх швидку течію; під час дощу вони швидко стають непрохідні, котять з шумом та піною велике каміння, риють береги й несуть відірвані або поламані дерева.

По той бік річки стежка вела все вгору й майже весь час лісом. Коло останнього дерева Лако показав мені перші хатини Коліку-мана. Ряд відкритих пагорків тягнувся до головного хребта. На них подекуди можна було відрізнити чорну лінію стежки, яка вела все вище й вище. Стежка була крута й слизька після недавніх дощів. Сонце дуже пекло, але краєвиди обабіч були дуже гарні.

Ми пройшли вздовж паркану великої плантації, що лежала на схилі пагорка. Можна було дивуватися заповзятливості та працьовитості тубільців, ретельному обробітку землі. Коло паркану росла цукрова тростина, і моїм супутникам заманулося потішитись. Ми спинились: тубільці, які супроводили мене, закричали щось, їм відповів жіночий голос, що незабаром наблизився. Тоді мої супутники стали передо мною на високому

краю стежки й зовсім затулили мене. З-за тростини я побачив молоду жінку, яка підходила до нас. Коли вона підійшла до паркану, тубільці, що говорили з нею, швидко розступилися, і перед жінкою стояв я. Страшений жах охопив лице папуаски, яка ніколи не бачила білого; напівроззявлений рот випустив протяжне видихання, очі широко розкрилися й потім дрібно та конвульсійно заморгали, руки гарячково схопили тростину і затримували перехилену назад верхню частину тулуба, тоді як ноги відмовилися стояти. Супутники мої, задоволені з ефекту свого жарту, почали пояснювати їй, хто я; кинувши їй шматок червоної матерії, я пішов далі.

Стежка ставала чимраз крутіша. Нарешті показалася перша кокосова пальма, а потім покрівля тубільної хатини. Хвилини за дві я був на майданчику, оточеному шістьма чи сімома хатинами. Мене прийняли двоє чоловіків та хлопчиків, до яких прилучилася стара, дуже негарна жінка. Мої супутники вельми піклувалися про те, щоб я справив на жителів Колікумана добре враження. Оскільки я міг збагнути, вони вихваляли мої властивості: оповідали про вилікування Туя, про всякі дивовижні речі в моєму "таль" тощо.

Відпочивши й роздавши чоловікам тютюн, а жінкам ганчірки, я почав розглядати довколишню місцевість та хатини. Майданчик, де ми розташувалися, являв собою одну з вершин гірського хребта й був оточений густою рослинністю та десятком кокосових пальм, тому тільки в двох чи трьох місцях можна було бачити довколишню місцевість. Краєвид на північ був особливо гарний: зелені горби на першому плані, пасма зелених гір, а за ними оригінальний обрис піка Константина; внизу блискуче море з островами. На півдні та південному сході видно було цілий лабіринт гір та пагорків, укритих лісом. Деякі схили були зеленого кольору, особливо ті, що вкриті не лісом, а унаном.

Хатини не дуже відрізнялися своїм виглядом від хатин берегових селищ; проте вони були менші, мабуть, внаслідок обмеженого місця на верховині та труднощів переносити будівельний матеріал.

Тубільці, що зібралися навколо мене, не відрізнялися від берегової людності; вони тільки носили далеко менше прикрас. У буамбрамрі я знайшов телум, якого зрисував; потім пішов до другої групи хатин, далі до третьої, яка стояла окремо, вище від двох інших, куди довелося лізти крутою стежкою. Поки для мене та моїх супутників готували обід, я почав розпитувати про "маб", що, як запевняли берегові тубільці, дуже часто трапляється в горах. Мені принесли тільки обламаний череп одного та нижні щелепи двох інших мабів. Нам подали кінець кінцем два табіри: один для мене, другий для моїх супутників. Після прогулянки все видалося мені прекрасно звареним. Коли ми взялися їсти, всі тубільці вийшли на майданчик і лишили мене та моїх супутників самих. Деякі тубільці заходилися готувати кеу. Поданий мені таріль був великий, і я, звісно, не з'їв і чверті того, що було на ньому; незважаючи на мої заперечення, решту загорнуто для мене в бананове листя, щоб з'їсти це "мондон" (потім), а поки що повішено в буамбрамрі.

В одному місці, де дерева розступилися, можна було бачити околиці на південний схід, де мені, між іншим, показали розміщення селищ Енглам-мана та Теньгум-мана. Всі тубільці були дуже послужливі, і, коли я зібрався йти, з кожної хатини господиня винесла по кілька "аян", які покладено мені до ніг.

Ідучи, я запросив тубільців до Гарагасі.

Було на четверту годину, і сонце все ще дуже пекло. Особливо тяжко було йти вниз через відкриті пагорки; а в тіні лісу було дуже вогко й прохолодно. Коли я вийшов до моря, де мене охопив вітер, мені здалося, що дуже холодно, тому я,

дарма що стомився, прискорив ходу, та все ж не уникнув приступу пропасниці. Прийшовши в Бонгу, я, не кажучи ні слова, пішов в одну з хатин, стягнув мокре взуття, розлігся на барлі й незабаром заснув. Прокинувшись уночі й почувавши себе зовсім дужим, я надумав іти додому, що виявилось цілком можливим, бо була прекрасна місячна ніч.

28 лютого

Подався до Гумбу, сподіваючись набрати там ще кілька черепів. Я не поспішав, почувавши ще деяку втому після вчорашньої прогулянки. Дійшовши до стежки, яка вела в селище, я присів спочити й помилуватися морем. Мої думки урвав тубілець, що біг берегом. Тримаючи в лівій руці над головою лук і стріли, з кам'яною сокирою, яка висіла на плечі, він біг вельми швидко й часом правою рукою робив якісь знаки. Жителі селища, що вийшли мені назустріч, побачивши тубільця, жваво про щось заговорили й ще більше заворушилися, коли за першим побіг другий, третій, четвертий.

Усі бігли швидко, рівно й, здавалося, з важливим повідомленням. Важко було не милуватися ними – так легко й вільно вони рухалися. Я сидів на своєму місці; перший тубілець, не спиняючись, пробіг повз нас просто в селище. Хоч він і не спинився, але виразною мімікою переказав новину, про яку біг повідомити селище. Порівнявшись з нами, він ударив правою рукою себе в груди, закинувши набік голову й висолопивши трохи язика (жест, яким папуаси звичайно показують смерть, убивство або щось таке подібне), і крикнув:

– Марагум – Горенду!

За ним прибіг другий; тубільці, що оточували мене, також побігли в селище; я теж пішов туди. Не дійшовши ще до перших

хатин, ми почули прискорені удари барума; ці удари були іншого темпу, ніж звичайно. З хатин було винесено багато всякої зброї.

Не розуміючи, в чому річ, але бачачи загальне сум'яття, я майже силоміць спинив одного тубільця, що біг до Гумбу, і дізнався від нього новину: люди Марагум напали на Горенду, забили кількох, між ними й Бонема, а потім рушили на Бонгу, та, мабуть, прийдуть і до Гумбу, і до "таль Маклай".

Марагум-мана – це велике селище, з яким мої сусіди вже давно ворогували. Я пригадав, що в Горенду вже кілька тижнів коло хатин лежала завжди наготові купа стріл та списів, бо жителі сподівалися нападу з боку верховинців. У Гумбу панувало загальне сум'яття, що мимоволі вплинуло й на мене. Чоловіки голосно й дуже гаряче розмовляли, інші готували зброю, жінки, діти й собаки кричали та вили. Я пішов швидким кроком додому, лаючи в думках тривогу та дурних людей, що заважають мені спокійно жити. Кілька слів про подію, які я сказав Улсонові, нагнали на нього великого страху. Він попросив приготувати шлюпку на випадок, якщо "Марагум-мана тамо" виявляться дуже численними, і сказав, що, коли нам не пощастить відстояти хатину, ми можемо переїхати до Білі-Білі. Щоб заспокоїти його, я погодився, але сказав, що переносити щось у шлюпку ще дуже рано – перший-бо постріл так спантеличить тубільців, що навряд чи вони наважаться випробувати на собі дію нашого шроту. Проте я набив мої рушниці й надумав почекати приходу тубільців, спокійно витягнувшись на ліжку. Незабаром я заснув, дуже добре знаючи, що вельми збентежений Улсон не проспить приходу гостей. Знаю, що заснув дуже міцно й спав добре. Мене збудили крики й гамір у лісі. Тут я почув дуже змінений голос Улсона:

– Ось вони. Хай пан тепер наказує, я робитиму все, що він скаже, а то я не буду знати, що робити, – сказав він своєю ламаною шведсько-німецькою мовою. Я наказав йому завалити ящиками двері, а самому лишатися в домі й заряджати рушниці та револьвери, які я передаватиму йому в міру потреби, і постаратися, щоб руки йому не тремтіли так.

Поки ми споряджали все на стан облоги, крики й гамір у лісі наближалися. Я вийшов на веранду, поклавши перед собою два револьвери й рушницю-револьвер. Двостволку, набиту дрібним шротом, я тримав у руках. Між деревами за струмком показалися голови. Але що це? Замість списів і стріл я бачу в руках тубільців кокоси й банани. Це не можуть бути лихі люди з Марагума. Справді, це жителі Бонгу, які прийшли сказати мені, щоб я не турбувався за Марагум-тамо, й розповіли мені причину тривоги.

Сьогодні ранком жінки з Бонгу, вийшовши на роботу далеко в поле, помітили на пагорках кількох незнайомих озброєних людей; їм здалося, що ці люди намагаються оточити їх, а деяким жінкам привиділося, ніби озброєні люди йдуть у їхній бік. Кричачи, вони кинулися бігти; ті, що були попереду, почувши за собою кроки, подумали, що за ними женуться, почали ще дужче кричати й подалися до плантації, де працювало кілька чоловіків. Чоловіки, побачивши незабаром, що все це була облудна тривога, почали бити своїх жінок, щоб змусити їх замовкнути, але досягли тим протилежного. Жінки й доньки здійснювали такий гвалт, що люди з Гумбу, які проходили здалека, не сумнівалися більше, що люди Марагум-мана б'ють і вбивають жителів Горенду. Потім вони кинулися бігти до Гумбу, де й розповіли про напад на Горенду, смерть Бонема тощо, як це я вже чув. Вони додали, що люди, яких бачили жінки Бонгу, могли бути справді жителями Марагум-мана, і тому вони все ж таки побоюються наскоку.

Моїм сусідам дуже сподобалося, що я приготувався зустріти як слід ворога, й просили мого дозволу прислати своїх жінок під мою охорону, коли вони будуть сподіватися нападу верховинців. Я подумав, що це є слушна нагода познайомити моїх сусідів з вогнепальною зброєю. Досі я цього не робив, не бажаючи ще більше розпалювати підозрілість та недовір'я тубільців; але тепер я міг їм показати, що справді можу оборонити себе й тих, кого візьму під свою охорону. Я наказав Улсонові принести рушницю й вистрілив. Тубільці схопилися за вуха, приголомшені пострілом, кинулись були тікати, але спинилися, просячи сховати рушницю мерщій у дім і стріляти тільки тоді, коли прийдуть "Марагум-тамо". Рушниці тубільці називали сьогодні "табу" через те, що, здається, з першого дня мого перебування тут усе недозволене, все, до чого я не бажав, щоб тубільці доторкалися, я називав "табу", вживаючи полінезійського слова, яке отак поширилось і тут.

1 березня

Приходили люди Гумбу просити мене йти з ними та жителями Горенду й Бонгу на Марагум, кажучи, що робитимуть усе, що я накажу, й додаючи, що, почувши про наближення Маклая, жителі селища Марагум утечуть у гори.

Прийшли також жителі Коліку-мана, а з ними Туй і Лялу. Всі казали про Марагум і одностайно запевняли, що тепер, коли Маклай з ними, Марагум-тамо буде погано.

Така висока думка про мою могутність, поширена серед тубільців, була для мене великою мірою неприємна. Гляди, ще доведеться втручатись у чужі справи; до того ж такі жарти ламають моє спокійне життя непотрібним гамором і тривогою.

Дощ, що пішов увечері, змусив мене знову відкласти подорож до Білі-Білі.

Сидячи в наметі коло багаття, я пік на вугіллі аусь та банани собі на вечерю й тішився нічною тишею, коли зненацька мій слух вразили дужі й часті удари барума в Горенду. Та ж сама думка промайнула в голові мені й Улсонові: "Люди з Марагум нападають на жителів Бонгу й Горенду". Та незабаром відтіля почали долітати протяжні звуки якихось незладжених інструментів. Ця обставина, а так само й те, що безсонням не зарадиш справі, змусили мене лягти спокійно спати й не прислухатися до фантастичних звуків, які долітали з селища.

2 березня

Вночі крізь сон кілька разів чув звуки барума, звуки папуаських музичних інструментів та виття самих тубільців. Близько пів на п'яту ранку я почув крізь сон, що хтось кличе мене. Я вийшов на веранду й помітив у пітьмі Бангума з Горенду, який прийшов покликати мене від імені всіх тубільців, жителів Горенду, Бонгу та Гумбу на їхнє нічне свято. Я, звичайно, погодився, нашвидку вдягнувся, і ми пішли, часто спотикаючись у темряві об коріння та ліани.

На першому майданчику Горенду мене зустрів Туй, дуже блідий через безсонну ніч. Він попросив перев'язати йому рану, яка все ще дуже турбувала його. Коли я кінчив, він показав на стежку, яка вела з селища між деревами до моря, й додав:

– Випий кеу та поїж аяну й буам[34].

Я прийшов стежкою до майданчика, оточеного віковичними деревами, де розташувалося чоловік п'ятдесят тубільців. Ця картина була не тільки характерна для країни й жителів, але у

великій мірі ефектна. Було, як я сказав, близько п'ятої години ранку. Починало світати, але ліс ще лежав у густій пітьмі. Майданчик був з трьох боків оточений лісом, а спереду стрімко обривався до морського берега: проте й ця сторона була не зовсім відкрита. Стовбури двох величезних дерев уже виставали на світлій поверхні моря. Дрібна рослинність та нижні гілки цих двох дерев були зрубані, тож прогалини між ними видавалися трьома великими вікнами величезної зеленої альтанки серед лісу.

На першому плані, поблизу ряду багать, навколо великих табірів, розмістилася на матах та голій землі юрба тубільців у найрізноманітніших позах. Деякі, закинувши назад голови, допивали навстоячки з невеликих горняток останні краплі кеу; інші, вже отуманені, але ще не зовсім сп'янілі, сиділи або напівлежали з витріщеними, нерухомими й каламутними очима та ковтали зелений напій; треті вже спали в найрізноманітніших позах: на череві, на спині, розкинувши руки й ноги, четверті напівсиділи, низько схиливши голови на груди. Декого вже здолала безсонна ніч та кеу, дехто, сидячи навколо табірів з аяном і буаом, ще весело балакали. Були й такі, що клопоталися коло великих горщиків, де варилася страва. Кілька, мабуть, найзапекліших аматорів папуаської музики, піднісши високо над головою або притуливши до дерев свої бамбукові сурми понад два метри завдовжки, сурмили протяжними, тягучими звуками; інші дмухали в довгастих, просвердлений згори й збоку горіх, видобуваючи різкі свистоподібні звуки. Довкола приставлено до стовбурів дерев списи; луки й стріли стирчали з-за кущів. Картина була надзвичайно своєрідна, являючи сцену з життя дикунів у всій її первісності – одну з тих, які нагороджують мандрівника за великі труднощі й злигодні. Але й для художника ця картина могла б становити неабиякий інтерес: такі різноманітні були пози та вирази облич тубільців, таке незвичайне поєднання першого ранкового проміння сонця, що вже золотило верхнє

гілля зеленого склепіння, та червоного відблиску багаття. Я захопився, розглядаючи нову для мене картину. Мій погляд переходив від одної групи до другої, від довколишньої сцени до спокійного сріблястого моря й далеких гір, на яких розливалось рожеве світло сходу. Мені шкода було, коли кілька знайомих голосів, що запрошували присісти до них, відірвали мене від спостережень.

Сніданок мав бути зараз готовий, про що сповістили дужі завивання бамбукових сурм, і тут я відчув усю прикрість цих звуків, які роздирали вуха.

Незабаром зібралося багато жителів трьох селищ – Бонгу, Горенду та Гумбу. Вони накинулись на страви, принесені в табірах дуже великого розміру. З одного табіра мені покладено в щойно відколоту половину кокосової шкаралупи трохи жовто-білої маси, запропонованої із запевненнями, що це дуже смачне. То був буам (саго, приготоване із сагової пальми) з серцевиною кокосового горіха. Ця папуаська страва мала справді приємний смак. Потім мене почастували добре звареним аяном, якого треба було їсти сьогодні з так званим "орланом"[35], але цей кислий соус мав такий гострий запах, що я відмовився від нього. За скатертину правило бананове листя, за посуд, цебто тарілки й горнятка, – шкаралупи кокосових горіхів, за виделки – обточені бамбукові палички та загострені кістки, а багато хто використовував і свої гребінці (в папуаській мові виделка й гребінець – синоніми); за ложки правили тубільні ярури (черепашки). Було цікаво бачити цю різноманітність інструментів, яких уживали тут до страви.

Уже зовсім розвиднілося, й, розглядаючи тубільців, я скрізь зустрічав знайомі обличчя з сусідніх селищ. Коли я зібрався йти додому, мені дали цілий пакунок вареного аяну, й почулися запрошення прийти обідати. Йдучи, я мусив уступитися, щоб дати дорогу процесії, яка несла припаси для дальшого

святкування. Туй і Бонем принесли на ціпку великий пакунок буаму, ретельно обгорнутого листям; за ними кілька тубільців несли кокоси, а інші принесли, також на ціпку, що лежав на плечах двох носильників, великий кошик аяну, за ним другий і третій.

Далі шість тубільців несли три свині, міцно прив'язані до жердин, кінці яких лежали в них на плечах. Ця процесія йшла досить урочисто. Припаси розкладали за порядком на певних місцях майданчика. Гості з інших селищ оглядали й рахували принесене, дещо зауважуючи. Все це мали з'їсти за обідом, яким кінчилося частування, що почалося напередодні ввечері.

Не знаючи напевно, чи я прийду на обід, по мене прийшли кілька тубільців, щоб знову кликати в Горенду. Довелося повернутись у селище, що я й зробив, припасши обіцяного тютюну. Дорогою мене спинили жінки трьох селищ: "Дай нам тютюну". Довелось дати. Жінки не беруть безпосередньої участі в цих папуаських бенкетах; вони їдять окремо й прислужують тільки, коли чистять їстівні припаси; їм, як і дітям, заборонено виходити на майданчик. Так було й у Горенду. Чоловіки бенкетували в лісі, жінки й діти розташувалися в селищі й чистили аян. На майданчику сцена була дуже жвава й мала інший характер, ніж ранком. На одному боці на матах лежали шматки розкладених свиней; крім кількох ножів, виміняних у мене, тубільці різали м'ясо бамбуковими ножами та своїми кістяними донганами, а потім дуже спритно рвали його руками.

На другому боці майданчика було два ряди колод, покладених паралельно; на них стояли великі горщики футів півтора діаметром: таких горщиків я нарахував тридцять дев'ять; далі стояли також на двох колодах п'ять горщиків ще більшого розміру, де варився буам. На середині майданчика чистили буам від листя та іншого непотребу й шкребли кокоси. Жителі Горенду, як господарі, розносили воду у великих

бамбуках і складали дрова коло горщиків. Я прийшов саме тоді, коли ділили м'ясо; воно лежало порціями, нарізане або відірване руками від кісток. Туй голосно викликав кожного гостя, називаючи його ім'я і додаючи "тамо" (чоловік з такого-то селища). Викликаний підходив, діставав свою порцію і йшов до свого горщика (для кожного з гостей страву варили в окремому горщику). Не встиг я сісти коло одної групи, як почувся голос Туя: "Маклай, тамо рус". Я підійшов до нього й дістав на зеленому листку кілька шматків м'яса.

Чемний знайомий мій з Бонгу показав мені, де стояв призначений для мене горщик, і, через те що я спинився перед ним, роздумуючи, не дуже задоволений перспективою варити свою порцію, як це робили всі гості, мій знайомий, збагнувши, що мені не хочеться варити самому, Сказав, що він зробить це для мене, й зараз же взявся за роботу. Він зірвав з поблизького дерева два великі листки й поклав їх навхрест на дно горщика, потім видобув з великого кошика кілька шматків чищеного аяну й поклав додолу, а зверху шматки свинини, його змінили двоє інших тубільців, які по черзі якомога щільніше наповнювали всі горщики аяном; один, стоячи з повним кошиком по один бік ряду горщиків, а другий з протилежного боку.

Коли в усіх гостей були отак приготовані горщики, жителі Горенду, що виконували, будучи господарями, обов'язки слуг, узяли великі бамбуки, наповнили морською та прісною водою і почали розливати воду в кожний горщик, причому морської води вони лили приблизно одну третину, доливаючи дві третини прісної. Кожний горщик було прикрито спочатку листком хлібного дерева, а потім "гамбою"[36]. Це знову зробив один із хлопців Бонгу, який потім почав розводити вогонь під горщиками. Все це робили, додержуючи ладу, немовби за встановленим правилом; те ж саме відбувалося, коли розводили велике багаття, де мала варитися страва. Багаття було не менше, як вісімнадцять метрів завдовжки й один метр

завширшки. Паливо було так добре покладено між колодами, на яких стояли горщики, що воно незабаром спалахнуло.

Я пішов до інших груп. В одній кілька тубільців шкребли кокосовий горіх, старанно працюючи своїми ярурами. Нашкрябаний горіх призначався для буаму, який варився в особливих, великих, горщиках. Біля другої групи лежали всякі музичні інструменти; всі вони без винятку називаються "ай"[37]. Головний інструмент складається з бамбука метрів на два, а то й більше завдовжки; бамбук добре очищено, й перетинки всередині його знищено;– один кінець цих довгих сурм папуаси беруть у рот, розтягуючи дуже губи й дмухаючи, або, точніше, кричачи в бамбук, видобувають пронизливі тягучі звуки, трохи схожі на виття собак; звук цих сурм можна чути на півмилі.

Другий інструмент, що зветься "орлан-ай", складається з ручки, до якої приладнано багато шнурків з нанизаними на них шкаралупами орлану. Тримаючи палицю й потрясаючи інструментом, тубільці роблять такий звук, немовби хтось трясє великими дерев'яними чотками. Потім – "монкі-ай", порожня шкаралупа кокосового горіха з дірками нагорі та збоку, які по черзі закривають пучками. Приклавши до губів і дмухаючи у верхню Дірку, тубільці видобувають різкий звук, що варіює, коли відкривають та закривають бічні дірки, а також залежить від розміру кокосового горіха. Було ще кілька інших інструментів, але ці були головні. Учасники цього папуаського бенкету, відриваючись час від часу від роботи, брали якийсь з цих інструментів і намагалися показати свою вправність якомога найоглушливішими звуками, щоб перевершити, якщо можна, всю попередню музику, яка боляче різала вуха.

Я пішов у селище подивитись, що діється там. Жінки все ще чистили аян, часом відщипуючи внутрішні шари бамбукової пластинки, яка була їм за ножа, через що край пластинки знову ставав гострий. В тому, що ці тубільні ножі ріжуть дуже добре, я

пересвідчився сам, врізавши собі напередодні, зовсім того не бажаючи, з пальця шматок м'яса. В селищі було душно, далеко менше затінку, ніж у лісі, і стомлені роботою жінки причепилися до мене, просячи тютюну. Через те що чоловіків ніде не було видно, вони далеко менше панькалися, ніж звичайно в присутності своїх чоловіків, батьків та братів. Виходити жінкам на майданчик, де бенкетували чоловіки, а так само й хлопчикам до повноліття суворо заборонено.

Я повернувся на майданчик, де готували обід. Кілька тубільців-дідів заходились виготовляти кеу.

Кілька разів протягом дня я помічав, що тубільці, звертаючись до мене, називають мене Туй, а Туя – Маклай. На моє зауваження, що я Маклай, а не Туй, один із тубільців пояснив мені, що я так піклувався про Туя під час його хвороби, що вилікував його, і через це Туй ладен робити для мене геть усе; ми тепер такі друзі, що Туй зветься Маклай, а Маклай – Туй.

Отже, й тут, у Новій Гвінеї, існує звичай обмінюватись іменами, як і в Полінезії.

Від спеки, а надто від оглушливої музики в мене страшенно заболіла голова, і я сказав Тую, що йду додому. Як на те, страва в моєму горщику була готова, й мене не хотіли пустити, не давши їй мені з собою. Страву поклали в кошик, обкладений всередині свіжим листям хлібного дерева. Моя порція була така велика, що вага її дорівнювала тій, яку може нести людська рука. Я пошкодував тих, кому випадало набити свої шлунки навіть половиною того, що я відніс додому.

3 березня

Туй, що прийшов до мене, помітивши коло кухні порожнього кошика, в якому я вчора приніс свою порцію з Горенду, прив'язав його до гілки дерева коло моєї хатини. Він сказав мені, що, коли хто спитає, відкіля це, я повинен відповідати: "Буль (свинина) і аян від Туя з Горенду". Отже, я дізнався про значення кошиків різного розміру, що висять на деревах у селищах. Я не раз питав, навіщо вони висять там, і у відповідь на це мені називали ім'я якогось селища.

МАКЛАЙ ЗАЛИШАЄ СВІЙ ТАЛЬ

4 березня

Замкнувши ціпками, цвяхами та мотузами обоє дверей моєї хатини та приладнавши перед кожною пальмову гілку, одне слово, замкнувши їх точно так, як це роблять тубільці, я підняв близько дванадцятої години ночі якір і рушив до Білі-Білі, острівця, який був відціля миль за п'ятнадцять.

Я сподівався добратися туди за допомогою берегового вітру й повернутися, користуючись північно-західним вітром, який звичайно віє вдень, сьогодні ж надвечір. Береговий вітерець, справді, потягнув нас уперед, хоч і поволі; а втім, поспішати було нікуди, бо попереду була ще майже вся ніч. На світанку вітерець посвіжішав, і ми пішли швидше. Сонце, піднявшись, освітило цікаву для мене картину гір, які на такій відстані видаються дуже високими. Я намагався роздивитися конфігурацію хребтів і запам'ятати, в яких місцях можна було перейти їх. За Мале, не доходячи Богатім, береговий хребет немовби розступається.

Сонце зовсім піднялося, й вітер почав спадати. Кінець кінцем настав цілковитий ранковий штиль перед північно-західним вітром, що починає віяти близько восьмої-дев'ятої, а

іноді тільки о десятій годині ранку. Довелося гребти, а це було досить тяжко після безсонної ночі.

Аж ось ми наблизилися до південно-східного берега острівця, який складався з піднятого коралового рифа, об який хлюпотів прибій. Тубільці, що висипали на берег, пізнавши мене, весело бігли берегом і показували, де треба обпливти острів. Незабаром відкрилося й селище. На піщаний берег були витягнуті великі піроги і до того ж так високо, що здавалось, немовби вони стояли в самому селищі. Між ними підносилися високі покрівлі хатин, за хатинами стриміли ряди кокосових пальм, світла зелень яких яскраво виставала на темно-зеленому фоні лісу.

Коли ми підійшли ближче до піщаного берега, мою шлюпку миттю підхопили десятки рук і незабаром витягнули на пологісний берег. Лишивши Улсона в шлюпці коло речей, я рушив у селище в супроводі майже всієї чоловічої людності. Не бачачи жінок, але бажаючи також познайомитись з ними, а головне, звільнити їх від клопоту ховатися, коли я наближаюсь, я зажадав, щоб вони самі вийшли одержати подарунки, які я гадав їм дати.

Каїн, одна з впливових осіб селища, який уже не раз бував у Гарагасі й знав діалект Бонгу, дізнавшись від мене, що жінки Гумбу, Горенду, Бонгу та інших селищ більше від мене не ховаються, умовив і тубільців Білі-Білі пристати на мою вимогу. Тоді на поклик чоловіків з хатин вилізло кілька бабусь, майже зовсім голих негарних істот. Мені пояснили, що більшість жінок на плантаціях, на суходолі, але вони незабаром повернуться.

Роздавши чоловікам тютюн, а жінкам ганчірки й намисто, я забажав подивитися на їхні телуми. Мене повели до одної хатини, але в ній було так темно, що довелось умовити тубільців винести телум із хатини. То був перший телум, що зображав

жіночу постать. Зрисувавши його, я подався в досить велику буамбраму, яка стояла посередині селища. Чотирикутні стовпи були вирізьблені у вигляді телумів. Зрисувавши і їх до свого альбома, я обійшов усе селище. Вийшов також на протилежний берег острова. Краєвид відтіля відкривався чудовий, але, на жаль, усе верхогір'я було вкрите клубами хмар. Коли я повернувся до селища, мене оточили жінки й дівчата, що допіру прийшли з плантації. Всі вони голосно просили бісеру та червоних ганчірок, які бачили в бабусь, що одержали подарунки від мене ранком. У жінок прикрас з черепашок та собачих зубів було далеко більше, ніж у селищах на суходолі, та зате вбрання їхнє було коротше й легше. У дівчат, молодших від тринадцяти років, воно обмежувалося дуже невеликою китицею попереду й довшою позаду. До пояса, який підтримував китиці, з обох боків причеплено прикраси з черепашок, великих червоних та чорних зернин, які лежали на боках позаду та на сідницях. Вуха були простромлені в багатьох місцях.

Жінки на острівці Білі-Білі дуже діяльні; на їхньому обов'язку лежить виготовляти й виробляти горщики, які розвозять і вимінюють їхні батьки або чоловіки в берегових селищах. Перед від'їздом я хотів напиться і спитав кокосових горіхів. Мені принесли їх кілька, називаючи "ніу". Я записав п'ятнадцять або двадцять слів діалекту Білі-Білі, що, як виявляється, вельми різняться від мови моїх сусідів, хоч трапляються й однакові слова. Багато жителів Білі-Білі знають, проте, діалект Бонгу.

Я сказав жартома, що, може, переїду жити в Білі-Білі. Ці слова підхоплено, і жителі острівця радісно (скоріше удаючи, ніж щиро) почали повторювати, що Маклай житиме в Білі-Білі, що люди Білі-Білі кращі, ніж люди Бонгу, тощо. Коли я зібрався виїжджати, пішов великий дощ, і я надумав лишитись ночувати в Білі-Білі, видимо, на велике задоволення жителів.

Лишити речі в шлюпці не можна було, через те я попросив показати мені місце, де б я міг перебути ніч. Мені запропонували хатину або каюту одної з витягнутих на берег великих пірог. Ці піроги варті уваги своєю будовою. Деякі з них бувають завдовжки приблизно десять або дванадцять метрів і видовбані з одного грубого стовбура; але для того, щоб пірогу не так легко заливало, до обох країв видовбаного стовбура "пришито" по довгій планці або й дві, одну на одній. З краю піроги та в планці зроблено отвори, через які проходить гнучкий, тонкий стовбур, який з'єднує планку з самою пірогою. Щілини й проміжок, який лишається в отворах, законопачують розбитою та вимоченою у воді деревиною. Ніс і корма кінчаються високою, іноді вигнутою дошкою з усяким різьбленням. На одному боці піроги вистає колода, приладнана до човна поперечками.

На поперечках колоди є платформа, на якій у більшості пірог Білі-Білі збудовано цілу хатину, метрів зо два завдовжки та метрів чотири або п'ять завширшки. Стіни її зроблено з розколотого бамбука, покрівлю з плетеного листя сагової пальми. Щогла поділяє хатину на дві частини, де обабіч є два довгі сидіння, на яких, лежачи, можуть уміститися двоє. Отже, рахуючи двох інших, що можуть спати на підлозі хатини, на ніч або на випадок негоди в приміщенні було місця не менше як на вісім чоловік. Верхня половина хатини мала розкладні стіни. Навіть покрівлю можна було розібрати за дуже короткий час. Загалом, усе в пірозі припасовано зручно, і ніде в цій хатині не бракувало місця. Коло самої щогли, на висоті сидіння, приладнано плоский ящик, заповнений землею, де в разі потреби можна безпечно розвести вогонь. Я побачив, що запропоноване мені приміщення дуже зручне, світліше й чистіше, ніж хатини, і мені одразу ж спало на думку скористуватися згодом такою великою пірогою, щоб відвідати селища вздовж берега.

Каїн, власник піроги, мій добрий приятель, приніс незабаром великий табір з гарячим саго та нашкрябаним кокосовим горіхом. Дощ, який вщух перед заходом сонця, уможливив мені обійти ще раз селище, причому в кутку одної хатини я знайшов крокодилячий череп; як мене запевняли, тут у морі багато крокодилів.

Потім я мав нагоду бачити, як виробляють горщики, якими славиться Білі-Білі на березі Нової Гвінеї. Не дивно, що Білі-Білі виготовляє їх таку силу, бо гончарують майже всі родини, і в кожній хатині під покрівлею стоять ряди готових і напівготових горщиків. Основна робота припадає на жінок; я простежив увесь процес, починаючи від замішування глини з дрібним піском геть аж до обпалювання готових горщиків.

Знаряддя, яке вживають для виготовлення горщиків, складається тільки з двох або трьох дощечок та двох круглих, трохи пліскуватих з обох боків каменів. Спочатку плоскою паличкою роблять з глини верхній кружок горщика, який лишають сушитись на сонці. Коли він трохи потвердішає, до нього помалу приліплюють шматками окремі стінки, які потім вирівнюють. Правильної форми горщиківі надають тим, що жінки, тримаючи його на колінах, просувають ліву руку з круглим або плоским каменем у горщик, підставляючи його до внутрішньої поверхні стінки, а правою рукою стукають дощечкою по відповідному місцю назовні. І отак вирівнюють поверхню та товщину горщика. Коли горщик готовий, його спочатку сушать на сонці, а потім обпалюють на хмизі й обкладають листям, тонким пруттям тощо. Поклавши горщики в кілька рядів один на один і обклавши всю купу дрібним легким хмизом, підпалюють багаття. Незабаром глина стає міцною, як камінь, і горщики готові.

Всі горщики приблизно одної форми, хоч різного розміру. Прикрас на них мало: іноді хіба ряд цяток навколо шийки або

щось подібне до зірки замість кола; іноді ці прикраси бувають витиснуті нігтем.

Коли сонце заходило, я знову прогулявся навколо острівця. Я вже почував себе в Білі-Білі як дома і познайомився з багатьма стежками та закутками острівця. Як сказано вище, весь острів, окрім селища, вкритий лісом, де є кілька гарних старих дерев та мальовничі групи пальм. Самий край берега, який коло селища пологіший і піщаний, тут стрімкий і складається з піднятого коралового вапняку; подекуди в ньому є глибокі печери, куди з шумом вливається вода.

Високі гори, відкрите море, гарні дерева навколо і навіть одноманітний заколисуючий гомін прибою так мені подобалися, що думка переселитись сюди, яку я жартома висловив був тубільцям, видалася мені досить доброю. Я навіть підшукав два кутки, де б я міг поставити свою хатину, й не знав, якому з них дати перевагу.

Одне тільки заважає: острівець малий, а людей багато – мабуть, буде тісно. Коли я пішов гуляти, мені подобалося, що ніхто з тубільців не побіг за мною дивитись, куди я йду; ніхто не спитав, куди й по що я просту. Всі поралися коло своєї роботи. Мої сусіди на суходолі далеко цікавіші чи, може, підозріливіші. Зате тут люди набагато говіркіші чи допитливіші. Місце проживання тубільців на невеликому острові дуже вплинуло на характер їхніх робіт та на їхню вдачу. Не маючи достатньо місця на острові для хліборобства, вони дістають усі головні харчі з берегових селищ, а самі живуть з ремесла: гончарують, виробляють дерев'яний посуд, будують пироги тощо.

Коли я повертався до селища, коло одної хатини хазяїн забажав дати мені дарунок і, схопивши якогось нещасного собаку за задні лапи; вдарив його з розмаху об дерево і, розбивши отак череп, поклав його коло моїх ніг. Він це зробив

так швидко, що я не встиг його спинити. Не бажаючи образити його, я взяв подарунок, але попросив, щоб хазяїн сам приготував, цебто зварив або спік собаку. Коли мені подали цілий табір з шматками вареного собачого м'яса, я роздав тубільцям, які обступили мене, по шматку, лишивши велику порцію Каїнові, невелику Улсонові й маленьку собі. Перед тим як стало смеркатися, вся людність острівця, чоловіки й жінки, – всі були на місці. Була також сила дітей, багатьом з яких батьки хотіли дати ім'я Маклай, на що я, однак, не погодився.

5 березня

Добре виспавшись за ніч, я рушив на східний берег острівця подивитись на верхогір'я Мана-Боро-Боро, як називають тубільці гори Фіністер. При сході сонця гори було ясно видно;десь о сьомій-восьмій годині ранку громадаються хмари й лягають на верхогір'я аж до вечора. Сьогодні ранок був чарівний, і два гірські проходи в береговому хребті коло селища Мале та коло селища Богатім так і вабили можливістю продертись у середину країни.

Я так замислився, що не помітив, як біля мене розташувалася ціла група тубільців і мовчки стежила за мною. Підійшов також і Каїн, якому я сказав, що, з'ївши його саго, я рушу додому, як тільки подужчає вітер. Чекаючи на, саго й вітер, я заходився укладати словник діалекту Білі-Білі. В обличчях тубільців я міг помітити бажання, щоб я швидше забирався геть, проте вони добре ховали його під виглядом ласкавості. Я вважав це почуття за цілком природне, може, через те, що сам часто зазнавав його. Ці люди звикли бути самі; всякі відвідини, особливо такого чужоземного звіра, як я, були для них хоч і цікаві спочатку, та потім тяжкі, і бажання позбутись його, відпочити – цілком природне.

Тому, як тільки повіяв маленький вітрець, я подав знак, і чилонік тридцять спритно стягнули у воду мою шлюпку. Я підніс прапора, який мешканцям дуже сподобався, і вони це висловили гучним "ай", а я поволі почав посуватися додому в супроводі прощальних криків жителів та обіцянок незабаром відвідати мене. Справа в тому, що дитина з Кар-Кару з великими ранами на ногах, батькові якої я дав свинцевої мазі, видужала, а тому багато хворих з Білі-Білі просили допомогти їм, але я, не взявши з собою ніяких ліків, сказав, щоб вони приїхали до мене.

О другій годині пополудні ми були вже недалеко від мису Гарагасі, і я, не без цікавості, зайшов до своєї хатини, яку вперше лишив так надовго без догляду. Однак, виявилось, усе було ціле, і не встиг я розплутати мотузки коло дверей, як один за одним прийшло чоловік з двадцять або й більше, які здивовано питали, де я був, і на мою відповідь: "У Білі-Білі", – сказали, що думали, ніби я поїхав у Росію. По обіді ми вивантажили подарунки з Білі-Білі; було близько п'ятдесяти кокосів; чотири гілки добрих бананів та фунтів двадцять саго. Тютюн і цвяхи окупилися.

6 березня

Вийшовши ранком на веранду, я побачив на столі змію, яка звільна й гарно вигиналася. Я схопив її за шию коло самої голови і, опустивши в банку з спиртом, тримав доти, доки вона, наковтавшись спирту, не спустилась безсила на дно.

Прийшов Туй, і я довго розмовляв з ним про Білі-Білі, Кар-Кар, Марагум-мана тощо. Між іншим, він сказав мені кілька назв речей діалектами дев'яти ближчих селищ.

Між кокосами Білі-Білі було багато таких, які вже пустили паростки. Вибравши кілька з них, я посадив їх перед домом. З цієї нагоди я спитав Туя про кокосові пальми Горенду – чи всі вони там належать селищу, чи, може, окремим особам. Він сказав мені, що в Горенду є кокосові пальми, які належать окремим особам, а інші всьому селищу. Так само й великі хатини: є буамбрамри, що належать окремим особам, і є такі, що належать усьому селищу.

Вечір був дуже темний і тихий. Я довго лишався коло берега, сидючи на стовбурі великого, звислого над водою дерева. Поверхня моря була дуже спокійна, і, стежачи за рухом тисяч світляних тварин у морі, можна було бачити, що вони рухаються самостійно і з різною швидкістю. Інша річ, коли дивишся на море вночі з судна, рух якого може спричинити подразнення та вилучання світла в різних морських тварин.

7 березня

Знову господарські роботи. Білі боби починають псуватися. Довелося сушити їх на сонці, причому сотні жирних черв'яків виповзли на підкладене полотно. Улсонові довелось вибирувати зіпсуті боби, і це тривало близько двох годин. Увечері я пішов до Горенду по аян і застав Туя знову лежачим; він ходив багато на сонці, незважаючи на мою заборону, внаслідок чого в нього з'явився за вухом нарив, який завдавав великого болю. Довелося повернутись по ланцет і розрізати нарив, відкіля витекло багато гною. Туй незабаром дав мені зрозуміти, що відчуває велике полегшення. Повертатись довелося в темряві, але я досить добре продерся стежкою, де й удень часто спотикався об ліани та коріння. Я помалу стаю папуасом: сьогодні ранком, наприклад, я почув голод під час прогулянки і, побачивши великого краба, піймав його і з'їв сирого; тобто з'їв те, що можна було в ньому їсти.

8 березня

Шлюпка знову дуже тече: в день набирається близько двадцяти трьох відер води. Майже по відру на годину.

9 березня

Ходив у Горенду, де добре поснідав аяном і саго.

В середині лютого закінчився дегарголь; на початку березня майже зникла цукрова тростина; незабаром, кажуть, не буде й аяну, а замість нього на зміну з'явиться "бак", а потім ще один рід бобів; аусь теж з кожним днем стає гірший, бо частина його виявляється чорною й частково з'їдена червою.

14 березня

Устав з страшенним головним болем; найменший шум був мені нестерпний. Раптом на великому дереві, до якого притулилась моя хатина, почувся гучний, різкий неприємний крик чорного какаду, цього суто новогвінейського птаха. Я почекав кілька хвилин, сподіваючись, що він полетить. Нарешті не витримав і вийшов з рушницею з хатини. Птах сидів майже просто над головою, на висоті принаймні сто футів. Рушниця була заряджена дуже дрібним шротом, і при такій висоті та густій зелені я сумнівався в ефекті пострілу, але все ж вистрілив, щоб бодай сполохати птаха й позбавитись його бридкого крику. Стріляв я майже не цілячись, проте птах з пронизливим криком, зробивши кілька кругів, упав коло стовбура дерева. Несподівана рідкісна здобич змусила мене на час забути про головний біль і взятися препарувати какаду. Відстань поміж кінцями розтягнутих крил була понад один метр.

На дванадцяту годину головний біль так здолав мене, що я мусив кинути роботу й пролежав майже нерухомо, без їди, до наступного ранку.

15 березня

Відпрепарував мозок птаха й лишив мій перший екземпляр чорного какаду для біологічних досліджень.

Увечері зайшов у Горенду й побачив на тубільцях наслідки недавнього частування в Бонгу. Тубільці так понаїдалися, їхні черева, дуже напнуті й натягнуті, були такими обтяженими, що тубільцям важко було ходити. Та, незважаючи на це, кожний ніс на спині або в руках добру порцію їжі, з якою вони гадали скінчити сьогоднішній день. Повний шлунок заважав їм навіть говорити, і, дожидаючи, коли приготують вечерю, що доручено сьогодні молоді, більшість чоловіків лежали, розтягнувшись коло багаття. Я довго не забуду цього видовища.

16 березня

Кілька тубільців, які прийшли з Коліку-мана, принесли мені на подарунок поросю, за що дістали встановлену вже ціну – невелике дзеркальце в дерев'яній рамці. Через те що їх прийшло чоловік десять, треба було кожному щось дати; дав по невеликій плитці тютюну. Його залишається небагато, бо при кожній зустрічі всі чіпляються до мене: "Тютюн, тютюн".

Розмови про напад з боку Марагум-мана-тамо тривають і далі. Вони так набридли мені, що я просто вже бажаю, щоб ці люди, нарешті, справді прийшли сюди.

29 березня

Тубільці так звикли до мене й такі певні, що я їм не завдам лиха, аж я перестав стримувати себе і почав вживати вогнепальної зброї. Ходжу майже кожного ранку в ліс по свіжу живність. Я не гребую тут навіть м'ясом папуг, какаду тощо. Днями спробував м'ясо сірого ворона, кістяк якого я відпрепарував.

Тубільці дуже бояться пострілів; кілька разів вони просили не стріляти поблизу селищ, але разом із тим дуже задоволені, коли я дарую їм пір'я забитих птахів, яким вони прикрашають свої гребінці.

Вчора в мене спинився годинник. Бажаючи встати вдосвіта, я ліг дуже рано й міцно заснув. Коли я прокинувся, було темно; мені здалося чомусь, що я спав довго й що незабаром треба йти. Годинник стоїть. Я одягнувся і пішов розвести вогонь. Запарив чай і спік у попелі аусь та банани. Поснідав і почав дожидати першого проміння. Сидів, сидів, а навколо все ще було темно. Нарешті, надумав зняти частину мисливської амуніції і поспати трохи. Заснув, кілька разів прокидався, але все ще було темно. Кінець кінцем, прокинувшись, я схопився, бо було вже зовсім світло. Гадаю, що це я снідав о дванадцятій або о першій годині ночі. Просто-таки незручно не мати годинника. В Горенду я застав Туя, готового супроводити мене, і, коли зійшло сонце, ми рушили. Злізли спочатку на Горенду-мана (близько трьохсот футів заввишки), і пройшли лісом на південний схід. Хребет невисокого пасма був укритий негустим, але високим лісом, і просуватися там було незручно. Проте птахів майже не було, навіть крику їхнього ніде не чути. Пройшовши з годину, ми вийшли з лісу до другого схилу хребта, вкритого високим унаном, відкіля відкривалася дуже гарна широка панорама пагорків та гір, укритих темним лісом, між яким подекуди проглядали світло-зелені галявини, вкриті унаном. На дальньому високому верхогір'ї клубочилися вже хмари.

Туй не дав мені довго милуватися краєвидом і почав швидко сходити крутим схилом, тримаючись за унан і майже зникаючи в ньому. Ми зійшли до болота, де високу траву змінили тростина й папороть. Тут почулося далеке дзюрчання. Туй пояснив мені, що ми наближаємося до великої води (ріки). Знову ввійшли в ліс. Порита скрізь земля свідчила, що цю місцевість часто відвідують дикі свині. Шум води чимраз дужчав. Деревача почали рідшати. Ми виходили на узлісся, коли на одному з дерев я помітив кілька вирізьблених фігур. Вони мене зацікавили, і я їх зарисував. Туй пояснив, що це, мабуть, хтось із людей Теньгум або Енглам-мана вирубав їх сокирою. Я спитав, чи стало це дерево тепер телумом, на що дістав негативну відповідь. Дарма що я тут уже понад півроку, але знання мови все ж таки недостатнє, і я не міг дізнатися, для чого зроблено ці фігури й що вони означають.

Ми підійшли до ріки, яку, як виявилось, видно далеко з моря. Вона на досить великому віддаленні відокремлює низький береговий хребет від вищого внутрішнього, тече з півдня на північ і, нарешті, впадає коло Гумбу в море. Річище її дуже широке, але в цю пору року воно пересохле, кілька окремих рукавів, різних завширшки, утворювали силу острівців, укритих великим камінням. Річище було в цьому місці ширше від Неви проти Петропавловської фортеці, і я нарахував не менше як п'ять рукавів, які треба було перейти, щоб опинитися на другому березі. В двох чи трьох середніх вода біжить дуже швидко.

Не бажаючи мочити взуття, я зняв черевики, та це було помилкою, бо, не звикши ходити босоніж, я почував, як важко йти по дрібному камінню. Течія була тут також швидка, і тільки завдяки спису Туя, якого він мені подав, я безпечно прийшов на одну косу. Перейти через чотири інші рукави ми не відважилися. Туй спробував, але за кілька кроків зайшов поверх пояса у воду. Я не вимагав іти далі, бо при глибокій воді та

швидкій течії я, не вміючи плавати, не міг без сторонньої допомоги дістатись до протилежного берега. На сили Туя, який ще не зовсім видужав після рани, я не міг покластися. Коли ми переходили вбрід через перший рукав, мої ноги були неприємно бомбардовані досить великою галькою (більшою за куряче яйце), що мчала за течією. В середніх, ширших і глибших рукавах це каміння було більше і могло б збити з ніг людину.

Обидва береги були мальовничі, і я пошкодував, що при гарячому сонці не було змоги зарисувати їх докладно, а довелося задовольнитись поверховим ескізом. Каміння острова, на який ми перейшли, було дуже велике (деяке завбільшки з дитячу голову), це свідчило про силу течії під час дощів. Грубі стовбури дерев, які лежали тут і там на острівцях, теж доводили, що під час-дощів маса води в річці, мабуть, дуже велика. Туй сказав, що в річці багато риби й що люди з Горенду та Бонгу приходять іноді ловити її.

Я не хотів повертатись попередньою дорогою, і ми вилізли на крутий пагорок, хапаючись за каміння. На верховині знову ріс унан, і знову було душно від палючого сонця. Ми зійшли вниз до річки й знову піднялися пологістим схилом пагорка, вкритого лісом. Тут, гадав Туй, буде добре полювання на птахів. Та їх ніде довкола не було ні видно, ні чути. Поснідавши дуже рано й не взявши нічого з собою, я почував, що шлунок мій порожній. Не знаходячи зовсім ніякої здобичі, я рушив додому. Туй попросив почекати, кажучи, що він хоче вирізати неподалеку кілька бамбуків. Я погодився. Почекавши з півгодини, я почав його кликати – відповіді нема. Я свиснув – мовчання. Почекавши ще чверть години й гадаючи, що Туй спокійно повернувся додому, я й собі подався додому. Треба було спочатку пройти широку луку унану. Не знайшовши справжньої стежки, я мусив прокладати собі путь сам, а це було дуже важко. Цупкий, густий, вищий від людського зросту унан являє собою пружну масу, яку розсунути руками або ногами

часом буває не під силу. Щоб просуватися далі в таких місцях, я добрав одного способу, що таки кінчився успіхом. Я всім своїм зростом лягав на унан, який під тягарем мого тіла поволі опускався; встаючи, я міг іти далі або мусив повторювати знову цей спосіб. Трава була вища від мого зросту, і тільки з компасом, якого я, на щастя, захопив з собою, можна було йти в напрямі додому, а не блукати манівцями.

Разів п'ять я спочивав – так важко було прокладати собі дорогу через це зелене море. Прямовисне проміння сонця, порожній шлунок, тягар мисливського спорядження змушували мене побоюватися сонячного удару; кілька разів я почував, що мені паморочиться голова. Нарешті, я дістався до лісу, однак і тут довелося шукати стежки до Гарагасі. Повернувшись додому, я випив дві чашки чаю, хоч і не дуже доброго й надто ріденького та ще й без цукру, проте вони неабияк відсвіжили мене.

30 березня

Приготував кістяки сірого ворона та червоного папуги. Закінчивши роботу, я з обрізаних м'язів нарубав собі котлету, яку сам засмажив, бо Улсон порався, перучи білизну. Котлета була дуже смачна. Погода така ж хороша, як і вчора. В затінку не більше як 31 градус, що тут взагалі буває не часто. Коли смерклося, тубільці з Горенду приїхали рибалити перед моєю хатиною, на що вони спочатку прийшли спитати дозволу. Туй і Бугай лишилися посидіти та покурити коло мене, виславши молодь ловити рибу. На їх прохання Улсон заспівав їм шведської пісні, яка їм дуже сподобалася. Риболовля з вогнем дуже мальовнича, і я довго милувався освітленням та сценою ловлі. Всі кінцівки в рибалки працюють при цьому: в лівій руці він тримає факел, яким розмахує в повітрі, тільки-но той починає гаснути; правою рукою тубілець тримає остень; він стоїть на

правій нозі, а лівою часами знімає рибок з остеня. Коли тубільці скінчили рибалити, мені подали кілька рибок.

31 березня

Я одважив рису та бобів на наступні п'ять місяців; порції були дуже невеликі, та все ж, маючи цей запас, я можу приємно почувати, що не залежу від тубільців. До того ж рушниця дає мені щодня свіжу живність, отже, щодо цього моє життя цілком забезпечене. Останні тижні я помічаю зміну погоди. Норд-вест, іноді дуже свіжий, що віяв останні місяці протягом дня, змінився на тихий вітерець, і часто, навіть удень, настають штилі. В березні випало менше дощу, ніж у попередні місяці, та останніми днями гromадяться ночами чорні хмари.

2 квітня

Близько третьої години я почув себе дуже кепсько – почався приступ – і мусив пролежати весь вечір не рухаючись через страшний головний біль. Вночі була чудова гроза. Майже безперервна блискавка яскраво освітлювала дерева навколо, море й хмари. Гроза охопила дуже великий простір; майже одночасно чулися розкоти грому вдалині й гуркіт його мало що не над головою. Часті блискавки просто осліплювали, і разом з тим найдавший обрій було так ясно видно, як удень. І в той же час мене трясла сильна пропасниця, я відчував холод у всьому тілі. Крім того, холод і вогкість, що вривалися з вітром у двері й щілини, дуже дратували мене. Саме над головою в покрівлі трохи протікало, і не встигав я заспокоюватись, як тонка струмина або велика крапля дощу падала мені на лице. Кожний порив вітру міг зірвати товсті сухі ліани, які все ще висіли над покрівлею, внаслідок чого могли б упасти важкі ящики, що лежали на горищі надо мною.

Потребуючи кількох годин сну й зневірившись, що зможу заснути за цих умов, я прийняв невелику дозу морфію і незабаром заснув.

3 квітня

По обіді я пішов до Бонгу дістати провідника для екскурсії в Теньгум-мана. Я скористувався відпливом, щоб дійти туди, поки ще сухо. Як звичайно, коли приходить гість, тубільці готують йому частування, але сьогодні воно вийшло не дуже вдале: замість аяну зварили "бау", а саго дуже відгонило цвіллю. Я сидів біля вогнища, де кілька жінок поралося коло вечері, і дивувався спритності, з якою вони чистили овочі своїми первісними інструментами: уламком черепашки та бамбуковим ножом. Одна жінка спробувала чистити "бау" ножом, якого я дав їй чоловікові; але можна було помітити, що вона володіла ним далеко гірше, ніж своїми інструментами. Вона раз у раз надто глибоко врзалася, мабуть, через те, що, працюючи своїми інструментами, звикла докладати далеко більше сили, ніж цього треба було для європейських. Мені показали сьогодні вперше рід бобів ("могар"), який тубільці підсмажують, як ми, наприклад, каву. В одної жінки було на руках немовля, яке раптом зайшлося криком. Я мимоволі нахмурився, і це злякало жінку, що миттю підвелась і пішла до хатини. Проте дитина не вгавала, жінка знову вийшла з хатини й поклала дитину у великого лантуха, якого повісила собі на спину так, що шнурок лантуха охоплював її чоло, і, нахиливши голову, щоб зберегти рівновагу, почала бігати туди й назад по майданчику між хатинами. Дитина, якій, мабуть, важко було кричати через ці рухи, незабаром притихла. Моя вечерея була готова, і мене повели до буамбрамри, де запросили сісти на піл, після чого передо мною поставили табір з гарячим бау та аусем. У папуасів є звичай лишати гостя самого, коли він їсть, зостається тільки господар, який прислуговує гостеві. Інші ж усі відвертаються або виходять на часинку.

Я знайшов собі двох провідників, третій пристав до нас з власного бажання. Коли я зібрався йти, майже зовсім уже смерклося, і тільки на березі моря можна було відрізнати речі. В лісі панувала цілковита темрява, і лише помацки я міг продертися вузькою стежкою до Горенду, де жителі дуже здивувалися, що я так пізно прийшов. Кілька чоловік сиділо біля своїх хатин і в темряві зрідка перемовлялися; тільки в буамбрамрі горіло багаття і готували вечерю для гостя з Гумбу. Мені також запропонували вечеряти; я відмовився й попросив лише горюче поліно, щоб дійти додому. Мені хотіли, дати провідника, але я відмовився, гадаючи, що мені слід при звичаюватися бути в якійсь мірі папуасом. Я рушив з головешкою в руках, та незабаром вогонь погас, а запалити його знову я не зумів. Кінець його, що дотлівав, зовсім не допомагав мені, тим-то я кинув головешку на півдорозі. Кілька разів я збивався з стежки, якою вдень проходив багато сотень разів, наштовхувався на пні та гілки, і двічі мене охоплював сумнів, чи я дійду в цій темряві додому. Я вже змирився з думкою переночувати в лісі, та все ж просувався наперед і, нарешті, дістався додому, де здивовано побачив, що прийшов з цілими очима й неподряпаним лицем.

6 квітня

Приготувався зовсім йти в Теньгум-мана. Гадав у шлюпці вирушити до Бонгу, переночувати там і рано, коли світатиме, йти в Теньгум-мана, але велика громовиця із зливою змусила мене лишитися дома.

7 квітня

Теньгум-мана, гірське селище, що лежить за рікою Габенеу, дуже цікавить мене, як одне з найвищих селищ усього гірського хребта, що має загальну назву Мана-Боро-Боро. Дарма що багатьох жителів гірських селищ я не раз уже бачив

у Гарагасі, мені хотілося подивитись, як вони живуть у себе. Лишивши Улсона в Гарагасі, я повісив на плечі невеликого ранця, з яким, ще будучи студентом у Гейдельберзі та Ієні, сховавав багато частин Німеччини й Швейцарії, і, захопивши з собою легку ковдру, подався до Бонгу. Проте дорогою виявилось, що моя ноша надто важка, тому в Горенду я відібрав деякі речі, згорнув їх у пакунок і передав Дігу: який охоче взявся нести їх.

Приплив був ще високий; довелося роззуватись і часто йти берегом по коліна у воді. Сонце сідало, коли я увійшов до Бонгу. Більшість жителів зібралися рибалити, але багато хто лишився з нагоди мого приходу, щоб приготувати мені вечерю. У Бонгу були також гості з Білі-Білі, і ми разом повечеряли. Зовсім смеркалося, та папуаси й гадки не мали запалювати інші вогнища, крім тих, що були потрібні на готування вечері, та й ці не горіли, а догоряли. Люди сиділи, їли й ходили майже в цілковитій темряві. Це хоч і здалося мені оригінальним, але не зовсім зручним. Можливо, що це було в них через нестачу сухого дерева й через те, що важко було рубати свіже кам'яними сокирами. Коли треба було трохи більше світла, папуаси запалювали віхоть сухого кокосового листя, що яскраво освітлював на хвилину або дві довколишні речі.

Тубільці мають добру звичку не говорити багато, особливо коли їдять – цей процес у них відбувається мовчки. Мені набридло сидіти потемки, і я пішов до моря подивитись, як ловлять рибу. Один з тубільців запалив віхоть кокосового листя, і при світлі цього факела ми прийшли до берега, де дванадцять яскравих вогнів палало на пірогах, і відблиски їх, рухаючись по воді, подекуди освітлювали піну прибою. Увесь північний обрій був укритий темними хмарами. Над Кар-Каром безнастанно мигтіла блискавка й часом чувся далекий грім. Я прилучився до тих, що сиділи на березі, на стовбурі викинутого прибоєм великого дерева. Піроги одна за одною почали причалювати до

берега, і рибалки. заходилися розбирати здобич. Хлопчики років восьми або десяти стояли біля платформи пірог, тримаючи факели, тоді як дорослі розкладали купками зловлені рибки. При різкому освітленні профіль хлопчиків здавався мені типовим, типовішим, ніж профіль дорослих, в яких вуса, борода та здоровенна кучма – різні в кожного – надавали певного індивідуального відбитку. А в хлопчиків безволоса нижня частина обличчя та майже в усіх голена голова являли дуже типові силуети.

Три особливості впали мені в очі: високий відхилений назад череп з похилим чолом, щелепи, які виставали наперед, причому верхня губа випиналася наперед більше, ніж кінець носа, й, нарешті, тонка шия, а особливо верхня найтонша її частина під самим підборіддям. Кожний рибалка приніс мені по кілька рибок, а один з них, коли ми повернулися в селище, випік їх для мене в гарячому попелі. Коли я пішов до буамбрамри, де мав переночувати, мене супроводило чоловік п'ять тубільців, яким було цікаво подивитись, як я ляжу спати.

Лако, хазяїн хатини, сидів біля яскравого багаття й пік зловлену рибу. Середина хатини була досить широка й справляла при яскравому освітленні дивне враження своєю порожнечою. Посередині було багаття, коло правої стіни – довгий піл; щось подібне до широкої полиці тягнулося вздовж лівого боку, там лежало кілька кокосів, над полом висіло два-три списи, лук і стріли. Від гребеня покрівлі звисав мотуз, що мав чотири кінці, які прив'язували до чотирьох кутків невеликого висячого низького бамбукового кошика, де, загорнуті в зелене листя, лежали варені припаси. Оце й усе, що було в хатині.

Кілька кокосових горіхів, трохи печеного аяну та риби, два-три списи, лук і стріли, кілька табірів, три або чотири "маль"[38] становили єдину рухому власність Лако, як і більшості інших

папуасів. Хоч у нього ще не було дружини, та вже була хатина, тоді як у більшості неодружених тубільців хатин не було.

Я приготував собі постіль, застелив ковдру на довгому полу, підклав собі під голови ранця й надув каучукову подушку, на великий подив тубільців, скинув черевики й ліг, закрившись половиною ковдри, тоді як другу половину підстелив під себе. Чоловік шість тубільців мовчки стежили з великою Цікавістю за кожним моїм рухом. Коли я заплющив очі, вони присіли до багаття й почали шепотіти, щоб не заважати мені. Я дуже швидко заснув.

8 квітня

Прокинувся вночі, збуджений рухом полу. Лако, що спав на протилежному кінці, зіскочив з нього, щоб поправити пригасле багаття; на його голе тіло, мабуть, неприємно впливав нічний вітрець, що продирався через численні щілини хатини. Лако не задовольнився тим, що роздмухав багаття та підклав дрова; він розклав ще друге багаття під полом, саме під тим місцем, де лежав, отож теплий дим, проходячи між розколотим бамбуком, зігрівав один бік його некритого тіла. Я й сам зауважив, що моя повстяна ковдра була не зайвою вигодою: ніч була справді холоднувата. Кілька разів крізь сон я чув, як уставав Лако, щоб поправити вогонь.

Часом мене будив також дитячий крик, що долітав із сусідніх хатин: Крик півня та голос Лако, який розмовляв із сусідом, остаточно збудили мене, я встав і одягнувся. Не знайшовши ні в господаря, ні в сусідів достатньо води, щоб умитись, я пішов до струмка. Було ще зовсім темно, і я з горючою головешкою в руках мусив був шукати дороги до берега моря, де впадав струмок. Над Кар-Каром лежали темні хмари, з яких часто мигтіла блискавка; східний обрій починав щойно бліднути. Умившись коло струмка й захопивши

принесений бамбук з водою, я повернувся до селища й заходився готувати чай. Цей процес дуже здивував Лако та інших папуасів, які прийшли з ранковим візитом; вони всі почали реготати, бачачи, що я п'ю окріп і що цей окріп може правити за "інгі" (страву, їжу) для Маклая. Кінчивши з чаєм і вийшовши з хатини, я був неприємно здивований, що й досі ще темно, дарма що я близько двох годин був на ногах. Не маючи з собою годинника, я надумав знову лягти і діждатися дня. Прокинувся, коли вже зовсім розвиднілось, і почав збиратися в дорогу. Та тут виявилась одна перешкода. Люди з Бонгу не хотіли ночувати в Теньгум-мана, тоді як я хотів конче там заночувати. Я вирішив відпустити людей з Бонгу сьогодні ж, тільки-но прийду до селища, і повернутися завтра з людьми Теньгум-мана. Справа уладналася, й, замість двох, зо мною рушило сім чоловік.

Перейшовши через береговий хребет (близько чотирьохсот футів заввишки), ми зійшли до річки Габенеу. Спуск був дуже крутий; стежка йшла прямісінько вниз. Я спустився щасливо тільки завдяки спису, якого взяв в одного супутника. Наш караван спинився коло берега ріки, каламутні води якої шумно мчали, стукотячи камінням, що котилося на дні. Я роздягнувся, лишившись у самій тільки сорочці, черевиках та капелюсі, поділивши зняті речі між супутниками. Дав один кінець ліня одному з моїх супутників і сказав іншому, давши йому другий кінець, щоб він переходив річку. Течія набагато відсувала його навкоси, і він ще не досяг протилежного берега, як виявилось, що мій двадцятип'ятисажений лінь не досить довгий. Тоді я наказав першому зайти у воду так, щоб мотуза вистачило до другого берега. Таким способом ми розтягнули лінь упоперек найбільшої бистрини рукава.

Я зійшов у воду, тримаючись однією рукою за лінь. Вода здалася мені дуже холодною (дарма що термометр показував 22 градуси тепла) і сягала мені вище грудей, а в одному місці

аж до пліч. Каміння бомбардувало ноги, але течія несла тільки невелику гальку, що не могла збити людину з ніг. Я переконався, що й без ліня можна було перейти ріку, посуваючись навкоси, і це я зробив, переходячи через дальші три рукави. Головна незручність була в тому, що дно було нерівне, крем'янисте, а вода каламутна, а тому не можна було роздивитись дна.

Перейшовши на другий берег, я вже хотів був одягтися, коли мені сказали, що нам доведеться перейти ще через один рукав.

Я лишився в своєму легкому, хоч і не зовсім зручному костюмі. Сонце дуже пекло мої голі й мокрі ноги. Замість того щоб видряпатись на правий берег, ми пішли вгору за річищем через кам'янисті коси, переходячи десятки разів річку, вода якої в багатьох місцях була вища від пояса. Ми йшли отак близько двох годин під палючим сонцем, і, щоб запобігти можливості приступу пропасниці, я прийняв зо три грами хіні.

Обидва береги були високі, вкриті лісом, а подекуди стрімкі, причому можна було бачити шари сіро-чорного глинястого сланцю, який залягав тут. Коло великого стовбура сагової пальми, принесеної сюди, мабуть, під час останньої високої води, Лако сказав мені, що тут я можу вдягнутися, бо більше вже по воді не доведеться йти. Поки я одягався, тубільці курили, жували бетель та розглядали мої черевики, шкарпетки, капелюх, роблячи глузливі зауваження.

На пні, де ми сиділи, я побачив кілька фігур, вирубаних сокирою і схожих на ті, які я бачив під час останньої екскурсії до річки. Коли ми підійшли до правого берега, мені показали там, де я найменше сподівався, вузьку стежку вгору; тільки за допомогою коріння й гілля можна було дістатися до майданчика, відкіля стежка ставала ширшою і пологішою. Не

буду описувати нашу путь; скажу тільки, що дорога була дуже кепська, і я кілька разів мусив відпочивати, не маючи змоги йти безперервно вгору. Моє становище погіршувалося ще й тим, що, йдучи поперед усіх і маючи за собою цілий караван, я не міг спинятися так часто, як коли б я був сам. Ніхто з тубільців не смів і не хотів йти поперед мене.

Нарешті, минувши велику плантацію цукрової тростини та бананів, ми досягли верховини. Я думав, що зараз побачу селище, але помилився – довелося йти далі. У відповідь на крик моїх супутників почулися голоси, а потім трохи згодом показалося кілька жителів селища, з яких, проте, багато хто метнувся назад, побачивши мене. Багатьох слів і галасу коштувало моїм супутникам повернути їх. Вони боязко наблизилися знову, та, коли я простягнув одному з них руку, він знову прожогом шугнув у кущі. Смішно було бачити, як ці здоровезні люди тремтіли, подаючи мені руку, й швидко задкували, не наважуючись глянути на мене й дивлячись набік.

Після цієї церемонії ми подалися до селища: я – попереду, а за мною ключем чоловік з двадцять п'ять. Моя поява в селищі також викликала панічний страх: чоловіки тікали, жінки швидко зникали в хатинах, зачиняючи за собою двері, діти кричали, а собаки, підобгавши хвости й відбігши осторонь, починали вити. Не звертаючи уваги на весь цей переполох, я присів, і за короткий час майже всі втікачі стали показуватися знову один за одним. Моя обізнаність з діалектом Бонгу тут не придалася, і тільки за допомогою перекладача я міг пояснити, що маю намір лишитися ночувати в селищі, щоб мені показали хатину, де я можу переспати ніч, і додав, що бажав би дістати в обмін на ножі один екземпляр маба[39] та дюга (казуара).

Після деяких дебатів мене привели до просторої хатини, і я, покинувши там речі, пішов у супроводі юрби тубільців оглянути селище. Воно лежало на самому хребті. Посередині тягнулася

досить широка вулиця; обабіч стояли хатини, за якими спускалися вниз круті схили, вкриті густою зеленню. Між хатинами та за ними підіймалися кокосові пальми; нижче на схилі були посаджені арекові пальми, яких тут багато росте на великі заздрощі всім сусіднім селищам.

Більшість хатин були далеко меншого розміру, ніж у прибережних селищах. Усі вони були побудовані на один лад: мали овальну основу й складалися майже з самої тільки покрівлі, бо стін по боках майже не було видно. Перед маленькими дверима була напівкругла площадка під такою ж покрівлею, яка спиралася на два стояки. На цій площадці сиділи, їли й працювали жінки, захищені від сонця. Поки я малював два телуми, для нас, тобто гостей, готували "інгі". Прибігли два хлопчики, повідомивши, що інгі готове, а за ними йшла процесія: чотири тубільці кожний з табіром; у першому був нашкрябаний кокосовий горіх, змочений кокосовою водою, в трьох інших – варений бау. Всі чотири поставили біля моїх ніг. Узявши по невеликій порції "монкі-ля" та вареного таро, я віддав усю решту моїм супутникам, які жадібно заходилися їсти. Трохи віддалік розташувалися жителі Теньгум-мана, і я мав нагоду роздивитись їхні обличчя, бо вони були захоплені жвавою розмовою з людьми Бонгу. Між ними було кілька таких фізіономій, що цілком відповідали уявленню про дикунів. Навряд чи найбуйніша уява талановитого художника могла б вигадати щось краще.

Мені принесено кілька зламаних черепів маба, але між ними не було жодного черепа казуара. Зо всього видно, що тутешні тубільці не додержуються правильного полювання, а вбивають ці тварини при першій-ліпшій нагоді. Тим часом мої супутники наговорили про мене так багато страшного, тобто, що я можу палити воду, вбивати вогнем, що люди можуть занедужати від самого тільки мого погляду та інше, що, здається, жителям Теньгум-мана було страшно лишатися в селищі, поки я там

перебуваю. Вони серйозно питали людей Бонгу, чи не краще їм піти геть, поки я в них у селищі. Я дуже гнівався на моїх супутників за таке залякування верховинців моєю особою, не догадуючись тоді, що це зроблено для того, щоб установити мою репутацію як дуже небезпечної або дуже могутньої людини. Вони це робили, як потім я збагнув, на свою користь, виставляючи мене як їхнього друга й протектора.

Мені так набридло допитування, чи я лишуся в Теньгум-мана, чи я повернуся додому, що я повторив мою думку – лишитись, ліг на піл під напівкруглим піддашшям хатини й заснув. Мій відпочинок тривав понад годину. Крізь сон я чув прощання тубільців Бонгу з жителями Теньгум-мана.

Відпочивши після ранкової подорожі, я пішов погуляти в околицях селища, розуміється, в супроводі цілого почту тубільців. П'ять хвилин переходу стежкою привели нас до височини, відкіля чути було голоси. Піднімаючись туди, я побачив покрівлі, оточені кокосовими пальмами. Це був другий майданчик. Вище від нього був ще третій – найвища точка в Теньгум-мана; краєвид відтіля мав бути дуже широкий, але його затуляла рослинність. На північному сході вдалині розляглося море; на сході, відокремлена глибокою долиною, спиналася Енглам-мана, на заході, за рядом пагорків, видно було кам'янисте річище Колі, на південному заході тягнувся лабіринт гір. Розпитавши про них, я переконався, що тільки Енглам-мана заселена, а всі інші, яких видно було відціля, зовсім безлюдні, туди ніхто не ходить, і там нема ніде стежок.

Повертаючись, я звернув увагу на хатини. Перед входом до багатьох із них висіли кості, пір'я, зламані черепи собак, кусків, у деяких навіть людські черепи, але без нижньої щелепи. В одному місці, впоперек майданчика, на розтягнутому між двома деревами мотузі висів ряд порожніх кошиків, які свідчили про те, що з інших селищ приносили сюди подарунки. Енглам-

мана рясніє арековою пальмою та кеу. Коли я поставив столик, сів на складаного стільця, видобув портфель з паперами та камеру-люциду[40], тубільці, що оточували мене, спочатку подалися назад, а потім зовсім утекли. Не знаючи їхнього діалекту, я не намагався говорити з ними і мовчки заходився рисувати одну з хатин.

Не бачачи й не чуючи нічого страшного, тубільці знову наблизились і зовсім заспокоїлись, і мені пощастило навіть зробити два портрети: один з них – портрет саме того суб'єкта, про якого я сказав, що він зовнішністю особливо підходить під наше уявлення про дикуна. Але через те, що ця "дикість" полягала не в рисах обличчя, а у виразі, в швидкій зміні одного виразу на інший і в рухливості лицевих м'язів, то, перенісши на папір самі лінії профілю, я одержав дуже незадовільну копію оригіналу. Другий тубілець був далеко миловидніший, у нього щелепи не так випиналися.

Обід і вечеря, які мені подали, складалися знову з вареного бау, бананів та нашкрябаного кокосового горіха.

Своєю охайністю тутешні папуаси не можуть похвалитися перед береговими. Це частково пояснюється нестачею води, яку їм доводиться носити з річки незручною гірською лісовою стежкою. Коли я спитав води, мені вилили з бамбука, після довгої наради, таку каламутну бурду, що я відмовився навіть покуштувати.

Близько шостої години хмари спустилися й заступили призахідне сонце; стало вогко й холодно, а незабаром зовсім смерклося. Як і вчора в Бонгу, ми лишилися в темряві; при вугіллі, що тліло, можна було ледь-ледь розглянути постаті, які сиділи за два кроки. Я спитав вогню, мій провідник збагнув, мабуть, що я не хочу сидіти в темряві, і, принісши цілий оберемок сухого пальмового листа, запалив його. Яскраве

полум'я освітило групу тубільців насупроти мене, що сиділи мовчки, курили й жували бетель. Серед них коло вогню сидів тубілець, якого я вже помітив раніш; він кричав і командував більше від усіх, і його слухалися; він також переважно розмовляв з жителями Бонгу й клопотався коло страви. Дарма що ніякими зовнішніми прикрасами він не відрізнявся від інших, та його манера командувати й кричати змусили мене припустити, що він є головна особа в Теньгум-мана, і я не помилився. Такі суб'єкти, своєрідні начальники, які, проте, оскільки мені відомо, не мають особливої назви, трапляються в усіх селищах: їм часто належать великі буамбрамри, і коло них звичайно гуртується певне число тубільців, що виконують їхні накази.

Мені захотілося послухати тубільних співів, щоб порівняти зі співом берегових жителів, та ніхто не наважувався затягнути "мун"[41] Теньгум-мана, і я через це зважив за найдоцільніше лягти спати.

9 квітня

Юрба перед хатиною, де я лежав, ще не розходилась; тубільці Довго про щось міркували. Особливо багато говорив Мінем, якого я прийняв за начальника. З першим сонячним промінням я встав і знову обійшов усе селище, щоб зібрати черепи, кускус та все, що могло трапитися цікавого. Проте я придбав тільки два людські черепи без нижніх щелеп і телум, який тубільці називали "Карія". Цей телум я дістав після довгих розмов, крику Мінема та обіцянок з мого боку надіслати, крім цвяхів, кілька пляшок.

Після сніданку, що складався знову з вареного таро й кокоса, я дав нести свої речі трьом тубільцям і вийшов з хатини. На майданчику сиділа й стояла вся людність селища, утворюючи півколо, посередині стояло двоє тубільців, тримаючи

на плечах довгий бамбук з причепленою до нього свинею. Тільки-но я вийшов, Мінем, тримаючи в руках зелену галузку, підійшов урочисто до свині й виголосив при загальному мовчанні промову, з якої я збагнув, що цю свиню жителі Теньгум-мана дають на подарунок Маклаєві, що люди цього селища віднесуть її в Маклаїв дім, що там Маклай заколе її списом, що свиня буде кричати, а потім умре, що Маклай розв'яже її, обсмалить волосся, розріже і з'їсть.

Кінчивши промову, Мінем застромив зелену галузку за ліани, якими свиня була прив'язана до ціпка. Всі мовчали й чекали чогось. Я зрозумів, що всі ждуть моєї відповіді. Я підійшов тоді до свині й, зібравши все моє знання діалекту Бонгу, відповів Мінемові, причому мав задоволення бачити, що мене розуміють і лишаються задоволені з моїх слів. Я сказав, що прийшов до Теньгум-мана не по свиню, а щоб побачити людей, їхні хатини й гору Теньгум-мана, що хочу дістати по екземпляру маба та юга, за які я ладен дати по доброму ножу (тут пролунали схвальні вигуки з додаванням слова "есі"), що за свиню я також дам у Гарагасі те, що давав іншим, цебто "канун" – дзеркало (загальне схвалення), що коли я їстиму свиню, то скажу, що люди з Теньгум-мана добрі люди, що коли хто з людей Теньгум-мана прийде в таль Маклай, то дістане тютюну, маль (червоні ганчірки), цвяхи й пляшки; що коли люди Теньгум-мана добрі, то й Маклай буде добрий (загальне задоволення й крики: "Маклай добрий, і тамо Теньгум-мана добрі"). Після ручкання та криків "Еме-ме" я поспішив вийти з селища, бо сонце вже піднялося високо.

Проходячи повз останню хатину, я побачив невелику дівчинку, яка крутила в руках зв'язаний кінцями шнурок. Спинившись, я подивився, що вона робить; вона, самовдоволено усміхаючись, повторила свої фокуси з шнурком, які були ті ж самі, що ними бавляться іноді діти в Європі.

Сходячи з одної височини, я здивувався з численності провідників, які всі були озброєні списами, луками й стрілами. Деякі з них несли з собою тліючу головешку, щоб закурювати, не відкривши, видимо, досі способу швидко добувати вогонь. Вони повели мене іншою дорогою, а не тою, якою я прийшов. Знаючи свої стежки краще, ніж люди Бонгу, вони хотіли скоротити путь, яка виявилася не зручнішою, ніж та, де ми йшли вчора. В одному місці, коло плантації, вздовж стежки лежав грубий стовбур дерева, принаймні з метр діаметром. На боці, обернутому до селища, були вирубані кілька ієрогліфічних фігур, подібних до тих, які я бачив у річищі на саговому стовбурі, але набагато давніші за ті. Ці фігури на деревах, як і зображення в Бонгу (про які я вже казав) та на пірогах Білі-Білі, варті уваги, бо вони являють собою не що інше, як перші прояви письменності, перші спроби зображати так зване ідеографічне письмо[42]. Людина, що малювала вугіллям або фарбою чи вирубувала сокирою свої фігури, хотіла висловити певну думку, зобразити який-небудь факт. Ці фігури вже не являють собою звичайний орнамент, а мають абстрактне значення; наприклад, у Білі-Білі зображення святкової процесії було зроблено на згадку про закінчення будівництва піроги. Знаки на деревах мають дуже грубі форми, складаються з кількох ліній; їх значення, мабуть, зрозуміле тільки тому, хто вирубував їх, та ще тим, яким він пояснив зміст своїх ієрогліфів.

Ми підійшли до того самого місця, де вчора почали підійматися до Теньгум-мана. Коло останньої приступки, на кілька десятків футів заввишки, трапилася прогалина, і тут краєвид на річку був дуже мальовничий.

Я спинився, щоб перепочити та зарисувати ескіз місцевості, сказавши людям, щоб вони зійшли вниз до річки й там дожидали мене. Папуаси, які зійшли вниз, пожвавили цю картину, і через це вона набула тубільного колориту. Я налічив вісімнадцять чоловік. Вони розташувалися спочатку

різноманітними групами. Одні лежали на теплому піску, інші, склавши принесені головешки, сиділи коло багаття й курили, треті жували бетель. Деякі, нахилившись до річки, пили каламутну воду. Багато хто, не розлучаючись з своєю зброєю, стояв на великих каменях, спираючись на списи. Вони пильно оглядали протилежний берег. Я дізнався потім, що жителі Теньгум-мана ворогують і воюють з жителями Гадабі-мана; через те вони всі були озброєні й кілька чоловік стояли на варті, коли спочивали їхні товариші.

Я так задивився на картину довкола мене, що забув рисувати, до того ж мій немайстерний олівець міг би відтворити лиш неповну, бліду копію з цієї своєрідної місцевості та її жителів. Я зійшов до річки, роздягнувся, як учора, і ми рушили вниз її річищем. Сонце дуже пекло, і каміння, по якому довелося йти, поранило мені ноги аж до крові. Дві сцени пожвавили переправу. Один тубілець, помітивши ящірку, яка грілася на сонці, й знаючи, що я збираю різні тварини, підліз до неї, потім з криком метнувся, та вона вислизнула. Чоловік десять кинулося переслідувати її, вона гасала між камінням, тубільці переслідували її напрочуд спритно й жваво, незважаючи на всі перешкоди, ношу та зброю. Кінець кінцем ящірка зникла між камінням під очеретом, але й тут тубільці знайшли її. В одну мить очерет було висмикнуто, каміння розкидано й землю швидко розкопано руками. Один тубілець схопив ящірку за шию й подав мені. Крім хустки, в мене не було нічого, щоб сховати її; поки ящірку зав'язували, вона встигла вкусити одного тубільця аж-до крові, та вислизнути не могла.

Переходячи через один рукав ріки, тубільці помітили силу дрібненьких рибок, які швидко сновигали між камінням; мої супутники схопили камені, і в одну мить десятки їх полетіли у воду, часто влучаючи в ціль. Забиті й поранені рибки зібрано, загорнуто в листя й збережено на вечерю. Сьогодні довелося йти вниз річкою довше, ніж учора, бо я хотів потрапити просто

додому, а не до Бонгу або Горенду. Прийшовши, нарешті, додому десь о четвертій годині, я застав Улсона блідого й кволого внаслідок двох приступів, бо він не прийняв вчасно хіни. Я дізнався, що під час моєї відсутності Туй ночував у Гарагасі (мабуть, запрошений Улсоном), чим я був дуже невдоволений. Прийшли ще жителі Горенду й їхні гості з Білі-Білі. Коло моєї хатини розташувалося, гуторячи, чоловік сорок тубільців. Роздавши тютюн та по шматку червоної матерії своїм провідникам, я дав, згідно обіцянки, дзеркало одному з них за свиню, дві пляшки та кілька великих цвяхів за телум і пустив їх, дуже задоволених, назад до Теньгум-мана. А сам, не ївши протягом десятих годин, з насолодою випив чаю без цукру з вареним аяном.

10 квітня

Вночі я відчув біль у нозі, і, коли встав ранком, виявилось, що вона дуже спухла, має три ранки, наповнені рідиною. Це був наслідок учорашнього переходу через ріку. Неможливість узутися черевиками й біль під час руху змусили мене сидіти вдома. Я доручив жителям Бонгу прив'язати на свій лад принесену мені вчора свиню, бо мені не хотілося одразу різати її.

ЕНГЛАМ-МАНА ТАМО

12 квітня

Два дні, які я просидів удома, мали добрий наслідок для моєї ноги; я міг уже віднести порцію свинячого м'яса на подарунок жителям Горенду, бо сьогодні Улсон, нарешті, зарізав свиню з Теньгум-мана. Вона була надто велика для двох, і я надумав віддати половину знайомим Горенду та Бонгу. Принесені шматки м'яса справили великий ефект у Бонгу, і хоч я приніс свинини тільки трьом жителям, проте зараз же

скликано жінок з трьох майданчиків, щоб чистити та готувати аян і бау.

Відпочиваючи в прохолодній буамбрамрі, я помітив старий телум, в якого тулуб був людський, а голова крокодиляча. Потім я звернув увагу на те, як готують папуаську страву "кале", що бачив уперше. Ця страва складається з нашкрябаного й злегка підсмаженого кокосового горіха, розтертого з бау або аяном, з чого виходить досить смачне тісто.

Дітей тут рано привчають допомагати в господарстві. Смішно бачити, як дитина півтора або двох років тягне до багаття великий цурупалок, а потім біжить до матері поссати груди.

Сьогодні я знову мав нагоду бачити докладно процедуру виготовлення кеу. Бачив також, що й жінки інколи п'ють цей напій.

14 квітня

Кілька чоловік прийшло з Бонгу по ліки; в одного були хворі ноги, другий приніс сурму, яку я йому давно вже замовив, решта – з кокосовими горіхами.

Передаючи мені довгий бамбук, тубілець казав, щоб я не показував "ай" (загальна назва всіх музичних інструментів) жінкам і дітям, бо це для них може бути погано. Тут зберігають усі свої музичні інструменти потай від жінок та дітей і розважаються своїм "ай" (цебто музикою) завжди поза селищами. Чому жінок усувають від музики й співів, мені й досі невідомо[43].

15 квітня

Погода міняється: часті штилі, іноді слабкий вітер з південного сходу, хмариться. Моє приміщення таке мале, що, коли не додержуватися щонайпильніше порядку й не ставити та не класти щодня акуратно все на місце, зовсім ніде було б сидіти. Це постійне прибирання зв'язано з неабиякою нудьгою і втратою часу.

16 квітня

Прийшовши ранком до Горенду, я зустрів там двох жінок з іншого селища, які прийшли в гості до жінок Туя та Бугая. Великі лантухи з подарунками (бау та аян) висіли в них за спинами, а мотузки цих лантухів оповивали чоло. Лантухи були такі важкі, що жінки не могли йти або стояти інакше як напівзігнувшись, їх дуже люб'язно зустріли жінки Горенду, потискаючи їм руки й гладячи по плечу. Жінки, вітаючись між собою, подають одна одній руки або два-три пальці. У цих жінок на плечах та грудях, спускаючись до середньої лінії тіла, випалено ряд плям, які відрізнялися своїм світлішим кольором від іншої шкіри. А втім, ця відміна татуювання трапляється далеко не в усіх жінок.

17 квітня

Сьогодні я бачив у Гумбу, як звичайною черепашкою та кількома уламками кременю виробляють з бамбука папуаські гребінці. Верхня частина цих гребінців прикрашена візерунками з орнаментів, дуже вправно видряпаних уламками кременю. Візерунки ці вельми різноманітні, і я зрисував кілька з них. Щоб вирізати такий гребінь своїми примітивними інструментами, тубільцеві треба майже півдня роботи.

Останнім часом доводилося серйозно взятися за полювання, бо нашої щоденної страви (склянка кави ранком з невеличкою кількістю таро, вареного або печеного, та трохи бобів, таро й чашка чаю в обід) – ставало недостатньо. Полювати тут не важко, бо птахи, ще незнайомі з дією вогнепальної зброї, не боязкі й підпускають дуже близько.

Мені заманулося спробувати на собі вплив кеу. Нашкріб ножем кореня та стебла цієї рослини, нарізав листя і на добуту масу, що становила близько двох повних столових ложок, налив води в звичайну склянку майже по вінця. Дав настоятись близько години, після чого викрутив розмоклу масу (корінь, стебло та листя) через полотно кілька разів, раз у раз змочуючи її тою ж таки рідиною. Ця рідина була зелено-коричневого кольору а мала гіркий, але не неприємний смак. Дух від нього був сильний, характерний. Випивши десь із склянку цієї гіркої рідини так, як п'ють ліки, тобто не звертаючи уваги на не дуже добрий смак, я не почув ніякого особливого впливу. Я не думаю, щоб до цього спричинилося кепське настоювання; це сталось, мабуть, скоріш тому, що мені бракувало слини, через яку ця рідина шумує і напій кеу починає п'янити.

19 квітня

Дощ лив усю ніч і весь ранок і наповнив 480 поділок мого дощоміра.

20 квітня

Зайшовши до Горенду, я сидів, чекаючи на вечерю, на барлі. Знічев'я я взяв у руки стрілу, що лежала на землі, й, побачивши її поламаний кінець, дістав ножа, щоб застругати, бо тубільцям ця операція, яку вони роблять кременем, не дуже легка й відбирає багато часу. Вангум, який стояв біля мене, пояснив,

що стріла зламалася, коли її пущено в маба. На моє питання, чи вбито маба, він відповів, що ні і що маб лежить у сусідній хатині. Я подався, або, точніше, вліз до хатини (бо такі тут високі пороги й малі двері) і в пітьмі побачив білу масу, що висіла коло стелі і, як виявилось, була мабом. Хатина поділена на два поверхи, і тварина висіла, міцно прив'язана за хвіст, головою додолу. Бажаючи роздивитись ближче, я сказав, щоб його винесли надвір. Вангум перерізав черепашкою ліану, прив'язану до хвоста маба, який при цьому вчепився передніми лапами за бамбук і так міцно, що Вангум, схопивши його за хвіст обома руками, не міг стягнути з місця, бо тварина встромила свої міцні гострі пазури в дерево. Тоді Вангум сильно вдарив ломакою по передніх ногах маба; тварина від болю мусила поступитись, і її, нарешті, стягнуто вниз. Тримавши маба за хвіст, щоб він не вкусив, бува, Вангум витягнув його з хатини. Я пішов за ним.

Бідна поранена тварина сердито роззявляла рота при кожному моєму русі, показуючи свої довгі нижні різці та сіро-червонуватий язик, але не намагалася тікати. Вона була близько п'ятдесяти сантиметрів завдовжки, сірувато-білого кольору. Хутро було м'яке й густе, але недовге. Жирне тіло не могло триматись на куцях ногах, що мали довгі зігнуті пазури. Коли, наважившись, маб хотів був тікати, йому це не вдалося на рівній землі. Він зробив кілька незграбних рухів, спинився й приліг. Може, до цього спричинилося те, що тварина ще не очуняла від сильного удару ломакою по передніх ногах або від рани стрілою. Бажаючи придбати маба, я зараз же запропонував за нього ножа й спитав, кому належить тварина. Виявилось, що справжнього власника не було. Ранком два тубільці одночасно помітили звіра, який спускався з дерева майже біля самого селища. Коли вони метнулися ловити його, переляканий маб, не бачачи іншого порятунку, хутко зліз на окрему пальму, після чого в ловах узяло участь усе селище: один вистрілив з лука, злегка поранивши тварину в шию, другий зліз на дерево й скинув його, решта піймала маба вже внизу.

Ухвалено з'їсти його спільно, і вже готували багаття, щоб обсмалити його густу шерсть.

Моя пропозиція дуже спантеличила тубільців. Кожному хотілося дістати ножа, але ніхто не смів сказати: "Тварина моя", Мені відповіли, що діти Горенду будуть плакати, якщо їм не дадуть поїсти мабового м'яса. Я знав дуже добре, що, коли я візьму тварину й понесу її додому, ніхто з жителів Горенду не посміє перечити цьому; але мені не хотілося чинити несправедливо й силоміць заволодіти чужою власністю. Тому я сказав тубільцям, які стояли, чекаючи мого вирішення, що хай люди Горенду з'їдять маба, але його голову я беру собі. Зрадивши, що так обернулося діло, кілька чоловік кинулося допомагати мені. Тупим ножом, бо не було іншого, я перепилявши нещасній тварині, яка під час цієї варварської операції не випустила жодного звуку. Коли я мив заляпані кров'ю руки, я пригадав, що треба було відрізати передні й задні ноги, та маб уже був на багатті, і я мусив задовольнитися напівзіпсованими кінцівками. Я встиг урятувати ще частину голого хвоста, який дуже скидався на довгий палець і був укритий в різних місцях роговими бородавками.

Змалювавши морду, ноги та хвіст маба, я відпрепарував череп, який відрізнявся від черепів, добутих у Теньгум-мана. Хутро в цієї породи було також чорне з жовтуватими плямами. Вийняв мозок, змалював його і зробив кілька розрізів. Коли я порався з ним, почувся легкий шелест. Велика ящірка, принаймні метра півтора завдовжки, збирала під верандою обрізки мабових м'язів, які я викинув, препаруючи череп. Поки я схопив заряджену рушницю, ящірка швидко перебігла майданчиком перед домом, зникла в лісі. Я ступив кілька кроків, коли мене спинив дивний звук над головою. Високо між листям я помітив гарний гребінь чорного какаду. Він, мабуть, побачив мене і з криком полетів у ліс. У той же час я почув падіння горіха кенгара.

Обійшовши дерево, я побачив другого какаду, який сидів іще вище й мовчки розкушував тверду горіхову шкаралупу. Я ризикнув вистрілити, і великий птах, махаючи одним крилом (друге було прострелене), впав додолу. Кілька шротин пробили череп, око було налите кров'ю. Какаду бився здоровим крилом і рив дзьобом землю. Бамбукова паличка на три сантиметри діаметром, схоплена дзьобом, була перегризена на тріски. Птах упав, нарешті, на спину, відкрив широко дзьоба й часто дихав. Надихавшись, він міг закрити м'ясистим язиком увесь отвір рота, хоч дзьоб був розкритий. Язик, як добре приладнаний клапан, притиснутий до піднебіння, замикає зовсім рот. Ця здібність закривати рот при відкритому дзьобі (що, мабуть, трапляється й у інших птахів), без сумніву, має значення, наприклад, під час льоту птахів.

Какаду недовго змусив дождити мене, і я незабаром міг почати препарувати кістяк.

Незважаючи на приступ пропасниці, я відпрепарував ретельно кістяк, причому вага відрізаних м'язів дорівнювала приблизно двом фунтам, а вага всього птаха була близько чотирьох з половиною фунтів. М'язи какаду дали нам по горнятку (зробленому з кокосової шкаралупи) доброго бульйону. Я мушу сказати, що наш посуд помалу змінився на примітивний, що не так б'ється, як фарфор та фаянс. Я наробив з десятків горнят із шкаралупи кокосових горіхів, і вони поступово заступили місце розбитих тарілок і тарілів.

У Гумбу троє тубільців плели великий кошик для рибальства. Ця робота дуже ґрунтовна й міцна. Кошик увесь майже з бамбуку й досить мудруватої форми. Кілька дівчат та жінок робили всякі фокуси довгим із зв'язаними кінцями шнурком. Але при цьому вони вживали не тільки пальців рук, але й пальців ніг.

Довелося поспішати вернутись додому, бо я почув наближення приступу пропасниці. Ледве-ледве добрався додому й одразу ж ліг. Приступ був чомусь дужчий за звичайний. Однак він минув на шосту годину, лишивши велику кволість.

25 квітня

Ввечері був знову приступ. Удень, як звичайно, стояла дуже хороша погода; а вночі йшов великий дощ. Зюд-оста все ще нема.

26 квітня

Вчора до Бонгу приїхала пірога з Білі-Білі; сьогодні з самого ранку юрба моїх знайомих розташувалася перед хатиною. Між ними було також чотири чоловіки із селища Рай. Це селище лежить на південно-східному боці затоки за рікою, і я вперше бачу перед собою жителів з того берега. Зовнішністю та прикрасами вони не відрізняються від тутешніх.

Каїн просив вигострити йому маленьку сокиру. Якимось я дав йому уламок заліза з поламаної скриньки. Він дуже спритно зробив держално на зразок звичайних топорищ кам'яних сокир, але, замість каменя, він уклав шматок заліза, який я йому дав, і приладнав його зовсім так, як тубільці приладнують камінь. Він спробував гострити залізо на камені, та це йому не вдалося, через те він і приніс свою нову сокиру в Гарагасі. З цього, як і з багатьох інших таких прикладів, видно, що тубільці радісно приймуть і вживатимуть європейські знаряддя при першій слушній нагоді.

Мої гості сиділи довго, і, нарешті, перед тим як іти, люди Білі-Білі, наслухавшись у Бонгу та в Горенду про мої "табу", що

вбивають птахів на високих деревах, а також можуть убивати людей, попросили показати їм "табу" й вистрілити. Люди з Раймана дуже боялися і просили не робити цього, тобто не стріляти. Однак інші засоромили їх, і всі почали припрошувати мене задовольнити їхню цікавість. Я погодився.

Коли я виніс рушницю, мої папуаси, як отара баранів, згрудилися близько один одного. Багато хто охопив рукою сусідів, чекаючи страшної події. Коли пролунав постріл, вони всі разом, мов снопи, повалилися на землю; ноги їх так тремтіли, що вони навіть не могли всидіти навпочіпки.

Я вже давно опустив рушницю, коли деякі тубільці наважилися глянути в мій бік, підіймаючи трохи голову й віднімаючи руки від ушей, які вони затулили, тільки-но пролунав постріл. Було цікаво бачити вираз страху на їхніх обличчях: роти були напівроззявлені, язик рухався, але ще не міг виразно вимовляти слова, очі також були розплющені більше, ніж звичайно. Тремтячою рукою багато хто робив знак, щоб я відніс страшну зброю.

Вийшовши знову з хатини, я застав тубільців серед жвавої розмови. Вони передавали одне одному свої враження і, мабуть, дуже хотіли якнайшвидше піти звідси. Я заспокоїв їх, кажучи, що рушниця моя може бути небезпечна тільки для лихих людей, а для добрих, як вони, в мене є тютюн, цвяхи тощо. Коли вони пішли, я подався з рушницею в ліс, де натрапив на трьох тубільців. Один грав на папуаській сопілці із звичайної бамбукової трубки, закритої з двох кінців, але з двома отворами з боків – унизу й угорі. Двоє інших поралися коло грубого гнилого пня, який вони старанно рубали кам'яними сокирами; крихка трухлявина так і летіла на всі боки. З цієї маси випадали білі, жирні личинки, які поточили лежачий стовбур.

Порубавши якийсь час, тубільці спинялись і дуже апетитно жували та ковтали жирні личинки, кладучи їх іноді обома руками в рот. Попоївши вдосталь, вони знову бралися за сопілку, а інші за сокиру. Вони мали дуже веселий вигляд, ласуючи отак і слухаючи музику. Цікаво те, що в різні періоди року тубільці грають на різних музичних інструментах, і це немовби зв'язано з характером вживаної страви, приміром, "тюмбін"[44] вони вживають, коли їдять бау; коли ж їдять аян, тюмбін лежить у них без ужитку, а якщо їдять свиню, то сурмлять у великі бамбукові сурми, б'ють у барум тощо.

29 квітня

Підходячи до Бонгу, побачив витягнуту на берег велику пірогу, зовсім схожу на ті, що їх будують у Білі-Білі. Вона належала жителям Гада-Гада. Побачивши мене, вони попросили посидіти з ними, і хоч бачили мене вперше, але всі знали моє ім'я дуже твердо. Між ними й жителями Мітебог я зустрів людей з дуже симпатичними обличчями. Вираз обличчя деяких молодих папуасів був настільки лагідний і м'який, що такі обличчя, поза кольором шкіри, вирізнялися б навіть між так званими цивілізованими расами.

Мої сусіди мають вигляд далеко суворіший, і поведження їх не таке ввічливе; взагалі вони становлять перехід між остров'янами й жителями гірських селищ. Прикрас у них більше, і зроблені вони далеко ретельніше; мабуть, їхній спосіб життя лишає їм більше вільного часу.

Поки в селищі готували для мене вечерю, я звернув увагу, як виробляли великий бамбуковий гребінь; єдиним знаряддям при цьому була звичайна черепашка. Не можна було не дивуватися терпінню й вправності працівника. Кілька хлопчаків і дівчаток, років восьми й дев'яти, зовсім голі, тягали сухе пальмове гілля, мабуть, на покрівлю.

Коли гості з островів Гада-Гада й Мітебог зібралися в дорогу, я помітив, що між подарунками селища Бонгу, які склалися з великої кількості таро, в кошиках були також порожня пляшка й три цвяхи – як великі коштовності. Отже, речі європейського походження можуть мандрувати далеко й давати, може, привід до неправильних міркувань, припущень тощо.

30 квітня

Після вельми щасливого полювання (мені пощастило забити шість великих птахів за одну годину) я подався до Гумбу, бажаючи спочити й напитися води кокосового горіха; дорогою я помітив кілька дерев з слідами вирізьблених фігур та орнаментів, мабуть, дуже давнього походження.

Прийшовши до Гумбу, я не знайшов жодної душі в цілому селищі, не трапилось навіть жодного собаки.

Улсон дуже зрадів моїй здобичі, запевняючи мене, що він часто відчуває голод, але я не дуже здивувався цьому, бо й сам таки частенько відчуваю, що недостатньо їм.

2 травня

Насіння кабачків, яке я подарував тубільцям, посіяне місяців два або три тому, дало перші плоди. Туй і Лялу прийшли ранком запросити мене прийти ввечері "попоїсти кабачки"; я був здивований, що вони запам'ятали цю назву, і побачив, що вона увійшла, в загальний ужиток.

Пішовши рано до Горенду, я застав Бонема з іншим тубільцем, який робив паруси до піроги. Виявилося, що Туй прийшов запросити мене, щоб я показав їм, як треба їсти

кабачки, бо це перші, які їм випало бачити. Я розрізав кабачок і поклав у горщик з водою, де він незабаром зварився. Тубільці обступили мене, бажаючи подивитись, як я буду його їсти. Хоч я й не люблю кабачків, але вирішив показати, що їм апетитно, щоб і тубільці покуштували їх без упередження. Та нова страва здалася їм усе ж якоюсь особливою, і, нарешті, вони надумали їсти її з нашкрябаним кокосовим горіхом і в такому вигляді швидко знищили всі кабачки.

4 травня

Удари барума, які я чув увечері в Бонгу, тривали час від часу всю ніч. Десь опівдні прийшло кілька тубільців, запрошуючи йти з ними поїсти свиню та послухати їхніх співів. Не бажаючи порушувати добрих стосунків, я пішов з ними.

В селищі не було жодного чоловіка – самі жінки та діти; зате на майданчику в лісі мене зустріли довгим завиванням з усіх боків, після чого всі разом почали кликати мене присісти до них. Я вибрав місце трохи осторонь, щоб краще бачити все, що відбувається навколо. Чоловік з десять готувало їжу. Кілька інших згуртувалося в другому кутку групою, яка старанно жувала та проціджувала кеу, вплив якого вже позначався на багатьох обличчях; більшість сиділа, нічого не роблячи й жваво розмовляючи, причому я часто чув назву "Анут" і "тамо Анут". (Достеменно я не міг визначити, де живуть ці люди; мені відомо тільки, що десь за річкою, коло Марагу-мана, й становлять не одне, а багато селищ).¹ Про них мої сусіди оповідали, ніби вони хочуть наскочити на мою хатину, почувши, що в мене багато ножів, сокир та червоних "маль" і що нас тільки двоє: я та Улсон. Будучи певний, що це може статись не без згоди моїх знайомих з Бонгу та Гумбу, які не від того, щоб поділити з цими людьми здобич, я зважив за потрібне обернути все це на жарт і додав, що не мені буде погано, а тим, які прийдуть до Гарагасі, і потім перемінив розмову, спитавши, чи не піде хто зо мною до

Енглам-мана. Мені відповіли, що Бонгу ворогує з Енглам-мана, і якщо вони підуть туди, то їх там заб'ють, але жителям Гумбу туди можна йти.

Коли страва була готова й розкладена порціями, один із тубільців побіг до селища, і ми незабаром почули удари барума. При цьому всі, що були на майданчику, почали ще дужче кричати, а інші взялися сурмити. Шум був заглушливий і давав тубільцям помітну насолоду.

На деяких вплив кеу вже добре позначився. Вони погано стояли на ногах, язик не слухався, а руки тремтіли. З нагоди бенкету голови й обличчя в тубільців розмальовані: в одних уся голова обмазана чорною, в других червоною фарбою; в третіх голова була червона з чорним пружком, у декого навпаки – чорна з червоним пружком; тільки в дідів ні обличчя, ні голови не були розмальовані. Взагалі, діди вживають тільки чорної фарби на волосся та обличчя і майже не носять ніяких прикрас на шиї.

6 травня

Увечері був у Горенду. Інго намалював мені в записній книжці фігури різних тварин та людей. Я дивувався твердості його руки й прямизні лінії; адже тубілець уперше побачив олівець. Я дізнався, між іншим, що ніс і вуха тубільці простромлюють або загостреною бамбуковою паличкою, або "дигланом" (колючкою) аяну. Світлі плями на руках та ногах чоловіків, на плечах і грудях жінок роблять не тільки невеличкими кусками запаленої деревної кори, але й розпеченим каменем.

Тільки сьогодні, тобто наприкінці восьмого місяця, я міг дізнатися про папуаські слова (діалектом Бонгу): батько, мати, син.

Я скористувався приходом чотирьох тубільців, щоб підняти шлюпку ще вище на берег, ніж вона була раніш; для цього треба було знести вниз грубу колоду й підкласти під кіль. Я та Улсон з великим зусиллям пронесли її кроків двадцять, а потім, донісши до берега, я сказав, що тепер її можна котити по піску, але тубільці, дуже здивовані нашою силою, хотіли показати й свою: всі четверо взялися за колоду і, кричачи та сопучи, майже бігом донесли її до шлюпки. Так роблять вони завжди, коли треба великого напруження: кидаються з криком і азартом, запалюючи одне одного вигуками, і, справді, встигають зробити те, що навряд чи могли б зробити, діючи мовчки та повагом.

14 травня

Багато відвідувачів: з Енглам-мана чоловік п'ятнадцять або двадцять, з Ямбомби, Туті, Білі-Білі.

Нога дуже болить. Маленькі ранки, одержані під час екскурсії в Енглам-мана, злилися внаслідок недбалого догляду за ними в кілька великих, так що я не можу ходити. З Горенду мені принесли розкішну вечерю: варене таро, печений плід хлібного дерева, саго з натертим кокосовим горіхом.

22 травня

Нариви на нозі ще не загоїлися; я не міг з ними панькатися, бо доводиться щодня ходити на полювання, щоб не голодувати. Сьогодні з Горенду тубільці серйозно просили мене припинити дощ. На мою відповідь, що зробити цього я не можу, вони всі одноставно заявили, що я можу, але не хочу.

23 травня

Туй, прийшовши до мене, розповів, що допіру повернувся з Богатім, де зібралося багато жителів навколишніх селищ з нагоди смерті одного тубільця. Ось чому, пояснив мені Туй, ми чули багато разів протягом учорашнього дня удари барума. Це роблять, казав він далі, коли вмирає чоловік; якщо вмирає жінка, цього не буває. Буа приніс мені маба, і я придбав його за ножа. Препаруючи кістяк, я віддав обрізки м'яса Улсонові, який порубав їх для супу, бо варене й печене м'ясо маба, дуже ароматичне та нудно-солодке, мені не подобається.

25 травня

При сході сонця почувся в Горенду барум, але не такий гучний і довгий, як звичайно. Туй, прийшовши до мене, сказав, що барум били з нагоди смерті одного з жителів Гумбу і що люди Горенду та Бонгу йдуть до Гумбу. Я поспішив напитися кави, щоб теж іти туди. Дорогою я зустрів цілу юрбу тубільців, озброєних списами, луками й стрілами. Коли вони дізналися, що і я йду до Гумбу, було помітно, що вони одразу не могли вирішити, як їм робити: відмовляти мені чи ні. Порадившись між собою, вони воліли за краще мовчати.

Вийшовши до моря, ми наздогнали цілу юрбу жінок. Багато з них ішли з немовлятами в торбах або на плечах, зважаючи на вік дитини. Коло входу до селища наша група спинилася; мені сказали, що жінки повинні пройти вперед; ми пропустили їх і незабаром почули їхні плачі та голосіння, дуже схоже на виття тутешніх собак. Коли я підійшов до перших хатин, мене попередив один супутник, щоб я був обережний, бо в мене може влучити стріла або спис. Не розуміючи, в чому річ, я рушив далі. Справді, з майданчика, оточеного хатинами, долинали вигуки, іноді дуже гучні промови. Тубільці, які супроводили мене, тримаючи на лівій руці лук і стріли, а правою наставивши

списа, швидко побігли на майданчик і вишикувались у ряд проти першої групи, що вже була там.

Я спинився в тому місці, де міг бачити все довкола й бути в той же час захищеним від стріл. Між обома групами або шеренгами – нападників і оборонців, які стояли одні проти одних, виступив якийсь із жителів Гумбу (здається, родич небіжчика). Він промовляв дуже голосно, підкріплюючи свої слова енергійними рухами, кидаючись у різні сторони та загрожуючи "нападникам" списом. Час від часу підходив з другого боку "супротивник" і також діяв більше горлянкою та язиком, ніж списом і луком. Дехто пускав свої стріли, звичайно, намагаючись не зачепити нікого. Крик, біганина та сум'яття були великі. Тубільці виступали не разом, а по черзі, назустріч виходив також один супротивник; дивлячись на цю військову гру, я не міг не милуватися гарною будовою папуасів та граціозністю рухів їх гнучкого тіла. На мене оглядалися здивовано, як на непроханого гостя.

Кінець кінцем, набігавшись та накричавшись, усі вояки посідали кількома рядами на майданчику, за ними розташувалися жінки з дітьми; почали курити й не так голосно, як звичайно, розмовляти.

Кілька чоловік заходилося готувати "папуаську труну"; принесено листя всяких пальм, зшите ліанами так, що утворювалося два довгі шматки. Ці шматки покладено навхрест і знову скріплено посередині, потім так загнуто, що подвійна середня частина утворювала дно великого короба, а загнуті кінці являли собою стінки. Щоб стінки не розпадалися, короб пов'язано в кількох місцях ліанами. Тубільці не поспішали, курили й розмовляли напівголосно. Голосіння в хатині небіжчика то збільшувалося то стихало. Трохи осторонь парувало у великому горщику бау, яке ще зовсім гарячим покладено на листя, зв'язано в пакунок і почеплено на сук

дерева коло хатини, де біля дверей висів забитий собака. Мені пояснили, що потім його їстимуть гості, присутні на похороні.

Кілька чоловік увійшло до хатини і незабаром показалися в дверях, несучи покійника вже зігнутим у сидяче становище так, що підборіддя торкалося колін. Обличчя дивилося також униз, рук не було видно; вони були між тулубом та зігнутими ногами. Все тіло було оперезано поясом покійника, щоб затримати члени в бажаному становищі. Троє тубільців несли небіжчика: двоє підтримували його по боках, третій, охопивши тулуб та ноги руками, власне ніс його.

Жінки, з яких одна була мати померлого, а друга – дружина, завершували процесію, підтримуючи кінці пояса, що охоплював тіло померлого. Обидві вони були вимазані чорною фарбою, дуже недбало, плямами. На них не було ніяких прикрас, і навіть звичайна, вельми пристойна своєю довжиною спідниця сьогодні була замінена невеликим поясом, від якого висіли попереду й позаду дрантя тороків – також чорних, які ледве прикривали тіло. Все це свідчило, що вони навмисне прибралися так, щоб показати, ніби не мали ні часу, ні бажання займатися своїм вбранням. Обидві вони плакучими голосами виводили сумні пісні.

Коли небіжчик показався в дверях, усі присутні замовкли, підвелися й зберігали мовчанку до кінця. Покійника опустили в описаний уже короб, що стояв посередині майданчика; голову накрили "тельруном" (торбою, в якій жінки носять дітей) і потім, прихиливши бічні стінки короба, зв'язали їх над головою так, що короб прибрав форму тригранної піраміди; далі перев'язали ретельно ліанами та прив'язали верхній кінець до грубезної жердини. Під час цієї операції кілька тубільців вийшли з рядів і поклали біля короба з тілом кілька сухих кокосових горіхів та новий, нещодавно пофарбований пояс. Двоє тубільців узяли кінці жердини, до якої було прив'язано пакунок з небіжчиком,

на плечі й понесли назад до хатини; третій узяв кокоси та пояс і пішов за ними. На цьому церемонія закінчилася. Присутні розібрали свою зброю і почали розходитись. Я пішов до хатини подивитись, куди покладуть тіло – чи заріють його, чи лишать просто в хатині.

Остання гадка справдилася. Жердину піднято на верхні бантини під покрівлю, і пірамідальний короб загойдався серед спорожнілої хатини. Вдова, вже стара жінка, заходилася розкласти вогонь трохи осторонь.

Повертаючись додому, я наздогнав тубільців; чоловік сорок зайшли до мене в Гарагасі побалакати про покійника, покурити, попросити пір'я та битого скла для гоління.

28 травня

Пішов до Гумбу, щоб знайти супутників, охочих піти зі мною до Енглам-мана. Двоє тубільців залюбки погодилися. Біля одної хатини я побачив кількох тубільців, що виготовляли якір для своїх неводів. Якір було зроблено з цурупалка досить грубенького стовбура з чотирма або трьома суками, що розходилися майже в одному місці. Ці суки, обрубані та застругані, утворювали лапи якоря. Навколо середньої частини стовбура припасовано ліанами камені, обплетені так, що здавалося, ніби вони лежали в кошику. Вага каміння не давала якореві впливати.

Недалеко від нас сиділа дочка Бугая, дівчинка років десяти. Вона тримала великий плоский камінь майже між ногами й сточувала на ньому черепашку на плоскі кільця, яких вживають жінки й дівчата у вигляді намиста. Камінь був змочений водою, і робота швидко посувалася вперед.

29 травня

Дарма що мені боліла й паморочилася голова, я надумав не відкладати моєї подорожі до Енглам-мана і йти ввечері до Гумбу, а відтіля наступного ранку рушити до Енглам-мана. Приймаючи на всякий випадок хіни, я подався до Гумбу в супроводі трьох хлопчиків з цього селища, яким я дав нести потрібні для екскурсії речі. Через те що вже смеркалося, я рушив уздовж морського берега і отак дістався до селища, де при вході мене дожидала молодь Гумбу. Кричачи "Маклай гена" (Маклай іде), "Еме-ме", вони вихопили мої речі в хлопчиків і провели до майданчика, де я побачив справжній бенкет. "Тамо" (дорослі чоловіки) сиділи на барлі, "маласі" (молодь) – на землі коло хатини. Як я дізнався, сьогодні була вечеря на честь чи на згадку померлого, з нагоди чого їли свиню, але самі тільки тамо; маласі ж задовольнялися лише бау. Як "тамо боро" (великій людині) і як гостеві передо мною поставили великий табір з таро й великим шматком свинини. Трохи осторонь, на маті біля багаття, лежав Кум і просив мене допомогти йому: він скаржився на великий біль у боці та в животі. Я дав йому кілька крапель настою опію, і на другий день Кум прославляв мою воду, тобто ліки.

Після вечері коло мене зібралося все селище. Ми сиділи в цілковитій темряві. Багаття не було, а місяць сховався пізно. Мене розпитували про Росію, про дома, свиней, дерева тощо. Потім перейшли до місяця, якого вони, очевидно, плутали з поняттям про Росію, і хотіли знати, чи є на місяці жінки, скільки в мене там жінок; питали про зорі й допитувалися, де саме я бував, тощо.

Кожне моє слово вони слухали дуже уважно. Стало холодно й вогко, і я забажав іти спати. Кілька чоловіків провели мене до великої буамбрамри, що належала Олумові; одному з тубільців, який мав іти зі мною. Більше як половину буамбрамри у

довжину займав широкий піл, а другу – два великі бару-ми, тож, щоб пройти, лишалося небагато місця. Я змерз, сидячи на майданчику, і був задоволений, що можу напиться чаю, бо взяв з собою все потрібне для цього. На вогнищі, яке палало серед хатини, швидко закипіла вода. Через те що в буамбрамрі було не досить світла, дарма що вогнище весело палало, я засвітив стеаринову свічку. Відшукавши дошку й накривши її серветкою, я розклав усі речі, потрібні для чаю, тобто невеликий чайник, бляшанку з цукром, другу бляшанку з бісквітами, склянку й ложку. Все це, готування до моєї вечері так здивувало тубільців, що вони навіть не розмовляли, а мовчки з напруженою увагою стежили за кожним моїм рухом. Я так уже звик не соромитись перед десятками очей, спрямованих на мене, що не зважав на них і поспішив випити чай, щоб швидше лягти спочити. Я підстелив ковдру, червоний колір якої та м'якість викликали вибух подиву, і, знявши черевики, ліг на піл. Чоловік п'ять або шість лишалися в хатині й балакали далі, та одного жесту з мого боку було досить, щоб вислати їх усіх геть. Незабаром усе стихло, і я заснув.

Мене збудив шурхіт немовби в самій хатині, проте в темряві годі було щось побачити. Я повернувся й знову задрімав. У сні я почув, що піл легко хитнувся, наче хтось ліг на нього. Не розуміючи нічого й дивуючись сміливості суб'єкта, я простягнув руку, щоб переконатися, чи справді хтось ліг поруч мене. Я не помилився, але, тільки-но торкнувся тіла тубільця, як його рука схопила мою, і я незабаром не міг сумніватися, що поруч мене лежала жінка. Перекоаний, що ця okazія була справою багатьох і що тут заплутані батечко й братики, я надумав одразу ж одкараскатися від непроханої гості, яка все ще не випускала моєї руки. Я швидко зіскочив з барли і сказав: "Ні гле, Маклай нангелі авар арен" (Ти йди, Маклаєві жінок не треба). Почекавши, поки моя нічна відвідувачка вислизне з хатини, я знову ліг на своє місце на барлі. Спросоння я чув шамотіння, перешіптування, тиху гутірку поза хатиною, які

ствердили мої припущення, що в цій витівці брала участь не сама ця незнайомка, а її родичі та інші. Було так темно, що, розуміється, обличчя жінки не було видно. Другого ранку я, звісно, не вважав за потрібне довідуватися про вчорашній нічний епізод; такі дрібниці не могли цікавити людину з місяця. Проте я помітив, що багато хто знав про нього й про наслідки. Тубільці, здавалось, були так здивовані, що не знали, що й думати.

Хоч я встав годині о п'ятій, та ми зібралися в дорогу не раніш як о восьмій, коли сонце вже піднялося досить високо. Мій багаж я поділив між двома тубільцями, і, незважаючи на те, що кожний ніс не більше як вісімнадцять фунтів або навіть менше, обидва скаржилися, що їм тяжко.

Спочатку лісом, потім між високими бамбуками та відкритим полем, порослим густим унаном, ми прийшли до річки Габенеу, яка в цьому місці була широка й дуже швидка. Вода немов кипіла; я зайшов у неї і тільки за допомогою тубільців, що оточували мене, міг перейти на другий бік. Течія була така сильна, що утримуватися на ногах майже не було змоги. Пройшовши через піщану обмілину, ми знову мусили йти у воді, щоб переправитися через другий рукав. Потім я одягнувся, і ми ввійшли в ліс, де прохолода була дуже приємна після прогулянки під сонцем, вплив якого я добрав способу паралізувати, натираючи собі потилицю, вуха, ніс і щоки гліцериновим желе. Цю операцію я повторюю разів два або й три, тільки-но чую, що шкіра висихає; без гліцерину чи якогось іншого масла або жиру вплив сонячного світла на шкіру в цій країні міг би бути серйозним чи щонайменше неприємним.

Перейшовши невисокий гребінь пагорків, укритий подекуди унаном, години через дві після того, як ми перейшли річку Габенеу, ми підійшли до піщаного берега невеликої річки Альгумбу, що текла між гарними лісистими пагорками. Берег в

одному місці являв собою довгу піщану смугу, і моїм супутникам заманулося тут спробувати свою вправність у стрілянні з лука. Вони зняли з пліч свою ношу і пустили один за одним стріли, натягнувши щосили тятиви своїх луків. Я виміряв на кроки віддаль, яку пролетіли стріли, що впали в пісок, і нарахував сорок шість – сорок вісім кроків. На такій відстані стріла вже зовсім втрачала свою силу і тільки ледь встромлялася в пісок. Кроків за двадцять – двадцять п'ять ці стріли можуть завдати серйозної рани. Зауважу, що між моїми супутниками не було жодного тамо, а тільки молодики та хлопчаки чотирнадцяти – двадцяти п'яти років. Ми розташувалися спочити коло річки. Я взяв з собою рештки вчорашньої вечері, щоб було чим закусити в дорозі, й запропонував частину моїм супутникам, та вони всі відмовлялися, кажучи, що з цим таро варили свиню, яку їли тільки тамо, і тому маласі не можуть торкатися до неї, а якщо це зроблять, то захворіють. Це сказано мені цілком серйозно, з великою вірою в те, що насправді так і є, і я знову переконався, вже не вперше, що поняття "табу" існує тут, як і в Полінезії.

Відціля почалася найважча частина дороги і майже все вгору й здебільшого вздовж відкритих схилів, де ріс високий унан, що колов та різав мені обличчя й шию своїми верхівками. Тубільці, щоб оборонити своє далеко не ніжне тіло від дряпання унану, тримали перед собою гілля у вигляді щитів. Стежки не було видно. Тільки ноги почували її, не зустрічаючи перешкод просуватися далі. Пропустивши людину, унан знову замикав стежку. Сонце боляче давалося взнаки. На чималій височині, там, де вже почалися плантації Енглам-мана, відкрилася далека панорама: було видно кілька острівців біля мису Дюпере. Берег від Гумбу розлягався далеко на північний схід, і, крім річки та річечки, через які ми перейшли, видно було ще дві: одну невелику, а другу не меншу від річки Габенеу. Поки я записував та рисував краєвид, мої супутники старанно гукали, щоб викликати кого-небудь з плантацій. Кінець кінцем у відповідь на їхній поклик почулися жіночі голоси. Мої супутники

обступили мене так, що жінкам, які зібралися, не було мене видно. Коли вони підійшли, супутники мої розступилися, і жінки, що ніколи не бачили білого, спинилися передо мною як укопані. Вони не могли ні говорити, ні кричати, нарешті, оговтавшись, вони, кричачи, стрімголов метнулися вниз при страшному реготі моїх провідників. Молодша з жінок, що надумала було обернутися, оступилась при цьому й витягнулася, на щастя для неї, на м'якому унані. Мої супутники сказали їй щось услід, що змусило її писнути, швидко скочити й помчати за рештою. Ми піднялися до невеликого лісочка. Тут, обмінявшись з тубільцями кількома словами, Обор зламав галузку, прошепотів щось над нею й, зайшовши за спину кожного з нас, поплював і вдарив разів зо два галузкою по спині, потім, поламавши її на дрібні шматочки, сховав їх у лісі між хмизом та сухим листям.

Не вміючи добувати вогню, тубільці ходять, як я вже не раз казав, з головешками. Особливо вирушаючи в далекі екскурсії. Так було й сьогодні; двоє з моїх супутників припасли вогню, але, дізнавшись, що я можу добувати його, як тільки вони того забажають, дуже зраділи й кинули зайвий тягар. На зупинках мені, на велике задоволення тубільців, які супроводили, вже доводилося запалювати сірники й давати їм змогу розводити маленьке вогнище, щоб висушити тютюн та зелене листя, в яке вони його загортають. Тут я дав їм утретє насолоду глянути, як спалахує сірник, і покурити. Крики моїх проводирів почули жителі Енглам-мана, які, побачивши мене, одразу ж уповільнили ходу й не без боязкості підійшли до нас.

Після звичайних привітань, жування бетелю та куріння ми рушили далі. Стежка перейшла на сходи, що склалися з каміння й коріння. Подекуди вона була така крута, що навіть тубільці зважили за потрібне повбивати між камінням кілки, щоб дати змогу нозі знайти опертя. В місцях, де аж ніяк не можна пройти, були збудовані вузькі містки. Вздовж стрімкої стіни доводилося переставляти одну ногу за другою, щоб не

звалитися. Зруйнувавши ці сходи, село можна було за півгодини зробити з цього боку важкоприступним.

Я був радий дістатися, нарешті, до селища. Десятигодинний перехід давався взнаки, і перща моя вимога, коли я прийшов до селища, була дати мені молодий кокосовий горіх, щоб угамувати спрагу. На велике моє невдоволення, тут виявились тільки старі горіхи, воду яких не можна пити. Зате мене старанно частували бетелем, пропонували зробити кеу тощо. Відпочивши трохи, я рушив у супроводі цілої процесії по селищу, або по кварталах його, яких було тут три. Хатини тут такі ж малі, як у Теньгум— і Коліку-мана, і взагалі це селище, як і інші в горах, брудніше за прибережні. Знаючи, що я цікавлюся телумами, мене закликали до багатьох хатин, і я здивувався з тої сили-силенної телумів, порівнюючи з числом їх у берегових селищах. Я зрисував деякі-з них. Скрізь, де тільки я спiniaвся, мені приносили горіхи арекової пальми, що ними рясніють Теньгум— і Енглам-мана. Повернувшись до хатини, де лишив речі, я побачив, що для мене готують вечерю.

Сонце вже сідало. Я вибрав місце коло вогню й почав вечеряти. Незабаром уся чоловіча людність Енглам-мана зібралася коло мене й моїх супутників. Ці другі багато розповідали про мене і навіть про дрібниці, які я сам давно забув і пригадував тепер, під час розповіді тубільців. Звичайно, все це було перекручене, перебільшене, пройшовши цілий ряд оповідачів та переоповідачів. Слухаючи, що про мене казали, причому згадувалось і про місяць, і про воду, яку я міг змусити горіти, про постріли, про птахів, яких я забиваю в лісі, тощо, мені стало ясно, що мене тут мають за зовсім незвичайну істоту.

Повечерявши й не бажаючи дістати нежитю, на який хворіла більша частина людності цього селища, я сказав, що хочу спати. Тоді з десятків людей кинулись з горючими головешками,

щоб показати мені дорогу в невелику хатину. Обабіч вузького проходу було два поли – один невеликий, другий побільше. Поки я розгортав ковдру й улаштовувався на ніч, у хатину понаходило так багато тубільців, що передні помалу були зовсім притиснуті до-мого полу. Сподіваючись, що вони незабаром підуть геть, я, загорнувшись у ковдру, ліг, повернувши обличчя до стіни. Жителі Гумбу, певно, розповідали тубільцям, не втримавшись при цьому від того, щоб прибільшити, про всякі дивовижні речі, які вони бачили вчора ввечері, коли я пив чай, і думали побачити знову, але помилилися. Тоді вони розсілися коло вогню, почали говорити, курити, жувати бетель і роздмухувати багаття, збільшуючи чад і дим у хатині аж до того, що почало різати очі. Мені це дуже набридло, і я оголосив, що від розмов Енглам-мана тамо в Маклая вуха болять і що Маклай хоче спати. Це вплинуло: всі замовкли, але тільки на час; гадаючи, що я заснув, вони зову почали говорити, спочатку пошепки, а потім так само голосно, як і перше.

Через те що мені не вдавалося заснути, я вийшов з хатини й знову сказав, що хочу спати, що від балаканини Енглам-мана тамо вуха болять і дим їсть мені очі.

Ніч була зоряна. Велика група тубільців сиділа на майданчику навколо багаття; коли ці люди дізнались, у чому річ, кілька з них підвелось, видимо, щоб висловити догану тим тубільцям, які заважали мені. Принаймні ці другі один за одним вийшли з хатини.

31 травня

Сяк-так переспавши ніч, я прокинувся рано, ще вдосвіта. Пригадав свою невдалу спробу виміряти апаратом Реньо висоту над рівнем моря Теньгум-мана і почав добирати спосіб, як би це знову не налякати тубільців і зробити свої спостереження.

Вигадавши відповідний спосіб, я спробував заснути, і це мені цілком вдалося. Було вже зовсім видно, коли я прокинувся. Побачивши, що в хатину набилося вже, немов на збори, багато тубільців, я подумав, що цей час є найзручніший для спроби. Встаючи, я почав кректати й потирати собі ногу, а коли тубільці спитали мене, що зо мною, я відповів, що нога дуже болить. Мої вчорашні супутники почали також охкати й повторювати "самбо борле" – нога болить. Я посидів, немовби щось обмірковуючи, потім підвівся, кажучи: "У Маклая є добра вода – потерти ногу, і все минеться".

Всі тубільці піднялися з полу подивитись, що то воно буде. Я дістав мій гіпсотермометр[45], налив з принесеної склянки води, засвітив лампочку, приладнав на певній висоті термометр, зробив спостереження, записав температуру й сказав, що мені треба ще води. Зробивши знову спостереження й записавши знову температуру, я злив решту води в склянку й поклав свій апарат у торбу.

Бачачи, що народу назбиралося дуже багато, я зняв шкарпетку й почав старанно натирати ногу, наливаючи на неї води; потім я знову ліг, сказавши, що незабаром біль ноги минеться. Всі присіли, щоб подивитись на чудо зцілення, і напівголосно заговорили про нього. Хвилин за десять я почав ворушити ногою і, спочатку шкутильгаючи, спакував свої речі, а потім вийшов з хатини вже зовсім дужий, на великий подив тубільців, що бачили чудо й пішли розповісти про нього в селище. Це незабаром притягло до мене різних хворих, які сподівалися швидко зцілитися моєю водою. Я показав їм порожню склянку й сказав, що води більше нема, але що в Гарагасі я можу знайти для них ліки.

Готування чаю, нові речі та невідома процедура притягли увагу юрби. Я міг зрисувати оригінальну хатину, де переночував. Вона стояла позаду інших на невеликій горбовині, що являла

собою голу скелю, а втім, ця хатина не відрізнялася будовою від інших. Покрівля з боків спускалась аж до самої землі. Розмірами своєї хатина була навіть менша від багатьох інших хатин: зате по обидва боки вузьких і низьких дверей, що скидались більше на вікна, стояло кілька телумів. Деякі з них були заввишки з людину, а над дверима висіли кістки казуара, черепах, собак, свиней, пташине пір'я, шкіра ящірок, дзьоби, зуби всяких тварин тощо. Все це разом з телумами та сірою старою покрівлею, що заросла травою, надавало хатині своєрідного характеру. Між чотирма телумами один особливо привертав до себе увагу: він був найбільший і хоч лицем не відрізнявся дуже від решти, але тримав обома руками перед грудьми довгу дошку, вкриту неправильними нарізами, схожими на якісь ієрогліфи, які, проте, майже втратили через ветхість свої обриси. Середина хатини теж відрізнялася від інших. Над полом була стеля з розколотого бамбука: там зберігалися різні музичні інструменти, яких уживали тільки під час "ая"⁴⁰. Між іншим, мені обережно показали, розмовляючи при цьому пошепки, велику дерев'яну маску з вирізаними отворами для очей і рота, яку одягали під час спеціальних святкувань; її називали тут "аїн", і це була перша, яку мені довелося бачити. Задню частину хатини заповнили три великі баруми; великі горшки й здоровенні табіри стояли на полицях попід стінами поряд з трьома телумам, и; під покрівлею висіли рядами, почорнілі від диму кістки черепах, птадів, риб, щелепи кускуса, свині тощо; все це були спогади про частування, що відбувались в цій хатині.

Не встиг я кінчити ескіз хатини й напитися чаю, як пішов дощ, який помалу так збільшився, що йти сьогодні було незручно. Довелося вернутись під покрівлю. Маючи достатньо часу, я зробив за допомогою камери-люциди портрет одного з тубільців з дуже типовим обличчям. Жителі тут, як виявилось, дуже різні на зріст, кольором світліші за прибережних, але зате між ними трапляються негарні обличчя частіше, ніж серед

берегових папуасів. Про жінок годі й говорити: вже після першої дитини вони стають тут усі однаково негарні. Їхні товсті животи й груди, що мають вигляд довгих, напівпорожніх торбин в один фут завдовжки, і незграбні ноги виключають усяку претензію на красу. Між дівчатками чотирнадцяти-п'ятнадцяти років трапляються деякі, та й то зрідка, з приємними обличчями. Я дізнався, що жителі сусіднього селища, яке лежить на північному сході від Енглам-мана і зветься Самбуль-мана, почувши про мій прихід сюди, прийдуть познайомитися зо мною. Справді, коли дощ трохи вщух, на майданчик прийшли люди з Самбуль-мана. Я вийшов до них, потиснув їм руки й показав кожному місце біля мене. Коли я дивився на когось із них, він швидко відвертався або дивився набік, поки я не переводив погляду на інше обличчя або на іншу річ. Тоді він і собі починав розглядати мене з ніг до голови. Мене ревно частували бетелем: я не відчуваю відрази до нього, але й не люблю його, переважно через те, що смак його лишається в роті дуже довго й змінює смак усіх інших харчів.

Люди Самбуль-мана в усьому схожі на жителів Енглам— і Теньгум-мана. В них також часто трапляються еліфантіазис та інші шкірні хвороби; віспа теж лишила на багатьох свої сліди. Говірка Енглам-мана трохи різниться від говірок Самбуль-і Теньгум-мана. Я зібрав ряд слів усіх трьох діалектів.

Після недовгого післяобіднього відпочинку я прогулявся в лісі; побачив, що стежки погіршали проти вчорашнього. Помітив кількох нових для мене птахів. Після дощу в лісі лунало багато пташиних голосів, але майже всі вони були невідомі мені. Я переконаний, що орнітологічна фауна гір набагато різниться від берегової. Голод повернув мене до селища. Один з перших тубільців, що трапився мені назустріч, спитав мене, чи їм я курей. Я відповів позитивно. Тоді принесли двох і при мені розбили їм голови об дерево. Потім, замість того щоб скубти, їм обсмалили або спалили пір'я; принесли також кілька в'язок

таро й почали його чистити. Все це були дарунки окремих осіб; мене частувало ціле селище. Один із тубільців, який чистив таро, попросив у мене для цього ножа, але він діяв ним не тільки гірше й повільніше, врізаючись надто глибоко, а наприкінці навіть обрізався, після чого двоє тубільців узялися виготовляти бамбукові ножі.

Принесено цурупалок старого бамбука, обрубано кам'яною сокирою обидва кінці і потім розколото на тонкі, довгі пластинки, які, після того як їх нагріто на вугільному вогні, набули такої твердості, що ними можна було різати не тільки м'які таро й ямс, але також і м'ясо, ба навіть волосся. Приклад цього я побачив тут же; один з тубільців, попавши випадково ногою в калюжу, забризкав грязюкою волосся іншого, після чого перший узяв один із бамбукових ножів і почав відрізати великі пучки волосся, забруднені болотом. Було не без того, що тубілець корчив прикрі гримаси, проте рідко яким ножом можна різати стільки волосся заразом, як цією бамбуковою пластинкою. Тут же я бачив, як голили волосся невеликій дівчинці такою дерев'яною бритвою. Це було зроблено вельми вправно й вдало, без усякого болю для пацієнтки.

1 червня

Вставши вдосвіта, я один подався блукати селищем та його околицями, щоб знайти зручне місце з широким краєвидом на довколишні гори. Високі пасма їх, одне від одного вище, вкриті зеленню геть аж до верхогір'я, дуже вабили мене. Якби там були селища, я незабаром рушив би туди, переходячи від одного до другого, все вище й вище. Але високі гори не залюднені; я спочатку не вірив цьому, та сьогодні переконався: ніде в горах, вище від Енглам-мана, немає ознак житла.

Поснідавши, я почав квапити тубільців іти. Чоловік з дванадцятьох захотіли йти зо мною; одні, щоб нести мої речі, інші

- свиню, подарунок тубільців, треті - заради прогулянки. Один з них, дід років під шістдесят, старанно обмахував собі шию, спину й ноги зеленою галузкою, раз у раз щось нашіптуючи. На моє запитання, для чого він це робить, дід пояснив мені, що дорога довга й для цього треба мати добрі ноги, а щоб мати їх, він і робить це. Віддавши галузку одному з моїх супутників, він сказав кілька слів, після чого й той почав робити те ж саме. Принесли горщик з вареним таро. Коли таро було розкладене по табірах для моїх провідників з Гумбу та нових моїх супутників з Енглам-мана, один із них узяв головешку, що дотлівала, й, потримавши її над кожною стравою, виголосив коротку промову, висловивши побажання, щоб ми безпечно повернулися додому і щоб з нами не сталося якого-небудь лиха.

Через дощ дорога стала дуже незручна, та спускатися було, все ж легше, ніж підійматися. Ми часто спинялись, щоб партія жінок Гумбу, що поверталась разом з усіма з Енглам-мана, могла йти за нами. Крім немовляти, майже в кожній лежав на спині величезний лантух з провізією, подарунок жителів Енглам-мана; чоловіки ж їхні несли саму тільки зброю. Я повернувся в Гарагасі не раніш як о п'ятій годині вечора після восьми з лишком годин ходіння.

3 червня

Забив протягом двох годин сім різних птахів. Між ними виявився молодий самець райської птиці, а також *Centropus* (наземна зозуля, що бігає подібно до курки), якого я вперше вбив; він рідко літає, а звичайно бігає в кущах. Тубільці називають цього птаха "дум", наслідуючи його тужливий крик. Я багато разів чув цей крик, не знаючи, який це птах так кричить. Пір'я в нього чорно-зеленого кольору; хвіст дуже довгий проти невеликих крил. Не думаю, проте, щоб це був новий вид, а не описаний уже Сепггоріє.

УНАН ГОРИТЬ

6 червня

Старий Бугай з Горенду прийшов до Гарагасі з людьми з Марагум-мана, з якими Горенду та сусідні селища уклали мир. Бугай гаряче розповідав чотирьом прийшлим про могутність моєї страшної зброї, яку тубільці називають "табу", і про те, як вони вже мали нагоду переконатися в її дії. Поки ми говорили, тихо надлетів великий чорний какаду й почав частуватися горіхами кенгара саме над моєю хатиною. Пролунав постріл, птах упав, а мої тубільці кинулися навтіки. Зраділий Бугай, який і сам неабияк перелякався, повернув їх, однак, запевняючи, що Маклай людина добра й нічого лихого їм не заподіє. Какаду виявився дуже великим: більше метра між кінцями крил. Тубільці, повернувшись і попросивши сховати "табу" в дім, підійшли до птаха й почали дуже смішно цмокати язиками. Я подарував їм пір'я з хвоста какаду, яким вони дуже тішились, та кілька великих цвяхів. З цвяхами вони не знали, що робити, крутячи їх у руках, стукаючи ними один об один та прислухаючись до звуку, поки Бугай не розповів їм про їхнє значення та про ту всебічну користь, яку тубільці вже вміють здобувати із залізних інструментів. Після цього пояснення Марагум-мана тамо загорнули цвяхи в старий маль, певну відміну папуаської тапи. Прислухаючись до їхньої розмови, я не міг нічого зрозуміти, їхній діалект також різнився від мови Самбуль— та Енглам-мана.

Надумав запросити жителів Горенду їсти в мене свиню, подаровану мені в Енглам-мана. Поки ми їх дожидали, Улсон став готувати суп і, вирушивши по воду, лишив у кухні кілька шматків м'яса. Поки він ходив туди, я помітив велику ящірку, що продиралася із здоровенним шматком м'яса з кухонного куреня. Незначний шурхіт змусив її кинути здобич і сховатися. Нарешті мої гості прийшли й пробули до п'ятої години. Вони

навіть принесли з собою кеу; одне слово, порядкували в мене в Гарагасі, як у себе вдома. Ми розлучилися великими друзями.

8 червня

Гадаючи, що мені вдасться добути вчорашню велику ящірку, я знову поклав кілька шматків м'яса в кухню й попередив Улсона, щоб не входив туди. Справді, через півгодини чекання я помітив ящірку: вона обережно продиралася між хмизом. Не бажаючи роздробити її кістки шротом, я взяв револьвера й убив її. Довжина її тулуба була більша як метр.

Тубільці, що прийшли, дуже мене просили віддати їм шкуру легуана. Вони обтягують нею свої "оками" (невеликі барабани). М'ясо ящірки дуже ціниться.

13 червня

Невеликий кускус, якого я придбав кілька тижнів тому, живе й росте в мене чудово. Їсть усе: рис, аян, бау, кокосові горіхи, солодку картоплю і дуже любить банани. Протягом дня спить, звичайно згорнувшись, але все-таки їсть, якщо йому дадуть; вночі він немилосердно гризе дерево ящика, куди я його садовлю.

14 червня

Приходили тубільці, прохаючи показати їм місце, де лежать їхні три великі "неніри" (кошики ловити рибу), яких занесло в море, незважаючи на якорі. Вони були дуже розчаровані, почувши, що я не знаю, де вони.

Зайшовши в Горенду, я побачив жінок, які оточили мене, просячи дати ім'я дівчинці, що народилася день чи два тому. Я назвав кілька європейських імен; ім'я Марія їм подобалося найбільше. Вони повторювали його, і мені показано маленьку власницю цього імені. Дуже світлий колір шкіри здивував мене. Волосся також не було кучеряве.

17 червня

Було велике частування жителів у Горенду, на яке запросили й мене. Не менше як вісім великих в'язок таро, з яких кожну несли по два чоловіки, дуже велика свиня, кілька собак і один кускус з різними аксесуарами папуаської кухні були очищені, зварені в сорока або й більше величезних горшках і, нарешті, з'їдені під звуки різнокаліберних папуаських ай і барума. Це частування відрізнялося від інших тим, що відбувалося в селищі й що жінки, хоч і окремо, та брали в ньому участь. Музиканти ж не переступали порога буамбрамри.

18 червня

Зустрічаючись з тубільцями або проходячи через селище, доводиться раз у раз відповідати на питання, як наприклад: "Куди йдеш?", "Що сьогодні вбив?" тощо. Повертаючись назад, знову доводиться відповідати на питання: "Де був?", "Що їв?", "У кого?", "Що несеш?"... Однак цю цікавість не можна вважати за характерну для чорного племені; вона не менш розвинута й серед освічених європейців, тільки ті ставлять питання іншого гатунку.

Улсон скаржиться на недугу; робота його обмежується варінням бобів, бау та їдою. Такі суб'єкти, як він, наганяють нудьгу, йому сьогодні нездужалося. Він запевняв, що почуває наближення великого приступу. Мені довелося готувати, але я

волів їсти майже сирі боби, ніж доглядати за вогнем та роздмухувати його.

20 червня

Тубільці починають збирати горіхи кенгара. Кілька чоловік лізуть на дерево й скидають гілки з безліччю горіхів; під деревом місце очищено від дрібних кущів, і жінки та діти збирають скинуті горіхи. Чорні какаду живляться в цей час самим тільки кенгаром, і ось уже місяців три або й чотири мені доводиться частенько слухати крики папуасів, які щодня приходять під дерева лякати какаду. Ці пронизливі нелюдські крики часто порушують останнім часом лісову тишу.

Встав з головним болем, але, незважаючи на це, пішов на полювання. Приступ захопив мене в дорозі, і мені довелося лягти в лісі, бо я не годен був лишатись на ногах через паморочення й великий головний біль. Кілька годин пролежав я в лісі і, як тільки стало трохи краще, ледве-ледве дістався додому. Довелось лягти, і страшенний головний біль промучив мене далеко за північ.

26 червня

Останні дні мені не доводилося ходити на полювання. Великі дерева кенгара, що росли біля самого дому, були вкриті стиглими горіхами. Різні породи голубів прилітали зранку – ось і провізія на сніданок або обід. Ці дні до мене приходив кілька разів Коди-Боро, брат тубільця, якого один із офіцерів "Витязя" прозвав диким, схожим на чорта. Він приходив, наполегливо запрошуючи переїхати до Богатім і запевняючи, що там усього багато, пропонував, як і жителі Білі-Білі, збудувати мені хатину, додаючи, що люди Богатім дадуть мені двох або трьох жінок, що жінок там далеко більше, ніж у Бонгу, тощо. Він якось

недовірливо подивився на мене, коли його пропозиції не справили бажаного ефекту.

30 червня

Забивши голуба та какаду на моєму дереві, я дозволив Дігові злізти на нього по горіхи. На високий гладкий і широкий стовбур Дігу зліз так само, як тубільці лазять на кокосові пальми, тобто за допомогою зв'язаного мотуза, який одягають собі на ноги. Він видерся на самісіньку верхівку й почав кидати відтіля горіхи. Я, Улсон та восьмирічна дочка Буа збирали їх. Та під кінець виявилось, що маленька дівчинка зібрала більше, ніж ми обоє разом, такі-бо добрі були її очі й так спритно, незважаючи на голе тіло, вона пролазила скрізь, навіть між найколючішими ліанами та хмизом.

Досить характерна риса тубільців та, що вони дуже люблять повчати інших, тобто, коли хтось робить що-небудь не так, як вони, тубільці одразу ж спиняють і показують, як роблять вони. Це помітно навіть у дітей; багато разів маленькі діти років шести або семи показували мені, як вони роблять те чи інше. Це тому, що батьки дуже рано привчають дітей до практичного життя, отож, будучи ще зовсім маленькими, вони придивились і навіть навчилися більш-менш усіх вправ та дій дорослих, навіть і таких, що зовсім не пасують до їхнього віку. Діти бавляться мало. Хлопчики кидають палиці, подібні до списів, стріляють з лука і, як тільки вони роблять невеликі успіхи, одразу ж застосовують їх у практичному житті. Я бачив хлопчиків, дуже невеликих, які цілі години товклися коло моря, намагаючись влучити з лука в яку-небудь рибу. Це ж саме буває і з дівчатками, і навіть у більшій мірі, бо вони рано починають поратись у господарстві й стають помічницями своїх матерів.

Погода чудова, купаюся в морі кілька разів на день, вечорами не хочеться йти до хатини. Проте температура не переважає 31 градуса.

1 липня

Між численними птахами найпомітнішим після чорного какаду є "наренг" – не тільки своєю величиною, великим, трохи загнутим дзьобом, але й шумом льоту, який чується вже здалека. Ці птахи літають дуже високо, звичайно парами, сідають на верхівку найвищих дерев і при найменшому шумі летять геть. Незважаючи на всі старання, мені не пощастило поки що застрілити жодного наренга.

Сьогодні протягом трьох годин принаймні я морочився з одним із них. Вистріливши в нього дуже дрібним шротом і поранивши, мабуть, незначно, я простежив його далі в лісі. Знову вистрілив і, ймовірно, знову влучив, бо наренг не полетів, а тільки перелетів на сусіднє, вище дерево. Помітивши це місце, я повернувся поснідати й знову прийшов туди, де лишив птаха. Пробираючись у лісі, я попав у таку гущавину, що й сам був не радий. Десятки тонких ліан, гнучкі, колючі хвости повзучої пальми, що чіпляються за одяг, дряпають лице, скидають капелюха, затримали мене хвилин на десять. Це було тим більше прикро, що птах, як виявилось, був на дереві. Видершись, нарешті, з чагарів, я наблизився до дерева так, що наренг побачив мене, але все ж таки лишився на місці, став кричати дуже голосно, немовби протестуючи проти переслідування, й бити одним крилом; друге висіло нерухомо. Він, проте, силкувався, кричачи й далі, злізти вище. Густе листя сховало його від очей, але я міг інколи чути його голос. З'явився другий наренг і з криком почав літати, описуючи великі кола над деревом, де сидів його поранений товариш. Поколоті ноги, сонце, а надто мурахи обернули моє перебування під деревом на добровільне катування. Дерево було високе, і для того, щоб

стежити за рухами птаха, довелося дивитись постійно вгору; через півгодини шийні м'язи дуже стомились; очі, через сонце, майже відмовлялися служити; але все-таки я сидів і чекав. Наренг не показувався, не відгукувався на безугавний крик товариша, який за сотню кроків перелітав з дерева на дерево. Паморочення й головний біль змусили мене, нарешті, повернутися додому. Проспавши близько години, я повернувся назад. Поранений усе ще був там, але його товариш полетів, коли я наблизився.

4 липня

Погода стоїть чудова. Досліджував через мікроскоп волосся папуасів. Знайшов велику різноманітність у товщині та контурах поперечного розрізу волосинок, зрізаних з різних частин тіла того ж самого чоловіка. У білої раси не тільки товщина, але й колір волосся, що росте в різних частинах тіла, різноманітні. Проходячи недалеко від дерева, де два дні тому я лишив пораненого наренга сидячим високо на дереві, тоді як другий літав коло нього, я підійшов до того місця і, на подив собі, побачив обох птахів у тому ж становищі, як і сорок вісім годин тому.

10 липня

У Горенду Туй будує нову хатину за допомогою людей Горенду, Гумбу й Бонгу, за що частує їх вечорами. З нагоди будівництва кілька разів чути було барум.

11 липня

Близько четвертої години був досить великий шквал з дощем, потім розпогодилося, вітер ущух, і я сидів на веранді, дещо рисує. Раптом мені здалося, ніби велике дерево

навпроти похитнулося. Наступною думкою було те, що я, мабуть, дрімаю і бачу це уві сні. Не встиг я так подумати, швидше, ніж це я тепер записую, величезне дерево спочатку поволі, а потім чимраз швидше схилилося, впало й лягло не далі як кроків за два від хатини, перпендикулярно до її фасаду, або веранди. Дерево було зовсім зелене й здавалося цілком здоровим, тільки метрів за два від землі (місце зламу) воно було майже поточене наскрізь личинками всяких жуків. Якби воно впало на хатину, проломило б покрівлю, могло б потрошити багато речей і, мабуть, поранити одного з нас.

Сьогодні я повірив застереженню тубільців, що дерева в Гарагасі можуть убити мене. Дивно, що коли це сталося, вітру, майже не було.

12 липня

Останнім часом тубільці часто казали мені: "Завтра будуть палити унан; там буде багато диких свиней та інших тварин; Маклай піде з своєю "табу" бити свині, а ми прийдемо з нашими списами, луками та стрілами". Та це "завтра" все відкладалося, а сьогодні в селищі мене знову запевнили, що завтра неодмінно будуть палити унан, і деякі сказали, що прийдуть по мене близько полудня. Побачимо.

13 липня

Не було ще й одинадцятої години, я й на думці не мав лагодитися на нове для мене полювання, коли це раптом почулися близькі голоси, а потім незабаром з'явилося кілька жителів Бонгу в повному військовому риштунку, з туго натягнутими луками та силою щойно заструганих стріл усякого гатунку. Кожний мав по два списи, кінці яких були натерті червоною фарбою, немовби вже закривавлені. Крім пір'я, що

маяло на голові, у волоссі тубільців красувалися червоно гарячі квіти китайської троянди; за "сагю" заткнуто галузки з червоно-жовтим листям різних видів колеусу. При кожному русі всі ці прикраси маяли й справляли блискучий своєрідний ефект. Тубільці, які прийшли по мене, сказали, що унан уже горить і що треба негайно йти. Накинувши на себе мисливську амуніцію та захопивши дещо на сніданок, я рушив у супроводі строкатого почту.

Пройшовши ближчою стежкою в ліс і підходячи до узлісся, я почув шум, схожий на плюскіт водоспаду, маса води якого то збільшується, то зменшується. Вийшовши з лісу, я побачив за сотні кроків, коло самої землі, смугу вогню, яка віддалялася від нас, лишаючи по собі чорні обгорілі сліди унану та купи легкого попелу. Стовпи диму здіймалися коло Горенду, далеко на південний захід, коло самого краю біля Бонгу і з другого боку на схід за Гумбу, коло берега річки Габенеу. Пожежа тільки починалась, і ми розташувалися в затінку на узліссі. Я почав снідати, тубільці курили й жували бетель. За три чверті години вогонь відсунувся від узлісся приблизно на півмилі через північно-східний вітер, який гнав дим у протилежний від нас бік.

Ми пішли спаленою галявиною, що була зовсім не такою рівною, як я собі уявляв: уся вона, скільки я міг сягнути оком, була вкрита купинами футів з п'ять заввишки та приблизно футів з десять або дванадцять діаметром коло основи. Ці купини, неоднакові завбільшки, склалися із землі та дрібного каміння. Вони походять, мабуть, від земляних споруд Maleo[46]. В лісі також є такі купини, але рідше.

Ми підійшли кроків на десять до лінії вогню, і кожний з нас обрав собі купину для спостереження. Отак, рівнобіжно до вогневої лінії, утворився цеп мисливців, які стежили за рухом полум'я і готові були напасти на здобич. Пожежа то збільшувалась, то зменшувалась; час від часу ціла стіна буро-

білого диму здіймалась до неба, і полум'я великими язиками неслося на вітрі; іноді полум'я майже згасало, запона диму розривалася, відкриваючи краєвид далеких-далеких гір і сусіднього лісу. То раптом дим стовпом знімався вгору, рухався, лягав, і полум'я тонкими гадючками крутилося над почорнілою землею. Тубільці, стоячи у войовничих позах, тримаючи луки й стріли в лівій руці, а в зігнутій правій списа над плечем – вістрям уперед, уважно стежили за рухом полум'я, бажаючи кожний першим відкрити ворога. Кілька хлопчиків, років десяти – п'ятнадцяти, з мініатюрними луками й списами також стояли трохи віддалік від батьків і були за яскравий приклад того, як наука папуаського життя передається з покоління в покоління. Сухий унан тріщав, спалахував, падав, іноді порив вітру гнав маси диму на нас; легкий попіл трави влітав нам у ніс та рот, змушуючи чхати й кашляти. Іноді вогонь, немов спантеличений, кидався на всі сторони, повертався назад і додавав духоти до спеки й без того палючого сонця.

Дуже стомившись, я просто-таки заснув би навстоячки, коли б, у міру того як вогонь відходив, голос сусіднього вартового не нагадував мені, що треба йти вперед. Після тягучих двох годин ми дійшли до протилежного боку. Наша лінія зійшлася з стрічною лінією; очі тубільців, уважно досліджуючи почорнілу галявину, нічого не знаходили, і коли останні стебла спалахнули й потім дрібним дощем попелу розлетілися в повітрі, я почув від ближчого мисливця невтішне "буль арен" – свині нема. Ми зійшли з своїх купин; кілька жителів Гумбу, які утворювали протилежну лінію, теж сказали, що нічого не бачили.

Я спинив одного з них, в якого за спиною висіла нова для мене тварина, схожа на великого щура. Я почав роздивлятись їй: волосся було цікаве тим, що скидалось на плоскі голки, хоч і еластичні. Вони були частково обсмалені, так само як ноги та

морда, а висолоплений язик трохи обвуглився. Тварина, мабуть, задихнулася від диму.

Я розглядав її гострі зуби, коли раптом крик тубільців, що відійшли набік: "Буль, буль!" – змусив мене обернутися. За сотню кроків, лавіруючи між численними списками, які звідусіль устромлялися в землю, бігла велика свиня. Я вхопив рушницю-двостволку з рук тубільця, який тримав її, поки я розглядав нову для мене тварину. Підпустивши свиню кроків на двадцять, я вистрілив. Куля пробила їй груди, але нижче від серця. Свиня похитнулася, проте кинулася вбік і пробігла повз мене. Я знову прицілювся і розтрощив їй задню ногу. Свиня спинилася на кілька секунд, але, бачачи мій наступальний рух, знову відбігла на кілька кроків. Видобувши револьвер, я почав підходити. Тварина, підіймаючи верхню губу й показуючи добрячі ікла, глухо ричала.

З кожним пострілом я підходив ближче і спинився кроків за шість від свині, яка звалилася набік, але іноді все ще спиналася й показувала ікла. Тубільці, надбігши, не дали мені часу вистрілити; один списом пробив їй бік, другий спис пролетів мимо, а одна з трьох стріл ("палам", з широким плоским бамбуковим кінцем) встромила в шию тварини. Свиня мала ще стільки сили, що кількома рухами звільнилася від списа та стріли, кінець якої лишився в рані. Бажаючи порішити її, я підійшов з протилежного боку, дарма що мисливці кричали мені, щоб я не підходив, і, добравши моменту, устромив свого довгого ножа по рухів'я їй у бік, трохи позаду передньої кінцівки. Струмина теплої крові заюшила мені руку, і тварина зовсім звалилася. Тубільці, які оточили нас, одноставно визнали свиню моєю і почали вихваляти моє "табу" та мене самого.

Далекі крики сповістили про те, що можна сподіватися ще на здобич. Я знову зарядив рушницю. Мисливці один за одним пішли, роздратовані першою невдачею. А я, знайшовши зручну

купину, сів і почав чекати. Віддалік почулися крики: "Буль, буль, буль!" Голоси здалека закликали мене. Потім тубільці повернулись і розповіли мені, що там було ще дві свині, але вони втекли, бо не було мене й мого "табу". Партія людей з Бонгу прийшла сказати, що вони вбили одну свиню, але при цьому Саула, якого вона звалила, так покусано, що бік, рука, голова й око були геть закривавлені, коли його відвели до Бонгу. Мої супутники розповідали й собі про наші пригоди, про "табу" та про великий Маклаїв буль. Ми пішли до забитої тварини, і на запитання, куди її нести, я сказав, що беру голову й задню ногу собі, а все інше віддаю людям Бонгу; що, покинувши рушницю вдома, я піду до Бонгу перев'язати пораненого Саула і що запрошую всіх до мене покурити мого тютюну. Всі лишилися задоволені, і ми рушили вперед довгою процесією.

Тубільців було чоловік сорок. Коли вони розташувалися, курячи, на майданчику в Гарагасі, я побачив, крім тварини, про яку вже казав вище і яку тубільці звать "габенеу", ще якусь породу миші та великого сріблясто-білого маба. Придбавши його, а також кілька екземплярів інших тварин для колекції, я поспішив у Бонгу до пораненого. Мене зустріли, плачучи, жінки та його син. Крім багатьох дрібних ран, було дві глибокі рани на руці, одна на животі, кілька інших коло ока, на чолі, за вухом, на шиї, але все це були тільки дряпини. Кров, яка запеклася з попелом та брудом, надавала ще нужденнішого вигляду пораненому, що, розмахуючи дужою рукою, оповідав, як він устроїв свого списа в смертельно поранену свиню, як та раптовим рухом зламала списа й збила його самого з ніг (обидві ноги оповідача були дуже збільшені в обсязі через елефантіазис), як, поранивши його, свиня спробувала тікати, але здохла. Його товариші, думаючи, що Саул сам упорається з свинею, яка була вже дуже поранена, заходилися коло другої і не бачили нещастя, що з ним сталося. Я наказав принести води, нагрів її, обмив рани, потім перев'язав їх, помастивши

карболовою олією. Присутні уважно стежили за моїми рухами, повторюючи, що я добра людина.

Сонце стояло низько, коли я прийшов у Горенду, де тим часом обсмалили кабанові шерсть і чекали мене, щоб я взяв свою частину. Я відрізав голову та задню ногу і, незважаючи на запрошення ночувати або, точніше, відбути з тубільцями безсонну ніч, узяв на плечі сьогоднішню здобич і подався додому. Ноша була, проте, така важка, що довелося двічі спочивати. О восьмій годині я сів спокійно в своє крісло обідати, дуже голодний, бо майже цілий день був на ногах і мало їв.

Удари в барум у Горенду сповістили про початок "ай" у сусідніх селищах, що мав тривати всю ніч і весь завтрашній день. Місячна ніч була тиха, і звуки сурм та інших інструментів долітали дуже виразно. Відпочивши години зо дві й не маючи змоги заснути, я надумав знову піти в Горенду, бажаючи докладніше обізнатися з папуаським "ай" та глянути, що там вони роблять ночами під час цих бенкетів. Я взяв з собою Улсона, якому дуже хотілося побувати під час "ая" у селищі. Озброївшись ліхтарем, бо на місяць не можна було покладатись – його часто вкривали чорні хмари, – ми рушили. Довелося йти дуже повільно, бо Улсон, не звикши до тутешніх стежок, спотикався й падав кілька разів. Підходячи до майданчика "ая", я затулив світло ліхтаря й тихо наблизився.

На майданчику палало велике багаття, над яким здійснювалось щось подібне до здоровенної жаровні. На ній пекли шматки свинини. Довкола, сидячи, лежачи та стоячи, тубільці захоплювалися своєю музикою. Кожний, як звичайно, намагався заглушити інших своїм інструментом. Дехто спав. Жир, який густо капав з жаровні, збільшував часом полум'я, що освітлювало всю цю картину.

Раптовий звук мого свистка змусив на кілька секунд змовкнути безладну музику, а потім почулися вигуки: "О Маклай, гена! Анди гена!" тощо. Я відшукав собі зручне місце на маті, та лишався недовго, бо музика, замовкнувши на якийсь час, відновилася з новою силою.

14 липня

Був ранком у Бонгу, щоб перев'язати рани Саулові. Дізнався, що під час учорашнього полювання люди трьох селищ забили, крім маси дрібних тварин, п'ять великих свиней, не рахуючи тої, яку вбив я. Я поспішив повернутися до Гарагасі, де заходився малювати та препарувати куплені вчора тварини.

16 липня

Тубільці довколишніх селищ знову заходилися випалювати траву й полювати, від чого я сьогодні відмовився. Хотів зробити портрет Налая, але він та інші тубільці, які стояли коло нього, заявили, що, коли я це зроблю, він незабаром помре. Дивна річ, що в Європі існує таке ж повір'я.

17 липня

Прибирав і чистив речі, в хатині; якби час від часу не робити цього, важко було б увійти в мою келію. Знову ходив у Бонгу до пораненого. Коло нас зібралася ціла громада, проте кожний щось робив: один кінчав нову "удя-саб" і скріб її черепашкою, другий такою ж черепашкою застругував кінці свого юра, третій ножем, добутих у мене, стругав кінці свого списа, зламаного під час останнього полювання. Жінки шукали воші в головах чоловіків. Діти, підлітки робили те ж саме. Двоє жінок поширили свою ласку й на собак і ловили в них бліх, причому собаки слухняно лежали в них на колінах. Коли я зібрався йти, Бугай,

один із жителів Горенду, також підвівся, щоб іти зі мною. Коло берега моря Бугай підійшов до задимленого гладкого стовбура, викинутого давним-давно припливом. На мій подив, він почав дуже апетитно ковтати цілі пригорщі попелу.

Не розуміючи, що то за особливе дерево, я також покуштував попелу, і він виявився приємним, солоним на смак. Цей стовбур, якого давно носили хвилі, точили морські тварини, увібрав так багато солі, що його попіл може частково замінити звичайну сіль. Бугай сказав мені, що цей попіл багато хто їсть з бау, аяном та іншими стравами. Для мене це дуже корисне відкриття: моя сіль уже зовсім виходить, і я їм усе без солі, окрім тільки м'яса. Я звернув увагу на "донган", застромлений за браслет Бугая: він був зроблений з кістки тварини, якої я ще не бачив тут. Вона зветься в тубільців "тиболь" (кенгуру) і водиться в лісах, але трапляється також на галявинах унану. Зі слів тубільців, тиболь має довгий товстий хвіст і високо стрибає.

30 липня

Пропасниця дуже турбувала мене й змусила змарнувати кілька днів. Улсон також нездужає, навіть частіше від мене.

Біля входу до Горенду, на підгірку, сиділа дівчинка років десяти й кидала вниз кокосові горіхи; кілька хлопчиків, п'яти – десяти років, із заструганими ціпками стояли обабіч і намагались, кидаючи ціпок, встромити його в пружну горіхову шкаралупу. Ця сцена постала передо мною, коли я прийшов сьогодні до селища. Я пошкодував, що мені бракує достатнього малярського хисту, щоб змалювати жваву картину.

Цукрова тростина, якої не було видно деякий час, знову з'явилась, і тубільці багато її жують.

31 липня

Кілька тубільців приїхало в Гарагасі на своїх пірогах, деякі з них, як звичайно, розсілися біля самих сходів, що ведуть до моєї веранди. Балакали про полювання, просили пір'я тощо. Раптом один із них, як ужалений, двома стрибками зіскочив із сходів і закричав: "Маклай, гена, гена!" (Маклаю, йди, йди сюди!); решта так само. Не розуміючи, в чому річ, я спитав тубільців, але не встиг дістати відповіді, як над головою, на покрівлі, почувся сильний удар, і стовп куряви засліпив мене. Дощ гілля різної товщини падав на землю коло самісінької веранди. Деякі гілки були досить грубі для того, щоб, упавши з висоти сімдесяти – вісімдесяти футів, неабияк поранити людину. Виявилося, що Буа, який зіскочив перший, почув над головою легенький тріск і, знаючи, що він міг означати, здійняв гвалт. Тубільці дуже бояться падіння дерев та сухого гілля, які, падаючи, можуть убити або завдати небезпечної рани. Вже давно вони вважають становище моєї хатини в Гарагасі за небезпечне і часто пропонують переселитися до Горенду або Бонгу чи збудувати нову хатину в іншому місці. Можливо, що становище справді небезпечне, але я не хочу переселятися, бо це така морока для мене, що я, покладаючись на "а може, якось", живу далі тут.

У Бонгу, куди я ходжу щодня перев'язувати рани Саулові, я прилучився до групи курців та інших, що жували бетель і розмовляли, сподіваючись дізнатися чогось новенького в розмові з ними. Я почав мову про назву різних народів та місць. Мені хотілося дізнатися, чи мають жителі цього берега спільну назву; однак такої не було, хоч тубільці добре розуміли, що саме я бажаю знати. Вони називали людей, додаючи до слова "тамо" назву селища. Оповідали, що жителі селищ у горах на північному заході, яких називали "тамо дева", просвердлюють собі ніздрі й вставляють у них пера. Потім розмова перейшла на мою хатину, падіння сухого гілля тощо. Мені знову

запропонували збудувати нову хатину. Частування відбувалося звичайним порядком: спочатку випили кеу, потім, відпльовуючи й всіляко кривлячись, бо цей напій дуже гіркий, взяли за нашкрябаний кокос, потім за купи вареного бау, аяну й каїнди; на десерт жували бетель, а потім курили. Це звичайний порядок тубільного частування. Я не брав участі ні в першій, ні в двох останніх частинах вечері й подався раніше від інших у поворотну путь.

Коло одної хатини я спинився, щоб пропустити цілий ключ жінок. Серед них було багато гостей з інших селищ. Коли я спинився, біля мене зібрався гурт чоловіків. Жінки, виходячи з лісу й побачивши нашу групу, одразу ж вельми помітно змінили ходу й, порівнявшись з нами, опускали очі або дивилися вбік, до того ж хода їх ставала верткішою, а спідниці посилено рухалися з боку в бік.

Я запізнився, а було вже так темно, що мені довелося ночувати в Горенду. Піл виявився далеко зручнішим за моє ліжко й м'якшим. Накрившись новими матами, я проспав ніч непогано, хоч кілька разів і прокидався через твердість грубого бамбука, який заступив подушку. Коли лежиш на спині, бамбук тоді являє собою зручну подушку, але він стає незручний, як тільки ляжеш на бік; треба примудрятися спати на спині, не перевертаючись.

1 серпня

Розглядаючи мій метеорологічний журнал за десять місяців, можна дивуватися з чудової сталості температури: рідко буває в затінку 32°, здебільшого 29° або 30°; уночі на 7–8°, дуже рідко на 10° холодніше проти денного максимуму. До того ж тут немає, власне кажучи, дощової пори року: дощ розподілено досить рівномірно кожного місяця. Незважаючи на приємний клімат, одне кепсько – пропасниця.

4 серпня

Чотири чи п'ять пірог пристали до берега коло Гарагасі. Тубільці з Бонгу взялися старанно рубати на тріски стовбур майже сорок метрів завдовжки: його принесло припливом ще в березні, і він лежав тут уже близько п'яти місяців. Мені пояснили, що завтра вони збираються в Теньгум-мана і ці тріски понесуть на подарунок верховинцям, які, спаливши їх, одержать попіл, що його вживають замість солі. В прибережних селищах додають до прісної трохи морської води; верховинці заміняють це попелом. Навантаживши свої піроги, тубільці вирушили до себе, обіцяючи повернутись.

7 серпня

Майже щодня пропасниця. Лишаюся на ногах до останньої можливості. Хіни лишається мало. Вчора цілий день лунали в лісі удари сокир. Пішов подивитись, що там діється. Чималий простір лісу був очищений від кущів та ліан, у великих дерев обрубано гілля, полишено тільки найгрубіші суки; кілька великих дерев повалено, – і все це за два дні. Я міг тільки дивуватися роботі, яку зроблено таким примітивним знаряддям, як кам'яна сокира. Мурахи – жовті, чорні, коричневі, білі, великі й малі, – потурбовані або позбавлені своїх жител, змусили мене піти геть.

9 серпня

Приходили люди Бонгу з гостями з Білі-Білі. Один з них просив послухати гармонію Улсона. Коли Улсон пішов по неї, тубільці поспішили закутати голову п'ятилітньому хлопчикові, який був з ними, своїми маль, щоб він не бачив "ай".

Коли Улсон кінчив грати й пішов, дитину визволили.

13 серпня

Сидів удома й писав антропологічні замітки про тубільців, які я гадаю надіслати академікові Беру. Прийшло багато жителів довколишніх селищ, самі тільки "тамо боро" (дорослі, шановані чоловіки) – з вельми дивним проханням: вони хочуть, щоб я назавжди лишився з ними, взяв одну, двох, трьох або скільки забажаю жінок і не думав би знову їхати в Росію чи куди-небудь в інше місце. Вони казали це так серйозно, повторюючи один після одного те ж саме, що видно було – вони прийшли з цією пропозицією після довгих спільних нарад. Я їм відповів, що, коли я й поїду (в чому аніскільки не був, проте, певний), то повернуся знову, а жінок мені не треба, бо жінки надто багато говорять і взагалі галасливі, а Маклай цього не любить. Це їх не дуже задовольнило, але вони лишилися в усякому разі задоволені тютюном, який я роздав членам депутації.

Ось уже шість місяців, як Улсон і я щовечора кладемо на багаття велику колоду, щоб підтримати вогонь до наступного ранку, бо доводиться заощаджувати сірники, щоб не дійти до потреби бігати до Горенду, в разі згасне багаття. Іноді ми заміняємо звичайне дерево цурупалком, що пролежав довго в морській воді, і, зовсім як папуаси, збираємо білий попіл, якого вживаємо замість солі. Щоб випарювати морську воду на вогні, треба надто багато дерев, а для видобутку солі через випарювання на сонці в мене нема достатньо великої і плоскої посудини.

А втім, я легко й швидко відвикнув од солі і не почуваю ніякої шкоди через її нестачу.

15 серпня

Ранком на полюванні, коли я йшов стежкою біля плантації, мене змусило зупинитися шамотіння між сухим листям. Прислухавшись, я помітив кроків за двадцять між деревами, коло сухого пня, невелику тварину. Це був невеликий кенгуру рудувато-сірого кольору, якого тубільці звать "тиболь". Я вистрілив і поранив тварину, так що її не важко було зловити. Зрадівши своїй здобичі, я повернувся негайно додому, забувши, що не застрілив нічого на сніданок та обід, але мені було не до того, щоб думати про це. Ось уже близько року, як я тут, і це був перший екземпляр тиболя, якого мені пощастило забити. Досі я не бачив такого.

16 серпня

Мене запросили до Бонгу, щоб покуштувати ще невідомої мені страви "таун", приготування якої досить складна справа. Спочатку з цих горіхів знімають шкаралупу, горіхи складають у кошики й вимочують їх днів десять або й більше в морській воді; потім їх розтирають і змішують з нашкрябаним кокосовим горіхом, після чого добуते тісто, поділене на порції, загортають охайно в бананове листя й варять близько трьох годин, і тоді вже таун готовий, і його розкладають у невеликих пакунках на чисті мати. Таун мені подобався, незважаючи на якийсь гнилий запах – горіх, мабуть, частково гниє, перебуваючи в морській воді. Беручи до уваги складність готування тауна, важко збагнути, яким способом тубільці дійшли до відкриття таких страв. Усе селище бере участь у таких екстраординарних частуваннях.

Бачив сьогодні в Бонгу найбільшу кам'яну сокиру, яку тільки траплялося мені бачити; завширшки вона була близько дванадцяти сантиметрів і надзвичайно добре відшліфована.

20 серпня

Я сидів у Горенду, куди прийшов по аян, і розмовляв з тубільцями, що оточили мене, коли зненацька почулися пронизливий лемент та голосіння, цілком подібні до тих, які я чув у Гумбу на похороні Бото. Голос був жіночий, і незабаром з'явилася і сама плакальниця. Обома руками вона затуляла очі або витирала сльози, йшла поволі й протяжно голосила якісь слова; трохи далі за нею йшло кілька чоловіків, жінок та дітей, також понуривши голови, але мовчки. Я спитав: "Чого це плаче й кричить Кололь?" (жіноче ім'я). Виявилось, що вночі здохла її велика свиня, бажаючи продертись між кілками паркану на город. Кололь подалася до себе в хатину й голосила далі, як по небіжчику. Таку прив'язаність жінок до свиней можна частково пояснити тим, що в цих краях деякі жінки годують поросят грудьми. Так було і в цьому випадку. Коли я, сміючись, зауважив, що свиней багато, вона відповіла, показуючи на груди, що цю вигодувала сама.

Такі сцени трапляються тут у селищах частенько. При кожній невдачі, втраті, смерті жінки мають за обов'язок кричати, голосити й плакати. Чоловіки ходять мовчки, насупившись, а жінки виють. Двоє тубільців принесли здохлу свиню. Асель, якому вона належала, призначив послати п на подарунок у Бонгу, куди її й понесли. Такі обопільні подарунки одного селища другому – тут загальне правило. Коли свиню виносили з Горенду, вдарили в барум. Десь півгодини згодом почувся барум у Бонгу, що означало одержання свині та початок "ая".

22 серпня

Учора ввечері зібрався до Білі-Білі, зав'язавши обоє дверей не мотузкою, а білою ниткою, якою обплутав їх, як павутинням. Уночі вітер був легкий; проте брижі на морі були величенькі; на світанку, після невеликого шквалу з дощем з північного заходу, зовсім усе стихло. Повеслувавши з годину, а це було дуже

тяжко через штиль та велику спеку, ми під'їхали близько до Білі-Білі. Тубільці йшли натовпом уздовж берега, виспівуючи пісень, в які часто вплітали моє ім'я. Кілька пірог виїхало до нас назустріч, і жителі Білі-Білі, силкуючись говорити діалектом Бонгу, який я розумію, наввипередки запевняли мене, які вони будуть раді моєму приїзду. Гарненький острівець з густою рослинністю, юрба тубільців, прикрашених квітами й листям, піроги навколо шлюпки, пісні, гучна розмова, жарти й крики тубільців – усе це яскраво нагадувало мені опис остров'ян Тихого океану в перших мореплавців. Вибравши місце коло берега, я скерував туди мою шлюпку. Коли вона врізалася в пісок, десятки рук потягнули її вище на пологісний берег. Була вже дев'ята година, й, випивши води кокосового горіха, я почув велике бажання заснути, бо всю ніч не довелося спати. Це бажання не важко було виконати, і я розташувався, як і в перший приїзд, в тубільній пірозі.

Відпочивши, я взявся рисувати. Рисував усе, що траплялося: хатини, піроги, робив і портрети, знімав факсиміле з різних папуаських орнаментів, видряпаних на бамбуці. Обходячи селище, я спинявся біля багатьох хатин. Коло одної з них кілька тубільців працювало над великим веслом, причому можна було бачити, що залізо легко витісняє вживання черепашок та каменів як знаряддя. Невеликий поламаний цвях, ретельно обточений на камені у вигляді долота, в руках спритного тубільця виявився чудовим інструментом, щоб вирізувати прямолінійні орнаменти. Робота була довга, але все ж легша й простіша, ніж вирізувати каменем або черепашкою.

Коло багатьох хатин висіли щойно пофарбовані білою та червоною фарбою щити, яких я не бачив у своїх сусідів, але які дуже розповсюджені серед жителів інших островів, наприклад, Тіари та Мітебогу. Вони круглі й зроблені з одного шматка дерева. На передній стороні, коло краю, вирізьблено два

концентричні кола; фігури всередині бувають дуже різноманітні. Щити ці розфарбовують тільки у виняткових випадках.

Кілька тубільців, бажаючи показати мені свою спритність, схопили списи, взяли щити на ліві руки так, що середина щита припадала майже коло плеча, і почали виробляти всякі войовничі рухи, причому щит захищав голову й груди і міг до певної міри боронити їх проти стріл та списів.

23 серпня

Зібрався вирушати в Тіару (острів і селище тої ж назви), який лежить сам не знаю де, але через те, що віє свіжий норд-норд-вест і на морі великі брижі, тубільці просять почекати доброї погоди. Цей вітер, що дме з відкритого моря, звичайно супроводиться досить великими брижами й зветься в тубільців "карог"; вест-норд-вест також дуже звичайний тут вітер, але він не супроводиться великим хвилюванням, бо дме з берега; він зветься "явар".

Виходив острів по всіх напрямках; на березі знайшов черепашку.

24 серпня

Вітер усе ще сильний, тубільці просять почекати. Мені однаково, бо скрізь і завжди робота в мене напихваті, тільки дивись, дізнавайся й записуй; матеріал невичерпний.

Зранку майже всі юнаки рушили з чотирма пірогами на особливе святкування або, точніше, бал у Богатім (вітер туди був їм попутний). Обличчя молодиків, яких я добре знав, були так розмальовані, що я мусив був пильно вдивлятись у знайомі лица, щоб розпізнати їх; до такої міри звичайний вираз і риси

обличчя змінювалися кількома кольоровими візерунками. "Сарі" різної форми та невеликі барабани, яких вживають під час танцю, теж не були забуті. Вирушаючи до своїх пірог, тубільці, на розвагу мені, провели на положистому, вогкому (був вплив) піщаному березі своєрідну репетицію танцю, який мали виконувати ввечері в Богатім. При цьому вони тримали в зубах свої сарі, що являли собою кумедно прикрашені білими черепашками язика. В лівій руці в них було по барабану, в який вони били правою. Під час танцю, який складався з граціозних рухів, вони не тільки співали (причому внаслідок тримання сарі в зубах, спів їхній мав дивний звук), але й били в барабан, який то опускали на землю, то піднімали над головою. Танець був надзвичайно оригінальний.

25 серпня

Прокинувшись уночі й бачачи, що погода добра, я одягнувся, засвітив ліхтаря й пішов будити Каїна та Гада, з якими мав рушити до Тіари. Трохи посперечавшись, Каїн збудив Гада; вони дістали паруси й весла. Я переніс у невелику пірогу різні речі для обміну й подарунків і почав чекати коло берега моїх супутників. Розмахуючи горючими головешками, вони принесли щогли, паруси та свої подарунки. Вирушаючи в гості, тубільці завжди беруть з собою подарунки та речі на обмін, використовуючи при цьому те, чого вони самі мають удосталь.

Місяць вийшов з-за хмар і таємничо визирав між пальмами, освітлюючи мальовничу картину селища, спокійного моря та групи тубільців, що працювала біля піроги. Я вмовився на платформі або на "кобум-барле" по один бік щогли зо всіма своїми речами; на другому боці горіло вогнище в надбитому великому горщику. На носі та на кормі в спеціальних місцях поставлено списи, луки й стріли обох тубільців. Один з них умовився спереду платформи, другий – на кормі, щоб гребти й, крім того, керувати парусом та стерном. Близько третьої

години ранку все було готове, і пірога, або мовою Білі-Білі "кобум", була стягнута в море. Вскочивши в неї, Каїн і Гад заходилися гребти, бо коло берегів вітер був легкий; пірога безшумно стала рухатися вперед.

Я подумав, що найдоцільніше для мене продовжувати перерваний сон, бо цей берег я ще побачу, а ніч була надто темна й не можна було роздивитися нічого, крім силуетів дерев, які виступали над загальним рівнем лісу. Пружний бамбуковий поміст платформи міг правити за досить зручне ліжко, і я добре проспав понад годину. Мене збудив Гад, попереджаючи, що я спалю свій черевик, бо, витягнувшись у сні, я поклав одну ногу майже на вогнище. Тубільці попросили в мене тютюну, закурили свої сигари й почали розпитувати мене про Росію, про людей, що живуть не тільки в Росії, але й на місяці та на зорях. Між іншим, я дізнався, що планету Венеру вони називають "Бой", сузір'я Оріон – "Даманг", Волосожар – "Барессі".

Коли ми проминули острівець Ямбомбу, мені здалося, що берег утворює на цьому місці затоку. Проте світанок показав, що гадана затока кінчається протокою, і ми незабаром опинилися в ній. З двох боків берег являв собою піднятий кораловий риф, укритий густою рослинністю. На півдні був кінець суходолу Нової Гвінеї, який тубільці звать Бейле, на півночі – острів Грагер з селищами Гада-Гада та Мітебог, за ними далі на північний захід – два острівці, Багер та інший, назву якого я забув. Ми ввійшли у велику бухту, що являла собою цілий архіпелаг острівців різного розміру – всі однаково утворені піднятим кораловим рифом та вкриті лісом. У міру того, як ми посувались, я записував назви острівців.

Сонце показалося на обрії і освітило архіпелаг, спокійну поверхню бухти й далекі гори. Протока між суходолом Нової Гвінеї та Грагером зовсім безпечна, а бухта з її численними острівцями, відгороджена від моря рифом, має, проте, кілька

проходів і може правити за зручну гавань. Для цієї бухти треба буде підшукати назву, бо, хоч кожний острівець має тут свою назву, та бухти тубільці звуть просто морем. Ми обпливли три невеликі острови; на одному росли кокосові пальми й були плантації жителів Гада-Гада; п'ять або шість інших – незаселені. Углиб і на південь є гирло величенької річки. Пливучи далі, ми обминули середній з трьох незаселених островців і побачили, нарешті, мету нашої подорожі – острів Тіару. Група кокосових пальм та витягнуті на берег піроги означали, що тут селищний причал. Мої супутники причепурилися, одягли нові пояси, збили великими гребінцями волосся й заходились старанно гребти. Можна було відрізнити юрбу тіарців, які, побачивши пірогу з Білі-Білі, вийшли до берега. Багато хто голосно кликав мене на ім'я. Коли пірога підійшла до піщаного берега, її витягнула на пісок ціла юрба тубільців. Я зійшов з платформи й, роздавши жителям Тіари, що оточували нас, подарунки, пішов до селища, де нам показали велику хатину, в якій поставили столик та складаний ослінчик, який я привіз із собою.

Серед тубільців, що обступили мене, я пізнав трьох, які були в Гарагасі місяців зо два тому. Імена їх я занотував у моїй записній книжці. Взявши її з кишені, я знайшов сторінку й голосно прочитав їхні імена. Дуже здивовані й разом з тим зраділі, вони один за одним, у міру того, як я вимовляв їхні імена, підходили до мене і на мій знак сідали коло моїх ніг. Потім цілий день вони майже не відходили від мене, намагаючись прислужити, чим тільки і як тільки могли.

Каїн і Гад також майже не покидали мене. Жителі Тіари утворили велике півколо, мовчки дивлячись на мене та на привезені речі. При цьому я міг розглянути їхні обличчя. Тут, як і в інших місцях, між зовсім плоским та випнутим носом були десятки переходів, і, вибравши з цілого селища дві крайності, можна уявити обличчя двох вельми різних типів. Та ці різниці –

суто індивідуальні, в чому можна переконатися, роздивившись обличчя інших, які являють собою всякі переходи від одного типу до другого. Я зовсім не бачу підстав вважати, що ця раса, яка живе на островах, є мішана або відмінна від жителів суходолу.

Я роздав десь з півфунта тютюну, нарізаного невеликими клаптями, цього вистачило тільки літнім, а з молоді його дістали лише небагато хто, переважно ті, що мали гарні обличчя. Поки ми курили, я заходився рисувати хатини, що, як і в Білі-Білі, були збудовані на стовпах заввишки понад один метр, але, як і взагалі всі папуаські хатини, складалися переважно з покрівель. Потім я обійшов усе селище; воно було чимале, але не мало тої охайності й затишку, як селища моїх сусідів. Повернувшись до попереднього місця, я застав тубільців, коли вони готували нам обід.

За розданий тютюн жителі Тіари принесли мені по стрілі, від яких я не відмовився, бо вони були дуже гарно вирізані. Я звернув увагу на особливу породу собак із Кар-Кару, відмінну від поширеної на суходолі Нової Гвінеї. Собаки з Кар-Кару мають гладкий, довгий тулуб, досить короткі ноги й гладку морду.

По обіді я обійшов острів і зарисовував ескіз архіпелагу на захід та південний захід, записавши при цьому понад тридцять назв островів.

Наш кобум був уже навантажений і готовий рушати назад. Уся людність селища вийшла на берег подивитись на наш від'їзд. Наша пірога, як виявилось, була тепер дуже навантажена всілякими подарунками, які тіарці призначили для моїх супутників. Коло Грагера назустріч нам виїхала пірога, і кілька чоловік старанно просили мене заїхати до них. Я не погодився, бо було пізно, а на завтра я хотів повернутись до Гарагасі. Коли ми вийшли з протоки в море, нашу пірогу почало

дуже гойдати хвилею. Острів Кар-Кар було ясно видно, хотілось би й туди – такий він здається близький, а відтіля на острів Ваг-Ваг, де, за словами Каїна, тубільці навіть не роблять пірог через свою ізольованість.

26 серпня

Ранком, коли я збирався в дорогу, повернулася пірога з молоддю з Богатім. У всіх був дуже стомлений вигляд. Прощаючись і бажаючи подарувати тубільцям що-небудь, але не маючи вже ні крихти тютюну, я добрав дуже простого способу дати кожному що-небудь для нього корисного. Я розбив привезену з холодним чаєм пляшку на черепки, завбільшки з срібні півкарбованці; таких черепків з одної пляшки вийшло кілька сотень. Скло, будучи для тубільців дуже важливим матеріалом (воно править їм за інструмент, щоб голитися, шліфувати дерево та вирізувати орнаменти), дало їм величезну насолоду. Все селище, навіть жінки й діти, зібралися коло шлюпки, простягаючи руки. Вітер хоч був невеликий, та попутний, і я повернувся в Гарагасі близько четвертої години, тобто використав майже шість годин на переїзд; на дорогу з Гарагасі до Білі-Білі треба було дванадцять годин.

Удома я знайшов, що все було гаразд, хоч з багатьох міркувань був певний, що чимало тубільців побувало в Гарагасі під час моєї відсутності. Але вони не могли задовольнити своєї цікавості, побачивши двері, обплутані мотузком і ниткою. Мабуть, вони думають, що, коли доторкнутися до мотузка біля дверей, на них посиплються звідусіль постріли або, якщо взятися за нитку, з ними скоїться яке-небудь нещастя.

30 серпня

Рушив у Богатім і дістався туди тільки за шість годин. Спочатку віяв рівний вітер, а потім тільки поривами. Підійшов до берега, де я був одинадцять місяців тому з офіцерами "Витязя", побачив юрбу тубільців, які присіли, коли шлюпка причалювала, і лишались у такому стані, аж поки я не наказав їм витягнути її на берег, що вони негайно й виконали.

Я обійшов селище, яке видалося мені найбільшим серед усіх інших, розміщених навколо бухти Астролябії. На великому майданчику ще видно було сліди танців, де брали участь жителі Білі-Білі, про що вже сказано вище. Висока барла була прикрашена всяким клечанням, якого ще не встигли зняти, а страви, приготовані з нагоди балу й підігріті тепер, тубільці доїдали ще сьогодні, тобто на третій день після свята. Мені також подано великий шматок "ай будь" (свині, забитої з нагоди "ая").

Незважаючи на всі старання, я не міг дістати черепа з нижньою щелепою. Мені принесено два, але без щелеп.

Коди-Боро знову заговорив про моє оселення в Богатім і, бажаючи ствердити свої слова позитивними доказами, повів мене через усе селище до хатини, відкіля викликав молоду, досить гарну дівчину. Що він їй сказав – я не зрозумів, але вона глянула на мене й, усміхнувшись, шмигнула назад. Коди-Боро пояснив мені, що я можу взяти її собі за жінку, якщо оселюся в Богатім, і повів мене далі. Вийшовши з селища, хвилин за п'ять дороги ми підійшли до високої огорожі плантації, перелізли через високий поріг і підійшли до групи жінок, які працювали там. Коди знову покликав одну; то була непогана дівчина років чотирнадцяти-п'ятнадцяти. Цього разу я вже знав, що означало це викликання, і одразу ж похитав головою. Коди, не втрачаючи надії знайти для мене відповідну дружину, кивнув головою, показуючи язиком у напрямі дівчат. Ці оглядини наречених мені набридли, і я повернувся до селища, не слухаючи більше Коди.

Через те що нема вітру, годі й думати повертатися до Гарагасі.
Я лишився ночувати.

31 серпня

Закрившись прапором, я непогано перебув ніч. Проте не обійшлося без спроби з боку Коди здійснити, користуючись темрявою ночі, ті плани, які зазнали невдачі вдень. Хоч, лягаючи спати, я був сам у хатині, коло моєї барли не раз чулися жіночі голоси. Я вирішив ігнорувати це і спати.

Ранком, при сході сонця, я нарисував панораму гір південно-східного берега затоки. Я придбав за ножа орлан-ай. Потай обходячи поза хатинами, Коди привів мене до невеликої буамбрамри, де показав мені орлан-ай. Коли я погодився дати за нього ножа, він загорнув ай у мату і так само дбайливо, хоч ніхто нас не побачив, повів мене назад до шлюпки, сам несучи ретельно загорнутий орлан-ай, і поклав його сам у шлюпку, обклавши сувій кокосами, які вже там лежали. Коли шлюпку штовхнули в море, всі тубільці знову присіли, поки Улсон напинав паруси і я, сидячи біля стерна, не закричав їм прощального "е-аба" й "е-ме-ме". При доброму вітрі я швидко дістався додому, де все було гаразд.

1 вересня

Сильна пропасниця.

2 вересня

Сокирою розрубав собі коліно й досить глибоко, лагодячи дещо в своїй хатині. Доведеться просидіти вдома кілька днів.

3 вересня

Улсон з десятком жителів Горенду витягнув шлюпку високо на берег.

5 вересня

Через біль у коліні не можу ходити на полювання. Провізія наша майже кінчається, доводиться годуватися тим, що приносять тубільці. Сьогодні хмарно, свіжий вест-норд-вест і не більше 26 градусів тепла.

9 вересня

До болю в коліні долучилася пропасниця. Прожив три-чотири дуже неприємні дні, протягом яких приступи супроводив страшенний головний біль. На довершення цієї насолоди мені доводилося цілими днями чути стогони та голосіння Улсона, що ми обидва померемо тут через пропасницю або з голоду тощо.

Погода була похмура, часом лив дощ і крапав мені на стіл та на постіль.

ВІЙСЬКОВИЙ КОРАБЕЛЬ

13 вересня

Препарував та малював мозок маба, який здох минулої ночі, проживши кілька місяців у мене на веранді. Я одужав і, – погода покращала, – знову ходжу на полювання.

15 вересня

Вирішив зберегти рештки провізії – боби та рис – тільки на ті дні, коли не матиму змоги йти на полювання, а Улсон через

недугу не зможе піти по продукти до селища. Замість бобів та рису, ми їмо ямс, солодку картоплю та банани. Іноді, коли немає дичини, доводиться голодувати, і я вже не раз бачив у сні, що розкішно обідаю або вечеряю.

17 вересня

Улсон скаржиться на ревматизм у всьому тілі й знову лежить майже цілий день.

18 вересня

Кілька днів, як птахів зовсім нема. Чорних какаду, яких у всякий час дня можна було застати на деревах кенгара, більше не видно. Ходиш лісом, прислухаєшся, але навіть голубів не чути. Поява певних птахів зв'язана природно з досяганням тих чи інших плодів. Це одна з причин, що тепер так небагато птахів. Друга причина, мабуть, – це рубання лісу в місцевості, де я переважно полював. Жителі Бонгу влаштовують кілька нових плантацій, для чого вирубують дрібні чагарі та гілля великих дерев. Коли весь цей хмиз достатньо висохне, його підпалюють, а потім споруджують паркан із устромлених у землю стебел тростини та розчахнутих стовбурів повалених дерев.

20 вересня

Пішовши на полювання, я забрався в таку глушину, що навіть ножем ледве міг прокласти собі дорогу поміж ліанами та колючими кущами. В цих чагарях, де так важко було йти, я несподівано спинився перед парканом, що оточував плантацію. Треба віддати належне тубільцям щодо їх уміння вибирати місце для своїх городів у найглухіших закутках лісу. Перелізши через паркан цієї плантації, де росли банани, цукрова тростина, ямс та солодка картопля, я відшукав хвіртку і отак знайшов

стежку, що вивела мене з лісу до моря. Я був недалеко від Гумбу, але, не бажаючи заходити до селища, розташувався спочити на стовбурі дерева, яке повалилося, недалеко від морського берега. Повз мене пройшло кілька жінок, мабуть, на плантації; вони несли порожні лантухи на спинах і голосно балакали. Величенька партія жителів Богатім при повному риштунку пройшла в протилежний бік, до селища. Я спинив останнього з них, щоб дізнатись, як вони дісталися сюди, і почув, що вони прийшли сюди пішки, йдучи морським берегом, а вийшли ще вдосвіта з Богатім.

Сьогодні минув рівно рік, як я ступив на берег Нової Гвінеї. Цього року я підготував собі ґрунт для багатьох років дослідження цього цікавого острова, досягнувши цілковитого довір'я тубільців, і в разі потреби можу покладатися на їхню допомогу. Я готовий і радий буду лишитися кілька років на цьому березі. Але три пункти змушують мене замислитись, чи буде це можливо: по-перше, в мене виходить запас хіни, по-друге, я ношу останні черевики і, по-третє, в мене лишилося не більше як сотні дві пістонів.

24 вересня

Коди-Боро в супроводі юрби людей з Богатім приніс мені поросю, за що дістав установлену плату – невелике дзеркало в дерев'яній оправі, яке з його рук перейшло по черзі до кожного відвідувача. Деякі довго тримали його перед собою, корчачи всякі гримаси: висолоплюючи язика, надуваючи щоки, примружуючи очі, то віддаляючи, то наближаючи дзеркало, то піднімаючи його вгору, і при кожному новому образі, що з'являвся в дзеркалі, вигукували: "а!" "е!" "о!". Інші, потримавши недовго дзеркало в руках і заглянувши в нього, немовби злякавшись чогось, одвертались і зараз же передавали його іншому.

27 вересня

Помітив, що дві колоди, які утворюють фундамент хатини, перегнили або з'їдені комахами. Думка, що кожної хвилини підлога може провалитися, змусила мене негайно вжити заходів, щоб надати хатині безпечнішого стану. Через те що Улсон стогне на своєму ліжку й збирається вмирати, мені довелося вирубати нові стояки самому. Вирубав, але не мав змоги принести їх з лісу до хатини.

О другій годині пішов дощ з шквалом. Небо звідусіль затягло хмарами. Довелось повернутися в хатину, й, незважаючи на перспективу, що хатина може завалитися, я вирішив, замість готувати обід, лягти спати, бо не було шансів, що дощ ущухне. "Хто спить, той обідає", – каже прислів'я, та воно слухне тільки на один день, через те що коли й на другий не випаде пообідати, навряд чи вдасться заснути, бо за великого голоду неможливо спати. Я вже близький був до того, щоб заснути, коли це струмина холодної води на моєму обличчі, яка потекла з нової щілини в покрівлі, змусила мене піднятися й вжити заходів, щоб мою постіль не залило геть зовсім. Я приладнав цівками й шнурками гутаперчеве простирadlo над головою так, що вода тепер стікатиме по ньому, а не падатиме на подушку.

Я згадую про всі ці "приємності" спеціально для тих, хто уявляє собі, що мандрівки – це ряд приємних вражень, і зовсім забуває про оборотний бік медалі. Не думаю, щоб ці панове позаздрили мені сьогодні: крайня втома, головний біль, вогкість навколо, перспектива пролежати голодиним усю ніч і можливість провалитись. А втім, буває становище ще гірше.

10 жовтня

Важко висловити той стан, що іноді опановує мене. Часта пропасниця й, може, рослинна їжа послабили до того систему м'язів, а особливо ніг, що зійти на підвищення, навіть невелике, для мене стало важко, і часто, навіть ідучи рівною дорогою, я ледве волочу ноги. Хоч до праці в мене є охота, але я так стомлююсь, як ніколи раніш. Не можу сказати, щоб при цьому я кепсько себе почував. Зрідка тільки до мене навідуються головні болі, та вони бувають у зв'язку з пропасницею і минають, коли припиняється приступ. Але я так швидко стомлююся, що нікуди не ходжу, окрім хіба в Горенду або Бонгу по їжу; поза тим сиджу вдома, де роботи завжди багато. Спокій і самотність у Гарагасі чудові. На Улсона наше самотнє одноманітне життя справляє помітне враження. Він став понурий і щохвилини сердиться, його зітхання, скарги, монологи так надокучили мені, що одного разу я сказав йому, що дерев навколо багато, море за два кроки; якщо він справді так тужить і вважає тутешнє життя за таке жахливе, то хай повіситься або кинеться в море, і що я, знаючи причину, чому він це зробив, і гадки не матиму йому перешкодити.

Днями мене відвідали люди Білія, одного з островів архіпелагу Задоволених людей. Двоє чи троє молодих папуасів мали напрочуд приємні й гарні обличчя; вони аж ніяк не поступаються щодо цього перед жодним з найвродливіших, яких я тільки бачив, полінезійців. Сини Каїна, наприклад, хоч і не дуже красиві, вельми скидаються на хлопчиків острова Мангареви й архіпелагу Паумоту.

Я дізнався, що між тубільцями тут бувають поєдинки через жінок.

Розпитуючи Каїна про знайомих у Білі-Білі, я спитав про Коре, дуже люб'язну й кмітливу людину. Каїн відповів, що Коре дістав рану в ногу за таких обставин: він застав свою дружину в хатині іншого тубільця. Коли Коре відвів її додому, той тубілець

надумав заперечити. Коре схопив лук і пустив у ворога кілька стріл, поранивши його. Та ворог устиг також озброїтися луком, і його стріла в свою чергу проштрикнула Коре стегно. Другий випадок ревнощів через жінок стався місяців два тому в Богатім. Обидва суперники були поранені, а один мало не вмер. Спис устромився в плече й переломив ключицю.

Знову кожного дня чути гуркіт грому, як і торік у цей час.

12 жовтня

Я зауважив, що при недостатньому харчуванні (коли часом відчуваєш, як тобі через голод паморочиться голова) п'єш далеко більше, ніж звичайно.

Приступи тутешньої пропасниці наступають дуже швидко після будь-яких шкідливих причин, іноді в той же самий день. Наприклад, якщо ранком ходив у воді по коліна й лишався потім довго в мокрому взутті або пробув якийсь час на сонці з непокритою головою, о першій або о другій годині пополудні неодмінно настає приступ.

Сьогодні Улсон прав свою білизну протягом трьох годин, причому ноги його були у воді, температура якої на градус чи півтора нижча за температуру повітря. О третій годині в нього був приступ, тоді як у попередні дні він був зовсім здоровий.

20 жовтня

Повертаючись ранком з полювання, я почув майже коло дому голос невідомого птаха. Роздивившись його в кущах, я звів курок, та потім роздумав стріляти – шкода було пістона, їх у мене лишилося дуже мало. На сніданок і обід живності було вдосталь. Я роздумав турбувати маленького пташка й опустил

рушницю. Мою увагу привернув дуже кумедний павук з наростами на всьому тілі. Правою рукою я тримав дуло так, що шкіра між великим і вказівним пальцями перегибалася через край ствола. Я піймав павука й, ступивши крок уперед, підняв, не міняючи положення руки, рушницю. Вдарив постріл, і біль змусив мене випустити рушницю з руки. Правда, біль був невеликий, дарма що крові з невеликих ранок витекло чимало. Кілька шротин пробило шкіру. Дуже шкодую, що постраждала права рука, бо, через те що я нею більше роблю, ці невеличкі ранки не загояться швидко.

21 жовтня

Вчора ввечері й усю ніч було чути барум у Богатім. У нього били зрідка й одноманітно. Від Саула, який прийшов оце, я дізнався, що в Богатім був небіжчик, якого сьогодні ранком поховали. Я спитав, чи не приходив хтось із Богатім і не казав йому про це? Саул сказав, що ні; він тільки чув барум і через те знає, що вмерла людина, але хто саме, йому невідомо. Стежачи за ударами барума, він зрозумів, що покійника вже поховали.

25 жовтня

Заночувавши в Бонгу, я дуже рано зібрався в дорогу до Мале. Сонце ще не сходило, і тільки небагато тубільців було вже на ногах і грілося біля вогнищ. Один з них надумав, що і йому треба йти в Мале, й запропонував рушити туди разом. Пішли. Ми рано прийшли в селище, де мене привели у велику буамбраму й просили неодмінно лишитися ночувати. Один з тубільців прийшов до мене скаржитись на "тамо рус" (офіцерів або матросів корвета "Витязь"). Він пояснив, що хатина його була замкнута й зав'язана, але "тамо рус" відчинили двері, вдерлися в хатину й забрали його "окам"[47], і тепер у нього нема окаму, бо їх роблять тільки "тамо Рай-Мана". Він просив мене повернути окам або принаймні заплатити за нього. Другий

також причепився, запевняючи, що "тамо рус" підняли його "ненір" (кошик, щоб ловити рибу), вийняли рибу, а може, взяли й ненір або опустили його в недобре місце, бо після цього він ніде не міг його знайти. Третій заявив, що з його хатини "тамо рус" узяли дуже доброго списа.

Будучи певним, що це не вигадки, я зважив за справедливе задовольнити їхні скарги й обіцяв винагородити за речі, які взяли "тамо рус". Знаючи, що оками тубільці дуже цінять, я обіцяв дати за нього сокиру; за ненір я запропонував ножа, а за списа мені здалося достатнім дати три великих цвяхи. Всі ці речі вони можуть одержати в Гарагасі. Моя ухвала, якої вони, здається, ніяк не сподівалися, викликала величезне захоплення, і вони закричали: "Маклай – хороший, хороший чоловік!". Проте мене неабияк здивувало, що після чотирнадцяти місяців тубільці ще не забули всього, що сталося під час відвідин корвета "Витязь".

Два великі табіри з вареним аяном для мене й Калеу принесено й поставлено проти нас, і це стало за знак, щоб уся юрба навколо нас негайно розійшлася, лишивши нас самих. Коли ми поїли, всі повернулися назад, і деякі запропонували мені приготувати для мене кеу, та я відмовився.

Дарма що тубільці, які зібралися, бажали й далі проводити спільну розмову, я волів відпочити й, сказавши, що хочу спати, розтягнувся на барлі, звикнувши вже давно ні в чому не соромитися при цій публіці. Тубільці, бачачи, що я заплющив очі, розмовляли й далі пошепки. Багато розійшлося. Відпочивши понад годину, я прогулявся в ліс у супроводі десятка мовчазних тубільців. Помітив у лісі багато птахів, які не траплялися мені перше. Повернувшись у селище, я заявив, що бажаю мати кілька телумів і людських черепів. Мені принесли кілька обламаних дерев'яних фігур. Жодна нікуди не годилася, що дуже засмутило господарів. На цівку мені принесли два людські

черепи. Я спитав, де щелепи. Виявилось, як звичайно: "Марем арен". Коли я відмовився від черепів, тубільці кинули їх у кущі, кажучи: "Борле, дігор" (недобрий, сміття). Це був новий доказ того, як мало поважають тубільці черепи й кістки своїх родичів, зберігаючи тільки їхні щелепи.

Кілька молодих, папуасів, що сиділи насупроти мене, захопились оригінальною операцією, а саме: викручуванням собі волосинок з підборіддя, щік, губ та брів тонким, міцним, удвоє складеним шнуром. Вони тримали шнурки дуже близько до шкіри, причому волосинки вкручувалися в них обома шнурками і невеликим рухом руки висмикувалися з коренем. Незважаючи на неймовірний біль при цій операції, тубільці спокійно робили її далі протягом двох або трьох годин.

Кілька тубільців старанно їли, облизуючи собі пальці, солоний попіл зотлілого великого стовбура.

Дуже смішно було бачити, як досить великий хлопчик, понад три роки, з'ївши кілька шматків ямсу з табіру своєї матері, поруч якої він сидів, перемінив собі позу, поклавши голову на коліна матері, й, схопивши жирні, одвислі груди її (а вона годувала ще й другого), почав ссати. Мати спокійно їла далі, а син її, нассавшись молока, знову взявся за ямс. Увечері, крім вареного аяну та бананів, мені зварили достиглий плід панданусу; ця страва не має особливого смаку, і її їстівна частина невелика, але вона дуже запашна.

Я записав кілька слів діалекту Мале, що відрізняється від мови Бонгу. Придбав тут два черепи тіболя, але без нижньої щелепи, а також один – невеликого крокодила, якого тубільці нещодавно з'їли за одним заходом.

28 жовтня

Самотність дуже дивно впливає на Улсона. Я часом думаю, що його мозок розладнується: він цілими годинами щось мурмотить, раптом до чогось прислухається, потім знову заговорить. Нема чого мені гаяти час, даючи йому раду взятися за щось, бо він переконаний, що ми незабаром помremo, нас заб'ють або ще якимось чином загинемо. Єдине, чим він цікавився й що іноді робив, було готування страви; інколи ж він валявся цілий день, удаючи з себе хворого. Мені цей ледачий боягуз був бридкий, я майже не розмовляв з ним і не удостоював його навіть наказами; було досить з мого боку, що я терпів його присутність, годував і поїв його, коли з лінощів чи через хворобу він не хотів або не міг ворухнутися з місця.

Мені багато разів траплялося довго прислухатися: вдалині немовби чуються людські голоси. Слухаєш, слухаєш, звуки наближаються, і що ж виявляється? Виявляється, муха дзижчить (а може й не муха, бо я її не бачив, але дзижчить, утворюючи звуки, дуже подібні до людського голосу). Не тільки я й Улсон помилялися багато разів, але й самі тубільці бувають введені в оману.

30 жовтня

Дощ і знову дощ... Тече на стіл, на постіль і на книжки... Становище" моє тепер таке: харч вийшов, хіни залишилося обмаль, капсулів лишається близько сотні, тож ходити полювати щодня – нераціонально; беру по два капсулі щодня, але не завжди приношу два птахи. Багато препаратів доводиться викинути, а нових не можу зберігати, бо нема спирту; доношую останню пару черевиків. Пропасниця дуже виснажує. Як на те хатина руйнується і набирає дуже сумного вигляду.

2 листопада

Сьогодні вночі з тріском завалилася бічна веранда. Гадав, що завалиться вся хатина. Дощ ішов увесь день, тож лагодити веранду годі було й думати. Птахів не було чути.

3 листопада

Ранком приходив Туй, і, через те що йшла злива, я мусив прийняти його під піддашшям. Я помітив його на веранді біля самих дверей моєї кімнати, коло яких я сидів. Він прийшов просити мене припинити дощ, запевняючи, що люди Горенду й Бонгу зробили все, щоб заворожити дощ, але марно. Якщо Маклай це зробить, дощ неодмінно перестане. Туй просив довго, і я дізнався в нього про силу дрібних, але цікавих подробиць папуаського життя. Хоч я досить добре говорю діалектом Бонгу, та все ж мені треба ще кілька років, щоб справді обізнатися з мисленням та побутом цих людей. Протягом п'ятнадцяти місяців я жодного разу не був під час церемонії їхнього вінчання і не бачив ще багато, багато іншого.

4 листопада

Пішов по ямс рано-вранці, нічого не ївши, через ту просту причину, що в Гарагасі не було нічого їстівного. Тільки-но прийшов у селище, як усі жителі настирливо причепилися до мене, щоб я припинив дощ, бо він дуже шкодить їхнім плантаціям. Кожний приніс мені трохи харчу й не хотів нічого брати за нього, просячи дати їм ліки проти дощу. Бажаючи вивідати в них, як вони самі заворожують дощ, я запропонував зробити це при мені. Бугай показав мені, як вони це роблять, але додав, що тепер їхній "онім"[48] не допомагає. Тубільці певні, що я можу, але не хочу задовольнити їхнє прохання.

18 грудня

Я погодився на прохання тубільців і пішов на "ай" у Бонгу. Готування страв, жування кеу, разюча музика – все це відбувалося, як звичайно, і через те що я запізнився, то лишився ночувати в буамбрамрі Саула.

19 грудня

Хоч світло ранкової зорі вже проникло в буамбрамру, та я ще не вставав. Уночі мене часто будили музика й крики, що завжди супроводять тут "ай".

– Біа, біа! (вогось, вогось!) – почулося на деякому віддаленні від буамбрамри. Кілька тубільців увійшли дуже стурбовані й заявили, що біля Кар-Кару видно вогось або дим від вогню.

– То що ж? Люди Кар-Кару палять унан, – сказав я, потягуючись, але все ще не встаючи.

– Ні, не в Кар-Карі видно дим, а з моря він виходить. Скажи, Маклаю, що це таке?

– Я подивлюсь, а потім скажу, – відповів я їм. Кілька чоловік прибігло, кричачи:

– Маклай, о Маклай! Корвета рус гена; біарам боро (Маклаю, о Маклаю, російський корвет іде; дим великий). – Ще не вірячи новині, я вдягнувся й пішов до моря. При першому ж погляді годі було сумніватися: дим належав великому пароплаву, мабуть військовому судну, корпус якого не було ще видно, та можна було помітити, що судно вже наближається. В усякому разі мені треба було одразу піти до Гарагасі піднести прапора коло хатини, переодягнутись і рушити назустріч судну. Хоч би якої національності воно було, командир судна не відмовиться взяти мої листи, дати мені трохи провізії й

перевезти хворого Улсона до ближчого порту, який відвідують європейські судна. Все це я обмірковував, сидячи на платформі піроги, яка везла мене з Бонгу в Гарагасі.

Улсон лежав на своєму ліжку і, як звичайно, охкав, та коли я сказав йому, що мені треба прапор, бо наближається військове судно, я подумав, що ця людина зовсім збожеволіла. Він так недоладно говорив і чи то плакав, чи то сміявся, що я почав побоюватись, якби з ним не сталося якогось припадку. Я поквапився піднести на флагштоці, який зробили ще матроси корвета "Витязь", російський прапор. Як тільки прапор був на місці й лёгкий вітерець розгорнув його, я одразу ж помітив, що судно, яке було біля островів Ямбомби, змінило курс і рушило просто до Гарагасі. Я повернувся до моєї кімнати, хотів переодягтись, та подумав, що це зовсім зайва річ. Одяг, який я міг би одягнути, був однаковий з тим, що вже був на мені. Я зійшов униз до піщаного берега, і мені коштувало багатьох зусиль переконати трьох тубільців рушити зі мною назустріч недалекому судну. Я міг уже відрізнити російський прапор. Сагам і Дігу гребли дуже поволі, стежачи більше за рухом судна й безнастанно просячи мене повернутись на берег. Я міг бачити офіцерів на містку, які дивилися на мене в бінокль. Нарешті, ми були так близько від судна, яке йшло тепер малим ходом, що я простим оком міг відрізнити між офіцерами кілька знайомих облич. Вони також упізнали мене.,

Мою увагу відвернув стан моїх супутників. Побачивши стількох людей, вони дуже розхвилювались, а коли з наказу командира послано матросів на реї і вони тричі прокричали "ура", мої папуаси не витримали, вистрибнули з піроги й, виринувши далеко від неї, почали пливти до берега. Весла вони також захопили або кинули у воду. Я лишився сам у пірозі й без весел. Довелося сяк-так, гребучи руками, наблизитись до кліпера й піймати кинуту мені снасть. Аж ось я виліз на палубу, де загальна метушня та багато людей дивно вплинули на мене.

Мене зустрів командир кліпера "Изумруд" Михайло Миколайович Кумані та офіцери. Всі вони були дуже люб'язні, але розмова довкола дуже стомлювала мене. Мені сказано, що кліпер послав генерал-адмірал і що, між іншим, п. Р.[49] переведено з корвета "Витязь" на кліпер "Изумруд" спеціально для того, щоб показати місце, де мають бути закопані мої папери, бо в Європі поширилася чутка, ніби мене забито або я вмер, і навіть деякі офіцери призналися, що, побачивши людину в європейському вбранні, яка виїхала їм назустріч, вони гадали, що це Улсон, бо були майже певні, що не застануть мене живим. Я попросив командира дозволити мені поїхати додому й повернутися за кілька годин, щоб переговорити з ним.

Прибуття кліпера було таке несподіване, що я не уявляв собі ще плану, що мені слід зробити. Найкращим мені здавалося – за допомогою людей з кліпера покласти мою хатину, дістати з кліпера новий запас провізії й лишитися тут далі проводити мої спостереження, відіславши до найближчого порту ні до чого не придатного Улсона. Я міг також надіслати свій щоденник та метеорологічний журнал Географічному товариству й дописати листа про антропологию папуасів академікові К.Е. фон Беру.

На обід я повернувся до "Изумруда". Михайло Миколайович сказав мені, між іншим, що, зважаючи на моє не дуже добре здоров'я, він бажав би, щоб я вже з сьогоднішнього дня оселився на кліпері, а перевезти мої речі з Гарагасі на кліпер доручив би одному з молодих офіцерів. Ця пропозиція здалася мені трохи дивною.

– А хто вам, Михайле Миколайовичу, сказав, що я поїду з вами на кліпері? Це питання ще далеко не вирішене. Я гадаю, що ви можете приділити мені трохи живності, взяти з собою Улсона та мої листи до ближчого порту, а мені найкраще буде лишитися тут, бо передо мною ще багато роботи з антропології

та етнології тутешніх тубільців. Я прошу вас дозволити мені відповісти вам завтра, чи поїду я на "Изумруде", чи лишуся тут ще.

Михайло Миколайович погодився, але я міг помітити, що мої слова справили на багатьох дивне враження. Деякі подумали (я це знаю від них самих), що мій мозок через усякі злигодні та труднощі життя опинився в ненормальному стані. Я дізнався, між іншим, від командира, що голландський уряд посилає військове судно з науковою метою навколо острова Нової Гвінеї. Це дуже зацікавило мене; отже, я міг би, зміцнивши своє здоров'я морською екскурсією, повернутися з новими силами та новими запасами на берег Маклая. Я рано повернувся в Гарагасі й незабаром заснув як мертвий після важкого дня, лишивши собі на другий ранок розв'язати важливе для мене питання: їхати чи ні?

20 грудня

Командир "Изумруда" бажав лишитися тут по змозі на короткий час, бо колись на корветі "Витязь" після недовгої стоянки на цьому місці захворіло кілька чоловік. Але за два чи три дні я не зможу написати досить докладного звіту Географічному товариству, а надіслати мій щоденник у тому вигляді, як я його писав, мені також здається незручним.

Друга обставина, важлива для мене, була звістка, що, коли я вживу належних заходів, то матиму змогу повернутися сюди на голландському судні. Одне мені здавалося неминучим – це те, що мені треба буде повернутися знову сюди, де внаслідок обізнаності з тубільною мовою та здобутого в тубільців довір'я мені далеко легше буде проводити свої дальші спостереження з антропології та етнології. Отакі були мої думки, які другого ранку спонукали мене ухвалити покинути тимчасово берег Маклая, щоб повернутись сюди при першій можливості.

Коли я сказав капітанові М.М.Кумані свою думку, він спитав мене, скільки потрібно буде часу, щоб я зібрався. Я відповів, що через три дні після того, як "Изумруд" кинув якір, він зможе знову підняти його й плисти, куди бажає. Решту два дні я приділив собі, щоб спакувати речі та попрощатися з тубільцями. Михайло Миколайович ласкаво дав мені одну з своїх кают, і я вже перевіз багато речей з Гарагасі. Ввечері прийшло до мене з факелами багато людей з Бонгу, Горенду й Гумбу; між ними були також, жителі Мале та Коліку-мана. Туй, Бугай, Саул, Лако, Сагам та інші, яких я більше знав і які частіше бували в Гарагасі, особливо журилися в зв'язку з моїм від'їздом і, нарешті, прийшли до висновку: просити мене лишитися з ними, не їхати, а оселитися на цьому березі, запевняючи, що в кожному селищі мені збудують дім, що для кожного дому я можу вибрати в селищі серед дівчат по одній або навіть по дві дружини, якщо одної не досить.

Я відхилив цю пропозицію, сказавши, що повернуся згодом і знову буду жити з ними.

Люди Гумбу причепилися до мене, щоб іти в Гумбу, де, крім місцевих жителів, зібралися люди з Теньгум-, Енглам— та Самбуль-мана, і що всі вони хочуть мене бачити. Не бажаючи відмовити їм, можливо, востаннє, я пішов, оточений великим натовпом тубільців з факелами в руках.

У Гумбу повторилася сцена, що була в Гарагасі. Всі просили мене лишитися. Мені мало довелося спати, а коли на ранок я хотів підвестися, то почув великий біль у ногах. Останні два дні я багато ходив і не звертав уваги на рани на ногах, які дуже спухли й заважали ходити. Проте я пішов берегом, бажаючи швидше повернутися до Гарагасі. Біль був такий великий, що тубільці, зробивши з кількох жердин щось подібне до нош, перенесли мене до миска Габіна, а відтіля перевезли на кліпер, де я відпочив і де мої рани були обмиті й перев'язані.

З наказу командира мали прибити до одного дерева коло моєї хатини в Гарагасі товсту дошку червоного дерева, на якій прибито мідну дощечку з вирізаним написом:

Vitiaz sept. 1871.

Miklouho-Maclay.

Isoumroud. des. 1872.

Я рушив, незважаючи на хворі ноги, показати місце, яке буде для цього найвідповідніше. Я вибрав великий кенгар – найвище й найпоказніше дерево в Гарагасі.

Решту дня я був дома, кінчаючи пакувати речі, бо завтра буде останній день мого перебування в цій місцевості.

21 грудня

Ввечері, засинаючи, я думав, що протягом чотирнадцяти місяців, та навіть більше, я не знайшов часу влаштувати моє ліжко зручнішим способом, і що край кошика, де лежала верхня частина мого тіла, будучи на два вершки вищий від кришки іншого, де лежали мої ноги, можна було б дуже просто зробити зручнішим. Треба було тільки підкласти два бруски під нижчий кошик. Звісно, я й на думці не мав клопотатися з цим останньої ночі, проспавши стільки ночей і часто прокидаючись через незручність ліжка.

Я вчора умовив тубільців приїхати на кліпер, оглянути його, і, справді, багато хто прийшов у Гарагасі, але дуже небагато рушило зі мною на кліпер, а ще менше відважилося злізти на палубу. Але там, побачивши силу людей та всяких апаратів, незрозумілих їм, вони так налякалися, що вхопилися з усіх боків

за мене, сподіваючись отак бути в безпеці. Щоб задовольнити їх і не зв'язувати себе, я попросив одного матроса принести мені снасті; серединою мотузка я пов'язав себе круг поперека, а обидва кінці віддав моїм папуасам. Отже, я міг іти вперед, а папуаси уявляли, що тримаються за мене. З таким хвостом, раз у раз спиняючись, щоб відповідати та пояснювати тубільцям усякі речі, ми обійшли всю палубу. Гармати лякали їх. Вони відверталися й переходили до інших речей. Їх особливо вразили й разом з тим зацікавили два невеликі бички, взяті як живність для команди; вони не могли надивитися на них і просили подарувати їм одного. Спитавши назву, вони намагалися не забути її, повторюючи: "бик", "бик", "бик". Спустилися вниз до кают-компанії; дорогою туди їх дуже зацікавила машина. Розуміється, вони не могли збагнути, що це таке. Потім великі дзеркала в кают-компанії, де вони могли бачити кілька чоловік, дуже їм сподобалися. Фортепіано, яке я назвав "ай боро рус", не тільки привернуло їхню увагу, але одному з них заманулося навіть самому спробувати його. Я поспішив спровадити їх нагору.

На палубі одному з тубільців захотілося знову подивитися биків; він звернувся до мене, але, забувши назву "бик", почав про "велику російську свиню". Не зрозумівши його, я відповів, що ніякої свині на корветі нема; тоді, щоб точніше назвати тварину, він додав, що хоче бачити "велику російську свиню із зубами на голові". Один з товаришів підказав йому "бик", і вони всі хором затягнули "бик". Бачачи, що вони досить оббулися на палубі, я визволився з петлі й дав їм змогу вільно ходити.

Сьогодні мої останні речі привезено з Гарагасі; Улсона також перевезено на корвет і як хворого покладено в госпіталь. Перед від'їздом Туй просив сказати йому, через скільки місяців я повернусь у Гарагасі. Навіть і тепер, від'їжджаючи після п'ятнадцятимісячного перебування, я не міг

сказати "багато", бо цього слова я досі не дізнався, тим-то я відповів "навалобе", що означало приблизно "згодом".

22 грудня

З самого ранку піроги оточили кліпер, і мені раз у раз доповідали, що "чорні" хочуть бачити мене або кличуть. Коли я виходив, тубільці починали кричати, та шум якоря, якого саме заходилися підіймати, й кілька обертів гвинта розігнали незабаром усі піроги, а крики "еме-ме" та "е-аба" стали доноситись уже не так ясно з берега, як з пірог. Коли кліпер почав рухатись уперед і обпливати мис Габіна, почулися вдари барума майже одночасно в Горенду й Бонгу; коли ж кліпер проминув мисок, до цих звуків долучився барум Гумбу.

Віддаляючись, ми ще довго чули барум. Пропливаючи повз Білі-Білі, я міг у бінокль ясно бачити тубільців, що сиділи, стояли й ходили вздовж скелястого берега.

Проминувши архіпелаг Задоволених людей та порт Великого князя Олексія, ми обійшли мис Краузель і ввійшли в протоку між Новою Гвінеєю та островом Кар-Кар, яку я назвав на моїй карті протокою Изумруд.

РОЗБІЙНИКИ ПАПУА-КОВІАЙ

(Друга мандрівка до Нової Гвінеї 1874 року)

Метою моєї другої мандрівки до Нової Гвінеї був південно-західний берег її, а особливо берег, що йшов на схід від невисокого півострова Кумави (півострова принца Ораньє-Нассауського). Цей берег від невеличкої річки Каруфи (на півострові Кумаві) до мису Буру (річки Утанату) має тубільну назву Папуа-Ковіай. На північ від півострова Кумави берег до

затоки Мак-Клюр (і сама затока) зветься Папуа-Онім, далі на північ від затоки Мак-Клюр частина берега Нової Гвінеї, проти острова Салаваті, зветься Папуа-Нотан. Такий поділ західного берега, як я побачив, дуже поширений між папуасами, а також і між се ранцями, які з давніх-давен мають торговельні стосунки з тутешніми папуасами. Поділ цей не має політичної основи; ці місцевості не являють окремих держав; він не ґрунтується також і на різниці рас.

Кожний з цих берегів заселяють незалежні племена, приміром – на Папуа-Ковіай відрізняють людей Наматоте, Айдуми, Мавари, Каю-Мери та інших. Хоч людність трьох берегів і не являє собою антропологічних особливостей, проте вона різниться етнологічною стороною. Береги Папуа-Онім та Папуа-Нотан частіше відвідують макаassarські та серамські купці, бо тут далеко безпечніше; Папуа-Ковіай внаслідок частих війн між папуаськими племенами, а також частих убивств та грабунків торговельних експедицій має лиху славу, і телер туди дуже рідко наїжджають макаassarські прау[50] (падуакани). Папуаси берега Папуа-Онім живуть осіло, а папуаси берега Ковіай кочують. Рідкіші відвідини, менший наплив купців, а через те й менший вплив чужого елемента визначили мій вибір, хоч з оповідань макаassarців та серамців я міг зробити висновок, що разом з цікавішим я вибираю ризикованіше. Вже вирушаючи в Папуа-Ковіай, я сподівався чогось подібного, що сталося потім зо мною, і констатував згодом, що багато моїх пригод цілком відповідали характерові людності цієї країни.

Головна думка, яка визначила мету моєї мандрівки, була – бажання чітко уявити собі з антропологічного боку людність південно-західного берега Нової Гвінеї в порівнянні з жителями північно-східних її берегів, а це можна було зробити, побачивши все на власні очі.

Вирушаючи в подорож, я запасся листами адміністрації Нідерландської Індії[51].

23 лютого 1874 року я рушив з Гесіра (острівця між східним краєм острова Сераму та невеличким островом Серам-Лаут) на південно-західний берег Нової Гвінеї.

Мене супроводили двоє слуг, жителів острова Амбоїни, та мій папуаський хлопчик Ахмат[52]; команда урумбай складалася з шістнадцяти чоловік, з яких десять були папуаси. 27 лютого урумбай кинув якір коло острова Наматоте (острів між затокою Бітчару та бухтою Тритон у Новій Гвінеї).

Щоб вибрати місцевість, зручну для будування хатини, я відвідав острів Айдуму, берег Лобо, архіпелаг Мавари і, нарешті, надумав лишитися жити на березі Нової Гвінеї, що зветься Айва, проти архіпелагу Мавари. Папуаси були дуже здивовані з мого наміру жити з ними, але поводитися зо мною дружньо і навіть дуже шанобливо. Через те що берегові папуаси Ковіай кочують у своїх пірогах з одної затоки до другої, переїжджаючи від берега до берега, незабаром моя хатина стала центром, навколо якого раз у раз тиснулися, піроги жителів Наматоте, Айдуми, Мавари. Їхні старшини: радья[53] Наматоте, радья Айдуми, капітан Мавари – щодня відвідували мене, запевняючи у відданості й дружбі.

Познайомившись з околицями, я надумав зробити далеку екскурсію. Лишивши охороняти хатину амбоїнця Йосифа та п'ятьох серамців, я рушив з рештою людей спочатку на східний берег затоки Тритон, у місцевість, яку звуть Варіка. За своїм звичаєм, лишивши моїх людей в урумбаї, я сам, неозброєний, зробив екскурсію в гори; мене супроводили верховинці гір Камака, які звуться "вуоусірау". Перейшовши берегове пасмо, я відвідав велике й цікаве озеро Камака-Валлар, невідоме досі навіть серамцям, які майже щороку навідуються до цих берегів.

Озеро це лежить на сході, на висоті близько п'ятисот футів над рівнем моря, і оточене горами. Коло озера стоїть кілька хатин вуоусірау. Гори на схід, цебто в глиб країни, – не заселені.

З Варіки я рушив далі урумбаєм, спиняючись коло островів Айдуми, Каю-Мери, Лакахії, і продерся у вузьку затоку Кіру-ру (Ента-бай на голландських картах). Я бачив, що ця затока помилково зветься затокою, являючи собою довгу протоку між суходолом та архіпелагом низьких островів, зарослих мангровими[54] деревами. В останній, більший басейн цієї гаданої затоки (в кінці бухти Кіруру) можна потрапити іншим способом, проїжджаючи вузькими протоками між островами.

На берегах бухти Кіруру не було селищ, і тільки в останньому басейні, в місцевості, що зветься Тімбона, я знайшов два напівзруйновані курені. Відціля я рушив у гори. Кілька стежок, зрубані стовбури та гілля свідчили, що в ці гори навідуються папуаси. Позаду прибережного пасма гір (1 500 футів заввишки), куди я сходив, лежить лісова гірська країна.

Повернувшись з екскурсії в гори на урумбай, я рушив шукати вздовж берега зручного якірного місця для ночівлі, гадаючи другого дня повернутися до моря іншою протокою. Мій план змінила несподівана поява п'яти великих пірог, на яких було чимало папуасів. Деякі обставини змусили мене думати, що папуаси рушили за нами не з дружніми намірами, і хоч після довгих вагань дехто з них і зійшов на урумбай, та це тільки збільшило підозру моїх людей, між якими було кілька бувалих, що не раз відвідували берег Нової Гвінеї. Вони дуже просили мене не лишатися тут на ніч, а вийти швидше в море. Я погодився на їхні переконливі прохання, ми рушили в море, і мої люди так старанно гребли всю ніч, що на світанку ми опинилися вже біля виходу з бухти Кіруру проти Ваймата. Увесь другий день я намагався зав'язати стосунки з папуасами, та жодна пірога не наблизилася, дарма що на березі тубільці кликали нас

у селище. Через те що берег тут не має ніяких певних якірних стоянок, а свіжий вітер, велика хвиля та дужий прибій були вельми незручні, щоб рушати далі на південь, я вирішив повернутися в Айву.

Повертаючись назад 2 квітня коло острова Айдуми, я дізнався від папуасів, що під час моєї відсутності верховинці затоки Вітчару напали на жителів Айдуми, які оселилися тимчасово біля моєї хатини, забили дружину й дочку радї Айдуми та поранили кількох чоловіків і жінок, через що мої люди покинули хатину в Айві, перенісши мої речі на макассарський надуакан, який прийшов нещодавно в Наматоте торгувати з папуасами.

Я поспішив до Наматоте й дізнався, що мої сусіди, жителі Мавари та Наматоте, скориставшись з нападу верховинців, пограбували мої речі. Надто дошкульна була для мене втрата кількох метеорологічних та анатомічних інструментів; мою аптеку та запас хіни й червоного вина також не пощадили.

Я хотів повернутися в Айву, та ні серамці, ні мої амбоїнські слуги не хотіли рушати туди зо мною, боячись другого наскоку папуасів. Анакода (малайський шкіпер) увесь час чекав нападу та грабунку, отож кілька днів згодом, після того, як я переніс мої речі з падуакану на урумбай, він поспіхом покинув берег Ковіай, подавшись на острови Кей або Ару.

Моїм людям дуже хотілося рушити за падуаканом, та я вирішив переселитися на острів Айдуму. Для цього я повернувся до Айви, спалив рештки своєї хатини і, повернувшись в Айдуму, побудував нову хатину в місцевості, що зветься Умбурмета. Моя друга хатина була менша від першої, і я жив у ній сам, бо мої люди боялися ночувати на березі і спали на урумбаї, який стояв на якорі недалеко від берега. Та мені не довелося жити спокійно. Обставини щодня ускладнялися:

верховинці та берегові папуаси справді приходили ще раз в Айву; я також дізнався, що жителі Наматоте хочуть напасти на мою резиденцію в Айдумі. Кожного дня були новини: то там, то тут бачили підозрілі піроги, то помічали свіжі сліди невідомих людей, що блукали коло моєї хатини й навіть ночували поблизу в лісі.,

Доводилося бути насторожі, носити зброю, а це було нудно й стомлювало. До того ж я дізнався ще більше подробиць про грабунки. Виявилося, що моїм серамцям не можна довіряти й що навіть не можна буде сподіватись від них допомоги на випадок наскоку. Були фактичні докази, що один із серамців узяв участь у грабунку моїх речей в Айві, що інші перебувають в інтимних стосунках з папуасами, що, коли верховинці-папуаси приходили в Айву й мій амбоїнський слуга Йосиф роздавав порох та кулі, щоб прогнати їх, серамці стріляли холостими пострілами. Ці факти можна легко пояснити тим, що три чверті моїх серамських матросів були папуаси й деякі з них навіть вивезені змалку з цих самих місцевостей.

Я оселився в Айві, маючи на увазі, що на суходолі Нової Гвінеї фауна багатша, ніж на сусідніх островах. Моє перебування на острові Айдумі довело, що я не помилився; хоч цей острів був не далі за половину морської милі від Нової Гвінеї, та фауна його була бідніша.

Після грабунку моїх речей люди Наматоте й Мавари не наважувалися навідуватись до моєї хатини в Айдумі, і тільки люди Айдуми, Каю-Мери, Камака лишалися коло моєї нової резиденції, через що матеріал для антропологічних спостережень став обмеженіший. За таких напружених відносин з тубільцями не було рації заходжуватися коло екскурсій і навіть далеко відходити від хатини; тому мої спостереження зосередилися на ближчому кораловому рифі, а вільний час та вечори я був між папуасами, які, витягнувши свої

піроги на берег, утворювали знову поблизу моєї хатини маленьке селище.

На кінець квітня погода змінилася. Часті громовиці, великі дощі, сильний прибій свідчили про перемену мусону. Заходив час, коли урумбай мав повернутися до Сераму, бо потім, коли встановиться мусон, вітер, прибій та хвиля могли б зробити небезпечним поворот такого невеликого судна.

Ранком 25 квітня я дізнався, що один з головних грабіжників, капітан Мавари, переховується в одній з прау (човен). Я одразу ж надумав з одним слугою піти туди. Знайшовши капітана й приставивши йому до рота револьвера, я наказав чоловікові, що йшов зо мною, зв'язати йому руки. Він був такий здивований і наляканий, що не вчинив ані найменшого опору. Так само були здивовані серамці й папуаси, які були на березі й бачили все це.

Після цього арешту я наказав негайно привести вождя Мавари на урумбай і перенести туди мої речі з хатини. За півтори години все було готове, щоб відпливати, і при попутному вітрі урумбай був уже близько полудня далеко від берега Папуа-Ковіай.

30 квітня я прибув із своїм полоненим на острів Кільвару й передав його місцевому радї, в домі якого я чекав прибуття голландського військового судна, яке мало прийти сюди з амбоїнським резидентом.

Я вивіз із Нової Гвінеї досить цікаву зоологічну колекцію, переважно губок з коралових рифів. Моя краніологічна колекція збагатилася також на шість, без сумніву, справжніх папуаських черепів.

Острів Кільвару,

13 травня 1874 р.

ЩОДЕННИК МАНДРІВКИ НА БЕРЕГ ПАПУА-НОВАЇ

ГУВІ

14 лютого

Провозившись цілий день коло пакування речей, відправлення їх на кутер, а також зробивши кілька прощальних візитів, я об одинадцятій годині вечора виїхав з Бату-Гадья ("Камінь-слон" – резиденція колишніх губернаторів Молуккських островів та теперішніх резидентів Амбоїни. Названо її Бату-Гадья через те, що вода чудового джерела в парку резиденції витікає з каменя, вирубаного на зразок слонової голови).

Рівно о дванадцятій годині підняли якір і рушили. Я зараз же зійшов у каюту й ліг.

15 лютого

Добре проспавши всю ніч, я прокинувся дуже пізно від такого поштовху, що ледве втримався в ліжку. Хитавиця була дуже велика для нашого маленького судна; сидіти на палубі було неможливо, бо хвилі раз у раз хлюпали через борт. Надвечір трохи вщухло, і я вийшов на палубу. Ми пливли повз острів Сапаруа.

19 лютого

О восьмій годині ранку відкрився острів Гесір, але через те, що був малий вітер та велика хитавиця, ми спустили якір коло селища не раніше як об одинадцятій годині. Тільки-но ми це зробили, як кілька малайських шлюпок, з яких дві чи три були під голландським прапором, наблизилися до кутера, й головні старшини довколишніх селищ; радья, тобто раджа, Муда Кільвару, радья Амар, Онар-Кая-Кваус, майор Гесіра приїхали дізнатися про причину приходу урядового судна. Показавши листа від резидента, я пояснив їм справу, яка спонукала мене приїхати сюди. Сказав, що мені сьогодні ж треба малайської прау для того, щоб вирушити до Нової Гвінеї, та чоловік п'ятнадцять або двадцять людей. Я додав, знаючи вдачу малайців, податливих тільки в разі крайньої потреби, що мені все це треба сьогодні ж, і, не відпускаючи старшину на берег, почав розпитувати та записувати, скільки кожний з них" може дати мені людей. Я наказував їм усім ім'ям резидента Амбоїни та генерал-губернатора Нідерландської Індії. Анакода (малайський шкіпер кутера), маючи на увазі, що, коли я швидко знайду собі відповідне судно, він зможе швидше повернутися до Амбоїни, підтакував кожному моєму слову, і ми нагнали на старшин такої гарячки, що вони, аби тільки здихатись нас, погодилися сьогодні показати мені кілька придатних для мандрівки прау й сьогодні ж приставити мені, якщо захочу, всю команду. Після обіду й відпочинку, о п'ятій годині, я з'їхав на берег у супроводі анакоди, Давида та Ахмата. Мене зустріли майор Гесір, його брат, якого він мені відрекомендував, радья Амар та юрба малайців. Ми оглянули три прау; одна була надто велика, друга старезна, третя, дарма що досить невелика, найбільш відповідала моїм вимогам. Це був так званий урумбай, що належав селищу Гесір. Майор Гесіра погоджувався дати його мені за винагороду, але в тому тільки разі, якщо я візьму з собою його брата. Я подивився на Сангіля: він був негарний, з хитрим, але не дурним виразом обличчя. Воліючи мати діло з хитруватими, але не дурними людьми, я майже ухвалив одразу, що справу з урумбаєм можна залагодити, але не сказав цього й

пішов до дому майора Гесіра. Тут я зібрав усіх старшин, сказав, що мені треба 15 або 16 чоловік, і запропонував, щоб за певну плату за кожного вони вибрали між людьми своїх селищ по кілька охочих супроводити мене на берег Папуа-Ковіай. Майор Гесіра сказав, що я можу покластися на п'ятьох з його людей; радья Кілу запропонував мені взяти трьох, радья Кільвару – двох, Оран-Кая-Кваус – двох, майор Кільтай – двох, майор Кефінг – трьох; разом сімнадцять чоловік. Я доручив радьї Муда-Кільвару, молодій людині, обличчя якої мені подобалося, сказати мені, скільки треба взяти саго, сушеної риби та м'яса, щоб прохарчувати людей, яких буде (рахувати також моїх трьох слуг) дев'ятнадцять або двадцять, протягом п'ятьох місяців. Він обіцяв мені скласти кошторис усього потрібного на другий день. Я повідомив майора Гесіра, що огляну його урумбай другого дня, і, попрощавшись з старшинами, повернувся на кутер.

20 лютого

Писав листи в Європу, в Батавію та на Амбоїну й проводив довгі переговори про урумбай, людей та живність для них. З'їхав на берег, щоб оглянути знову урумбай. Розмір каюти мені подобався, люди мої вважали, що для них усіх приміщення досить вигідне, що судно добряче й надійне для переїзду. Одною з вигод було те, що в разі штилю веслувати могли б одразу чоловік десять. Урумбай мав дві щогли із звичайним шлюпочним спорядженням. Через те що урумбай, витягнутий на берег на досить довгий час, міг розсохнутися, ухвалено спустити його негайно на воду. Рушив у селище Кдльвару, на острів тої ж назви. Мене зустрів мій новий друг Мохаммед, радья Муда-Кільвару. Селище було досить цікаве, але опис його я відкладаю до іншого випадку. Я дізнався, що мені треба буде взяти близько п'ятнадцяти, тисяч шматків саго, потім чимало риби та сушеної яловичини, яку звуть тут "турумонгі". Доручив Сангілеві, майорові Гесіра, Мохаммедові та моїм двом

амбоїнцям купити, прийняти й порахувати живність, покласти її у відповідне місце урумбаю, і все це зробити не гаючись. Ухвалили прийняти провізію другого дня.

22 лютого

Урумбай підійшов до кутера, і мої люди заходилися переносити речі в моє нове приміщення. Я писав далі мої листи, потім запитав імена людей, яких я беру відціля.

Взагалі команда урумбаю досить мішана: між моїми слугами були люди з Амбоїни, бугіси, які народилися, проте, на островах Сарам-Лаут, полукровні малайо-папуаси та два чистокровні папуаси.

23 лютого

Кінчив листа до Російського Географічного товариства та приватні листи в Європу й Батавію і, вклавши їх з рештою грошей у пакунок на ім'я резидента Амбоїни, передав його анакоді кутера, додавши, що мені більше не треба його й що він може повернутися в Амбоїну. А сам, упевнившись з переклику, що всі люди наявні, підняв якоря. На ніч кину якір близько острова Горам.

25 лютого

Острів Ватабелла. Навіть той, хто має тільки зародки почуття прекрасного, мусить визнати, що деякі місцевості цього острівця являють собою дуже приємні групи скель та тропічної рослинності. Кокосові пальми, банани, пандануси, різні ароїдні рослини[55], ліани вкривають майже всі стрімкі скелі й ростуть у межигір'ях, спускаючись до моря.

Коли ми підходили до острова, був цілковитий штиль. З моря витягли майже без опору велику черепаху. Жителів у селищі небагато. Між жінками з малайським типом є дуже високі, з прекрасним, трохи кучерявим волоссям, але, на жаль, із зовсім чорними зубами та ротами внаслідок жування бетелю. Є також багато папуаських жінок. Між чоловіками я помітив кількох з довгим закрученим у кільця волоссям, дуже схожих на таїтян і взагалі на полінезійців. У багатьох були браслети з золота й срібла.

Коли спека почала спадати, тобто близько четвертої години, я пішов у гірське селище. Стежка була мальовнича, але важко було нею йти. Довелося майже рачкувати стрімкою стіною з прискалками; кінець кінцем коло самого селища треба було дертися вгору старою, поламаною драбиною. З верхнього майданчика краєвид на море був чарівний. Відціля я вже міг бачити високі гори Папуа-Нової Гвінеї. Навколо майданчика стояло шість хатин. Кілька гробниць були на краю стрімкої стіни, що спускалася високим урвищем просто в море.

26 лютого

При попутному західному вітрі ми рушили сьогодні о сьомій ранку до берегів Нової Гвінеї. Обрій навколо був укритий сірими хмарами, часто йшов дощ. Вітер подужчав опівдні, потім, після зливи, настав штиль. Велика хитавиця була дуже неприємна. Течією нас несло на північ. Під час заходу сонця острів Ватабелла було дуже чітко видно. О восьмій годині вітер з північного заходу знову подужчав; довелось у парусів узяти порифу[56]. Вітер і хвиля збільшувалися. Вода вливалась у мою каюту навіть через вікна. Вітер став попутний нам. Налетів шквал, розірвав на шматки клівер; хвилею залило маленьку шлюпку, яку я купив у Гесіра; вона відірвалась і була віднесена або потонула. Кожної хвилини можна було сподіватися, що бурун вкотиться з корми й затопить урумбай. Вітер чимраз

дужчав; доводилося засвічувати кожної хвилини ліхтар, щоб дивитись на компас. У цей критичний час я помітив, що стернові зовсім розгубилися від жаху, і при відблиску ліхтаря, який одразу ж погас, я помітив, що один з них лежить на колінах і сховавши лице в руки, молиться, замість того, щоб робити своє діло. Схопивши револьвера, я продерся до нього, підняв його-голову й, приклавши револьвер до вуха, сказав: "Завтра можеш молитись, а тепер, якщо не будеш правити як слід, я всаджу тобі кулю в лоба..." Коли пролунав постріл біля самого вуха, стерновий збагнув, що мій револьвер може бути для нього небезпечнішим за вітер та хвилі, й почав просити, щоб я не гнівався. О дванадцятій годині великий шквал з дощем знову кинув урумбай в дуже скрутне становище. Крім дощу, що лився зливою, хвилі часто заливали урумбай. Довелося тримати постійно кілька чоловік, щоб відливати воду. Я не був певний, що яка-небудь хвиля не заллє нас вкрай. Розуміється, я не спав усю ніч: я не міг довіряти стерновим. Усе небо було вкрите темними хмарами, доводилося плисти за компасом.

27 лютого

На світанку – новий шквал, але не такий великий. До сходу сонця я мав задоволення переконатися, що, незважаючи на кепську ніч, ми все ж таки були дуже недалеко, тільки трохи на північ від мису Боша. Потім о дев'ятій годині показався острів Аді. Близько десятої години небо розпогодилось, і свіжий східний вітер почав швидко посувати нас уперед. Близько третьої години при сильному попутному вітрі та хвилі ми пройшли через протоку мису Наутілу, і нас мало не залило хвилею. Зайшовши за острів Аді, ми опинилися немовби у великому озері. Кинули якір. Жителів на березі не було видно. Ввечері чути було людські крики, але я не певний, що це були люди, а не пташині голоси. Вночі пішов дощ.

28 лютого

Рушив до острова Наматоте. Було душно, і вітер спочатку був дуже незначний, північний, але, коли ми відійшли до острова Аді, він перемінився на західний та південно-західний, і в повітрі посвіжішало. Гори коло бухти Тритона були вкриті хмарками, а навколо висіло багато дощових хмар. Надвечір ми підійшли до Наматоте. На березі здалека показався вогник, який одразу ж зник.

Мабуть, жителі перелякалися звуків барабана та пісень на урумбаї, якими мої люди підбадьорюють один одного, коли гребуть. При місячному світлі можна було бачити скелі, вкриті вгорі рослинністю. Подекуди вони були стрімкі. Часом напрочуд гучна луна повторювала звуки гонга та голоси людей. Групи скель, вкриті рослинністю, були сполучені піщаними перешийками, і невеликі бухточки врізалися між скелі, являючи собою зручне пристановище для невеликих суден; і справді, серамські прау часто кидають тут якір. Нас гукнули з невеликої піроги. Сангіль відгукнувся в свою чергу, крикнучи своє ім'я, та люди довго не пізнавали його голосу, проте, чуючи зрозумілу мову, пірога трохи наблизилася. Потім друга, більша, з просторою платформою, на якій сиділо кілька озброєних людей, вийшла з-за другої скелі. Почалися переговори, і, нарешті, переконані словами Сангіля та двох інших матросів-папуасів, вони підійшли до урумбаю, і кілька чорних постатей, голосно розмовляючи, влізли до нас, лишивши зброю в пірозі. Поки точилася тут жвава розмова, на пірозі почулося кілька пострілів: папуаси розряджували свої кремнівки, які вони набили на всякий випадок. Дві рушниці вистрілили, а третя, незважаючи на всі старання, не послухалася.

1 березня

Чарівний ранок надавав великої краси скелям та зеленим острівцям Наматоте й гарним горам з величними обрисами бухти Тритона. Після сніданку, озброєний записною книжкою,

парасолькою та револьвером, я рушив у тубільній пірозі на берег. Сангіль, озброєний старим тесаком, і Давид, з мисливською рушницею та невеликим каучуковим килимом, супроводили мене. Папуаські піроги пливли за нами. Вилізши біля коралового рифу, я подався до кількох хатин, майже закритих зеленню. Коли я наблизився, дві-три жінки з дітьми метнулись у кущі.

Кілька чоловік вийшли до мене назустріч і привели до місця, вкритого матами, де я і розташувався. Мені сказали, що радья Муда-Наматоте незабаром прийде.

Сільце, в яке я прийшов, напевне й не варте іншої назви. Там було тільки два або три курені та дві прау з покрівлею, витягнуті на берег. Курені були дуже примітивної будови й скидалися на ті, які я бачив у горах Марівелес у так званих негритосів острова Люсона. Кілька жінок сиділо коло них і готувало їжу. Між жінками була одна дуже балакуча серамка з довгим прямим малайським волоссям, що пішла за своїм чоловіком-папуасом, який повернувся з Сераму. Тубільці були не дуже гарні; в багатьох помітно хвороби шкіри та рани. Два-три папуаські юнаки являли собою, проте, добрі зразки папуаської краси. Кучеряве волосся, що крутилося великими кільцями, свідчило про мішанину з жителями Сераму та іншими малайцями.

З-за скелі показалася пірога з великою платформою та високою щоглою, де маяв голландський прапор. Кілька чоловік з піроги, побачивши мене, виявили, очевидно, намір повернутись, і тільки гучні крики тих, що оточували мене, знову підбадьорили їх. Двоє йшли попереду: один, убраний у червоні штани та куртку, був молодий радья Муда-Наматоте; другий – у жовтій арабській камізельці, з білою хусткою на голові, високий, з великим носом та неприємною фізіономією – майор Мавари. Радья Муда був досить високий на зріст, з втиснутим носом і

неприємним гугнявим голосом. Ніс майора також відрізнявся своєю формою: внизу він був дуже широкий, крила його майже однаково високі, як і кінець носа. Обидва вони були вбрані в малайські костюми. Я показав їм місце коло себе й пояснив, що маю намір оселитися тут, між ними, місяців на три і що хочу бачити тут гори, дерева, тварин, людей та їхні хатини, а також хочу знати про все, що тут діється.

Одразу ж почалися скарги на спустошення, яке чинять папуаси, на оніми та на війни між селищами. Мені розповіли, що в січні місяці жителі острова Аді, щоб помститися за напад людей Лакахії, найняли людей із затоки Камрау, які вирізали людність островів Каю-Мери та розігнали людей острова Айдуми. Радья Муда-Наматоте запропонував мені оглянути його дім, де я можу, якщо хочу, оселитися на час перебування на цьому березі. Я погодився, і ми пішли спочатку лісом дуже мокрою і незручною стежкою, а потім берегом. Обминули мис і опинилися між двома скелястими стінами. Тут, між кокосовими пальмами, стояло кілька хатин, з яких більша належала радьї Наматоте. Недалеко цієї хатини стояли дві напівспалені й одна напівзруйнована. Дві інші з різьбленими дошками стояли обабіч високої платформи, складеної з коралів. Це були, як виявилось, гробниці родичів радьї Наматоте. Кубічна купа коралів була також старою гробницею. В одній з хатин (гробниць) у траві лежали речі небіжчика.

Дім радьї Муда був складений із дощок і не визначався оригінальністю будівлі. Все місце з спаленими та зруйнованими хатинами й могилами мало занедбаний і непридатний вигляд. Потім брак води (є одне джерело, дуже погане, з напівсолоною водою) та малий розмір острівця, як місцевості для полювання, змусили мене зовсім відмовитися від думки оселитися тут. Я сказав, що гадаю рушити в Айдуму. Бачачи, що нема змоги умовити мене лишитися жити в Наматоте, радья Муда перейшов до запитань, чи є в мене ром або джин, які, за його

словами, папуаси дуже люблять. Я відповів на це, що пити ром недобре і для його людей буде краще, якщо вони ніколи не куштуватимуть цих напоїв.

Рушили на острів Айдуму й кинули якір о четвертій годині коло великої старої хатини. Біля неї стояла друга, менша, як виявилось, також гробниця. Навколо не було видно й чути ані душі. Велика хатина була надто стара, щоб жити в ній, а лагодити її було ще важче, ніж збудувати нову. Рушив далі. Пройшли повз три курені, також покинуті. Сонце вже заходило, коли я знову подався на другий бік бухти Тритон до острова Мавари. Ці острови дуже скелясті. Скелі підносяться стінами й баштами і вкриті подекуди розкішною рослинністю. Коли зійшов місяць, ми кинули якір біля південно-західного краю острова Мавари. Маленька хатина, оточена зеленню, стояла між стрімкими скелями; видно було вогник на березі, що одразу ж погас, тільки-но почулися голоси на урумбай. Очевидно, нас не вважали за проханих гостей. Я не хотів турбувати їх і заборонив сходити на берег.

2 березня

Рано-вранці пішов до хатини. Тільки-но я наблизився, як кілька жінок вибігло відтіля й кинулося в ліс. Купи черепашок лежали в різних місцях коло хатини, немовби свідчачи, що багатство екваторіальної рослинності ще не дає людині достатньо їжі. Доводиться голодувати або збирати по рифах дрібненькі несмачні молюски. Після сніданку я рушив у Лобо глянути на місцевість, де голландці сорок шість років тому гадали заснувати колонію, яка проіснувала недовго й обернулася на кладовище з багатьма сотнями могил.

Підїхала пірога, і худорлявий довгоносий дід, який вийшов з неї на урумбай, як виявилось, був радья Айдуми, що мусив покинути через напад людей Телок-Камрау свій острів. Він

жалібним тоном розповів мені про своє лихо. Щоб точніше уявити собі війни між тубільцями, я почав допитуватися, на жаль, за допомогою перекладача Сангіля, бо радья Айдуми майже не розуміє малайської мови, про число нападників. Виявилось, що людей Камрау було близько ста (мабуть, і ця цифра була перебільшена); забитих людей у Каю-Мері було десять, поранених десять або дванадцять. З цього видно, що війни тут є не що інше, як дрібні сутички, але, незважаючи на це, вони є головною причиною кочування тубільців та злиденності їхніх селищ. Якби вони тільки оселилися в більшім селищі, його незабаром пограбували б і сплюндрували сусіди. Постійне побоювання бути забитим та пограбованим змушує тубільців жити переважно в своїх пірогах, перекочовуючи з місця на місце. Радья Айдуми забажав супроводити мене, і пірога, де була його родина, що складалася з двох жінок та двох дітей, попливла за урумбаєм. Я наказав дати їм рису й саго, чим радья та його жінки були дуже вдоволені.

Майже цілковитий штиль іноді переривався досить сильними поривами вітру. При одному з таких поривів, коли урумбай несподівано дуже перехилився, Ахмат, сидячи на невисокому борті й захопившись їжею, не встиг затриматись і полетів головою у воду. Розуміється, його тут же витягнули геть мокрого при загальному реготі.

Близько першої години пополудні під'їхали до берега саме коло того місця, де був форт du-Bus, заснований 1828 року. Місцевість дуже гарна: великий, глибокий басейн, замкнутий зо всіх боків горами, розлягався біля підгір'я мальовничої, дуже високої гори Ламансієри. Гори тут такі круті, і під час великих дощів з них стікає в море так багато води, що можна черпати прісну воду з його поверхні. Це мені сказав радья Айдуми й ствердило кілька інших тубільців. Берег був укритий високим лісом, і зовсім ніде не було помітно ані найменшої ознаки колонії, що існувала тут сорок п'ять років тому. Проте між

тубільцями збереглися спогади про неї. Незважаючи на опівденну спеку, я вийшов коло ліска кокосових пальм, і дід радья Айдуми взявся показати мені рештки "раму бату оран Голланда" (кам'яних будинків людей Голландії). Пройшовши кілька кроків, ми натрапили на чотири могили, що склалися з невеликих будівель, з кілків та "атапа" на взірець маленьких халуп. В одній з них був ще "татумбу" (небіжчик). Стежки не було ніякої. Покликав Йосифа та Ахмата, які за вказівками радья Айдуми почали прорубувати парангами (великі малайські ножі) дорогу. Ми натрапили незабаром на кам'яний п'єдестал, на якому стояв напівзгнилий товстий стовп. Підійшовши до п'єдесталу, я почув під ногою щось тверде й гладке, яке, зіткнувшись з цвяхами закаблуків, металево дзвякнуло. Мої люди розчистили хмиз та сухе листя, і під цим шаром виявилась овальна масивна чавунна дошка, на якій, коли її повернули на другий бік, видно було зображення нідерландського герба. Згниле дерево стовпа не могло витримати ваги чавунної дошки, яка, мабуть, уже багато років тому впала й лежала на землі.

Було вогко й дуже душно в лісі, оглядати не було чого більше, і я надумав піти в тубільне селище, яке, за словами радья, було недалеко; я був, проте, неприємно здивований тим, що нам довелося пройти три чверті години, щоб дістатись до нього. Спочатку треба було йти через струмок, далі вгору на крутий пагорок, де була невелика плантація бананів та солодкої картоплі.

Сонце страшенно пекло, а навколо не було ані найменшого холодка, і я, змучений, спустився до двох хатин, дуже вбогих, але розміщених у затінку й коло самого моря. Ці хатини були пристановищем радья Айдуми після навали людей Телок-Камрау. Невелике піддашшя перед хатиною правило за спальню для пошту радья Айдуми. Дід знову завів своєї і сказав мені, що бажає оселитись зі своїми пілданцями там, де лишуся

я. На це я не сказав йому "ні", бо й сам був не від того, щоб завжди мати об'єкти для моїх антропологічних спостережень. Розуміється, люди Айдуми, якщо оселяться біля моєї хатини, стануть незабаром моїми слугами й зможуть бути мені провідниками по довколишніх горах і лісах. Я побачив тут двох, так званих вуоу-сірау, жителів гір Камака. Вони були зовсім подібні до бережан, і тільки один з них був світліший від усіх інших, що оточували його, папуасів.

О шостій годині вечора я повернувся на урумбай, і ми рушили в дальшу путь.

3 березня

Із затоки Ленгуру ми виїхали у великий спокійний басейн, потім через протоку в другий, далі в третій. Праворуч лежав суходіл Нової Гвінеї, ліворуч архіпелаг гарних, але безлюдних скелястих острівців. Це одна з найкращих місцевостей Ост-Індського архіпелагу. Вапнякові скелі найрізноманітніших форм, розбиті прибоєм, утворили довгі печери до двох метрів завглибшки. В багатьох місцях підмиті скелі завалюються і, утворюючи серед зеленого лісу білі та жовті плями, різноманітять краєвид пейзажу. Трапляються також обвали й на самісіньких верхогір'ях, і сліди їх помітно у вигляді довгих смуг поламаних та вирваних дерев.

О десятій годині ми вже доїхали до селища Мавари, що складалося з двох хатин. Мені й цей острівець не подобався. Ввечері переправилися на протилежний берег, у місцевість, яку тубільці звать Айва. Тут, можливо, я лишусь, бо Айва – на суходолі, а це щодо фауни для мене багато важить.

4 березня

Не бажаючи далі витратити часу, я вибрав місце для хатини на прискалку з гарним краєвидом на море. Зважаючи на те, що вибране місце було вкрите лісом, я наказав розчистити майданчик, де позначив місце майбутньої хатини. Сьогодні ми обмежилися тим, що розчистили майданчик та проклали до нього стежку.

7 березня

На четвертий день мої люди скінчили хатину. Вона поділяється на дві половини, або кімнати, й складається з сіней, моєї кімнати з двома комірчинами та дверима і другої, майже вдвоє більшої, – для моїх людей. У цій кімнаті люди вважали за зайве для себе мати вікна, тож світло до неї проходить через двері. Моя кімната чотири з половиною метри завдовжки та три з половиною метри завширшки. Віконниці й двері спускаються згори. Сьогодні перенесли всі речі з урумбаю. Мої люди вивантажували, а тубільці носили, випрохавши собі за це дві пляшки джину, що я мусив був їм дати, бо вони відмовлялися від усього іншого. Вони так старанно допомагали моїм людям будувати хатину, що мені конче треба було дати їм що-небудь, хоч я й шкодував, що довелося дати джин, який я привіз консервувати зоологічні об'єкти, а не потурати кепським звичкам тубільців. Вони випили одну пляшку перед моєю хатиною, спочатку кривлячись, а потім з помітним задоволенням, і так повеселішали, так галасували, співали й танцювали, що мені довелося запропонувати їм піти до своїх бараків, які вони зробили на піщаному березі коло самого моря. Але й відтіля голоси їх долітали до мене, і до цього гамору вони долучили ще постріли з своїх кремнівок, так що я послав спитати, що сталося, зовсім не думаючи, що ці постріли були тільки виявом їхнього доброго настрою.

8 березня

Аж ось коли я можу сказати, що я знову житель Нової Гвінеї. Цілий день я давав лад хатині й бачу, що моє приміщення досить комфортабельне. Тубільці, прийшовши до мене, розповіли, що п'ять днів тому, саме того дня, коли я вибрав цю місцевість для моєї хатини, жителі Телок-Камрау забили одного чоловіка з острова Наматоте з дружиною й дітьми. Це сталося дуже недалеко відціля – в Телок-Бічару. Тут треба бути обережним.

9 березня

Вночі мене збудили крики, які скидалися на собаче виття. А втім, мені пояснили, що це голоси тубільців, які оселилися на піщаному березі в Айві і які, боячись наскоку аліфуру ("оран-аліфуру" – назва жителів Сераму, дуже поширена в малайців і перейнята також тутешніми жителями; взагалі вона означає тубільців з гір або з суходолу на відміну від бережан), перегукуються або показують, що вони насторожі. Лив великий дощ. Нарешті, крики збільшилися, почулося багато голосів. Трохи згодом пролунав постріл. Я встав і дістав з ящика рушницю. Проте цієї ночі нічого більше не сталося. Ранком мені сказали, що оран-аліфуру блукали всю ніч в околицях і один з моїх серамських матросів вистрілив з рушниці, щоб трохи заспокоїти наляканих жителів Айдуми, які ще більше перелякалися, побачивши чужого собаку, – певну ознаку, на їх думку, того, що аліфуру десь недалеко й чекають тільки нагоди та часу, щоб напасти на Айдуму. Прийшли радья Наматоте та інші старшини, просячи відпустити їх на кілька днів. Я погодився. П'ять пірог подалися в різні напрями. Почуваю велику кволість у ногах; ліва рука дуже болить. Вона зовсім безсила.

10 березня

Записував слова діалектів Сераму та Айдуми. Багато слів спільних. Переважну більшість папуаських слів я не міг правильно вимовити. Я чув різницю, але не міг володіти горлом та язиком так, щоб добре вимовити папуаські слова. Капітан Ройєр, командир пароплава "Етна", каже, що жителі Наматоте та Лакахії дуже непевні люди (мабуть, зі слів його супутників, тидорського принца Аміра та інших), і разом з тим вихваляє людей Камрау та Кайману. А тепер навпаки: всі папуаси, а за ними й серамці називають людей Камрау та Кайману розбійниками. А я певний, що всі вони ненадійні. Тубільці кажуть тут самі, що "оран-папуа" забивають людей, щоб заволодіти їхніми речами. І той-таки ж радья Айдуми, який так скаржився на наскоки людей Карас та Камрау, супроводив тидорські "хонгії" ("хонгіями" звуться морські експедиції, які споряджають султани Тидору та Тернате – володарі невеликих малайських князівств – збирати по берегах Нової Гвінеї данину, бо ці султани вважають, що вони мають право її брати), щоб забивати людей Лакахії, палити їхні хатини й руйнувати плантації. Цього там ще не забули, тому Сангіль та радья Наматоте не радять мені брати з собою радью Айдуми до Лакахії, бо там тубільці побоюватимуться мене або нападуть на нас, бажаючи, власне, помститися старому радью.

Останніми днями дощ ішов по кілька разів щодня.

11 березня

Нездужаю, пропасниця.

13 березня

Ахмат захворів на тяжку пропасницю; гарячка майже не зменшувалася всю ніч та протягом дня, дарма що він прийняв каломель і хіну.

Полювання досить вдале: крім трьох птахів, Давид приніс мені великого кенгуру – старого самця.

14 березня

Пішов подивитися, відкіля мої люди беруть воду. Я прийшов до невеликого озера, оточеного лісом, а з двох боків ще й високими скелями. Місцевість була дуже мальовнича, але не зовсім безпечна. Матрос і Давид, які супроводили мене, сказали, що в озері багато крокодилів, і не встигли вони це вимовити, як коло протилежного берега ми почули плюскіт води й побачили голову великого крокодила, який допіру спустився з берега у воду. Я був зовсім без зброї, але мої люди мали в руках по великому малайському парангу. Посуваючись уперед, ми почали уважніше оглядати краї стежки. Невеликий струмок впадав в озеро, і в цьому місці мої люди брали воду, яка, хоч і була прісна, та не могла бути доброю, бо протікала в болотяній місцевості. А воду з озера не можна пити, бо під час припливу воно сполучається з одною з численних морських заток.

Щоб краще бачити гарне озеро, я наказав вирубати кущі над скелястим берегом, і тут ми відкрили велику печеру, дуже вузьку, але високу, з великим отвором угорі, через який падало світло, проходячи крізь зелену запону всякої рослинності. В багатьох місцях великі брили скель, громадячись одна на одній, загрожували завалитися. На стінах були помітні сталактити. Мої супутники натрапили на людські кістки. Багато їх стирчало між камінням, інші ледь-ледь були присипані землею. З розміру їх було видно, що це жіночі кістки. Я розгріб каміння та землю, шукаючи черепа, але марно. В таких печерах, як мені пояснили

серамці, тубільці заривають свої найцінніші речі, боячись нападу хонгій, і мандрують у своїх пірогах тільки з найпотрібнішим; а втім, самі вони, якщо бувають численні, також готові вбивати й грабувати слабших. Наприклад, у Айві брат радьї Айдуми забив жителя Гілоло, урумбай якого стояв на березі, коли той крамарював тут. Після смерті свого брата, радья Айдуми гадає полагодити урумбай і використати його під час своїх мандрів. Тут кажуть, що цей дід – великий шахрай, що він не раз уже забирав у макаassarських та серамських купців товари, а потім переховувався в далеких затоках, і гадки не маючи заплатити, як обіцяв, за взяті речі. Тепер він подвизається під личиною великої чесності. Багато серамських матросів не відважуються рушити зо мною в Лакахію, бояться папуасів, кажучи, що в Гесірі я наймав їх тільки для того, щоб рушити в Айдуму, й вимагав від них лише збудувати хатину.

Це мені байдуже, бо мені конче треба лишити частину моїх людей охороняти хатину й речі. Лишу тут тих, які не бажають рушати зо мною, а візьму тільки охочих.

17 березня

Йосиф, який учора захворів, завадив мені піти в гори Камака. Сьогодні йому не краще. Радья Айдуми розповів, між іншим, що вглиб країни вздовж річки Утанате живуть люди, дуже невисокі на зріст, але великі людожери: вони навіть виринають з землі покійників і їдять їх; людський мозок видається їм особливо смачним. Назви цього племені радья не знав.

Увечері до мене з'явилися з візитом шість пань з острова Наматоте. З нагоди цього візиту вони, здається, нав'язали на себе всі ганчірки, які вони дістали від макаassarських та серамських крамарів. Балакуча жінка з Сераму, про яку я вже

згадував, була їм за перекладачку. Вони прийшли покурити й попросити голок.

Ахматові зовсім-таки гірше. Хоч приступи й рідші й не такі великі, проте він страшенно кволий; не тільки не може ходити та стояти, а навіть і сидіти без сторонньої допомоги. Кашляє і скаржиться на груди. І тому відклав від'їзд на позавтра.

19 березня

Ранком під час відпливу зібрав цілу колекцію губок. Ахматові не краще: навряд чи він видужає.

20 березня

На обрії ледь-ледь помітно показався парус і незабаром зник. Сангіль гадає, що це урумбай з Гесіру, на якому капітан Кільтяй їде торгувати на берег Нової Гвінеї, в Лакахію та Утанате. Я наказав спустити урумбай і вирішив рушити завтра. Ахматові дуже недобре: він рідко й ледве говорить, не може без сторонньої допомоги підвести голови. Мені його дуже шкода, але взяти його я не можу, а гаяти далі часу не слід.

КАМАКА-ВАЛЛАР

21 березня

Призначивши Йосифа старшим, так званим "капала-оран" над людьми, яких я лишаю стерегти хатину, я наказав радї Наматоте та радї Айдуми також лишатися в Айві, йосифові я лишив чимало хіни (малайці й навіть серамці знають вплив цих ліків і дуже цінять їх) і, попросивши його наглядати, щоб Ахмат вчасно приймав ліки, дозволив йому брати для хворого все, чого

він забажає з моїх харчів. Лишивши моїх шістьох людей в Айві, я підняв якір і рушив.

Якщо взяти всіх жителів Наматоте, Айдуми, Лобо, навіть з верховинцями майрасі та вуоусірау, то я не думаю, щоб їх набралось понад сто чоловік. Гори навколо майже безлюдні. То там, то там трапляється піщаний берег (пасер) з кокосовими пальмами, безсумнівна ознака того, що тут колись жили люди. Тубільці живуть більше в своїх пірогах, де на платформах міститься їхня родина. Піроги ці мають досить добрі покрівлі з "кадьян" (міцні мати з листя панданусу). Коли пірога підходить до піщаного берега, її витягають з води, і вона перетворюється на курінь, де тубільці живуть тижнями, рибалять, збирають хлібний плід у лісі, ставлять капкани на птахів і іноді навіть розводять в лісі невелику плантацію таро та солодкої картоплі, зрідка заглядаючи туди, щоб зібрати плоди. Проте на одному місці вони лишаються недовго.

Увечері ми відпливли до островів Койра в глибині бухти Тритон. На березі зустріли кількох жителів Айдуми, яких послав радья Айдуми чекати на наше прибуття. Один з них, на ім'я Ямба, виділявся своїм високим зростом та неабиякою силою. Треба було тут знайти провідників, що знають дорогу до озера в горах, бо радья Айдуми та інші берегові папуаси тільки чули про це озеро. У пірозі, в супроводі радьї Айдуми, двох його людей – Ямба й Турона, я рушив до Ломіри, де ми сподівалися зустріти кількох вуоусірау й умовити їх піти з нами.

Був чудовий ранок, і при повному штилі наша маленька пірога линула під самісіньким берегом дуже швидко. При кожному повороті картина мінялася; на стрімких біло-жовтих скелях, де прибій вирив довгу печеру, рослинність тулилася геть аж до самої лінії припливу. Старий радья, сидячи поважно в своєму жовтому халаті, бив у "тіфу" (барабан), і її звуки відбивалися дужою луною з глибини печери. В одному місці

старий показав мені на невелику заглибину в скелі: це була маленька бухта, наповнена підводним камінням і зовсім закрита спереду завислою зеленню: вода в цьому прохолодному закутку чомусь (мені не було часу спинятись і дошукуватись причин) весь час рухалась, і плюскіт її серед цілковитої ранкової тиші, який відбивався луною в печері, було ще здалека чути. Старий радья сказав мені, що це місце – "помалі"[57] і що пірогам не слід близько підпливати до нього. Він багато казав про нього, але було важко його збагнути. Я зрозумів тільки, що воно зветься Намбатека і чомусь особливо небезпечне заміжнім жінкам. Ми проїхали між багатьма невеликими острівцями, плівучи до південно-східного мису бухти. Цю місцевість приблизно позначено на карті Дюмон-Дюрвіля. На голландській карті її нема. Здалека було видно кілька пірог, що рибалили. Звуки нашої тіфи привернули їхню увагу, і вони рушили до нас.

Минувши кілька скелястих островів, ми підпливли до бухти біля підгір'я високої і дуже крутої гори Арори. Крім трьох пірог, витягнутих на берег, ми побачили нещодавно збудований курінь. Зелене листя покрівлі ще не встигло пожовкнути. Біля багаття сиділи жінки. З куреня вийшло до нас назустріч кілька чоловіків. Між ними я побачив Хукома Драмая, старшого над вуоусірау, він був у мене вже двічі. Тубілець дуже шанобливо підійшов до мене, згинаючись та прикладаючи руки до голови, і рекомендував мені кількох верховинців вуоусірау, між якими одного він навіть назвав "капітан", додавши, що всі вони перебувають тут і шукають для мене тварин, яких привезуть мені, повернувшись з Лакахії. Я відповів, сказавши йому про свій намір рушити сьогодні ж до озера Камака-Валлар і додавши, що мені треба людей. Після кількох заперечень, він усе погодив, принаймні на словах, і я роздав тютюн, привезений з собою.

Я повернувся на урумбай, щоб зібрати потрібні для екскурсії до Камака-Валлар речі. Урумбай, увійшовши в протоку між

островами Койра та суходолом, зсадив мене й моїх супутників – Давида, Сангіля, радью Айдуми та чоловік п'ять або шість тубільців. Не буду описувати докладно дорогу – вузьку папуаську стежку, що збігала на пагорок, а потім знову спускалася круто в лощину, щоб потім знову піднятися. Коріння, ліани, грубезні стовбури звалених через спорохнявілість або вітер дерев, болотяний ґрунт – усього цього було вдосталь... У двох або трьох місцях ми бачили розвалені курені, тимчасові житла вуоусірау. Я був радий, коли через дві години переходу мені сказали, що ми на вершині хребта й тепер будемо вже спускатись. У цьому місці було два повалені курені. Поки ми спочивали, а супутники мої курили, я зібрав за допомогою двох перекладачів, радью Айдуми та Сангіля, дальші відомості. В горах далі за Камака-Валлар жителів нема; люди вуоусірау в своїх дальніх подорожах у гори ніколи не натрапляли на людські сліди по всьому узбережжю, тільки на горі Ламансієрі та в горах Камака живуть люди, одних з них називають майрасі, а других – вуоусірау.

Ми зійшли в болото. Тут усі ці ночі йшов дощ, тому стежки були слизькі й мокрі. Потім зійшли до покинутої плантації, де стояло кілька високих пнів, три-чотири метри над землею. Дерево, яке бажають зрубати саме так, оточують риштованням. Так легше зрубати дерево, три-чотири метри над землею воно набагато тонше, ніж при землі.

Пішов дощ. Стежка стала крутіша й гірша. Проте довелося: пройти аж три години під великим дощем, часто ковзаючись і спотикаючись. До заходу сонця я прийшов дуже стомлений і голодний до двох хатин. Натер на ногах пухирі, бо був у нових черевиках, які до того ж ще й промокли.

23 березня

Проспавши досить добре ніч у хатині й за браком кави випивши трохи несмачної рисової води (юшки), я зібрав приладдя для рисування й подався на озеро, що лежить за п'ять хвилин дороги від хатини.

Озерце було нешироке, але дуже довге. Поблизу берега – два острівці. Протилежні гори тягнулися на схід та північний схід довгими одноманітними пасмами. Навколо острівців видно було смугу сухих дерев, частково у воді. Обох кінців озера на південь та на північ, незважаючи на те, що краєвид був широкий, не можна було бачити; вони були закриті мисами, які виставали наперед. Зрисувавши ескіз озера з берега, я вийшов у супроводі радьї Айдуми та двох папуасів у пірозі на середину озера. Тут краєвид був інший, далеко барвистіший: високі гори з гарними обрисами замикали озеро, що мало неправильну форму; сила мисків та острівців різноманітили його. Воно було десь утрое більше завдовжки, як завширшки. Я гадаю, що в швидкій, легкій пірозі можна було б переїхати його уздовж з півночі на південь години за дві; обійти берегом навколо (припускаючи наявність доброї дороги) – годин за вісім-десять.

При теперішньому стані стежок тубільці сумнівалися, щоб це можна було зробити навіть і за три дні.

Крім гір на захід, які ми вчора перейшли, тут трапилась одне низьке місце на південний схід між високою горою Арора та другою. Зробив ще два рисунки. Я придбав три екземпляри одної рибки, що водиться в цьому озері. Є ще й інша, але її можна ловити тільки гаком, бо живе вона на дні.

Повертаючись назад, я оглянув стрімкі, білі скелі, на яких видно було дві рівнобіжні одна над одною лінії; нижня була приблизно на сто п'ятдесят сантиметрів, а друга на три метри від постійного рівня озера. На камінні, на стовбурах та гіллі дерев, у воді я зібрав кілька екземплярів губки. Ця знахідка

навіяла мені думку, що Камака-Валлар було колись затокою або ж зв'язане якимось з морем. Зібрані черепашки, які частково живуть ще й тепер в озері, роблять це припущення досить імовірним. На мої запитання про сухі дерева у воді та на березі тубільці сказали, що вода в озері була колись висока й усі ці дерева загинули, будучи зовсім або частково залиті водою, і що тепер рівень води в озері знизився. А коли саме вода була висока й коли вона знизилась – я не міг допитатися. Визначивши висоту рівня озера, я повернувся до хатини й заходився рисувати її та людей.

Хатина, збудована на палях, була низька й мала дуже плоску покрівлю. Стіни склалися з дерев'яних планок, зв'язаних ротангом; вони були не більше як метр заввишки, тому тільки найнижчі тубільці могли в ній стояти, та й то посередині під гребенем. А мені й це було неможливо. Обидва фронти були відкриті. Підлогу зроблено з планок дикої арекової пальми. Помітно було також потяг до прикрас: кінці сволока, що виставали, були вирізьблені на взірць крокодилячої голови (за словами тубільців, в озері водиться багато крокодилів).

Я нарисував портрет старшого вуоусірау, так званого "капітана", та одного з його людей (найвродливішого й найвищого), а також портрети двох жінок – капітанової дружини та дочки. З відомостей, які я зібрав, виявилось, що число всіх вуоусірау не переважає тридцять п'ять – сорок душ, беручи сюди чоловіків, жінок і дітей.

Мені хотілося вивідати те, чого я не міг дізнатися ранком, а саме: скільки років тому вода в озері була висока й коли вона знизилась. Я добрав для цього такого способу: показуючи на кількох дітей, я спитав, чи бачили ці діти високу воду; виявилось, що ні – вони народились далеко пізніше. Я перейшов до інших – підлітків, – також – ні. Я показав на капітанову дочку,

яку звали Сосі; цього разу мені пощастило: батько сказав, що саме невдовзі перед тим, як Сосі народилася, вода в озері раптом знизилась. Цій дівчинці не можна було дати більше як чотирнадцять років. Отже, виявляється, що десь чотирнадцять років тому вода Камака-Валлар знизилась; відтоді, як одностайно казали всі тубільці, вода трималася на тому ж самому рівні. Однак були ще й інші питання. Я знову почав допитуватися людей, чи пам'ятають вони, коли вода знизилась до того рівня, на якому вона була чотирнадцять років тому. Виявляється, що ніхто не бачив і ніхто не пам'ятає оповідань старших людей про підвищення рівня води. Найстаршому з вуоусірау, які стояли навколо мене, було сорок п'ять років. Отже, виходить, що вода в озері підвищилася перед 1825 роком.

Проте є певний доказ того, що вода в озері була колись на далеко нижчому рівні, ніж тепер, метрів, може, на сорок або й нижче, бо в багатьох місцях уздовж берега видно самі тільки верхівки дерев. Щоб вирости до того обсягу, якого досягли дерева, що стоять тепер у воді, треба не одного десятка років. Отож усередині минулого століття вода в озері Камара-Валлар була на далеко нижчому рівні. Озеро було куди менше проти теперішнього, і береги його, які тепер під водою, були вкриті рослинністю.

Годині о третій пополудні я мусив рушити назад до урумбаю, бо ні в мене, ні в моїх супутників, ба навіть у вуоусірау не було чого їсти.

Вуоусірау позапихали собі у волосся, за пояс та за браслети на руках і ногах різнокольорове листя, і отак ми спустилися в Аріку, де нас дожидали урумбай та піроги. Того ж вечора я рушив на стару стоянку біля острова Кайра в супроводі дев'яťох пірог. Вигляд цієї процесії був характерний: усі хотіди перегнати один одного, лишаючи, проте, урумбай завжди

попереду. На кожній пірозі було багато народу, жінки й діти; всі співали й кричали, намагаючись перекричати одне одного. На трьох пірогах, не закритих покрівлею, де були тільки чоловіки, один з тубільців виконав войовничий танець. Стоячи на платформі, він то стрибав, вимахуючи руками, то співав, причому крик його переходив на скавуління; іноді він щосили рубав повітря своїм парангом або, схопивши лук, пускав високо в повітря стріли; іноді, набравши в жменю піску з ящика з вогнищем, він спритно кидав пісок угору.

На довколишніх горах громадилися чорні хмари, й заносилось на дощ, тому багато тубільців заходилося "заворюжувати грозу", причому вони зверталися лицем до хмари, раз у раз погрожуючи їй пальцем або тою річчю, що була в них у руці, й старанно щось бурмотіли.

Ввечері, відпочивши трохи після прогулянки, я був на березі й бачив тубільні танці, де чоловіки відіграють головну роль.

Дощ змусив мене повернутися на урумбай, але він не завадив тубільцям танцювати; гамір тривав далеко за північ.

24 березня

Вітер був несприятливий увесь день, отож надвечір ми дісталися тільки до Вайкали, на північному березі острова Айдуми. Коло самого берега стояла хатина, або, точніше, руїни її. За тутешнім звичаєм по смерті господаря хатину його покидають, бо, за повір'ям, жити в ній небезпечно. В хатині Вайкали уже багато років ніхто не жив, і покрівля її була мов решето, стовпи ледве трималися, а підлога завалилась би, тільки-но ступи на неї. Мої матроси скористувалися старою линвою, яку знайшли в хатині, та кількома дошками.

26 березня

Близько Другої години пополудні ми підійшли до східного піщаного берега маленького острівця Лакахія, що буває заселений тільки тимчасово, коли, наприклад, торговельна прау кидає неподалеку якір. Мої люди подалися по воду на південний берег, де є, кажуть, невелике водоймище дощової води, яка виявилася солонуватою на смак. На піщаному березі розкидано грудки кам'яного вугілля, поклади якого відомі тут уже давно.

Набравши води, ми подалися вздовж низенького південного берега й, пропливши затоку Терера та острівця Нія, прийшли до входу в затоку Куруру. Берег був болотяний і вкритий мангровими деревами. Людей ми помітили тільки коло мису Ваймета. У відповідь на наш постріл показався високий стовп диму. Коли ми під'їхали ближче, тубільці бігали берегом, махали знятою одежиною та підкидали вгору пісок, що й видавалося здалека маленькими хмарами диму. Години зо дві мої люди перегукувалися з папуасами, та тубільці не зважувалися наблизитись і, дарма що в них були пироги, кидалися навітікача, тільки-но урумбай сунув у їх бік. Імена "Оран-Серам", "Гесір" не допомагали нам. Тоді я вирішив спробувати, чи не зможе вигляд білої людини привабити їх. Я вийшов з каюти, звелів людям замовкнути й сказав по-малайському, що, коли вони підійдуть, я дам їм тютюну. На мій подив, мені пощастило. Спочатку вони наблизилися трохи, але потім, наважившись, підійшли ближче, а далі й до самого борту; та зійти на палубу вони відважилися тільки після того, як я підняв завісу моєї каюти й вони пересвідчилися, що там немає схованих озброєних людей. Переконавшись у своїй безпеці, вони з криком злізли на урумбай, почали обіймати всіх, голосно говорити, сміятись і все ж таки часом боязко озиралися довкола. Я міг, проте, зауважити, що ці веселощі були тільки маскуванням. Таке недовір'я цілком зрозуміле. Скільки разів цих людей грабували,

били, хапали в рабство. Самий тільки тидорський принц Амір кілька років тому вивіз, кажуть, багато сотень людей звідси; в січні цього року люди Камрау повбивали й поранили людей Каймера, а жінок та дітей повезли з собою. Не дивно, що кожний чужий здається їм ворогом. Вони й самі також намагалися віддячити, не розбираючись, кожному, хто легковажно попадався їм до рук. Саме ця місцевість, берег коло Лакахії, має лиху славу. Тут забито матросів капітана Кольфа, багато людей з Сераму та інших.

Ніч перебули, кинувши якір коло острова Бавія.

27 березня

Пішов до водоспаду Гуру-Гуру, описаного в звіті експедиції пароплава "Етна". Вода Гуру-Гуру виявилася дуже доброю, і для купання це було чудове місце.

Проїхавши вузьке місце, ми ввійшли в басейн з багатьма виходами. Один з них, праворуч, як виявилось, був протокою між островом Бавією та іншим; другий ішов просто на схід між низькими островами; третій, ліворуч, являє собою продовження так званої затоки "Етни", або Телок-Кіруру, як її називають тубільці. Ми посувалися, гребучи веслами, річкоподібною затокою. Праворуч берег був низький і являв собою болотняні острови з мангровою рослинністю. Ліворуч підносилися високі гори, вкриті лісом.

28 березня

Ранком, десь після години плавання, вузька затока трохи розширилася; кілька каналів між островами, а може, й річок впадали в цьому місці. Десь об одинадцятій годині ми ввійшли у великий басейн, оточений горами. Ми рушили до місця, де

стояли дві кокосові пальми й видно було напівзруйновану хатину. Я пішов у ліс з Давидом та трьома серамцями уздовж лівого схилу гірського хребта. Ми досягли хребта години через дві після того, як вийшли. Він тягнувся з південного заходу на північний схід. Перед заходом сонця мої люди прив'язали гамак між двома деревами; над ними як покрівлю напнули каучукову ковдру.

29 березня

Перед ранком почувалася свіжість, хоч термометр не спускався нижче за 25 градусів тепла. Перед світанком ми чули кроки казуара, але нам не вдалося вбити жодного. Цей птах дуже обережний. Я рушив вище, щоб заглянути по той бік хребта, але, крім лісу й гір, нічого не бачив. Дуже заважали дерева. Треба було злізти на самісіньку їхню верхівку, щоб мати змогу розглянути всю панораму пагорків і гір цієї частини перешийка, який саме тут не дуже широкий. Ця подорож показала мені, що ліс тут далеко не такий непрохідний і що експедиція вглиб країни тут не матиме перешкод з боку людності, яка в цьому лісі, без сумніву, існує; про це свідчили щойно зрізані гілки кущів, які я бачив учора й сьогодні, а також і численні стежки.

Близько полудня я пішов до урумбаю, знаючи, що мої люди внизу дуже бояться нападу папуасів. Я спустився вниз коротшою, але дуже крутою дорогою.

З Тімбони я подався вздовж берега тою ж дорогою, якою прийшов учора, бажаючи захопити три черепа, яких мої люди помітили. вчора в розколеній скелі. Ми, справді, знайшли місце з черепами, та не встиг один з матросів дістати їх і передати мені, як ми всі були дуже здивовані, побачивши п'ять великих пірог з вельми великим числом тубільців.

Була хвилина обопільного непорозуміння; мої серамці, подумавши, що за кілька хвилин тубільці нападуть на нас, дуже збентежились і почали готувати рушниці; з другого боку, папуаси на своїх пірогах, бачачи, що ми спинилися, взялися за зброю і собі, миттю урвавши голосні співи. Між тубільцями на пірогах було кілька чоловік, яких мої люди прийняли за жителів селищ Ваймата, Терера та Баїк. Раптовість появи пірог, численність папуасів, їхні гучні співи, а головне, відома непевність жителів саме цих берегів спричинилися до того, що мої серамці гадали, ніби піроги ці з'явилися тут, маючи намір напасти на урумбай.

Передбачаючи можливість нападу, я на всякий випадок наказав шести чоловікам веслувати просто до пірог, а решті приготуватися до оборони, озброївшись своїми рушницями старого зразка та парангами. Давши Давидові, дуже вправному стрільцеві, дві мої двостволки – одну нарізну, набиту кулями, а Другу – великим шротом, я розташувався сам на покрівлі каюти з рушницею, револьвером та скорострільною рушницею системи "Бомон". Я попередив Давида й людей, щоб ніхто не стріляв перше, ніж вистрелю я сам, а потім щоб вони стріляли, добре цілячись, а не просто без діла палили б порох.

Ми наближалися. З пірог папуасів могли добре бачити наше готування. Гучні співи та пронизливі крики, які на хвилину відновилися, знову замовкли, і піроги спинилися. Було ясно, що папуаси радяться. Я наказав чимдуж гребти на групу пірог. Це урвало папуаську нараду; чотири піроги швидко відпливли набік, і тільки одна намагалась триматися на деякому віддаленні, але й не дуже близько від урумбаю. Здавалося, вона мала намір почати переговори. Коли я гукнув, один з людей, що був на ній, ламаною малайською мовою почав пояснювати, що він старший селища Ваймата й, дізнавшись, що урумбай рушив у затоку Тімбону, захотів бачити "туан-путі" (білого пана). Я запросив його підпливти до урумбаю, та він не зважувався,

вибачаючись і пояснюючи, що на інших пірогах є старші з інших селищ. Я сказав йому тоді, щоб і інші піроги наблизились і всі начальники зібрались би на урумбай. Почувши це, люди з пірог почали гребти в напрямі до інших, і незабаром усі п'ять пірог наблизились до урумбаю. Ми побачили в них досить багато зброї – стріл та списів, які частково стверджували думку серамців або ж доводили недовір'я папуасів щодо урумбаю. Папуаси тільки тоді наважились зійти на урумбай, коли я відслонив на їхнє прохання завісу моєї каюти і вони пересвідчились, що в мене немає людей у засаді. Тільки старшинам дозволено зійти на палубу. Від них я поспішив дізнатися назви довколишньої місцевості, дещо про людність, мені також пощастило записати й кілька слів їхнього діалекту; проте, незважаючи на щедро розданий тютюн, вони не почували себе безпечно на урумбай, і, поки я взявся записувати слова, уважно прислухаючись до вимови, всі папуаси, один за одним, тихенько спустилися в свої піроги. Мій співбесідник, який диктував мені слова, дуже злякався, коли побачив, що лишився сам. Забувши навіть даний йому тютюн, він зіскочив до своєї піроги, після чого папуаси, не кажучи ні слова, почали старанно гребти від урумбаю.

Легкий шквал з дощем, який саме налетів, уможливив нам напнути паруси й незабаром віддалитися від пірог. Серамці аж ніяк не були заспокоєні візитом папуасів. Він тільки збільшив підозру моїх людей. Між ними було кілька чоловік, які відвідали вже десятки разів береги Нової Гвінеї. Вони казали, що папуаси тільки через те мирно наблизились, що помітили наші заряджені рушниці, й зробили це для того, щоб побачити число людей на урумбай. Вони були певні, що папуаси чекають тепер ночі, щоб напасти на нас, і дуже просили мене не лишатися тут до ранку, а швидше вийти в море. Доводи моїх людей перемогли, і я погодився виконати їх переконливі прохання, думаючи, що папуасів п'ятдесят чоловік, а нас тільки

тринадцять, і вночі шанси були б не на нашому боці, бо сутичка була б рукопашною.

30 березня

Проспавши добре всю ніч, я був дуже здивований, як побачив, що ми стоїмо на якорі поблизу селища Ваймата, острова Лакахія та інших знайомих місць. Увесь день я намагався познайомитися з тубільцями, але жодна пірога не наблизилась, дарма що на березі тубільці манили й кликали нас до селища. Мілководдя заважало урумбаю підійти до берега; небажання або острах папуасів під'їхати до нас не дали мені змоги з'їхати на берег.

НАПАД І ВБИВСТВО

2 квітня

Вітер був супротивний, тому довелося гребти весь день уздовж берега Айдуми. Я вирішив переночувати коло Вайкали. Ось що я дізнався від тутешніх тубільців. Папуаси моєї колонії в Айві, гадаючи, що через сусідство зо мною вони будуть у безпеці, перестали постійно пильнувати й думки не мали про раптовий напад. Одного дощового похмурого ранку, коли старшини та більшості чоловіків не було в селищі, а інші через дощ спокійно спали – одні в своїх пірогах, а інші в бараках, раптом з'явилася сила папуасів-ворогів (жителів з бухти Бічару). Всі вони були добре озброєні і, щоб надати собі страшнішого вигляду, вимазали свої лиця чорною фарбою. Застукавши зненацька маленьке селище, вони кинулися на сплячих, не милуючи й жінок. Один з перших куренів, що був атакований, належав старому радї Айдуми, якого саме не було. Вдома спали його дружина й донька (гарна дитина років п'яти-шести). Хоч і поранена двома ударами списа, бідна мати знайшла,

проте, сили долізти з дочкою до моєї хатини, де вона сподівалася бути в безпеці. Інші тубільці колонії пішли її слідом, принаймні ті, які не були тяжко поранені, щоб дістатися туди ж; отже, моя хатина стала центром бойовища. Число нападників було близько сотні, тоді як в Айві було не більше як дванадцять чоловіків та багато жінок і дітей. Розуміється, люди Айдуми були розбиті впень. Мої сім слуг не допомогли їм, боячись, що їх заб'ють самих унаслідок такого заступництва. Переможці не задоволювалися тим, що поранили й забили близько десятка людей Айдуми (чоловіків та жінок), але, переконавшись, що рани дружини Айдуми були смертельні, порубали на шматки її дочку. Відрубана голова з частиною тулуба та звислою рукою була настромлена на списа й урочисто понесена в гори.

Згодом я дізнався, що причиною цих убивств була давня ворожнеча й уже давно ухвалена помста. Після вбивства почали грабувати мої речі, і це тривало до третьої години пополудні. Тоді тубільці-верховинці рушили назад, несучи як трофей дитячу голову, ведучи з собою в полон двох молодих дівчат і хлопчика та забравши, скільки могли, речей, награваних у моїй хатині. Тим часом один з моїх людей – амбонієць Йосиф – не розгубився. За допомогою двох інших він рушив у маленькій пірозі до великого падуакану, що прийшов нещодавно для мінової торгівлі з тубільцями. Він переконав анакodu тубільної прау послати шлюпку з озброєними людьми для того, щоб урятувати принаймні хоч частину моїх речей. Вони прибули в Айву надвечір і застали людей Наматоте та Мавари, коли вони розбирали й ділили здобич. Стомлені денними пригодами тубільці, побачивши озброєних людей, не чинили опору, і мої слуги забрали рештки моїх речей та віднесли їх до падуакану. Незважаючи на всю несподіванку та прикрість цієї звістки, вона скоріше зацікавила мене й розсердила, ніж спантеличила або налякала. Я остаточно ухвалив повернутися в Айву. Тим-то, дарма що люди були стомлені й заперечували, я змусив їх гребти всю ніч між островами Мавара та Сімеу.

3 квітня

На світанку ми були в Маварі. Я зійшов на берег цього разу озброєний, бо побоювався, що люди Мавари, які також грабували мої речі, можуть поставитись не дуже приязно до мого візиту. Я хотів бачити капітана Мавари, фізіономія якого мені ніколи не подобалась і якого я вважав разом з радьєю Наматоте головним винуватцем убивств та грабунку. Я пішов до його хатини, але там нікого не знайшов, окрім двох жінок, які дуже перелякалися й зашилися в куток хатини, та кількох заплаканих дітей. Я був майже певний, що капітан та інші тубільці-чоловіки, не сподіваючись мого візиту, поховалися десь поблизу. Розправлятися з ними я поки що не хотів, а ще менше зводити рахунки з жінками та дітьми, тому я повернувся на урумбай і рушив далі до острова Наматоте, де, за словами стрічного тубільця, був падуакан та мої слуги.

Незабаром ми побачили падуакан, що стояв на якорі в протоці, яка відокремлювала острів Наматоте від суходолу.

Нетерплячка моїх людей, в міру того, як ми наближалися до нашої мети, зростала, і останні півгодини гребці добре попрацювали. Коли ми були вже недалеко, від падуакану відпливла шлюпка, де сиділи Йосиф, Лопець, Ахмат та один з моїх людей із Сераму. Я був радий, що Лопець догадався приїхати, бо тільки від нього єдиного я міг дізнатися про недавні події. Тільки-но шлюпка наблизилась, я покликав його до моєї каюти; він схопив мою руку й здавався дуже зворушеним; а коли прийшов Давид, він кинувся його обіймати й мало не плакав. Я наказав йому розповісти все, що він знає, додавши, що я вже чув багато, але бажаю знати від нього подробиці. Його розповідь багатьма сторонами відрізнялася від того, що я чув, та це було цілком природно, бо в тубільця я не міг учора розпитувати інакше, як через перекладача, людину з Сераму, а той, як виявилось, мав причини не перекладати

всього, що йому сказано. Лопець почав свою розповідь, гаряче запевняючи, що вся ця історія була спільним ділом людей Бічару, Наматоте, Мавари та людей із Сераму, яких я залишив. Причиною вбивства дружини й доньки старого радї Айдуми була приватна помста. Знаджені моїми речами, люди Наматоте, Мавари разом з моїми слугами із Сераму надумали пожертвувати родиною та друзями старого Тонеме, радї Айдуми, щоб пограбувати мене й звернути всю провину на людей з бухти Бічару. Коли Йосиф почув крики та гвалт сутички на березі, він роздав аmunіцію, порох і кулі всім нашим людям, щоб зустріти напасників; мої люди справді почали стріляти, але, як запевняв Йосиф, стріляли самими тільки холостими пострілами, і не через те ще боялись, як би їх не забили жителі Бічару, а тому, що вони були заодно з ними.

Це здалося мені цілком імовірним, бо я не сумнівався, що вісім чоловік, озброєних рушницями, без особливих труднощів могли б відігнати сотню тубільців, озброєних списами, якби вони справді стріляли кулями та шротом.

Радї Айдуми та Наматоте всіляко упадають коло мене, раз у раз тиснуть руки й висловлюють бажання скрізь іти за мною, куди тільки я бажаю. Серамці просять і собі не вірити жодному їх слову, вбачаючи в цьому тільки нові підступи. Вісім чоловік моїх людей, серамці, хворіють на пропасницю.

Увечері Йосиф прийшов сказати, що обидва радї казали моїм матросам, щоб вони за себе не боялися, бо їм ніхто нічого не заподіє. Серамці цьому вірять, але дуже бояться за мене, або, точніше, за самих себе, гадаючи, що, в разі мене тут заб'ють, їм перепаде від голландської влади, коли вони повернуться додому.

8 квітня

Анакода приїхав сказати, що внаслідок останніх подій він боїться тут лишатися, що торгівля цього року кепська і він воліє через це поїхати на острови Кей або Ару. Я приготував два ящики з препаратами в спирті та черепами, які хочу надіслати з ним, і дав йому кілька листів передати першим представникам голландської влади, яких він зустрине. Між украденими та розбитими речами було, між іншим, дві банки з хіною. В мене лишилась одна неповна, тож приймати хіну доводиться вельми ощадно. Між моїми людьми дуже багато хворих: з шістнадцятьох матросів тільки чотири здорові.

11 квітня

Рушив кінець кінцем на острів Айдуму. Вибрав за майбутню оселю Умбурмету, що здається мені далеко здоровішою проти Вайкали.

Коли я вчора вибирав місце для своєї хатини, серамці знову почали бурчати. Я одразу ж припинив це бурчання, сказавши, що в хатині житиму я сам, а вони всі можуть лишатися вночі й навіть удень на урумбаї, і якщо їм і цього мало, то хай рушають додому, а я лишуся тут сам. Після цього знову почулися запевнення у відданості та цілковитій готовності слухатися мене. Користуючись моментом, я змусив їх пообіцяти мені, що вони почнуть будувати хатину завтра на світанку.

15 квітня

Переселився вчора й переночував уже в хатині; вона така дірява, хоч зверху й не тече, що ввечері не можна засвічувати свічку, та й спати холодно.

Умбурмета через моє поселення, як і Айва, жвавішає; але в Айві від піщаного берега, де були витягнуті на пісок папуаські

прау й де тубільці будували собі тимчасові курені, до моєї хатини було далеко; а тут з веранди я зможу бачити весь берег і все, що на ньому діється.

Сьогодні прийшло шість пірог з юрбою народу. Увечері, просидівши весь день над деякими анатомічними роботами, я вийшов на веранду й милувався грою хлопчиків та юнаків на піщаному березі. Був відплив, і вони мали великий простір для своїх забавок. Грала у війну: кидали одне в одного грудки землі та легкі ціпки замість списів. Найбільша штука була в тому, щоб кинути грудку або списа і потім швидко ухилитися, кинутись набік або на землю чи стрибнути високо й уникнути тим списа, скерованого в нього. Три— та чотирирічні хлопчики брали участь у забавці, яка дуже цікавила чотирнадцяти— й п'ятнадцятирічних юнаків. Тут, як і по інших місцях Нової Гвінеї, діти надзвичайно рано починають вправлятися у метанні в ціль: вони кидають усім, що є напoxваті, і куди трапиться, і досягають у цьому великої спритності.

Я мав з Давидом та Йосифом серйозну розмову. Я почав з того, що спитав їх, чи бояться вони лишитися тут зо мною, якщо я дозволю урумбаю повернутися в Серам. Обидва відповіли, що бояться, бо папуаси тут ладні забити людину заради якоїсь порожньої пляшки або старої тарілки. Вони додали, що це загальна думка, що на папуасів не можна покладатись і що серамці, незважаючи на те, що хочуть зберегти мирні стосунки, тремтять кожної ночі, боячись несподіваного нападу.

Якщо ми лишимося тут учотирьох, тобто я, Давид, Йосиф та Ахмат, то нам це так не минеться. Потім вони додали, що в них є жінки й діти. Через цю розмову я мусив був затримати урумбай. Годині о десятій вечора прийшла пірога з людьми Айдуми й дуже цікавою звісткою, яка виправдувала припущення моїх людей та стверджувала їхню думку, що тут не можна покладатися на тубільців. Звістка ця полягає ось у чому.

Днями (здається, вчора) близько трьохсот чоловік з гірських селищ коло Телок-Камрау приходили справді в Айву, маючи намір забити мене та остаточно пограбувати мої речі. Ця експедиція була дуже розчарована, побачивши в Айві самі тільки обгорілі стовпи замість хатини й людей. Серамці, як каже Давид, збентежені цією звісткою й дуже бояться. Давид просив мене не спати тут, а разом з моїми людьми – в урумбаї. Я не погодився.

17 квітня

Знову тривога. Нова звістка надійшла надвечір. Кажуть, що люди Наматоте й Мавари хочуть напасти на мене вночі або на світанку і, якщо прийдуть, то, мабуть, у великій кількості. Мої люди так збентежені, що чекають нападу неодмінно цієї ночі, бо в страху очі й вуха великі, а головне, страх дуже заразний. Я, звісно, подбав переконати моїх людей і навіть устиг розсмішити їх усіх, спитавши, як це вони гадають собі, що верховинці потраплять сюди, не маючи пірог. Чи вони ганятимуться за урумбаєм по морю? Я рішуче відмовився переходити з хатини на урумбай. Проте доведеться при загальній тривозі та можливості нападу лягати спати одягнутим.

18 квітня

Рисував портрети тубільців, вибравши фізіономії, які найбільше підходять до загального типу. Треба сказати, що взагалі різноманітність облич унаслідок усяких мішанок тут далеко більша, ніж, наприклад, на березі Маклая, навіть у тутешніх верховинців, приміром, у вуоусірау. Між тутешніми папуасами (я не маю на увазі тих, що не мають помітних ознак мішаної раси) можна натрапити й на плоскі, приплескані носи, і на прямі та гачкуваті, і, нарешті, на такі, в яких кінчик носа низько звисає над верхньою губою.

Давид і Йосиф зробили сьогодні дуже серйозне й далеко не приємне відкриття. Виявляється, справді, мої люди скористувалися грабунком моїх речей в Айві і разом з людьми Наматоте й Мавари розграбували їх, також і речі моїх слуг (Давида та Йосифа), після того, як люди з Телок-Бічару пішли до себе. Деякі з цих речей бачили сьогодні в "татумбу" (кошику) одного з серамців, багато інших (моїх же речей) він виміняв на масой. Це наочно доводило, що мені не можна довіряти не тільки папуасам, а й навіть своїм людям.

21 квітня

Під ранок мене збудили крики; виявилось, що це з Гораму прийшла невелика прау. Анакода цієї прау та кілька чоловік горамців прийшли до мене з візитом і сказали, що прибули сюди, сподіваючись зустріти на цьому березі анакоду Чегоне, щоб торгувати його товарами, а дізнавшись, що падуакан Чегоне вже покинув цей берег, вони гадають повернутися назад до Гораму.

Мої люди знову перелякалися. Багато пірог показалося коло мису. Одразу ж виникла думка, що люди Наматоте збираються напасти на нас, і коли всі піроги знову, замість того, щоб іти вперед, повернулися й зникли за мисом, у цьому теж побачили ствердження того, що це сталося внаслідок несподіваного приходу прау з Гораму. Все це, можливо й правда, а може, й навіть імовірніше, – нісенітниця.

22 квітня

Полювання бідне, бідніше, ніж на суходолі в Айві. Був присутній під час шлюбу Тагара[58] з донькою старого радї Айсуми. Це був звичайний торг. Тагар купив наречену за рушницю, вартість якої на островах Серам становить десять

флоринів; на додаток дано шмат білої бавовняної матерії та два з половиною флорини; разом дванадцять з половиною флоринів. Тагар мусив, проте, чекати наступного мусону, щоб забрати дружину до Сераму. А втім, вона дівка не дуже молода, на око їй за двадцять років, а це тут далеко не перша молодість.

23 квітня

Устав рано, гадаючи рушити з Давидом на полювання. Поки я пив каву, милуючись краєвидом гір при ранковому освітленні, Йосиф розповів мені, що вночі була знову велика тривога. Прийшла якась пірога з Мавари, і, коли її гукнули, вона хотіла підпливти; він, Йосиф, кликав мене з урумбаю, та я, мабуть, спав, бо нічого не відповів. Я справді спав дуже міцно, і все, що Йосиф розповідав, було для мене новиною. Йосиф додав, що капітан Мавари – один з головних учасників грабунку. Мої речі з Айви лежать саме в його пірозі, яка прибула вночі. "А радьї Наматоте там нема?" – спитав я. "Не бачив", – відповів Йосиф. "Дуже шкода, добре було б захопити їх обох". Йосиф запитливо подивився на мене. Я й сам не знав, яких заходів уживу, вирішив не випускати цього чоловіка. Не слід було гаяти часу. Я послав Йосифа по Давида, а сам допивав каву, обмірковуючи, як зручніше зненацька захопити капітана Мавари. Давид прийшов, і я пояснив йому двома словами, що надумав узяти капітана Мавари живим або мертвим, і нам не доведеться після цього довго лишатися тут, і щоб він набив усі рушніці, поки я зберу свої папери та книги. Наша робота йшла жваво; а коли прийшов Йосиф з двома серамцями, я вже спакував мої папери, книги та білизну. Йосиф заявив, що не помилився і що капітан Мавари перебуває на пірозі. Я наказав Давидові лишитися при рушніцях, а Йосифові йти за мною і, звертаючись до Мойберіта, чистокровного папуаса, який чомусь завжди не сперечаючись виконував мої накази, спитав: "А ти боїшся зо мною йти чи ні?" – "Ні, – відповів він, – якщо ти підеш перший". Я показав йому на

міцного мотуза, гадаючи, що не револьвера, а мотуза буде досить для капітана Мавари. З веранди я міг бачити всіх і кожного і мимоволі помітив досить велике число папуасів проти моїх людей. Хоч їх і не лічив, та гадаю, що їх було втриє більше від нас. Мені спало на думку: "А що коли вони всі кинуться боронити капітана Мавари?" Хоч я й не сумнівався, чим кінчиться діло, навіть коли б це сталося, та мені не хотілося допустити можливість різанини, в якій все-таки буду винний я. Але це була тільки хвилина; я пригадав вигляд моєї пограбованої хатини в Айві, калюжі крові нещасної дитини на моєму столі та криваві сліди її матері, забитої також у моїй кімнаті. "Шкода тільки, що другого злочинця нема", – подумав я і повернувся до кімнати. Наказавши нікому нічого не казати, я вийшов з Давидом та папуасом.

Більшість людей готувала страву; мої серамці снідали в урумбаї, і тільки дехто був на березі, придивляючись до молодих папуасів. Поволі переходячи від одної групи до другої, я нарешті підійшов до піроги. "Де тут капітан Мавари?" – спитав я не дуже голосно. Відповіді не було, та всі голоси притихли, і багато облич обернулося, немовби сподіваючись чогось. "Капітан Мавари, виходь!" – повторив я голосніше. Загальна мовчанка. Я підійшов до піроги. "Виходь же!" – були мої останні слова. Тут я зірвав мату, що правила за покрівлю в пірозі. Там, справді, сидів капітан. "Саламат, туан!" (Здрастуй, пане!) – вимовив він тремтячим голосом. "Так це ти грабував мої речі разом з людьми Телок-Камрау? Де тепер радья Наматоте?" – "Не знаю", – ще слабшим голосом вимовила ця людина, що була вдвоє або втриє дужча за мене, а тепер геть уся тремтіла. Всі папуаси й мої люди оточили нас. "Дивись за людьми", – шепнув я Йосифові, а сам схопив капітана за горло й, притуливши револьвера до рота, наказав Майберітові зв'язати йому руки. Після цього я звернувся до папуасів і сказав: "Я беру цю людину, яку я лишив в Айварі стерегти мою хатину і яка розкрала все, що було в ній, і допустила, що в моїх кімнатах

вбили жінок і дітей. Візьміть його зараз же на урумбай;
Мойберіте й ти, Сангілю, відповідатимете за нього".

Я подумав, що слід кінчати це діло якомога швидше, а головне, не дати часу людям оговтатись і не допустити якоїсь наради. Бачачи, що мої серамці переконалися в потребі слухатися мене і навіть потягли мого бранця в урумбай, я поклав револьвера назад у кобуру при поясі і сказав тубільцям: "Я не серджуся на вас, а тільки на старшого вашого, капітана Мавари, та радью Наматоте, які накладали один з одним і робили те ж саме, що й люди Телок-Камрау". Побачивши, що дехто з цих людей був озброєний, я запропонував їм лишити зброю осторонь, бо ніхто їх не зачепить, і допомагати моїм людям переносити мої речі з хатини на урумбай. Мої слова справили добре враження; серйозні обличчя набули веселого виразу. Всі знову заговорили й заходилися перетягати мої речі на урумбай. Давид і Йосиф дуже кмітливо порядкували. Мої люди, не покладаючись на мирний кінець, лишилися озброєні, й усі рушниці на урумбаї були заряджені. Я вжив запобіжних заходів і рішуче заборонив будь-якій пірозі покидати Умбурмету. Йосифові, Ахматові та радьї Айдуми я наказав стежити за виконанням цього наказу. За якусь годину все було перенесено на урумбай, і ми могли рушити кожної хвилини. Однак я не забув про цікавий череп, що лежав недалеко від дому старого радьї; досі я не хотів його чіпати, не бажаючи показувати тубільцям, що не шаную гробниць їх родичів. Та тепер, вирушаючи звідси, я не хотів лишати цікавого антропологічного препарата на поталу вогкості й часу. Треба було примудритися спровадити всіх з того місця на кілька хвилин, бо навіть і тепер я не бажав робити це одверто. Тому я послав серамців на урумбай готуватися до відходу й, шепнувши кілька слів Давидові, сказав тубільцям, що йду заспокоїти жінок та попрощатися з ними. Я сподівався, що всі чоловіки підуть зі мною, і не помилився. Жінки, тільки-но було заарештовано капітана Мавари, мабуть, боячись гвалту, воліли за краще

негайно забратися геть і сховалися в старому домі радьї Айдуми. Можливо, вони це зробили з наказу своїх чоловіків. Я подався додому й викликав жінок, яким за допомогою перекладача сказав, щоб вони нічого не боялись, що я їм нічого не заподію, не вб'ю і не повезу нікого силоміць з собою, та щоб вони переказали мої слова іншим. Я звелів їм також переказати дружині капітана Мавари, що я взяв його через те, що він разом з іншими грабував мої речі, замість того, щоб боронити їх, але що я нічого не зроблю з її чоловіком, а тільки відвезу його до Амбоїни на суд резидентів.

Мені сказали, що одна з дружин капітана Мавари перебуває тут, між чоловіками. Я одразу ж запропонував їй супроводити чоловіка, гадаючи, що це її обов'язок. Та вона не захотіла і зовсім не здавалася засмученою долею свого чоловіка. Попрощавшись остаточно з тубільцями, яким роздав чимало тютюну, я переїхав на урумбай в одній з тубільних пірог і, переконавшись, що все гаразд, наказав підняти паруси, й при легкому південному вітрі ми вирушили до острова Аді.

Відпливши кілька миль від берега, я наказав розв'язати руки моєму бранцеві й дав йому їсти. Він став дуже слухняний і намагався потоваришувати з моїми людьми. Він пропонував їм, як це я дізнався від своїх амбоїнських слуг, багато харчів, якщо вони допоможуть йому тікати при першій можливості. Щоб завадити здійсненню цього плану, я протягом восьми днів дороги до острова Кільвару ніде не спинався, дарма що люди просили мене заїхати куди-небудь по свіжу живність, до того ж вода, взята в Умбурметі, почала псуватись. Одного разу мені довелося навіть погрозити револьвером, щоб зберегти дисципліну. Прибувши до Кільвару 29 квітня, я передав мого бранця радьї Кільвару, сказавши, що він відповідатиме перед резидентом Амбоїни, якщо капітан Мавари втече, і попередив його, що він повинен стерегтися людей Гесіра, які заради

користі, обіцяної капітаном, будуть, мабуть, схильні допомогти йому.

Я послав Йосифа на невеликій прау з п'ятьма тубільцями на острів Банду з листом до резидента Амбоїни, який, проте, прибув до Кільвару тільки 21 травня. Увесь цей час я прожив на острові Кільвару й зробив ряд цікавих спостережень над малайсько-папуаськими метисами й взагалі над тубільцями.

Резидент узяв капітана Мавари на пароплав "Балі" в Амбоїну, а потім переслав, здається, до Тідора. За кару йому було переселення з Нової Гвінеї, а не тюремне ув'язнення.

ДРУГЕ ПЕРЕБУВАННЯ НА БЕРЕЗІ МАКЛАЯ

СЕРЕД ДАВНІХ ДРУЗІВ

Червень 1876 року

Прибувши 27 червня на маленькій шхуні під англійським прапором, яка мала назву "Беа-Вігсі" ("Морський птах"), я помітив великі зміни краєвиду високого верхогір'я. Тубільці дуже зраділи, але зовсім не здивувалися з мого приїзду; вони були певні, що я додержу свого слова. Коли я з'їхав на берег Горенду, незабаром тубільці сусідніх селищ, ба навіть жінки й діти збіглися вітати мене. Багато хто плакав, і вся людність здавалася дуже збудженою моїм поверненням. Я не побачив кількох старих – вони вмерли, коли мене не було, та зате багато хлопчаків були вже майже дорослі люди.

Жителі сусідніх селищ запрошували мене оселитися серед них, та я, як і 1871 року, волів не жити в селищі, а влаштуватися на деякому віддаленні від нього. Оглянувши місцевість коло Горенду, а потім коло Бонгу, я спинився на мисі біля самого

селища Бонгу, й другого ж дня тубільці, під проводом моїх слуг та тесляра з шхуни, почали розчищати місце для мого дому та широку дорогу від "улеу" (піщаного берега) до майданчика, який я вибрав собі.

Цього разу я привіз із Сінгапура невеликий дерев'яний будинок в розібраному вигляді, але палі, на яких він мав стояти, весь кістяк його, а також і дах зроблено вже тут, на місці. На жаль, не бажаючи затримати надовго шхуну й разом з тим маючи охоту скористуватися послугами тесляра, я мусив не звертати належної уваги на якість дерева, тим-то воно швидко зробилося непридатним, переважно через білих мурах, великих ворогів дерев'яних будівель у тропічних країнах. Між деревами берега Маклая є, щоправда, чимало порід, які протистоять цим комахам, але їх не можна було добути достатньо за короткий час.

Липень

На шостий день мій дім був готовий. У будівництві його, крім мене, взяли участь двоє європейців, двоє моїх слуг, кілька десятків папуасів, що переносили зрубані стовбури та крили дах, а також кілька десятків жінок, які старанно розчищали дрібні кущі навколо будинку.

Палі, на яких стояв будинок, були близько двох метрів заввишки, і я влаштував на нижньому поверсі невелику комору, куди перенесено мої речі (близько сімдесяти ящиків, кошиків і тюків різного розміру), і міг відпустити шхуну четвертого липня.

За допомогою трьох моїх слуг, з яких один був малаєць і служив кухарем, а при нагоді і кравцював, та двох мікронезійців, тубільців островів Пелау, і кількох жителів Бонгу

я незабаром належно опорядив свою садибу і влаштувався досить комфортабельно.

Дуже цікаві відомості я дістав від тубільців про землетруси, що були під час моєї відсутності. Як я вже сказав, зміна краєвиду вершин Мана-Боро-Боро (хребет Фіністер) вразила мене, коли я повернувся на цей берег. Перед моїм від'їздом (у грудні 1872 року) рослинність вкривала найвищі вершини, а тепер у багатьох місцях вершини та круті схили були голі. Тубільці оповідали мені, що під час моєї відсутності кілька разів повторювалися землетруси на березі та в горах, причому чимало жителів у селищах забито кокосовими деревами, які, падаючи, руйнували хатини.

Берегові селища потерпіли переважно через надзвичайно великі хвилі, що супроводили землетрус, виривали дерева й захоплювали з собою ближчі до берега хатини. При цьому я дізнався від тубільців, що давно, ще перед моїм приїздом 1871 року, ціле селище під назвою Аралу, яке було недалеко від морського берега, між ріками Габенеу та Колі, було зовсім зметено величезною хвилею разом з усіма жителями. Через те, що це сталося вночі, всі жителі загинули, лиш кілька чоловіків, що були випадково в гостях в іншому селищі, лишилися живі, але не захотіли повернутися жити на старе місце й переселилися в Гумбу, яке уникло руйнації, бо збудоване далі від берега.

Руйнування цього селища добре пам'ятають навіть не дуже старі люди, і я гадаю, що це сталося десь 1855–1856 років. Мені показали молодого тубільця, який щойно народився, коли сталася катастрофа в Аралу; йому не могло бути більше як двадцять років. Після цієї катастрофи в сусідніх місцевостях сталось багато захворювань, що закінчилися смертю. Це сталося, мабуть, від розкладу органічних решток, що були викинуті на берег хвилями й гнили на сонці.

Я приїхав саме в той час, коли тубільці берега Маклая палили унан. Мені принесли один екземпляр тиболя, для якого я влаштував своєрідну клітку, бажаючи зберегти його живим. Тубільці відрізняють тут два види тиболя, називаючи одного "іти-боль", а другого "вальтиболь" (річкового й приморського тиболя). Перший з них, тобто річковий, більший на зріст і рідко дістається тубільцям. Вони запевняють, що тиболь їсть інколи рибу.

Серпень

2 серпня зібрався йти в Марагум-мана, а потім п'ятого – в селище Рай.

Екскурсія в Марагум-мана. 2–3 серпня 1876 року (годин п'ять від берега). В шлюпці до гирла річки Морель, потім через ліс на пагорках, вкритих унаном. Загальний напрям: південь-південний схід. З пагорка широкий краєвид: Самбуль-мана на захід, Енглам-мана – на південний захід, Марагум-мана – на південь-південний схід. Сліди землетрусу трапляються дорогою часто у вигляді довгих тріщин та обвалів. Години через три вийшли на дорогу, яка тягнеться високим і уривистим берегом річки Камран; береги цієї річки являють собою добрі геологічні розрізи. В широкому ложі тече кілька рукавів річки, і подекуди видно оброблені галявини. Гірські породи, які тут скрізь трапляються, – глинястий сланець та білий вапняк.

Саме селище поділено на кілька сілець, відмежованих одне від одного глибокими ярами. Воно нічим особливим не відзначається. Хатини взагалі низькі, вкриті унаном і одноманітні Кокосів мало. Висота над рівнем моря близько 750 футів.

Екскурсія в селище Рай. З нагоди супротивного вітру я лишався весь день в бухточці при гирлі річки Боу, потім спинився в другій бухточці – Леле. Вночі, обпливши скелястий берег мису Ріньї, ми прибули до улеу Рай, першого після Гумбу берегового селища на південний схід. За селищем – ряд невисоких пагорків, що складаються з піднесених коралових рифів (на кілька сот футів). За ними – вищий конічний пагорок, висоту якого не вдалося визначити.

Скрізь у горах помітно сліди землетрусів у вигляді довгих, досить глибоких тріщин, ущелин та обвалів.

Восьмого серпня зробив екскурсію вгору по річці Габенеу. Після чотирьох годин путі річище піднімається приблизно на 300 футів над рівнем моря.

Екскурсія на пік Константина. 12 серпня. Коли близько дев'ятої години я вирушив у своїй динзі в Богатім, усю гору Тайо з піком Константина було ясно видно. Ніде ані хмаринки. Завдяки свіжому вітру через півтори години прибув у Богатім. Тубільці, що зустріли мене, перенесли речі в хатину Коди-Боро. Вони мені сказали, що вже надто пізно, щоб іти на гору, і слід почекати до завтра.

13 серпня

Я збудив людей о третій годині ранку. Напившись кави та розподіливши речі між кількома носильниками, я рушив при світлі неповного місяця спочатку лісовою стежкою, а потім висохлим ложем річки Іор. Коли розвиднілося, я записав імена моїх супутників, яких було тридцять чотири чоловіки.

Я не взяв харчів і мусив зайти в селище Ярю (810 футів над рівнем моря). Моїм супутникам дуже не хотілося йти далі в гори,

але я не звертав на це ані найменшої уваги, тим паче, що людей у мене було разів у п'ять більше, ніж того треба. До каравану пристало кілька чоловіків із селища Ярю. Ми йшли далі ложем річки; подекуди (коло порогів) довелось видряпуватися вгору по гладкому, мокрому камінню.

Взагалі, дорога була не дуже зручна. О третій годині пішов дощ, і всі гори вкрили хмари; тому не варто було поспішати вперед. Я сказав тубільцям, щоб вони будували курінь, а сам розташувався на ночівлю. Зварив собі кави та виміряв висоту місцевості апаратом Реньо, результат майже збігався з показаннями мого анероїда. Як виявилось, висота дорівнювала 860 футам. Було дуже прохолодно, мабуть, через дощ, який усю ніч лив як із відра. Покрівля з непромокальної ковдри, напнута над моїм ліжком, була вдало почеплена. Незважаючи на зливу, я лишився зовсім сухий, але повітря було дуже вогке, і я не був певний, чи минеться день без пропасниці. Я встав о шостій годині й, бачачи, що не всі мої люди готові, не дожидав їх, а сказав, що тамо білей можуть іти за мною, тамо борле можуть лишатися. Це вплинуло: майже всі пішли за мною. Через дощ уночі в річці було далеко більше води, ніж учора; каміння було дуже слизьке, й доводилося бути обережним у деяких місцях. Пройшовши трохи, треба було лізти схилом праворуч, без найменшого сліду стежки.

Мої супутники почали запевняти, що тут дороги нема, і мені довелося йти, або, точніше, лізти вперед. На велику мою досаду, я почув, що вчорашній дощ, від якого я змок, та нічна вогкість таки позначилися на мені й що приступу пропасниці не минути. В голові паморочилося, і я посувався немовби в півсні. На щастя, схил був укритий лісом, і можна було, тримаючись і чіпляючись за гілля та коріння, посуватися вперед. На одній кручі, пам'ятаю, простягнув руку до ліани, а що сталося після того – просто-таки не знаю... Очутився я наче від людських голосів. Розплющив очі – бачу навколо ліс; не можу гаразд

уявити собі, де я. Через загальну втому я знову заплющив очі й тут відчув великий біль у різних частинах тіла. Я збагнув, що перебуваю в дуже дивному стані: голова лежить низько, тоді як ноги – далеко вище. Я все ж таки не міг уявити собі, де це я. Коли я знову розплющив очі, недалеко від мене почувся голос: "А я ж тобі казав, що Маклай не вмер, а тільки спить". Кілька тубільців виглянуло з-за дерев. Вигляд цих людей повернув мені пам'ять. Я пригадав, що з ними я видряпувався на гору, пригадав, як схопився за ліану, щоб утриматись. Вона не витримала ваги мого тіла, і через це я опинився на десять кроків нижче в такому незручному стані. Я недовіжливо мацав ноги, бік та спину й потім підвівся. Нічого не було поламано, дарма що бік та спина боліли, і, здається, я почував себе бадьоріше, ніж коли впав. Хотів глянути на годинника, та виявилось, що, мабуть, від поштовху під час падіння він зупинився.

Сонце було вже високо, тому я мав підставу думати, що пролежав у не дуже зручному положенні понад дві години, а може й більше. Часу не можна було гаяти, бо о третій годині, мабуть, знову піде дощ, і тоді з вершини нічого не буде видно. На щастя, один з моїх анероїдів був цілком справний. У цьому місці висота гори була 1 500 футів. Трохи заточуючись, я спустився в неглибоку долинку, а потім зійшов знову на пагорок, який тубільці звать Гумуша і висота якого була 1 880 футів. Після нього йшла знову неширока долина, а потім горбовина на 2 400 футів. Ідучи все далі, ми пройшли до вершини гори Тайо, до куполоподібної горбовини, яка з моря надає цьому пікові такої характерної форми. На невеликому майданчику росли високі дерева; висота тут була 2 680 футів.

Мої супутники, щоб показати жителям довколишніх селищ, що ми дісталися до вершини, запалили багаття. Двом із них, спритнішим, я передав білого прапора з грубої ряднини, який міг протистояти якийсь час руйнації. Я наказав приладнати його

до жердини й прив'язати біля верхівки найвищого дерева, обрубавши спершу гілля. Коли це було зроблено, ми рушили вниз. Я був розчарований цією екскурсією, бо через рослинність навколо майданчика на вершині піка панорама була дуже обмежена, а я не подбав прихопити з собою кількох сокир, щоб вирубати дерева. Ми зійшли вниз до місця нашої ночівлі щасливо і, пообідавши тут, подалися в Богатім. З ближчих селищ сходилися люди, тож надвечір мій почет складався більше як з двохсот чоловік. Незважаючи на сильну втому, я не захотів ніде спинятись, і при світлі численних факелів ми ввійшли в Богатім десть о десятій годині вечора.

23 серпня

Я рушив на острів Білі-Білі, де тубільці побудували мені хатину, темну, але прохолодну, на місці, яке звуть Айру, і куди я думав наїжджати час від часу. Повернувшись у Бонгу, я відвідав селища Енглам-мана, Сегуан-мана та Самбуль-мана.

Всі ці селища не відрізняються дуже одне від одного ні характером будівель, ні типом та зовнішнім виглядом жителів. У цій екскурсії я зібрав кілька черепів, а також дізнався про багато досить цікавих даних з етнології верховинців.

Вересень

Екскурсія в Бан-мана, Сангдимби-мана, Бурам-мана, Манімба-мана та Коліку-мана. Наслідком цих екскурсій було збільшення матеріалу з етнології, папуаських черепів для колекції та кілька днів пропасниці.

20 вересня

Був у Гарагасі, де все дуже заросло. З кокосових пальм, які я колись посадив, прийнялося тільки шість. На великому кенгарі ще міцно тримається полишена кліпером "Изумруд" мідна дошка, хоч червоне дерево поточили мурахи. Я закріпив її, вбивши кілька цвяхів. Усі палі моєї хатини були до того поточені мурахами, що досить було легкого поштовху ногою, щоб повалити їх. У Гарагасі далеко більше птахів, ніж коло мого нового дому поблизу Бонгу, і знайомі крики їх яскраво нагадали мені моє життя в цій місцевості (в 1871-1872 роках).

Наказав, щоб Меблі, мій слуга з Пелау, та кілька жителів Горенду розчистили майданчик на місці моєї колишньої хатини та коло кокосових пальм, що ростуть там.

Жовтень

Завдяки моєму теперішньому приміщенню, далеко зручнішому, ніж у Гарагасі, я можу віддаватись порівняльно-анатомічним роботам. Взагалі комфорт (краще приміщення і троє слуг) добре впливає на здоров'я. В кінці вересня й на початку жовтня я зібрав кукурудзу, яку посіяв у липні. Потім я знову посіяв її та багато насіння інших корисних рослин, привезених цього разу. Навколо моєї хатини я посадив двадцять дві кокосові пальми, які всі прийнялися.

Невеликі ранки на ногах внаслідок того, що я забився об каміння, натер взуттям тощо, перетворюються тут поволі, якщо недбало з ними поводитись, а головне під впливом на них морської води, від якої годі вберегтися, у" великі, хоч і поверхові рани, які довго не гояться й часто дуже болять. Вони не раз стримували мене від екскурсій і змушували частенько сидіти вдома.

Крім письмової роботи, я вважаю за можливе проводити антропологічні виміри. В Гарагасі про це не можна було й думати, тепер же тубільці достатньо звикли до мене і не бачать нічого небезпечного для себе в цих маніпуляціях над ними. Проте я не вважаю за зручне виміряти жінок: чоловіки тут страшенно ревниві, а я не бажаю давати приводу до непорозумінь. До того ж вимірювання жінок зв'язані з надто великою морокою: умовлянням, безглуздими запереченнями тощо.

В Бонгу був великий "ай", в якому брали участь і жінки (що я бачив уперше). Повернення "ай" у селище являло собою дуже характерне видовище, яке варто було зарисувати.

Листопад

Часто хворів на пропасницю, і рани на ногах кепсько загоюються. Коли можна було, проводив порівняльно-анатомічні роботи, а то все читав. Біль від ран буває ночами такий великий, що доводиться вживати хлоралу, щоб спати. Коли температура ранками знижується до 21 градуса, я відчуваю просто-таки холод, зовсім як тубільці, що тремтять при цьому всім тілом.

5 грудня

Після багатьох днів готувань сьогодні почався "мун" у Бонгу, найбільший, який мені довелося досі бачити, тим-то я спробую описати його.

Мун у Бонгу 5-6 грудня 1876 року. Після довгих готувань, день муну кінець кінцем призначено. Останні дні тубільці сусідніх селищ майже щоночі вправлялися танцювати та співати, барум часто лунав удень і навіть уночі. Жителі Бонгу ходили в Енглам-мана по кеу на свято. Укладено програму:

спочатку 5-го числа, ввечері, мали танцювати мун Горенду, потім другого вечора мали прийти на мун Богатім і Гумбу. До початку муну вийшов з Бонгу "ай" з хмизом, який кинуте в море, і після церемонії в лісі тубільці Горенду та Бонгу почали вбиратися до муну. Головною характерною ознакою були величезні триповерхові султани (сангін-оле), які були такі великі, що тільки кучеряві зачіски папуасів могли їх утримувати. За поясом заткнуто три великі гілки колеуса, які при кожному кроці гойдалися за спиною. Такі ж гілки, застромлені за "сагю" (браслети), прикрашали ноги й руки. Султани складалися: перший, великий, нижній – зроблений з казуарового пір'я; другий – з пір'я какаду; третій султан – з пір'я райського птаха – був приладнаний до еластичного стебла. При кожному русі танцюриста він також рухався. Крім вибілених двох "дю"[59], деякі тубільці мали на голові щось подібне до діадери з собачих зубів. На шиї, окрім бульра, ямби[60] та інших дрібних прикрас із зубів та бісеру, в більшості висіло губо-губо[61]. Європейські ганчірки (подарунки часів Гарагасі) також тут багато важили.

Мун-Коромром. Танцюристи парами при звуках ока-мів, помахуючи в такт і одночасно своїми сангін-оле, виступцем увійшли в Бонгу і, описавши дугу, почали описувати навколо майданчика круг, іноді по двоє, іноді утворюючи довгий ланцюг. Перед танцюристами й проти них один з тубільців Бонгу помалу задкував; він не був прикрашений так, як танцюристи, а мав лиш кілька червоних квітів у волоссі та тримав у руці списа. На кінець списа настромлено шматок шкаралупи кокосового горіха, щоб, бува, не поранити випадково тих, що були навпроти. (Цей тубілець, який немовби зустрічав гостей, нагадав мені "чекалеле" та зустрічі в селищах на Молуккських островах). Танець і співи були досить монотонні. Перший складався з плавних невеликих кроків та ледь-ледь помітного згинання колін, причому корпус злегка нахилився вперед, і султан також кивав уперед. До групи танцюристів помалу прилучалися й жінки в нових малях з безліччю намиста, а деякі

прикрашені зеленню, заткнутою за браслети на руках. Багато з них були вагітні, інші з немовлятами на шії або на руках. Жіночий танок був ще простіший за чоловічий і складався тільки з того, що вони вихилилися своїм тазом. Єдина варіація була в тому, що танцюристи спинялись, утворюючи коло, й співали далі, били в оками та кивали султанами. Жінки також спинялись і, розкарячивши трохи ноги, ще старанніше крутили задом. Мун тривав до світанку, в ньому брала участь молодь Горенду та Бонгу.

Мун. З Богатім я пішов у Бонгу завидна, годині о п'ятій. Тут мун був далеко численніший і групування його було інше, ніж у Мун-Коромром. Головних танцюристів з сангін-оле та губо-губо оточували жінки, що тримали їхні луки та стріли й, окрім того, несли свої великі торби на спинах. Було також багато озброєних тубільців, що співали, вдаряючи невеликими паличками по в'язках стріл, які вони несли в руках. Рухи строкатої юрби були не такі повільні, і двоє головних танцюристів виробляли досить-таки мудруваті на (наприклад, заклавши оками за шию й заплющивши очі, вони підкидали ногами). Але що особливо мені видалося цікавим, це мімічні танці. Танцюристи розступалися, лишаючи між собою вільний простір, де головні танцюристи виробляли свої еволюції. Мімічні рухи зображували, як полюють на свиней, як батько або мати заколисують дитину, причому один з чоловіків одягнув жіночу спідницю та торбу і грав жінку, а окам, покладений у торбу, являв собою дитину. Ця сценка була після вистави, де показували, як жінка ховається від напасника-зальотника, ховаючись за спиною другого. Та ще цікавіша була карикатура, що показувала тубільного медика, та як він приносить онім: один з танцюристів сів на землю, а другий з довгою гілкою в руках почав, танцюючи, навколо, бити нею по спині та боках першого; потім зробив кілька кругів навколо майданчика; пошепотів над гілкою, далі повернувся до хворого й відновив

операцію. Танцюрист показав потім, як, зовсім захекавшись та упрівши, медик відніс гілку набік і розтоптав її на землі.

Чоловіки й жінки мали одноманітно розфарбовані фізіономії; у всіх чоловіків у роті було губо-губо.

Коли я прийшов ранком (тубільці танцювали всю ніч), мун, обійшовши навколо кокосової пальми, спинився біля неї, поки один з учасників муну, тубілець із Богатім, не зліз на, дерево й не потрусив усі горіхи, що стали частуванням для учасників муну.

Що мені впало в очі, – це потворність облич, враження, яке на мене справили також тубільці островів Адміралтейства.

Сель-мун (Гумбу). Близько восьмої години, в цілковитій темряві, при світлі одного тільки факела та негучного звуку окамів вийшов сель-мун на другий майданчик Гумбу. Танцюристи були причепурені сангін-оле та безліччю всякої зелені, багато з них розмальовано червоною та білою фарбою; при тьмяному світлі багаття, яке тільки-но розгорілося, та при далекому гromі й частих блискавках вони мали дуже фантастичний вигляд. З трьох сангін-оле найвищий переважав три людські зрости й був принаймні метрів п'ять заввишки. Для того, щоб тримати ці величезні бамбуки на головах, бамбук був на кінці розколотий і в багатьох місцях прив'язаний до волосся, яке майже закривало лице. Спина й груди були закриті великим маль; під пахвами майже до колін висіли пучки зелені, якою також прикрашено руки й ноги. Все це вбрання майже ховало людський образ. Ці танцюристи рухалися майже самотійно від інших навіть і тоді, коли решта спинялася; наприклад, коли один із тубільців при загальному мовчанні виголошував промову, вони, як накручена машина, ходили далі коло багаття. Сель-мун, який я бачив уже 1872 року в Гумбу, тубільці

вважають за нічний; як і під час "коромром", тубільці рухалися натовпом навколо багаття. Мун тривав до сходу сонця.

Познайомившись з папуаськими танцями, можна зауважити: 1) що жінки в них не грають головної ролі; 2) що танці не мають розпусного характеру. Чоловіки добрі танцюристи, досить граціозні й утинають неабиякі хитрі штуки. Жінки, як уже сказано, рухають тільки задом, тому повертаються спинами до глядачів.

Морор-мун. Уже вчора були приготовані пірамідоподібні в'язки кокосових горіхів, які призначалися для тубільців Гумбу, Горенду, Богатім та Коліку-мана. Коли скінчився мун і сніданок, тубільці Бонгу принесли великі кошики з аяном, багато яких ледве могли підняти чоловіки, та в'язки саго. Всі кошики були розставлені по групах; до кожного поставили по жердині, прикрашеній гілкою колеуса. Один з тубільців Бонгу виголосив промову, тримаючи при цьому жердину з гілкою, потім другу довгу промову сказав Моте, який промовляв довго й вельми схвильовано. Можна було помітити, що промови були не імпровізації, а приготовані заздалегідь: з інтонації, жестів та виразу здавалося, що промовці не були позбавлені красномовності. Тон промов, особливо Моте і Етні, був зневажливий, і я припускаю (промов я не міг збагнути), що промовці дорікали своїм співгромадянам за те, що ті принесли мало продуктів для морора. Була й відповідна промова тубільця з Горенду. Кожний промовець приставив назад жердину з гілкою до купи кошиків, але, коли промовці кінчили свої промови, один з них зібрав усі жердини й відставив їх набік; потім промовці й жителі Бонгу пішли геть. Калун узяв мітелку, листок пінанга, й, шепочучи щось, пообмітав навколо кошиків. Тубільці повернулися, несучи багато табірів, гунів, малей, собак, і поклали все це коло кошиків. Особливо велика купа утворилась біля Муля, який стояв поблизу одної купи з дружиною та дочкою, тоді як біля другої стояли дружина й

донька Калуна. Віддаючи Мулеві табіри або малі, їх клали йому на голову. Розклавши й передавши речі, жителі Бонгу, покривши голови табірами, пробігли по майданчику, щось говорячи. Принесеним собакам зав'язали морди і забили їх, щосили вдаряючи головою об землю, їх також поклали на купи малей і табірів. В одній групі Калун передавав принесені табіри та інше Мулеві з Богатім, у нашій – Омуль віддавав їх Бонемові (з Горенду), який, встромивши списа в землю й поставивши перед собою табір, зняв суюль і поклав його в табір, накривши гілкою. Омуль, віддаючи Бонемові один за одним табіри, накривав кожний гілкою. Бонем передавав їх своєму братові. Те ж було зроблено з іншими речами до останньої, після чого Омуль одержав суюль. Таким же способом табіри та інші речі клали на барум Мало, який в свою чергу роздав їх присутнім тубільцям Богатім. Після цього дійшли до пінанга та кокосів; великі піраміди їх були повалені й розібрані. На тому морор і кінчився.

Мунів взагалі багато, і всі вони різняться. Різні мелодії та й сам танець варіюють, а втім, для танців не встановлено якоїсь сталої послідовності, і фігури їх залежать від самих танцюристів.

Грудень

Стан моїх ніг змушує сидіти вдома.

22 грудня

Курйозна сцена сталася сьогодні в Бонгу. Як я вже не раз казав, удень у селищах людей звичайно не буває: чоловіки або в інших селищах, або полюють чи рибалять, або – в лісі чи на плантації; жінки з дітьми також на плантаціях. Повертаються вони перед заходом сонця. Знаючи це, а також і те, що мун уже

кінчився кілька днів тому, ми були здивовані, почувши кілька гучних покvapливих ударів у барум, який скликав людей з плантацій у селище. Я також пішов туди і був один з перших. Бау, який наспів до мене, оповів мені про подію, а в цей час з хатини Лако долинали крики його дружини. Лако, повернувшись раніше як звичайно, застав свою дружину в своїй хатині, але не саму, а в товаристві Калеу, молодого парубка років двадцяти двох. Тубільці взагалі ходять так тихо, що коханців застукано зовсім зненацька. Калеу, побитий чи ні, – я не знаю, – вискочив із хатини Лако, який почав шмагати дружину. Він на хвилину покинув її, щоб скликати барумом своїх друзів. Коли я прийшов, Калеу стояв понурий біля своєї хатини, а Лако чинив далі розправу в своїй. Аж ось він вискочив, озброєний луком та стрілами, і, оглянувши довкола присутніх, яких уже зібрався цілий натовп, побачив Калеу. Тоді він спинився й почав вибирати стрілу для розправи. В той час один тубілець подав Калеу лук та кілька стріл. Дивлячись на Лако й на його крайнє збудження, я не думав, щоб він спромігся влучити у ворога, і, справді, стріла пролетіла далеко від Калеу, який стояв не ворущачись. 1 друга стріла не влучила, бо Калеу вчасно відскочив убік, після чого він не став дожидати третьої, а швидко зник. Чи стріляв він у Лако, чи ні – я не помітив; я стежив за цим другим. Проте мені сказали, що й він вистрілив раз, але не влучив. Коли Калеу пішов, гнів Лако впав на його хатину, і Лако почав рвати покрівлю й ламати її стіни; та тут тубільці зважили за потрібне втрутитись і постарались відвести його геть.

Другого дня я застав ворогів, що дружньо сиділи коло берега моря й курили одну цигарку. Побачивши мене, обидва зареготали: "А ти вчора бачив?" – спитав мене Лако. "Бачив", – відповів я. "А що ж сьогодні? Калеу хороший чи поганий чоловік?" – захотів я знати. "О, хороший, хороший", – заявив Лако. З свого боку Калеу казав те ж саме про свого супротивника.

На стежці до Бонгу я зустрів Унделя й показав йому на Лако та Калеу, які сиділи вкупі. Ундель сказав мені, що Лако прогнав свою дружину, яка живе тепер в хатині Калеу; при цьому він голосно зареготав.

Проте такі випадки трапляються не часто; це тільки третій, про який я дізнався.

БУЛУ-РИБУТ

Січень 1877 року

Мої спостереження з антропології посуваються. Я розглядав волосся щойно народжених; вони не кучеряві. Досі я зміряв 102 голови чоловіків, 31 жінок та 14 – дітей. Розглядав також ноги, руки й нігті тубільців.

Лютий

Перебування в Айру та екскурсія на архіпелаг Задоволених людей і в селище Еремпі. Через те що Каїн не знав дороги в Еремпі, ми заїхали на острів Сегу й забрали там двох людей як провідників. З бухти ми увійшли в річку Аюн-Монгун. Проїхавши невелику протоку її, ми опинилися в невеликому, майже круглому, оточеному лісом озерці, що зветься Моут-Монгун. Тут довелося лишити пірогу й піти вузькою стежкою, дуже незручною через масу ротангу, що пересікає її і чіпляється за одяг. Надзвичайно високий дикий бананник привернув до себе мою увагу; плоди його були маленькі, зелені, повні зернят. Їх не можна було їсти. Листя також проти інших видів дуже вузьке. Ми йшли далі на захід і десь через годину дісталися до селища Еремпі. Жителі його були дуже налякані моєю раптовою появою і, мабуть, моїм виглядом, бо вони, як сказав мені Каїн, не бачили ще білих.

Кілька протяжних ударів у барум скликали жителів селища, що працювали на плантаціях та в довколишніх селищах. (Люди Еремпі живуть у невеликих розкиданих у лісі хатинах, час від часу приходячи до головного селища).

Хатини в Еремпі були майже всі на палях, але люди зовнішністю нічим не відрізнялися від папуасів берега Маклая. Я зміряв кілька голів та записав, дещо з слів їхнього діалекту.

Хоч люди тут, як оповідають, людожери, але в своїх прикрасах вони не мають жодного людського зуба або кістки й ніколи не використовують їх як знаряддя. Каїн мені сказав, що-рештки кісток вони викидають у море. Тут я бачив щити іншої форми, ніж на островах Задоволених людей, – вони не круглі, а довгасті.

Повертаючись другого дня вранці додому, я здивовано почув дуже гучний голос, якого я не міг віднести ні до якої відомої мені тварини; в усякім разі можна було гадати, що тварина ця має бути неабиякого розміру. Я був дуже здивований, дізнавшись, що це був голос дорослого казуара. Каїн запевняв, що їх тут, у цьому лісі, особливо багато і що він часто чув їх.

Тривога людей Бонгу внаслідок булу-рибут коло моєї хатини. Мені якось не спалося, і я подумав, що добре було б послухати музику, яка завжди звільняє від усяких причепливих думок. Низка міркувань наштовхнула мене на думку про те, що, мандруючи по Малайському півострову, я не раз у селищах і навіть у лісі засинав під звуки своєрідної тягучої музики малайських булу-рибут.

Сподіваючись, що Сале зуміє їх зробити, я заснув, дуже задоволений з своєї ідеї. Дізнавшись другого дня, що Сале

справді вміє робити булу-рибут, я наказав йому заходитися коло них і зробити мені чотири-п'ять штук різного розміру.

Поясню двома словами, що таке булу-рибут, принаймні та форма, якої вживають малайці Іохора та Яви. Вони складаються з стовбурів бамбука різного розміру (до шістдесяти футів і більше), внутрішні перетинки яких вилучено й у різних місцях на різному віддаленні одна від одної зроблено подовжні щілини, широкі та вузькі. Такі бамбуки приладнують коло хатин і на деревах у селищі, а іноді й у лісі. Вітер, проходячи в щілини, робить вельми оригінальні звуки; через те, що отвори розміщено з різних боків бамбука, будь-який вітер приводить у дію ці оригінальні еолові арфи. Від того, яка завдовжки й завгрубшки стінка бамбука, в якій мірі сухий він та де саме приладнано булу-рибут (тобто чи він посередині дерева, чи на верхівці його) залежить характер звуків.

Днів за три Сале показав мені п'ять штук булу-рибут, які він зробив; два з них були понад сорок п'ять футів заввишки. За допомогою моїх людей я розподілив їх на верхівках дерев коло моєї хатини, приладнавши одного з них і на самій веранді мого дому. Через те що треба, як пояснив Сале, щоб булу-рибут стояв вертикально, нам[^] коштувало великої праці прикріпити їх до дерева належним способом, тим більше що треба було прив'язати їх у багатьох місцях для того, щоб їх не здуло вітром. Я нетерпляче чекав вечора, щоб переконатися, чи поталанило Сале з його булу-рибут. Удень вітер був надто великий, тому шелест листя довколишнього лісу та шум прибою на рифі біля мису приглушували звуки малайської арфи. Клопоти й усяка робота протягом дня зовсім відтягнули мене від думки про бамбуки, і тільки коли я вже ліг і почав засинати, я почув якісь протяжні, меланхолійні звуки, а потім мене спантеличив різкий свист, який пролунав коло самого дому; свист цей повторився кілька разів. Деякі інші, що їх важко було визначити, звуки – чи то скиглення, чи то плач – чулися коло дому. Я почув голоси

Сале й Меблі, які розмовляли про булу-рибут, і пригадав нашу ранкову роботу.

Протягом ночі мене двічі будив різкий свист на веранді; також виразно чулися й звуки інших бамбуків. Уся околиця, здавалось, ожила від цих звуків, що перегукувались, як різноголосі вартіві на своїх чатах.

Другого дня ніхто з тубільців не прийшов до мене. А коли й наступний день минув без відвідин, я почав дивуватись і думати, що в Бонгу, мабуть, що-небудь скоїлося. Це зовсім суперечило звичкам тубільців, бо рідко минав день, щоб хтось із жителів довколишніх селищ не зайшов посидіти та побалакати зі мною або з моїми слугами. Через те я пішов у селище дізнатися, в чому річ. Я пішов перед заходом сонця, коли тубільці звичайно повертаються з роботи. Застав їх усіх, як того й слід було сподіватися, коли вони готували вечерю. Я підійшов до групи тубільців, які поквапилися звільнити мені місце на барлі.

– Чого це вчора й сьогодні не приходили в таль Маклай?

Тубільці опустили очі, кажучи:

– Ми боялися.

– Чого? – здивовано спитав я.

– Та тамо рус...

– Які тамо рус? Де? – допитувався я, спантеличений – Де ви їх бачили?

– Та ми їх не бачили, але чули.

- Та де ж? – здивувався я.

- Та біля таль Маклай. Ми чули їх учора й сьогодні вночі, їх там багато. Вони так голосно говорять.

Тут мені стало ясно, що булу-рибут коло моєї хатини спричинився до цього непорозуміння, і я мимоволі посміхнувся. Тубільці, які уважно стежили за виразом мого обличчя, подумали, мабуть, що я погоджуюся з ними, й засипали мене запитаннями:

"Коли прибули тамо рус? Як? Таж корвета нема? Чи прилетіли вони? Чи довго лишатимуться? Чи можна прийти подивитись на них?"

Усе це здалося мені до того смішним, що я зареготав. "Ніяких тамо рус у таль Маклай нема. Приходьте подивитесь самі", – сказав я і повернувся додому в супроводі половини селища, яка подалася шукати тамо рус і лишилася дуже спантеличена, не знайшовши нікого. Проте тубільці не були цілком певні, що тамо рус не з'являються, принаймні ночами, якимось способом, щоб радитись з Маклаєм, і дуже боялися приходити до мене, як тільки зайде сонце.

Звуки булу-рибут перший час будили мене, але потім, звикнувши до них, я хоч і прокидався, але враз знову ж засинав. І коли засинав, ця м'яка, тужлива музика під супровід шелесту дерев та плюскоту прибою заколисувала мене.

Квітень

Я сидів коло дому, милуючись вечірнім освітленням далеких гір та навколишнього лісу. Прийшов Саул-боро й сів біля мене, але довго нічого не говорив. Нарешті він зірвався й спитав:

"Маклаю, скільки в тебе жінок, дітей, внуків і правнуків?" Я подивився на нього й мимоволі усміхнувся. Він говорив дуже серйозно й дивився на мене запитливо. "Де?" – спитав я. "Я не знаю, – відповів Саул. – У Росії, на місяці", – поправився він. "У мене ні жінок, ні дітей нема", – сказав я. Саул недовірливо засміявся. "Маклай не хоче говорити, – додав він. – Ну так скажи, чи пам'ятаєш ти, коли це дерево було дуже маленьке? – спитав він, показуючи на величезне дерево, яке росло неподалеку і якому було, мабуть, кілька сотень років. – Ти, може, посадив його?"

Подивившись на Саула й щось не довіряючи його серйозності, я забажав знати, чому він думає, що я такий старий? "Та ти ніколи не бігаєш, не хочеш танцювати, коли всі старі в нас танцюють; жінок тут не хочеш брати; сивих волосин на голові багато, а ти не хочеш, щоб їх тобі висмикнули". Цього вечора Саул пішов від мене дуже невдоволений тим, що Маклай нічого не хоче йому сказати.

Експедиція на острови Білі-Білі, Ямбому та деякі острови архіпелагу Задоволених людей. З Білі-Білі я вирушив на острів Ямбому. Дорогою туди спинився коло острівця Урему, або Урембу, як інші його називають. Тут власноручно посадив у різних місцях на березі дванадцять кокосових пальм і наказав Каїнові пам'ятати, що тут посадив їх Маклай, додавши, що наступного мого приїзду я збудую собі дім замість Айру в Урембу. На цьому острові ніхто ніколи не жив; тільки вечорами сюди злітається, як на Білі-Білі, сила голубів, які лишаються тут до наступного ранку, коли вони знову масами летять у ліси. Через це Каїн часто називає Урему Мулікі-амб (дім голубів). "Мулікі" означає діалектом Білі-Білі голуб, а "амб" – дім.

На материку, проти острова Урему, в море впадає річка Іо-Гуму, досить величенька. Невелике селище лежить у верхів'ї її.

Урему і Ямбомба захищають невелику гавань, яка може бути Досить зручна для невеликих суден.

В Ямбомбі мене привітно прийняли. Всі, здавалося, були раді моєму приїзду. Бірамор провів мене в свій "дарем" (що означає діалектом Ямбомби – буамбрамра). Бачив у нього сокиру, держак якої був зразком папуаського різьблення. Це був перший єдиний екземпляр, який я бачив на березі Маклая. Помітив також просвердлений плоский, круглий камінь, що висів на шнурку. На мої запитання: "Відкіля, хто зробив?" – тубільці відповідали: "З моря", "Не знаємо", "Це зробили не люди". Однак знайшовся один, який пояснив, що "наме-наме" (давно-давно) людям Ямбомби привезли цей камінь з острова Карагу, який дуже далеко від Ямбомби, що тепер люди Ямбомби не тільки не їздять туди, але навіть не знають, де він. Люди Ямбомби не знали, для чого були ці камені. А цей камінь був не що інше, як кам'яний наконечник палиці; такі палиці вживають на південному березі Нової Гвінеї, а також на деяких островах. архіпелагу Луїзіади.

Група тубільців працювала над новою пірогою, а саме – приладнувала довгу планку біля одного її борту. Кілька відповідних отворів було зроблено по краях піроги та дошки; в них просували міцну ліану, яку тубільці називають "урамер", багато разів, поки отвори, сантиметрів близько чотирьох у діаметрі, не були зовсім заповнені витками ліани. Одне таке кріплення було від другого приблизно на відстані півметра, і всі шпарини та отвори були законопачені наскрібаними й розмоченими внутрішніми шарами кори "дим". Роботи було чимало, але перед цим було ще більше, бо, не маючи цвяхів, тубільці повинні були робити отвори кам'яним знаряддям, внаслідок чого отвори були більші, ніж треба; тепер же вони обточують великі цвяхи у вигляді долота і дуже вправно роблять ними невеликі чотирикутні отвори. Вони дуже зраділи, коли я їм показав, що, розжаривши цвях на вогні, вони можуть

пропікати отвори різного діаметра, залежно від товщини цвяха, в бамбуці і не дуже товстих дошках. Вони дуже серйозно просили мене оселитися на острові Урему, сподіваючись, мабуть, на допомогу, яку я міг подати їм своїми столярними інструментами. Подаровані мені під час від'їзду старі кокосові горіхи з паростками я додав до тих, що посадив сьогодні ранком на острові Урему.

Повернувшись на Білі-Білі, я сказав Меблі, що збуджу його дуже рано, щоб рушити на острови Задоволених людей.

10 травня

За браком годинника я пожертвував свічкою з помітками, що відповідали годинам і півгодинам. Прокинувшись, коли моя свічка-годинник показувала пів на першу ночі, я встав і збудив Меблі, але пройшло понад годину, поки все було готове й ми могли зсунути "дингі" в море. Вітер був слабкий, і на світанку ми були не далі як за дві милі на південний схід від острова Тамб – крайнього острова групи.

Тамб і Матарен мають улеу, обернутий до лагуни, тоді як острів Певай навколо оточений скелями, так що пристати до нього незручно. Прохід між островами Тамб і Матарен чистий, тоді як між Певай і Мітебог є риф.

Ми висадилися на острові Тамб. Він увесь вкритий лісом і не має води. Крім великих дерев, тут трапляється один вид панданусу, а також одні кущі, які, через те, що тут зовсім нема стежок, вельми перешкоджають просуватися по острову. Після сніданку Гассан дуже ретельно зібрав усі недоїдки, згорнув їх і, поклавши всередину камінь та обв'язавши все це гнучкою ліаною, кинув в'язку далеко в море для того, щоб лихі люди,

знайшовши наші недоїдки, не заворожили їх і не завдали нам шкоди.

З острова Тамб ми рушили до острова Мітебог. Протока між материком, мисом Год-Аван та островом Мітебог була досить глибока для суден великих розмірів. На острові Мітебог два селища: Мітебог і Гада-Гада. Жителі цього другого – переселенці з іншого острова, який вони покинули внаслідок війни з жителями островів Тіари. Сімейні хатини всі побудовано на палях, "дареми" ж (діалектом Мітебог так звуться хатини, що діалектом Бонгу називаються буамбрамра) – просто на землі, як на Білі-Білі, Тіарі та інших. На кінці гребеня, над входом, красувалася велика, вирізьблена з дерева риба. Люди тут були особливо люб'язні, запрошували лишитися ночувати в них. На що я не погодився, бо Гассан попередив мене, що він дуже боїться лишитись ночувати в Мітебозі або Гада-Гада, з якими жителі Білі-Білі перебувають у ворожих стосунках; він боявся, що під час сну йому одріжуть кілька волосинок, заворожать їх, і він від цього захворіє. В Мітебозі будують багато пірог; в одній напівготовій, тобто не цілком видовбаній, була налита вода, як мені пояснили, щоб розмочити дерево й зробити його м'якшим для видовбування.

Позбувшись свого годинника, я повинен був вишукати яке-небудь мірило часу. Вдень (через те що хмарних днів тут порівнюючи мало) сонячний годинник визначає час, але ввечері я багато разів помічав, що, працюючи коло чогось, зовсім втрачаєш усяке уявлення про час. Я вигадав спосіб, який виявився досить практичним. Узяв дві стеаринові свічки, в яких одрізав верхні конічні кінці, а потім засвітив одну з них. Через годину я відзначив на незасвіченій свічці рискою, наскільки друга свічка згоріла, і, відзначивши час, знову засвітив другу. Ще через годину я зробив те ж саме, тобто відзначив на цій свічці, наскільки друга свічка вкоротилася внаслідок горіння протягом двох годин. Я зробив те ж і для третьої години.

Бачачи, що позначені поділки були майже однакові, я взяв середню величину і поділив її на чотири рівні частини. Таким способом я одержав шкалу згорання свічки. Проте я незабаром помітив, що вітер, який віяв звідусіль, робить згорання свічки нерівномірним, через що довелося вигадати якийсь спосіб, щоб захистити свічку від вітру. Такий пристрій я влаштував собі дуже просто: вирізавши одну з стінок великої бляшанки з-під бісквітів, я мав апарат, що захищав свічку від протягу й нерівного згорання. До свічника, якого було вжито для цього, я приладнав масштаб з бамбука, на якому були зроблені поділки. Через те що в цій місцевості майже цілий рік сонце підіймається в один і той же час, то, засвічуючи свою свічку о шостій годині ранку, я міг майже точно визначити за допомогою її згорання вечірні години.

ЛЮДИ ГОРІМИ ХОЧУТЬ УБИТИ МАКЛАЯ

Червень

Екскурсія в Горіму. Сидячи за вечерею на барлі, коло хатини Коди-боро в Богатім, я прислухався до розмови мого господаря, що сидів на порозі своєї хатини, з його сином Уром, який допіру повернувся з іншого селища. Вони говорили неголосно й жували при цьому бетель, і я майже нічого не зрозумів з їхньої розмови, хоч міг почути кілька разів моє ім'я.

Коли я кінчив вечеряти, зліз з барли й мав намір прогулятися селищем, Коди-боро затримав мене, схопивши за рукав.

– Маклаю, ти не ходи в Горіму (селище, що лежить десь милі за чотири від Богатім по березі).

– Я в Горіму не йду; завтра я повернусь у таль Маклай.

- Це добре, – сказав Коди.

- А чого ж мені не ходити в Горіму? – спитав я.

- Та люди Горіми недобрі, – пояснив Коди.

Цього разу я задовольнився відповіддю, бо завидна хотів узяти кілька пеленгів[62], щоб визначити положення деяких вершин хребта Мана-Боро-Боро, який було добре видно цього вечора.

Коли смеркалося, я обійшов кілька вогнищ і поговорив з різними знайомими. Повернувся до буамбрамри, де мав переночувати. Коди-боро клопотався біля багаття. Я розіслав ковдру на барлі й, знайшовши бамбук, на який поклав усе, що міг зняти, приготувався до сну, тобто роззув черевики, зняв гамаші тощо. Потім покликав Коди-боро й спитав його:

- А чого ж люди Горіми – борле (нехороші)?

Коди завагався. Я сунув йому в руку кілька плиток тютюну.

- Ти скажи, Коди, а то я повернусь додому, візьму шлюпку й поїду просто в Горіму.

- О Маклаю, не їдь у Горіму! Люди Горіми погані.

- Ти скажи, чому? Що тобі сьогодні сказав Ур?..

Бачачи, що я не даю йому спокою, Коди наважився сказати, що він чув.

Ур, повернувшись із селища, куди ходив до батьків своєї дружини, розповів, що зустрів там двох тубільців з Горіми; вони казали про мене, що в моєму домі багато речей, що коли б люди Бонгу забили мене, то могли б узяти все; що двоє жителів, Горіми хочуть навмисно приїхати в таль Маклай, щоб убити мене й узяти, що можуть, з собою. Ось чому Коди назвав. людей Горіми борле і просить Маклая не їздити в їхнє селище.

– А як звати цих двох людей Горіми, що хочуть убити Маклая? – спитав я.

– Одного звуть Абуї, другого – Малу, – відповів Коди.

Я дав йому ще трохи тютюну й сказав, що хочу спати. В міру того як Коди оповідав, у мене склався план, як мені діяти в цьому випадку. Я був здивований, що, після такого довгого знайомства зі мною (щоправда, люди Горіми тільки один раз під час мого перебування були в мене і, розуміється, дуже мало мене знали), були ще люди, які кажуть, що хочуть убити мене. Для цього вони мали вже досить часу й нагод. Я, власне, не вірив, що вони кажуть серйозно, і був певний, що за найсприятливіших обставин ці люди не наважились би напасти на мене одверто; а кинути списа з-за кутка, підстерегти мене коло хатини або пустити стрілу, – на це я вважав їх за цілком здатних. Найгірше мені здавалося те, що вони самі говорять про це, бо це може навіяти таку ж думку кому-небудь з моїх ближчих сусідів. Засинаючи, я надумав рушити сам у Горіму, навіть, мабуть, завтра, якщо почуватиму себе достатньо свіжим.

Я проспав добре всю ніч, а вдосвіта мене збудив крик селищних півнів; вставши, я побачив, що почуваю себе добре для того, щоб піти в Горіму. Недопита вчора пляшка холодного чаю та кілька шматків холодного таро, що лишилися від учорашньої вечері... стали мені за сніданок. Я лишив більшу

частину моїх речей у буамбрамрі й на всякий випадок перев'язав білою ниткою навхрест невеликий ранець з усякими дрібними речами. Забравши тільки ковдру та кілька шматків таро, я рушив у дорогу. Все це відбувалося в буамбрамрі, мене ніхто не бачив, і я вийшов з буамбрамри просто до моря, не заходячи в селище.

Хоч я й не знав дороги до Горіми, та сподівався дістатись туди берегом.

Не буду вдаватися в подробиці, описуючи цю дорогу. На одинадцяту годину сонце почало дуже пекти. Довелося перейти вбрід річку Кіор, де вода сягала мені пояса, та ще другу, мілкішу. В одному місці я пішов стежкою в лісі, гадаючи що її прокладено рівнобіжно до берега, та стежка так заглиблювалася в ліс, що мені довелося завернути на другу, а потім і на третю. Я вже думав, що заблукав, коли це при другому повороті я знову раптом побачив море. Була вже третя година, і я надумав відпочити на цьому місці та з'їсти взяте з собою таро. Горіма була недалеко, але мені не хотілося прийти туди раніше п'ятої години. Я пригадав одну обставину, дуже для мене незручну, яку я зовсім спустив з ока, а саме, що діалект Горіми мені абсолютно невідомий і що навряд чи там трапляться люди, які знають діалект Бонгу. Проте повертатися було пізно, і лишалося тільки ризикнути. Відпочивши, я пішов далі.

Село Горіма міститься на миску, тому людям, що ходили або стояли в цей час коло берега, моє наближення помітно було ще здалека.

Навряд чи я потрапив би того ж дня в селище, бо берегом на чималому просторі росли мангрови[63]. На щастя, на березі лежала витягнута пірога й чути було кілька голосів у лісі, і я надумав почекати, поки тубільці повернуться. Нелегко було б

описати вираз їх подиву, коли вони повернулися до своїх пірог і побачили мене. Мені здалося, що вони ладні були втекти, через те я похопився одразу ж підійти до найстарішого з трьох.

– Ви люди з Горіми? – спитав я діалектом Бонгу.

Тубілець підвів голову – жест, який я сприйняв за ствердження. Я назвав себе й додав, що йду оглянути Горіму та що ми поїдемо разом.

Тубільці мали дуже розгублений вигляд, але швидко оговтались, і через те що їм, мабуть, і самим треба було додому, то вони, видимо, були навіть раді відкараскатися від мене так дешево. Я дав кожному з них по плитці тютюну, і ми рушили. Відстань, як виявилось, була далеко більша, ніж я сподівався.

Сонце було зовсім низько, коли ми під'їхали до селища. Мій білий капелюх і таку ж куртку жителі помітили ще здалека, тому багато хто зібрався зустріти мене, тоді як інші то вибігали до моря, то знову поверталися в селище. Давши ще тютюну та по одному цвяху моїм супутникам, я пішов у селище в супроводі тубільців, які зустріли мене коло берега. Однак жоден з них не говорив діалектом Бонгу, і я сумніваюся, щоб хто-не-будь навіть достатньо розумів його. Довелося вдатися до первісної мови – до жестів. Я поклав руку на порожній шлунок, потім показав пальцем на рот. Тубільці зрозуміли, що я хочу їсти, принаймні один з дідів сказав щось, і я незабаром побачив усі готування до вечері. Потім, поклавши руку під щоку й нахиливши голову, я промовив: "Горіма", – і це мало означати, що я хочу спати. Мене знову зрозуміли, бо одразу ж показали на буамбрамру. Я не міг пояснити, а то насамперед я заспокоїв би жителів, яких, здається, дуже збентежив мій несподіваний прихід. За себе я був дуже радий, бо міг бути певний, що не ляжу голодний і переночую не просто неба (на що відважуюся тільки в

найскрутніших випадках, боячись пропасниці). Я так зголоднів, що нетерпляче чекав, коли з'явиться табір із стравою, і не звернув уваги, коли прийшов чоловік, який добре знав діалект Бонгу. З великим запалом узявся я за таро, яке мені подали тубільці, і вважаю, що це була найбільша порція, яку я будь-коли їв у Новій Гвінеї. Вгамувавши голод і пригадавши головну причину, яка привела мене в Горіму, я подумав, що тепер саме слушний час поговорити з тубільцями, маючи коло себе людину, яка може бути за перекладача. Я його швидко знайшов і сказав, що бажаю поговорити з людьми Горіми та дізнатися, що вони можуть мені сказати. Я запропонував йому одразу ж скликати головних людей Горіми. Коло входу до буамбрамри з'юрмився чималий натовп людей, яких скликав мій перекладач. Він сказав мені кінець кінцем, що всі люди Горіми зібралися. Звернувшись до перекладача, я звелів, щоб до багаття підкинули сухих трісок для більшого освітлення буамбрамри. Коли це зроблено, я сів на барум біля багаття, що освітлювало обличчя присутніх. Перші мої слова до перекладача були:

– Абуї та Малу тут чи ні? – Перед цим, забувши ці імена, я мусив був переглянути мою записну книжку, бо записав їх учора ввечері в пітьмі. Коли я назвав ці два імені, тубільці почали презиратися між собою, і за кілька секунд мені сказано, що Абуї тут.

– Поклич Малу, – наказав я.

Хтось побіг по нього. Коли Малу прийшов, я підвівся й показав Абуї та Малу два місця кало самісінького багаття, якраз напроти мене. Вони видимо неохоче підійшли й сіли на вказані місця. Потім я звернувся з короткою промовою до перекладача., що перекладав у міру того, як я говорив, цебто майже достоту точно. Зміст промови був приблизно такий. Почувши вчора від людей Богатім, що двоє людей Горіми, Абуї та Малу, хочуть мене вбити, я прийшов у Горіму, щоб глянути на

цих людей. (Коли я почав дивитись по черзі на обох, вони відверталися кожного разу, як зустрічали мій погляд). Що це дуже недобре, бо я нічого не заподіяв ні Абуї, ні Малу й нікому з людей Горіми; що тепер, прийшовши пішки від Богатім до Горіми, я дуже стомився і хочу спати; що я зараз ляжу, і коли Абуї та Малу хочуть убити мене, то хай зроблять це, коли я спатиму, бо завтра я піду з Горіми.

Договоривши останні слова, я попростував до барли й, злізши на неї, загорнувся в ковдру. Мої слова справили, здається, неабиякий ефект. Принаймні, засинаючи, я чув вигуки та розмови, де не раз повторювалося моє ім'я. Хоч я недобре спав і прокидався кілька разів, та це сталося не через побоювання перед тубільцями, а, мабуть-таки, через мою важкувату вечерю, якої я звичайно уникаю.

Другого ранку я був, розуміється, цілий і неушкоджений, і перед тим як я пішов з Горіми, Абуї приніс на подарунок добрячу свиню і разом з Малу конче жадав проводити мене не тільки до Богатім, але й до таль Маклай.

Цей епізод, про який оповідали й переказували з селища до селища, справив велике враження.

Липень

Екскурсія в селище Телят. Моя шлюпка (динга) була занадто мала, щоб умістити провізію на кілька днів та різні речі (стіл, складаний стілець, гамак тощо), потрібні для багатоденної екскурсії. Крім того, вона була занадто плоска (низька), і її легко могло залити водою під час великого хвилювання. Тому я вирішив, що вона незручна для екскурсії в Телят і надумав скористуватись одним з великих ванг Білі-Білі. Ці піроги, як я вже казав, мають досить простору хатину на

платформі, і в одній з таких пірог я міг не тільки вмістити всі свої речі геть аж до висячої гасової лампи, але знайшов місце для стола та мого невеликого крісла. В хатині ж другої піроги помістився Сале з усім кухонним начинням. Кожним вангом керувало двоє людей: один – парусом, другий – стерном. Один ванг належав моєму давньому приятелеві Каїну, другий – Кісемові, дуже енергійному, але, на жаль, занадто балакучому жителеві Білі-Білі. Люди цього селища з діда-прадіда щороку по кілька разів мандрують уздовж північно-східного берега до селища Телят.

Вони вивчили цю місцевість, вітри, періодичність їх, течії, зручні пристані вздовж берега тощо. Тому-то було цілком природно, що я надав своїм супутникам всю морехідну частину експедиції, умовившись тільки, що ми будемо спинятись у кожному селищі стільки часу, скільки це буде для мене потрібно. Каїн і Кісем пояснили, що всі переходи із селища в селище вздовж берега ми робитимемо вечорами або ночами, користуючись береговим вітром, який дме рівномірно кожної ночі, починаючись через годину або дві після заходу сонця й триваючи до світанку. Протягом дня нам неможливо було б боротись з супротивним зюд-вестом, який іноді буває дуже сильний.

Отже, годині о восьмій вечора тубільці допомогли людям Білі-Білі спихнути обидва важкі ванги в море. Вітер був невеликий, і ми просувалися вперед дуже поволі. Я вже познайомився з цим берегом раніше, тому ліг спати, цілком покладаючись на досвідченість Каїна і Гассана. На деякому віддаленні за нами рухалась і друга пірога з Кісемом, його сином та Сале в ролі пасажира.

6 липня на світанку ми проходили повз мис Рін'ї, який тубільці називають "Теваліб". Мис цей складається з коралового рифу, який підіймається футів на п'ятнадцять-

двадцять над рівнем моря у вигляді чорнуватої, поточеної прибоєм стіни, над якою в свою чергу підноситься праліс. Пройшовши мис Теваліб, ми опинилися коло піщаного берега (улеу), за деревами якого видно було хатини покинутого селища Бай. Трохи згодом ми пройшли обмілину, коло якої вода дуже хвилювалась і пінилась.

У той час як ми рухалися вздовж берега, кілька тубільців бігло по берегу, намагаючись роздивитись, хто б це могли бути ці дивно вбрані люди (я і Сале), що пливли на вангах у Білі-Білі. Пройшовши гирло річки Товар, ми повинні були витягнути свої ванги на берег, бо зайшов штиль; тут нам чимало допомогла система блоків, яку дав мені П.П.Новосельський ще 1871 року, за які я йому не раз був дуже вдячний. Мої супутники швидко навчилися їх застосовувати і поводитися з ними дуже спритно. З цього місця відкривався гарний краєвид на гори. Але мені не довелося довго милуватися ними, бо великі білі хмари закрили гори й долини. Тут, на березі, колись було селище, але внаслідок нападу ворогів його перенесено в ліс на досить далеку відстань від берега по правий бік річки Товар.

Маючи перед собою цілий день, я пішов з Каїном та Гассаном у селище Бай. Ми йшли не поспішаючи лісом, що являв для мене великий інтерес своєю різноманітною рослинністю, і тільки після полудня прийшли в селище. Коло деяких хатин – усі вони були зовсім нові – посаджено банани й багато тютюну; кокосових пальм, за винятком однієї, не було зовсім. Це, як мені пояснили, сталося тому, що тубільці боялись, як би пальми не стали, коли підростуть, принадою для ворогів. Дарем з особливими прикрасами був єдиною хатиною, яка відрізнялася від інших своєю будовою. Ми знайшли в ній притулок, ховаючись від сонячного проміння. Туди ж нам подали частування, що складалося з таро та вареної курки.

Записуючи діалект селища Бай, я побачив, що тубільці тут не мають назви для рослини, з якої роблять кеу. Вони не тільки не вживають напою, виготовленого з нього, але відмовляються навіть від кеу, коли бувають у селищах, де він становить головний аксесуар усякого бенкетування.

Нарисувавши дарем, я зібрався назад. Прощаючись, тубільці піднесли мені живу курку й таро. Ночував на ванзі, витягнутому на берег.

7 липня

Збудив людей дуже рано. Ми продовжували путь у темряві. В одному місці Каїн вказав мені, що тут було селище Миндир, але його спалено й покинуто жителями, які переселились в інше місце. Коли стало розвиднятися, ми пливли вздовж берега, оточеного скелями (піднесений кораловий риф). Тут на великій відстані не трапляється жодного улеу, через що нема й берегових селищ. Коли зовсім розвиднілося, ми підїхали до селища Мегу, де, за словами Каїна, майже всі жителі вимерли. Кілька рак-рак (піроги, зроблені з невидовбаних стовбурів) виднілося коло берега. Поминувши селище Лемчуг та гирло Сарекак, ми обпливли мисок, за яким показався другий, густо зарослий кокосовими пальмами. Це був Бан (селище Сінгор) – одне з найбільших селищ цього берега.

Ми підїшли до його улеу близько п'ятої години пополудні. Великий натовп тубільців чекав нас коло берега і, підхопивши наші ванги, витягнув їх високо на берег. Я рушив у селище. Воно виявилось досить великим. Тип людей нічим особливим не відрізнявся від типу моїх сусідів. Костюми чоловіків були зовсім такі ж, як у людей Білі-Білі; заміжні жінки закривали груди, одягаючи на шию торбу, що спускалася до пояса. У дівчат одяг скидався на легкий костюм дівчаток Білі-Білі, тобто, крім невеликих китиць з тороків попереду й позаду, кілька рядів

ниток, нанизаних черепашками й собачими зубами, висіло, спускаючись півколом, по боках сідниць. Взагалі тутешні тубільці носили багато прикрас з черепашок. Це селище також головне місце виробу великих прикрас, які тубільці носять на грудях, так званих "сюаль-боро", що дуже ціняться скрізь на березі Маклая. Мені хотілося придбати один екземпляр цієї прикраси, і я запропонував великого ножа та багато всякого дріб'язку в обмін за сюаль-боро, але цього виявилось не досить: додавши ще ножа, я, нарешті, одержав бажане. Скрізь валялися великі черепашки, з яких виточують сюаль-боро; тут же лежали великі точильні камені, на яких виточують ці прикраси. На жаль, я не бачив, як саме їх виробляють. Сила горіхів кенгара лежало в лушпинні на матах. Горіхи виставляють отак на два або на три дні на сонце, після чого м'ясиста оболонка їх стає дуже м'яка, і горіхи легко від неї відокремлюються.

Хоч селище було велике, однак ні його майданчик, ні хатини не тримають тут у чистоті. Тубільці також не здалися мені особливо охайними. Цю ніч я волів спати в гамаці, підвішеному між деревами поблизу берега моря. Стіл, складаний стілець, висяча над столом лампа, а потім вечеря і чай – все це було рядом сюрпризів, і подив жителів селища Сінгор, які бачили білого та його обстановку вперше в житті, дедалі збільшувався.

На втіху мені, подив їх виявлявся не шумно, а обмежувався (я навмисно уважно спостерігав за виразом їх облич) вкладанням одного або двох пальців у рота та прицмокуванням язиком, причому деякі прикладали собі до носа стиснутий кулак лівої руки. Одне слово, невтаємниченому європейцеві, який побачив би ці дивні жести тубільців, ніяк не спало б на думку, що вони являють собою вираз подиву. Особливо лампа, світло якої я міг посилювати й зменшувати на бажання, невимовно захопила всіх. Так само неабияк здивувало їх, що Маклай запиває "інгі" гарячою водою.

Натовп не розходився доти, доки Сале не прибрав усе зі столу і я, зробивши записи в щоденнику, не зняв черевиків та гамаш і не вліз у ліжко. Тоді з'явився Сале і оголосив через Каїна, що зараз погасить лампу. Це, нарешті, змусило тубільців піти геть. Вони повели Каїна з собою, сподіваючись, мабуть, дізнатися від нього про багато чого, що вони бачили коло мого біваку й що лишилося для них загадковим.

Піщаний берег коло Сінгора складався, власне, з великого гравію та дрібного дикого каменю, так що всю ніч море розбивалося з великою силою об кам'яний вал, і шум від хвиль, що набігали й відкочувалися, був дуже великий і не раз будив мене протягом ночі. Я прокинувся, коли вже зовсім розвиднілось, і подивився на годинника: було пів на сьому. Подивився навколо – жоден з моїх людей ще не встав; усі вони міцно спали. Не бажаючи довго чекати сніданку, я вирішив підняти їх усіх одним заходом, вистріливши з двостволки, яку я привіз для полювання. Важко описати, як швидко скочили мої люди й почали запевняти мене, що оглухли на одне вухо. Я їх заспокоїв і сказав, щоб вони швидше допомогли Сале розводити вогонь та готувати сніданок для всіх. Мій постріл притягнув увагу жителів селища, які прибігли дізнатися, що сталося. Каїн скористувався ним випадком і сердито накинувся на бідних жителів Сінгора.

"Як це, – зарепетував він, – Маклай тамо боро-боро, каарам тамо, тамо рус приїхав сам у Сінгор, а ці люди не принесли ще ні свині, ні поросяти, ні навіть аяну".

Каїн так розійшовся, що погнав усіх назад у селище. За п'ять хвилин стали з'являтися з селища тубільці; хто з аяном, хто з куркою, хто з поросям, з бананами та торбами горіхів кенгара. Двоє прийшли сказати, що свині вже розбіглись, і їх можна буде зловити тільки ввечері, коли вони повернуться в селище. Поки тривали всі ці розмови, дві з принесених курей

випурхнули з рук тубільців, що тримали їх, і на березі відбулась у великій мірі курйозна гонитва за курми. Вона кінчилася тим, що кури зникли в лісі й були принесені тільки через якийсь час, обидві пронизані стрілами. Порода курей тут дуже маленька, і вони зберегли всі звички напівдикої птиці.

Після сніданку я пішов подивитися селище і побачив, що за ним на південний схід море утворює досить величеньку, хоч і мілку, бухточку з численними кораловими рифами. На протилежному миску лежало друге велике селище – Телят – мета моєї екскурсії. Це мене прикро здивувало, бо я знав, що ніякими обіцянками або подарунками мені не вдасться умовити моїх супутників рушити далі цієї місцевості; а мандрівка в тубільних пірогах, з тубільними перекладачами, завдяки яким мене скрізь чекав добрий прийом, була мені до вподоби. За допомогою бінокля я міг розглянути кілька селищ, розміщених навколо бухти.

Я вирішив переправитись у селище Телят, що можна було зробити досить зручно навіть за допомогою весел, бо в цей день на морі панував майже мертвий штиль.

Мої люди з Білі-Білі були незадоволені, що я лишив людям Сінгора велику свиню, яку мені обіцяли; вони заспокоїлися, коли я заявив, що вони можуть узяти її від мого імені під час наступних відвідин цього селища, з'їсти її на місці або одвезти в Білі-Білі. Сале, як магометанин, не їв свинини і поставився до цього подарунка байдужісінько. Коли ми під'їхали до одного з селищ у бухті, нам назустріч виїхало кілька пірог, гадаючи, що ми люди з островів Тіари (архіпелаг Задоволених людей). З цим островом тутешні жителі мають постійні стосунки, живучи на ньому інколи по кілька місяців, а жителі Тіари також приїжджають сюди в гості на довгий час. Коло дальшого селища – Аврай – ми зайшли за риф, що тягнувся геть аж до самого селища Телят. Коли наші ванги були витягнуті на берег,

я наказав вибрати з них усі мої речі, бо вважав, що, живучи в селищі, мені зручніше буде бачити щоденне життя тубільців і мати їх напохваті для постійного спостереження. Дарем, або буамбра, для такого великого селища, як Телят, являв собою досить невелику будівлю і був, як я дізнався, на великий мій подив, єдиним даремом у всьому селищі. А втім, для мене одного цей дарем був досить великий.

Поки переносили мої речі, я побачив серед людей, що обступили мене, першого зовсім сивого папуаса, тобто такого, в якого все волосся, геть аж до одної волосинки, було біле. У половини чоловіків, яких я знав, волосся було чорне з сивизною; в деяких було чимало сивих волосинок, але в цієї людини все волосся на голові й борода були зовсім білі. Тубільці тут звичайно ховають сивизну, раз у раз насичуючи і мастячи собі волосся чорною фарбою (куму) і висмикуючи сиві волосинки з усів та борода; цей же старий, навпаки, немовби пишався своєю білою головою і не тільки не мастив її ніякою фарбою, але навіть тримав її досить чисто. Я спершу подумав, що маю діло з випадком альбінізму, та, оглянувши старого ближче, я побачив, що він сивий від старості, а не від чогось іншого. Через Каїна я спитав його, чи бачив він будь-коли білу людину і чи чув що про білих людей. Він не запинаючись відповів "ні" на перше питання; на друге ж сказав, що люди йому оповідали про Маклая, який живе у Бонгу та Білі-Білі.

Переконавши старого, що я і є саме той Маклай, про якого він чув, я подарував йому ножа, на велику заздрість іншим, і дав велику порцію тютюну. Подарований старому ніж справив дивне враження: всім тубільцям зненацька захотілося мати по ножу, але через те що в них не було ні зовсім сивого волосся, ні будь-яких інших характерних особливостей, то я сказав першому з прохачів, що дам йому ножа в обмін за "бульра" (прикраса з свинячих ікол, яку тубільці носять на грудях), другому обіцяв дати ножа за великий табір, третьому – за кам'яну сокиру тощо.

Всі ці речі з'явилися протягом дня, і кожний одержав в обмін за них добрий стальний ніж. Як і в Сінгорі, тубільці всюди сушили на сонці горіхи кенгара; свіжі горіхи, назбирані в цю пору року, дуже смачні й вельми багаті на олію.

Відпочивши трохи, я прогулявся селищем, за яким одразу ж починаються великі плантації, чого мені досі не випадало бачити в селищах навколо бухти Астролябії. На цих плантаціях росло особливо багато бананів, але через те що плодів на них ще не було, я не міг бачити, скільки різновидів розводять тутешні тубільці. Банани їдять тут недостиглими і варять їх, як овочі, так що й згодом мені не пощастило познайомитися з різновидами цих плодів. Пересікши плантацію, я вийшов до моря і опинився перед широкою відкритою бухтою, що тяглася на схід. Завдяки біноклю мені вдалося роздивитись хатини трьох селищ; але тутешні тубільці не мають зносин з тамошніми, тому я не міг дізнатися назв тих селищ.

Увечері я мав довгу нараду з Каїном, умовляючи його рушити далі; обіцяв йому одну й навіть дві сокири, ножів, червоного коленкору, намиста, одне слово, незліченне для нього багатство, але він затявся на своєму: "Ні", "не можна", "заб'ють", "усіх заб'ють", "з'їдять" тощо. Оце все, чого я міг від нього добитись. Я показав на мій револьвер. Хоч він і попросив сховати його, та все ж казав далі: "Заб'ють", "Маклай один, а людей там багато". Години дві я морочився з ним отак і все-таки не переконав. Досадуючи на його заперечення, я повернувся до нього спиною і заснув, мабуть, перше, ніж він докінчив говорити.

9 липня

Пішов широкою, доброю стежкою, що стелилася в лісі, в селище Аврай. Скрізь підіймалися великі стовбури кенгара; цих дерев тут так багато, що, я гадаю, їх посадили ще предки

теперішніх жителів. Горіхами кенгара тубільці ведуть мінову торгівлю з сусідніми селищами. На рифі, який можна було бачити з дороги, багато жінок збирало морські тварини, користуючись відпливом. Селище Аврай являє собою мальовничий куток у лісі; тільки зовсім небагато дрібних дерев було вирубано й замінено кокосовими та горіховими пальмами, бананами, кущами різних видів, а великі всі залишені, отож скрізь на майданчиках, навколо яких мальовничо тулилися невеликі хатини, були тінь і прохолода. Дарема не було, через що я і люди з Білі-Білі та Телят, які прийшли зо мною, розташувалися на матах на майданчиках. Я рішуче відмовився від усякої їжі, крім кокосової води та свіжих горіхів кенгара. Однак тубільці неодмінно хотіли піднести мені що-небудь, бодай курку. Щоб піймати її, тубільці улаштували своєрідну пастку, яка складалася із петлі, що її зашморгнули, тільки-но одна з курей необережно ступила в коло, де було накидано кілька шматочків кокосового горіха.

Я бачив у селищі Аврай кілька дуже великих табірів надзвичайно правильної овальної форми. Важко собі уявити, яким способом досягають такої правильності, бо відомо, що тубільці не мають інших інструментів, крім уламків кременю та всяких черепашок. Це можна пояснити тільки тим, що на вироблення кожної речі тубільці віддають дуже багато часу, не кажучи вже про те, що вони мають дуже певне око й неабиякий смак. Один з тубільців приніс у селище два наново загострені списи. Я захотів дізнатися за допомогою Каїна, як це було зроблено. Видно було, що роботу виконано тільки наполовину: бракувало остаточного полірування та фарбування. Каїн пояснив мені, що кінці цих списів зламано під час полювання на диких свиней і, щоб загострити їх знову, їх відточили на коралах. Це мене дуже зацікавило, і я попросив, щоб один з хлопчиків, збігав на риф і приніс зразок коралу, якого вживають під час такої операції. Мені принесли вельми гарний екземпляр, завбільшки з людську голову. На досить рівній і разом з тим

шершавій поверхні його, якщо надати сили та спритності, було неважко загострити будь-яку палицю. До того ж на рифі вода й слизова оболонка корала допомагають процесу сточування. Каїн сказав мені, що скрізь на березі під час виготовлення дерев'яної зброї вживають цього методу полірування.

Повернувшись у селище Телят, я нарисував групу хатин, які скидалися більше на хатини гірських селищ, ніж хатини на березі та на островах. Поки я рисував, Сале прибив до одного з дерев мідний ярлик з моєю монограмою.

11 липня

Через те що не варто було відновлювати розмови з Каїном про подорож далі вздовж берега, я зібрався в дорогу назад рано-вранці. Для повороту зюд-ост був нам майже попутним вітром. Дорогою я хотів відвідати ще селище Рай-мана й видертися на гору Сіруй. Коли ми підійшли до берега біля селища Бібі, берег виявився зовсім порожнім, і в селищі нікого не було. Каїн пояснив, що всі жителі пішли в гори: "унан барата буль уяр" (палити унан і їсти свиней).

Мої супутники з Білі-Білі чомусь побоювалися верховинців і, як приморці, вважали, що дертися по горах – це не їх діло. Я знав положення селища Рай тільки приблизно: з піроги я міг за допомогою бінокля розглянути в горах групи кокосових пальм, але все-таки рушив туди в супроводі мого слуги Сале. Мені без особливих труднощів удалося дістатися до селища Рай-мана, де верховинці прийняли мене щонайкраще; вони, з чуток, уже знали моє ім'я і зараз же догадалися, хто це до них прийшов. Я пошкодував, що ми не розуміли один одного, але на мигах пояснив, що хочу йти на високий пагорок, який був за їхнім селищем і який вони називають Сіруй-мана. Провідники знайшлися одразу ж, і ми рушили негайно. З вершини Сіруй-мана (близько 1 200 футів) відкривалася гарна панорама берега

Маклая на чималому просторі. Коли я повернувся в селище, мене знову зустріли жителі надто люб'язно й запобігливо. Я пробув ніч в одній з хатин і повернувся другого ранку досить рано до місця, де лишив вангі. Викупавшись у морі, ми подались у дорогу назад і ще завидна наблизились до улеу Бонгу. Меблі, що зустрів мене, й тубільці Бонгу повідомили про смерть Вангума під час моєї відсутності: це був тубілець із Горенду, людина років двадцяти п'яти. Вангум був міцний і дебелий чоловік, коли це раптом захворів і днів за два-три нагло помер. Меблі сказав мені, що селища Бонгу й Горенду дуже збентежені цією смертю. Батько, дядько та родичі небіжчика, яких було чимало в обох селищах, ревно умовляли всю чоловічу людність Бонгу та Горенду негайно рушити походом на верховинців одного гірського селища.

Це було дуже серйозно, тож я, почувши про подію, надумав не допустити цієї експедиції в. гори. Проте я утримався негайно про це казати, бажаючи докладно дізнатися, що саме сталося.

ЛЮДИ БОНГУ Й ГОРЕНДУ ВИМАГАЮТЬ ВІЙНИ

15 липня

Я дізнався вчора ввечері про один момент, сприятливий для моїх планів, а саме, що жителі Бонгу й Горенду ніяк не можуть дійти згоди щодо того, в якому селищі живе гаданий ворог Вангума або його батько, що приготував онім, завдавши цим парубкові смерть. А втім, цю незгоду вони сподівалися залагодити вельми просто, а саме: напасти спочатку на одне, а потім на друге селище.

Депутація з Бонгу, що прийшла до мене просити бути їхнім союзником на випадок війни, почула від мене рішучу відмову. Коли деякі з них умовляли далі мене допомогти їм, я сказав з

дуже серйозним виглядом, піднісши трохи голос: "Мак-лай балал кере" (Маклай казав досить). Після цього депутація пішла. Потім я пішов у Горенду послухати, що мені скажуть там. Людей у Горенду я зустрів небагато; всі говорили про наступну війну з мана тамо. Я ввійшов до хатини Вангума; в кутку коло барли височів гамбор; недалеко нього горіло багаття, коло якого на землі, вимазана геть сажею, майже без усякого одягу сиділа молода вдовиця небіжчика. Через те що в хатині нікого, крім мене, не було, вона усміхнулась мені далеко не печально. Їй, видимо, набридла роль невтішної вдови. Я дізнався, що вона повинна перейти до брата небіжчика. Не досягнувши задуманої мети моїх відвідин, я рушив додому й дорогою побачив батька Вандума, який розкладав вогонь на березі, під зовсім новою пірогою свого померлого сина, яку небіжчик кінчив лиш за кілька днів перед своєю смертю. Пірога була порубана в багатьох місцях; тепер він хотів порішити її остаточно, тобто спалити. Знаючи, що я відмовляю людей воювати заради помсти за смерть його сина, старий ледве глянув на мене.

Минуло кілька днів. Експедиція в гори не відбулася. А втім, я не приписую це моєму втручання, а просто обидва селища не дійшли цього разу до згоди.

23 липня

Близько третьої години я сидів на веранді над якоюсь письмовою працею; раптом прибігає, захекавшись, Сале й каже, що чув від людей Бонгу про наглу смерть молодшого брата Вангума. Боячись за наслідки смерті обох братів протягом такого короткого часу, я зараз же послав Меблі в селище дізнатися, чи правда цьому.

Коли він повернувся, то розповів мені таке. Ранком Туй, дев'яťох або десятих років хлопчик, брат Вангума, пішов з батьком та іншими жителями Горенду рибалити в річці Габенеу.

Там його вжалила в пучку невелика змія; отрута вплинула так сильно, що переляканий батько, схопивши дитину на руки й кинувшись майже бігом назад, приніс його в селище, коли він уже вмирав. Зібравши миттю все потрібне, тобто ланцет, нашатирний спирт, марганцевокислий калій та кілька бинтів, я поквапився в Горенду. Нога мені дуже боліла, тому я дуже зрадів з можливості скористуватися пірогою, що вирушила до порту Константина, бо вона могла довести мене до Горенду. Коло Урур-Ими дізналися від Іона та Намуя, які бігли з Горенду й були дуже збуджені, що бідолаха Туй допіру помер і що треба палити хатини ямбау тамо (людей гірського селища). Почулося кілька вдарів барума, що повідомили про смерть хлопчика. Коли я вийшов на берег, мене випередило, біжучи й виючи вже, кілька жінок. У селищі був великий сполох: страшенно збентежені чоловіки, чомусь усі озброєні; виття та крики жінок дуже змінили обличчя звичайно спокійного й тихого селища. Скрізь тільки й мови було що "онім", "кумана", "ямбау тамо барата" (підемо палити людей Кумани і Ямбау). Ця друга смерть, що сталася в цьому селищі й навіть у одній і тій же родині, де й перша, протягом якихось двох тижнів, створила серед жителів обох селищ справжній приступ горя, жаги помсти та страху... Навіть найспокійніші, які раніш мовчали, тепер гаряче запевняли, що жителі того чи того гірського селища приготували онім, через що Вангум і Туй померли один за одним, і що коли не покласти цьому край, вирушивши негайно походом у гори, то всі жителі Горенду вимруть тощо.

Війна тепер здавалася вже неминучою. Про неї говорили старе й мале, а найбільше кричали баби; молодь готувала та лагодила зброю. На мене в селищі поглядали скося, знаючи, що я проти війни; деякі дивилися зовсім вороже, немовби я завинив у цій біді. Один тільки старий Туй був, як і завжди, ласкавий до мене і лише серйозно похитував головою. Мені не було чого робити більше в Горенду; люди були занадто збентежені для того, щоб спокійно вислухати мене. Користуючись місячним

світлом, я пройшов до Бонгу найкоротшою стежкою. Тут тривога була, хоч і менша, та все ж досить велика. Саул намагався умовити мене погодитися з ним щодо потреби виступити на мана тамо. Аргументи його були такі: останні події – це наслідки оніма, потім, якщо вони (тобто тамо Бонгу) не поб'ють мана тамо, то ті їх поб'ють. Повернувшись додому, я навіть у себе не міг позбутися розмов про онім. Сале сказав мені, що на острові Яві онім зветься "доа", і вірив у його значення. Меолі повідомив, що на островах Пелау – "олай" це теж саме, що й онім і також не сумнівався в тому, що від дії оніма люди можуть умирати.

24 липня

Ранком пішов до Горенду. Тубільці мали спокійніший вигляд, ніж напередодні, але й тепер були дуже похмурі; навіть Туй був сьогодні в досить кепському настрої. "Горенду баса!" (Кінець Горенду), – сказав Туй, протягаючи мені руку. Я забажав, щоб Туй пояснив мені, в чому саме полягає онім. Туй сказав, що мана тамо якимось способом дістали таро або ямсу, яких не доїли люди Горенду, й, порізавши це на шматочки, заворожили й спалили. Ми пішли до хатини, де лежав небіжчик і юрмилися чоловіки та жінки. Нараз почувся різкий свист "ая", жінки й діти сполошилися й неоглядки метнулися тікати в ліс. Я не розумів, що буде далі, й чекав цілої процесії; та замість неї з'явився тільки один чоловік, що безнастанно дмухав у "мунки-ай", свистячи пройшов повз вхід до хатини, де лежало тіло мертвого Туя, глянув у неї і знову пішов. Що це означало – я так і не збагнув. Коли замовк свист "ая", жінки повернулися й винесли небіжчика з хатини. Старий Бугай натер йому чоло білою фарбою (вапном), провів тою ж фарбою вздовж носа; інші частини тіла небіжчика були вже вимазані куму (чорною фарбою). У вуха йому просунуто сережки, а на шиї висіло губо-губо.

Аж ось гамбор (домовину) віднесено до хатини Сагама. Мені, як і іншим, запропоновано онім для того, щоб і з нами не скоїлось якого лиха. Я погодився, бажаючи побачити онім. Іон, один із присутніх, виплюнув свій онім мені та іншим на долоню, після чого ми всією юрбою подалися до моря мити руки. Старий Туй умовляв мене приготувати "онім Маклай", щоб великий землетрус зруйнував усі селища в горах, але не завдав би шкоди бережанам.

Увечері цього ж дня я почув звуки барума в Горенду, і Меблі, який ходив по щось до селища й повернувся відтіля через деякий час, збудив мене й таємничо повідомив, що війну з мана тамо (мабуть, з Теньгум-мана) ухвалено. Але вони умовилися нічого не казати про неї Маклаєві.

Війни тут, дарма що не визначаються кровопролиттям (забитих буває небагато), зате бувають дуже тривалі, переходячи часто-густо у форму приватних "вендет"[64], які дуже затягають укладання миру між громадами. Під час війни всі стосунки між багатьма селищами припиняються. Обидві сторони мають або гадають мати багатьох союзників, тому бояться йти в кожне селище, про яке не знають напевно, що воно дружнє. Тому трапляється, що нейтральні селища довго вважають за союзників ворожої сторони. Панівна думка кожного: бажання забити або страх бути забитим. Мені було ясно, що цього разу мені не слід спокійно дивитися на справи в Бонгу, яке було від мене за яких п'ять хвилин переходу.

Я зважився заборонити війну. На великий ефект треба впливати теж ефектом, але ще дужчим; і спочатку треба розрізнити одностайну жагу помсти. Треба було посіяти між тубільцями незгоду й тим сприяти зменшенню першого запалу.

25 липня

Я довго не спав, а потім часто прокидався, обмірковуючи план майбутніх дій. Заснув тільки під ранок; прокинувшись і обміркувавши вчорашні роздуми, я вирішив обрати план дій, який, на мою думку, мав дати бажані наслідки і, як виявилось, вплинув навіть дужче, ніж я сподівався. Головне, не треба було квапитись. Незважаючи на мою нетерплячку, я вичекав звичайної години (перед заходом сонця), щоб-піти в Бонгу. Як я і сподівався, в селищі тільки й мови було скрізь про те, що сталося. Зауваживши, що тубільцям дуже хочеться знати, що думає Маклай, я сказав: "І Вангум, і Туй були молоді й здорові, і тепер старий батько лишається сам; та все ж таки Маклай скаже те ж саме, що казав і після смерті Вангума, цебто – війни не бути". Звістка про Маклаєві слова, що війни не повинно бути, коли всі готуються до неї; миттю облетіла все селище. Зібрався великий натовп, але в буамбраму, де я сидів, увійшли самі тільки діди. Кожний з них намагався переконати мене, що війна конче потрібна. Говорити про безпідставність теорії оніма було б неможливо: через обмеженість мого знання тубільної мови – це по-перше, а по-друге, я тільки марно витратив би час, бо однаково мені не пощастило б нікого переконати; потрете, це було б великою похибкою, бо кожний почав би тлумачити мої слова по-своєму. Проте я вислухав дуже багатьох; коли останній кінчив говорити, я встав, збираючись іти, і звичайним голосом, що дуже контрастував до збентеженої мови тубільців, повторив: "Маклай каже – війни не буде, а якщо ви рушите походом у гори, з вами всіма, з людьми Горенду й Бонгу, станеться лихо". Зайшла урочиста мовчанка; потім посипалися запитання: "Що станеться?", "Що буде?", "Що Маклай зробить?" тощо. Лишаючи моїх співбесідників спантеличеними й даючи їхній уяві пояснити мою погрозу, я відповів коротко: "Самі побачите, якщо підете..."

Ідучи додому й проходячи повагом між юрбами тубільців, я міг пересвідчитися, що їхня уява вже працює: кожен намагався розгадати, яке саме лихо міг провіщати Маклай.

Не встиг я дійти до воріт моєї садиби, як один із дідів наздогнав мене, захекавшись від ходіння, і ледве міг промовити: "Маклаю, якщо тамо Бонгу рушать у гори, чи не станеться тангрину?" (землетрусу). Це дивне запитання й схвильований вигляд старого показали мені, що слова, сказані в Бонгу, справили неабиякий ефект.

"Маклай не казав, що буде землетрус", – заперечив я. "Ні, але Маклай сказав, що коли ми підемо в гори, станеться лихо. Тангрин – це страшне лихо. Люди Бонгу, Гумбу, Горенду, Богатім, усі, всі, бояться тангрину. Скажи, станеться тангрин?" – повторив він благаючи. "Можливо". – була моя відповідь. Мій приятель швидко кинувся назад, але його майже одразу спинили два тубільці, що підходили до нас, і я міг почути слова старого, сказані наспіх: "Я ж казав, буде тангрин, якщо підемо. Я ж казав!"

Усі троє майже бігом подалися в селище.

Наступні дні я не ходив до Бонгу, лишаючи уяві тубільців розгадати загадку й покладаючись на приказку: у страху очі великі. Тепер я був певний, що вони дуже замисляться і військовий запал у них почне помалу холонуту, а головне, що тепер у селищах панує незгода. Я навмисне не дізнавався про ухвалу моїх сусідів, вони теж мовчали, але готування до війни припинилися. Тижнів через два до мене прийшов відданий приятель Туй і ствердив чутку, яка вже не раз доходила до мене, що він і всі жителі Горенду хочуть виселятися.

– Чого так? – здивовано спитав я.

– Та ми всі боїмося так жити. Якщо лишимося в Горенду – всі повмираємо один за одним: двоє вже вмерло через онім мана тамо, отак і інші помруть. Не тільки люди вмирають, але й

кокосові пальми хворі. Листя на всіх деревах стало червоне, й вони помруть. Мана тамо зарили в Горенду онім, ось і кокосові пальми вмирають. Хотіли ми побити цих мана тамо, та не можна – Маклай не хоче, каже: "Станеться лихо". Люди Бонгу тремтять, бояться тангрину. Якщо станеться тангрин, усі селища навколо скажуть: "Це люди Бонгу винні; Маклай казав, буде лихо, якщо Бонгу піде в гори". Всі селища підуть тоді воювати Бонгу. Ось люди Бонгу й бояться. А в Горенду людей надто мало, щоб іти воювати з мана тамо самим. Тож ми й хочемо розійтися в різні сторони", – закінчив Туй уже зовсім понуро і почав називати селища, де люди з Горенду гадають розселитися. Хто хотів вирушити в Горіму, хто в Ямбомбу, хто в Мітебог; тільки один чи двоє гадають лишатися в Бонгу. Через те що розселення це почнеться за кілька місяців, після збору посадженого вже таро, я не знаю, чим це кінчиться.

Серпень

Новий будинок, який розпочали ще в червні, закінчили в перших числах серпня. Розміром своїм він зовсім скидається на той, де я живу. Я гадаю, що, мабуть, я і не потребуватиму його, якщо тільки сподівана шхуна прийде раніш, ніж кінчиться рік; якщо ж ні, то мені доведеться переселитися в нього, бо дах мого теперішнього дому навряд чи витримає понад вісімнадцять місяців: деякі стовпи та бантини дуже поточили білі мурахи, і я щодня побоююся, якби вони не залізли до ящиків з книгами або білизною. Доглянути їх дуже важко, бо білі мурахи влаштовують криті хідники від одної речі до другої, наприклад, від ящика до ящика.

Я мав звичку десь о шостій вечора ходити до моїх сусідів у селище Бонгу. Сьогодні я пішов, знаючи, що побачу там також і жителів інших селищ, яких сподівалися з Білі-Білі та з Богатім. Прийшовши в селище, я увійшов до буамбрамри, де точилася гучна, жвава розмова, що урвалася, тільки-но я з'явився.

Видимо, тубільці говорили про мене або про щось таке, що їм хотілося приховати від мене. Сонце при заході освітлювало червонуватим промінням середину буамбрамри та обличчя жителів Бонгу, Горенду, Білі-Білі й Богатім. Тут були справжні збори. Я сів. Усі мовчали. Було видно, що я перешкодив їхній нараді. Аж ось мій давній приятель Саул, якому я завжди довіряв більше, ніж іншим, дозволяючи іноді сидіти на моїй веранді, підійшов до мене. Поклавши мені руку на плече (це було не звичайне панібратство, якого я не допускав у моїх стосунках з тубільцями, а скоріше вираз дружби й прохання), він спитав мене, запобігливо заглядаючи мені в очі: "Маклаю, скажи, чи ти можеш умерти? Бути мертвим, як люди Бонгу, Богатім, Білі-Білі?"

Запитання здивувало мене своєю раптовістю та урочистим, хоч і прохальним тоном. Вираз обличчя присутніх сказав мені, що не один тільки Саул питає, а що всі вони дожидають моєї відповіді. Я подумав, що, мабуть, саме про це тубільці розмовляли перед моїм приходом, і зрозумів, чому моя поява припинила їхню розмову. На просте запитання треба було дати просту відповідь, та її слід було перше обміркувати. Тубільці знають, переконані, що Маклай не скаже неправди; їх приказка "Балал Маклай худі" (слово Маклаєве одне) не може бути змінена і цього разу. Через те сказати "ні" – не можна, тим більше, що завтра або через кілька днів якийсь випадок може показати тубільцям, що Маклай казав неправду. А коли я скажу "так", я сам похитну дуже свою репутацію, яка особливо важить для мене саме тепер, через кілька днів після заборони війни. Ці роздуми промайнули далеко швидше, ніж я пишу ці рядки. Щоб мати час обміркувати відповідь, я підвівся й пройшовся вздовж буамбрамри, дивлячись угору, немовби шукаючи чогось (власне кажучи, я шукав відповіді). Скісне сонячне проміння освітлювало всі предмети, що висіли під покрівлею. Від риб'ячих черепів та свинячих щелеп мій погляд перейшов до колекції всілякої зброї, почепленої нижче над барлою; там були луки,

стріли "та кілька списів різної форми. Мій погляд спинився на одному з них, грубому й добре загостреному. Я знайшов собі відповідь. Знявши з стіни саме цього важкого й гострого списа, який, кинутий влучно, міг заподіяти неминучу смерть, я підійшов до Саула, що стояв посеред буамбрамри й стежив за моїми рухами. Я подав йому списа, відійшов на кілька кроків і спинився проти нього. Я зняв капелюха, широкі криси якого затуляли моє обличчя; я хотів, щоб тубільці могли з виразу мого обличчя бачити, що Маклай не жартує й не моргне оком, хоч би там що. Я сказав тоді: "Подивись, чи може Маклай умерти". Спантичений Саул, хоч і збагнув суть моєї пропозиції, але навіть і не підняв списа і перший промовив: "Арен, арен!" (Ні, ні). Тим часом деякі з присутніх кинулися до мене, мовби бажаючи затулити мене своїм тілом проти списа Саула. Простоявши ще якийсь час перед Саулом, чекаючи й назвавши його навіть жартома бабою, я сів між тубільцями, що заговорили всі разом. Відповідь була задовільна, бо після цього випадку ніхто не питав мене, чи можу я умерти.

Вересень

Мун у Богатім.

Привезене насіння, посіяне на плантаціях тубільців, добре росте.

Крокодили, плаваючи тут, часто перепливають великі відстані в затоці.

Жовтень

Похорон Танока в Гумбу.

Люди Горенду справді думають виселитися.

Листопад

Несумлінність моїх людей, що крадуть речі для виміну на всяку всячину в тубільців. Не дуже приятелюючи один з одним, М. одного дня приходить сказати, що С. краде; другого дня С. показує, що М. обкрадає.

6 листопада

Прийшла шхуна "Flower of Jarrow".

9 листопада

Смерть і похорон матроса Абу.

10 листопада

Близько шостої години вечора підняли якір. Лишив багато речей у домі, який я замкнув і запропонував людям Бонгу охороняти.

ВТРЕТЄ НА БЕРЕЗІ МАКЛАЯ 1883 РОКУ

Я мав змогу знову відвідати берег Маклая, зустрівши дорогою до Австралії, в Батавії, корвет "Скобелєв". Дізнавшись від адмірала Копитова, що він гадає відвідати деякі острови Меланезії і, може, заїде на берег Маклая, я запропонував адміралові взяти мене з собою, бо, знаючи тубільну мову та місцеві умови островів, куди мав зайти корвет, я міг бути корисним під час плавання; а я, з свого боку, міг би знову відвідати знайомі мені місця. Мушу сказати, що берег Маклая особливо вабив мене, бо мені хотілося знати, що сталося з моїми новогвінейськими друзями. Адмірал погодився, і я, давши розпорядження, щоб мій багаж відправили в Австралію на

англійському пароплаві "Chylbassa", де я їхав з Порт-Саїда[65] до Брінсбейна[66] (Квінсленд), захопив кілька потрібних речей і перебрався на корвет, що знявся другого ж ранку. Вільної каюти на корветі не було, і мені влаштували з брезентів та прапорів прекрасне приміщення під пів'ютом. Крім підвішеного офіцерського ліжка, що правило мені за постіль, стіл, стілець і крісло були поміщені в моїй тимчасовій каюті, яка була прохолодна й світла.

Зайшовши в Макассар і в Амбоїну, я попросив адмірала придбати тут одного бичка, двох телят та кіз місцевої породи, що вже акліматизувалися на Малайському архіпелазі, – на подарунок тубільцям берега Маклая. Моє бажання виконано, і до того ж казенним коштом куплено на подарунки тубільцям тих островів, куди ми мали приїхати, всякі речі, приміром: малайські паранги (великі ножі), червону бавовняну матерію, бісер, маленькі дзеркальця тощо. Крім того, я придбав багато всякого насіння, між іншим, насіння дуріану, мангустану, манго, кількох видів хлібного дерева, апельсинів, лимонів, ланзата, кофейного дерева, кількох молодих ананасів та багато насіння інших корисних рослин і овочів.

Пройшовши протоку Буру та Сайгуйен (між островами Салавати й Батанта), 12 березня ми підійшли до північного берега Нової Гвінеї. Через дощ та густі хмари, що ховали берег, і взагалі внаслідок дощової погоди адмірал вирішив не заходити в Доре, а йти просто до берега Маклая. 15 березня ми проходили повз бухту Гумбольдта на Новій Гвінеї. На острові Вулкані, що відкрився перед нами 16 березня, виявився знову діючий вулкан, як і 1877 року. 17 березня ранком, пройшовши протоку Ізумруд (між Новою Гвінеєю та островом Кар-Кар), ми помалу пройшли архіпелаг Задоволених людей близько другої години пополудні і о пів на шосту вечора кинули якір у порту Константина.

Я з'їхав на берег, на мис Обсервації, і, побачивши там кількох давніх знайомих із Гумбу, сказав їм, що буду завтра ранком у Бонгу та що для корвета треба живності: свиней, таро, бананів тощо. Боячись пропасниці, я не відважився того ж вечора рушити в інші села й повернувся на корвет.

18 березня адмірал, кілька офіцерів і я з'їхали на берег коло селища Бонгу. В супроводі тубільців, які, перебиваючи один одного, зверталися до мене, питаючи, де я житиму, коли почати будувати мені хатину тощо, – ми обійшли селище. Воно видалося мені цього разу меншим і занедбанішим, ніж 1876–1877 років. Пригадавши розміщення селища, я незабаром помітив, що аж два майданчики з довколишніми хатинами обернулися на пустир. Майданчики заросли травою, а руїни хатин кущами. На мої запитання мені пояснили, що частина тубільців, які жили в цих хатинах, вимерла, а інші виселилися. Згідно з моїми інструкціями, даними під час від'їзду 1877 року, всіх дівчат та молодниць зараз виведено, лишилося тільки кілька потворних баб. Пам'ятаючи також мої поради, тубільці прийшли не тільки без зброї, а навіть без найменших прикрас. Тому-то вигляд у них був сьогодні досить нужденний (дикуни без прикрас, патлаті, скидаються на європейців, убраних у лахміття), тим більше, що не було майже молоді. Вони пішли в Бонгу з нагоди великого "ая" та "муна", що був там; інші, мабуть, були в лісі, охороняючи жінок.

Мій давній приятель Саул розповів мені довгу історію про "тамо інгліс" (мабуть, експедиція шхуни "Dove"), потім про прихід у Гарагасі абадам Маклай (Маклаєвого брата), як вони, певно, називали Ромільї[67].

Пригадавши, що я не бачив ще Туя, я урвав розмову, спитавши про нього. "Туй муен сен" (Туй помер), – відповів Саул. Мені було дуже шкода мого давнього приятеля. Я лишив тубільців Бонгу дуже схвилюваних, сказавши, що привіз їм

бика, корову, цапа та кіз. Усі повторювали за мною назви цих тварин; усі хотіли бачити їх одразу ж. Я пояснив, що для привезеної худоби треба збудувати огорожу, щоб вона не розбіглася. Тубільці багато говорили, але ніхто не брався до діла. Ще раніш я переконався, що коли дати тубільцям якусь річ на загальне користування, а не одному якомусь, то це завжди буде помилкою, бо ніхто не піклуватиметься про спільну власність. Проте дати привезену худобу комусь одному або роздати по одній тварині на кілька осіб, – мені здавалося неправильним. Сказавши, що я приведу корову та кіз до заходу сонця, я пішов до того місця, де 1876–1877 років був мій дім. Прийшовши туди, я майже не впізнав місцевості. Під великими деревами, які колись оточували мій дім, скрізь росли великі кущі; тільки подекуди, зрідка, виглядали між зеленню кокосові пальми, які я колись посадив, банани та багато динних дерев. Замість широких стежок, завжди дуже чистих, навколо моєї хатини було тепер дві-три стежки, якими можна було пройти тільки з великими труднощами. Я пішов просто туди, де колись стояли обидва дома. Між кущами я знайшов шість паль, які ще стирчали там. Тільки й того. Пригадуючи, з якими турботами я будував собі дім, як терпляче розводив плантації, мені важко було повірити, щоб якихось п'ять-шість років було досить, щоб обернути це все на глухий закуток густого лісу. Це був зразок розкішної родючості ґрунту.

Проте часу на роздуми в мене не було, і я наказав тубільцям, які супроводили мене, розчистити те місце, де 1877 року в мене росла кукурудза й де мені здалося, що кущі були не такі густі. Я звелів повисмикувати з корінням невеликі деревця, а це при великому числі робочих рук було зовсім не важко. Розчищене місце матроси скопали своїми залізними лопатами на просторі кількох квадратних сажнів. Я послав тубільців по воду, а сам за допомогою мого слуги з Амбоїни, Яка та обох матросів почав розсаджувати молоді рослини й насіння, привезені з Амбоїни. Принесеною в бамбуках водою полито

щойно посаджені рослини. Не посадив я тільки насіння кофе, віддавши його Саулові та деяким іншим тубільцям передати жителям гірських селищ, де для кофейного дерева клімат підходить більше, ніж на березі Маклая. Тубільці, видимо, цікавилися всією цією процедурою. Проте я не був певний, що мій експеримент вдасться, і навіть боявся, щоб на щойно скопану землю не прийшли того ж або другого дня свині та не порозривали нової плантації; а зробити достатньо міцну огорожу годі було. Мені бракувало часу, щоб доглянути самому, як споруджуватимуть її, а тубільці були надто збуджені приходом корвета та будівництвом коло селища загородки для худоби. Я пішов лісом добре знайомою стежкою до Горенду; але й стежка була дуже занедбана; невисокі тоді кущі виросли тепер у великі дерева, і знайома стежка здалася мені зовсім новою. Дійшовши кінець кінцем до місця, де шість років тому лежало селище Горенду, я був у край вражений. Замість величезного селища, лишилося тільки дві-три хатини; все заросло так, що годі пізнати. Мені стало чомусь так сумно, що я поспішив вийти до моря й рушити назад на корвет.

Пополуднувавши й трохи відпочивши, я повернувся на берег і пішов знову в Бонгу. Я почував себе як дома, і мені здається, що ні до одного кутка земної кулі, де мені доводилося жити під час моїх мандрів, я не відчуваю такої прив'язаності, як до цього берега Нової Гвінеї. Кожне дерево здавалося мені давнім знайомим. Коли я прийшов у селище, навколо мене зібралась юрба. Багатьох знайомих облич я не міг долічити; багато хто видався мені зовсім незнайомим. Під час мого останнього приїзду вони були ще юнаками, а тепер у них самих були діти. Тільки небагато дідів були мої давні колишні приятелі.

Дві обставини особливо впали мені в очі. По-перше, мені й усім, що були навколо мене, здавалося, немовби тільки вчора, а не шість років тому я був у Бонгу востаннє; по-друге, мені видалося дивним, що з боку папуасів не було аж ніякої

дружньої демонстрації до мене після того, як я так довго не був тут. Подумавши трохи, я побачив, що це друге цілком зрозуміле: таж я сам нічим особливим не виявляв свого задоволення, повернувшись сюди; чого ж мені дивуватись, якщо і папуаси не скачуть від радості, бачачи мене. Проте були й такі серед них, що, притуляючись до мого плеча, заплакали і, хлипаючи, почали перелічувати померлих під час моєї відсутності: "І цей помер, – казали вони, – і цей, і цей", тощо. Всім хотілося, щоб я, як і колись, оселився між ними, але цього разу вже в самому селищі; хотіли також знати, коли я знову повернуся; що їм робити, якщо знову об'являться "тамо інгліс".

Кілька хлопчаків, випереджаючи один одного й захекавшись, прибігли із звісткою, що "тамо рус" з "бульборорус" (великою російською свинею) наближаються в "кабум ані боро" (в дуже великій шлюпці). Всі кинулися бігти; я також подався за натовпом. Справді, великий баркас ішов недалеко від берега. Через те що великому баркасові через положистість берега не можна було підійти до нього, офіцер, під командою якого був баркас, наказав кільком матросам, щоб вони, закативши штани, зіскочили у воду. Великий натовп жителів Бонгу, Горенду та Гумбу мовчки стояв уздовж берега, стежачи за кожним рухом людей. Двоє з матросів, вискочивши, тримали кінці мотузків, прив'язаних до рогів бичка. З перехилоного на один бік баркаса вискочила молода тварина й, опинившись у воді, подалася спочатку вплав, а потім бігом до берега, так що матросам було нелегко затримувати її. Бичок побіг уздовж берега й тягнув матросів, які бігли за ним. Було дуже комічно дивитись, як близько сотні тубільців, побачивши нову для них тварину, що здавалась їм, які не знали тварин більших за дикого кабана, величезною, – розсипалися врозтіч; деякі навіть полізли на дерева, інші кинулися в море. За бичком пішла корова, яка виявилася далеко сумирнішою, ніж він. За нею з'явився цап у супроводі кіз. Усіх їх матроси вели за мотузки, прив'язані до рогів. Уся ця процесія рушила в селище, куди

поспішив також і я, щоб розпорядитись та наказати тубільцям допомогти матросам. У селищі було споруджено огорожу метрів п'ятнадцять у квадраті для бичка й корови. З деякими труднощами матроси змусили їх перестрибнути через високий поріг огорожі. Хвіртку зараз же забили, бо я гадав, що мине деякий час, поки тварини при звичаються до свого нового становища. Кілька матросів з баркаса, які прийшли глянути на селище, наламали в лісі молодих гілок усяких дерев і кинули за огорожу. Видимо, це частування припало до вподоби корові, бо вона одразу ж заходилася їсти. Бичок був дуже неспокійний: він ходив уздовж огорожі, нюхаючи повітря і мовби шукаючи виходу. Присутність матросів, які доглядали його під час переїзду з Амбоїни, наче заспокоювала його. Роги звільнено від мотузків, і тварини, здається, стали почувати себе спокійніше. Через те що не було іншого приміщення, то цапа й кіз я запропонував тубільцям помістити в одній з хатин і сказав, щоб жінки принесли їм завтра молодого унану. Один з матросів зауважив, що слід би показати тубільцям, як доїти козу. Коли принесено табір, якого я попросив, і матрос почав доїти одну з кіз, усі тубільці збіглися подивитись на це диво. Вигукам та розпитуванням не було кінця-краю, але ніхто не відважився покуштувати молока, яке довелося випити матросам.

Сонце вже сідало, і я наказав матросам, що їм уже час збиратися на корвет. Обидва матроси, які були в огорожі, мусили перестрибнути через паркан, бо хвіртки не було. Я давав тубільцям далі деякі інструкції, як слід поводитися, коли прийдуть білі. В цей час вигуки тубільців спонукали мене звернути увагу на поведінку бичка. Тільки-но пішли матроси, як він став дуже неспокійний, бігав уздовж огорожі і, як мені сказали тубільці, хотів зламати паркан. Я поспішив на місце й побачив, що бичкові вдалося вивернути в одному місці верхню частину паркану. Тубільці, що збіглися сюди, наганяли на небораку бичка шал. Він ще раз метнувся до паркану з нахиленою головою, і ще кілька ломак вилетіло з огорожі. Не

встиг я крикнути одному з тубільців, щоб він побіг по тамо рус, як бичок відбіг від паркану, кинувся знову до нього, але цього разу вже наміряючись перескочити через огорожу. Це йому вдалося, і він, видершись на волю, як скажений, полетів через селище. Тубільці швидко поховалися хто куди.

Я лишився сам і міг бачити, як корові також вдалося перескочити через огорожу й побігти слідом за бичком. Сумніваючись, чи пощастить мені в цьому, я все ж таки пішов стежкою до моря, де мене зустріли матроси, які поверталися. Я коротко розповів їм, у чому річ. Вони відповіли, що бичка, мабуть, пощастить загнати назад за огорожу, бо він дуже свійський. Коли ми повернулися в селище, виявилось, що бичок і корівка натрапили на стежку, яка йшла в ліс, і тому я послав тубільців в обхід, щоб не допустити бичка зайти занадто далеко, а матроси повинні були, намагаючись по змозі не лякати худоби, спробувати загнати назад у селище. Побачивши людей, бичок прожогом кинувся вперед, а тубільці, розуміється, розбіглися врзтіч. За бичком побігла й корівка, і цікава парочка помчала на ближчі пагорки.

Було вже темно, коли ми повернулися на корвет після цієї невдачі, що спіткала нас.

Я був такий стомлений подіями дня, що, незважаючи на велике бажання, не міг виконати обіцяного, тобто повернутися ночувати в Бонгу.

19 березня на світанку корвет "Скобелєв" знявся й рушив до острівця Білі-Білі. Через те що ми думали робити зйомки порту князя Олексія, для нас було дуже важливо мати перекладачів, бо діалектів жителів архіпелагу Задоволених людей є кілька, і я жодного з них не знаю. В Білі-Білі я міг сподіватися найти кого-небудь із знайомих, що погодились би поїхати з нами. Підїжджаючи до селища, ми зменшили хід,

спустили шлюпку, і я рушив до селища. На березі нас чекала велика юрба, яка пізнала мене й репетувала: "О Маклаю! О Маклаю! Еме-ме, е-аба! Гена!"

Кілька пірог наблизились до шлюпки. В одній з них був Каїн, а в другій Марамай і Гассан та кілька інших. Щоб не гаяти часу на зайві переговори, я запропонував їм усім поїхати зо мною на корвет, обіцяючи дати тютюну та цвяхів.

Опинившись на палубі, тубільці були дуже збентежені й перелякані шумом машини та масою матросів. Вони одразу ж почали просити мене пустити їх додому. Сказавши Каїнові та Гассанові, що мені їх треба, щоб говорити з людьми острова Сегу, куди йде корвет, і, роздавши решті дуже щедро те, що їм обіцяно (тобто тютюн і цвяхи), я відпустив їх, затримавши Каїна, Гассана та Марамая, який сам забажав рушити з нами. Коли корвет пішов, я майже силоміць мусив був затримати Каїна, а Гассан, влучивши момент, коли я на нього не дивився, видерся на пів'ют і відтіля кинувся в море. Проходячи повз острівцець Урему, де я 1877 року посадив кілька кокосових пальм, я мав насолоду бачити, що всі вони зійшли й росли добре. Каїн і Марамай, показуючи на них, повторювали моє ім'я, примовляючи: "Нуї Маклай", "Монки Маклай" ("Острів Маклая", "Кокоси Маклая"), "Навалобе Маклай Урему і на таль атар" ("Згодом Маклай прибуде в Урему й збудує собі дім").

Тубільцям дуже хотілося, щоб корвет пройшов через вузьку протоку між островом Грагером і мисом Бейле на материку Нової Гвінеї і таким способом попрямував до острова Сегу. Однак адміралові здалося це занадто ризикованим, через що ми продовжували путь уздовж архіпелагу Задоволених людей. Ми проминули довгий острів Сегу й побачили протоку між ним і материком, зовсім вільну від усякої небезпеки. Пройшовши протоку, корвет кинув якір коло західного берега острова Сегу. Було ще не пізно, і цього ж дня ми зробили кілька промірів.

Я рушив з кількома офіцерами на паровому баркасі оглянути бухту великого порту князя Олексія. Коли я повернувся, мені сказано, що Каїн і Марамай наслідували Гассана, тобто скористувалися пірогою, яка наблизилась і забрала їх з води, і більше не поверталися. Хоч я частково вибачав тубільцям їхній страх, та все ж мені було дуже прикро через їхній вчинок, і тому, побачивши пірогу з двома тубільцями, я наказав стерновому під'їхати до неї і майже силоміць узяв одного з них, а другий кинувся у воду. Я відвів свого бранця на корвет, переконаний, що це спонукає Каїна та Марамая повернутися назад. На палубі я почав з того, що переконав на мигах (діалект Сегу був мені невідомий) мого бранця, що його не чекає ніяка небезпека, а навпаки, він дістане багато подарунків, з яких чимало я дав йому негайно ж.

Перед заходом сонця краєвид високих гір з їх вершинами Канта й Шопенгауера був чарівний. Двом людям з команди доручено доглядати бранця, який, завдяки добродушності матросів, почував себе цілком спокійно, беручи все, що тільки йому давали.

20 березня

Я одягнувся о пів на п'яту, а після сніданку вирушив з лейтенантом Б. до бухти Еремпі, що була, як виявилось, далеко більша, ніж ми думали, й складалася, власне, з трьох басейнів. Глибина води в бухті цілком достатня для великих суден. Береги навколо були вкриті лісом. Ми бачили кількох тубільців, які, проте, побоялися наблизитись до парового баркаса, який плив і своїм димом дуже бентежив їх. Коли ми поверталися назад, я попросив лейтенанта Б. увійти в річку Аю, яку я знав ще з 1877 року.

Річка, як виявилось, була досить глибока, хоч і вузька. Рослинність навколо була розкішна. Одна ліана з пучками

лілових квітів попадалася нам дуже часто. Височенні бананники росли край берега. Крім високого стовбура та вузького листя, вони визначалися маленькими неїстівними плодами, повними зернят.

Недалеко від гирла річки Аю я помітив невелике озеро, яке бачив, вирушаючи в селище Еремпі 1876 року.

Я вирішив, повернувшись на корвет, відпустити нашого вчорашнього бранця й через це сам пішов з ним у селище Сегу, яке, проте, виявилось зовсім безлюдним. В одній з покинутих хатин я побачив два круглі щити, кілька горщиків з орнаментами коло шийки та один дуже цікавий телум. Наш бранець лишився на острові й не відходив від шлюпки до нашого від'їзду.

Він був не від того, щоб повернутись назад на корвет, де всі поводитися з ним дуже добре. Повертаючись назад до корвета, я зустрів кілька пірог і почав умовляти тубільців (говорячи діалектом Бонгу, який вони, видимо, частково розуміли) повернутися в селище, відкіля вони вибралися вчора ввечері через приїзд нашого корвета. Давши їм кілька подарунків (тютюну, червоного ситцю та бісеру), я сказав, щоб вони привезли нам другого ранку кокосових горіхів. Коли смеркалося, можна було розглянути в пітьмі кілька пірог, що поверталися на острів Сегу. Вогники, які замигтіли там і там, показували нам, що тубільці послуухалися й повернулися додому.

21 березня

Перед сходом сонця я рушив у селище Сегу й відпустив шлюпку. Навколо не було видно ані душі, але я був певний, що тубільці незабаром об'являться, і не помилився. Не тільки

чоловіки прийшли до мене, але від них не відстали й жінки. Каїн був перший. Він радісно, потискаючи мені руку, сказав, що вчора тільки тому втік з корвета, що боявся лишатися між тамо рус без мене, але зо мною він ладен повернутися хоч зараз і рушити, куди я забажаю. Я піймав його на слові й запропонував йому податися зо мною в селище Бомассія, про яке я тільки чув 1876 року, та побувати там самому мені не довелося.

Окрім Каїна, я взяв з собою ще й амбоїнця Яна. У моїй пірозі ми подалися до ріки Аю; потім через невелику протоку, під назвою Маус, ми перепливали маленьке озерце Аю-Тенгай, оточене лісом. Біля стежки ми витягнули пірогу на берег і втрьох пішли вперед. Години за півтори ми прийшли до селища, дуже подібного до Еремпі. Жителі його спершу кинулися було тікати, та кілька слів, що їх промовив Каїн, заспокоїли їх остаточно, а коли я роздав дещо з подарунків, усе селище, як чоловіки, так і жінки, збіглися, щоб одержати від мене щонебудь; чоловікам я давав тютюн і цвяхи, жінкам – бісер та червону матерію, розірвану на довгі смуги.

Мені хотілося придбати кілька черепів, та Каїн запевнив мене, що ці жителі людожери й що мозок звичайно варять у самому черепі, а потім, коли вже все з'їдять, викидають кістки в море. Мені запропонували купити тут дуже цікавий для мене досить довгий щит – не дерев'яний, а сплетений з ротангу. Цей щит тубільці придбали в жителів Кар-Кару (острів Демпір). Через те що власник хотів одержати за нього сокиру, якої в мене не було при собі, і не хотів довірити мені й почекати заплати через посередництво Каїна, а самому йому не хотілося йти на корвет, де він міг би одержати сокиру, мені довелося відмовитися від придбання щита. Проте мені пощастило придбати списа, лук та стріли вельми ретельної роботи й цим поповнити невелику колекцію папуаської зброї. Особливо вправно, з різними зарубками й карбиками, були вирізані наконечники стріл.

Коли нам подали частування з вареного таро тощо, я забажав дізнатися, чи мають тутешні жителі спеціальні табіри на частування, в яких подавалось би саме тільки людське м'ясо. Відповідь була негативна. Мені сказали, що людське м'ясо варять у звичайних горщиках, і подають теж у звичайних табірах. Через те що мене сьогодні не частували м'ясом, я міг цього разу бути певний, що мені не подали людського м'яса. Повертаючись назад, нам довелося пройти кілька досить великих і добре оброблених плантацій. Видимо, земля тут особливо родюча.

Ми повернулися на корвет саме перед зливою. Від адмірала я дізнався, що він має намір знятися наступного дня. Це мене вкрай здивувало й засмутило, бо на карту ще не було нанесено і половини великого порту князя Олексія. Всі бухточки й якірні місця коло островів Ріо, Тіари, Грагер та інших, тобто вся південна частина цього порту, ще не значилася на карті, яку зробили офіцери корвета "Скобелев". Я кілька разів починав доводити адміралові, як це було б добре поширити промір і на решту порту. Однак адмірал лишився невблаганний, кажучи, що вже зроблено все потрібне й що кращої якірної стоянки, ніж ми мали коло острова Сегу, шукати нема чого, що йому вкрай треба дорожити часом тощо. Мені було дуже прикро, що не російському військовому судну вдасться зробити повну карту чудового порту. Я не помилився, бо через п'ять-шість місяців німецький корвет зробив зйомку південної частини порту князя Олексія.

22 березня

Вставши вдосвіта, я пішов на місток і нарисував ескіз гір Мана-Боро-Боро та архіпелагу Задоволених людей. Великий супротивний вітер завадив нам знятися, тому я рушив на невеликий острівець під назвою Маласпена, вкритий рослинністю і в багатьох місцях зручний для причалювання

шлюпок. Відтіля я переїхав на острів Сегу, відшукав Каїна й через нього спитав у тубільців, які вважають острів Маласпена за свій, чи згодні вони дати мені цей острів для того, щоб збудувати там дім на випадок, якщо я повернуся. Всі були не тільки згодні, але навіть дуже задоволені, почувши, що я оселюся недалеко від них.

23 березня

Знялися з якоря о шостій годині; близько восьмої проходили протоку Ізумруд між Новою Гвінеєю та островом Кар-Кар. Коло південно-західного краю Кар-Кару ми помітили кілька пірог з парусами, і години за три я переконався, що ці самі піроги витягнуто на берег коло мису Круазіль; це стало мені за доказ, що між тубільцями Кар-Кару та жителями материка є постійне сполучення.

notes

Примітки

1

Затока Астролябії – затока на північному узбережжі Нової Гвінеї в західній частині берега Миклухи-Маклая; так її назвав французький мореплавець Дюмон Дюрвіль (кінець 20-х років минулого сторіччя) на честь свого судна "Астролябія".

2

Ліани – різні виткі рослини, серед яких відрізняють дерев'янисті з вічнозеленим та однолітнім листям і трав'янисті з довголітніми й однолітніми стеблами. Не маючи змоги

держатись у повітрі самостійно, ліани обплітають навколишні дерева, створюючи непролазні хащі.

3

Кокосовий горіх – плід кокосової пальми. Близько тридцяти видів цієї пальми росте в Середній та Південній Америці, на Вест-Індських островах та в Південно-Східній Азії. Найпоширеніший кокос-нуцифера – струнке дерево метрів тридцять заввишки, з листям метрів шість завдовжки. Недостиглий горіх має кислосолодкий сік, що зветься кокосовим молоком. Коли горіх достигає, то сік перетворюється на тверде маслянисте ядро. Кокосова пальма має велике значення для людності тих місцевостей, де росте. Деревина дуже міцна. Молоде листя споживають, як городину; достигле віддають худобі. Крім того, з листя плетуть рогожі, кошики, брилі. Із суцвіття виварюють цукор, готують пальмове вино. З горіхів також виробляють кокосову олію (харчовий продукт) та кокосове мило (розчиняється в морській воді).

4

Улсон і Бой – слуги Маклая. Він їх найняв у серпні 1871 року на острові Уполу (група Самоа) за допомогою німецького консула Вебера. Улсон – швед, колишній матрос китобійного судна. Бой – тубілець (полінезієць) з острова Ніуе.

5

Пірога – тубільний човен, видовбаний із стовбура дерева.

6

Банани – величезна багаторічна трава 10 метрів заввишки. Листя досягає 4 метрів завдовжки і 90 сантиметрів завширшки. Росте в тропіках. Дуже важлива харчова культура; є предметом світової торгівлі. Сотні тисяч тонн плодів бананів щороку завозять до Європи. М'ясо плодових сортів дуже ніжне, солодке, запашне, трохи борошнувате й дуже поживне.

7

Панданус – тропічне дерево. На земній кулі росте п'ятдесят видів (дерев і кущів). Окремі з них досягають шести метрів заввишки. Плоди споживні. Загалом практична вага цього дерева невелика.

8

Хлібне дерево – дерево з породи шовковиць. Поширене в тропічних країнах. Є щось сорок видів. Плоди вагою до п'ятнадцяти кілограмів, їх збирають недостиглі, їдять сирі або, розрізуючи на шматки, печуть і споживають замість хліба.

9

Арекова пальма – струнке дерево десяти-сімнадцяти метрів заввишки. Стовбур не товщий як півметра. Листя темно-зелене, перисте. Плоди з куряче яйце завбільшки – неїстівні, а насіння його дуже широко споживають малайці при жуванні бетелю.

10

Казуари – великі бігаючі птахи з нерозвинутими крилами, дуже сильні. Водяться в Австралії та на Малайських островах. Живуть у лісах і чагарнику; дуже обережні.

11

Какаду – папуги, що живуть в Австралії та на Новій Гвінеї.

12

Елефантіазис, або слонова хвороба, – стійке спотворююче збільшення розмірів якої-небудь частини тіла, переважно нижніх кінцівок.

13

Псоріазис – лускоподібний лишай – хронічне незаразне захворювання шкіри.

14

Табу – (слово полінезійське) в дослівному перекладі – особливо позначений. Вживають у розумінні: "гріх", "заборона", "не роби", "не торкайся". Табу поширене переважно серед дикунів Полінезії. Порушення табу каралося смертю. В усякому разі, дикуни вважали, що за порушення табу мала бути тяжка кара.

15

Треба сказати, що згодом, після того як 1874 року Миклухо-Маклай відвідав південно-західний берег Нової Гвінеї, де тамтешні папуаси мали зв'язки з культурними народами, йому стали ясні причини "хитрощів і лукавства" папуасів. Він писав про папуасів таке: "Стосунки протягом багатьох століть найцивілізованіших малайців (малайських торговців) з папуасами зовсім не мали для папуасів сприятливих наслідків, і навряд чи можна сподіватися, що в майбутньому стосунки

папуасів з європейцями, якщо вони обмежаться тільки торговельними стосунками, дадуть кращі наслідки. Малайці дали папуасам Ковіай (назва тієї місцевості) торгівців, зброю та опіум; від європейців вони візьмуть ще резидентів, місіонерів, ром і т.ін., і т.ін."

Миклухо-Маклай згодом інструктував папуасів того берега, де він жив, щоб вони ховали своїх жінок, коли туди наблизиться якийсь пароплав.

16

Барла – поміст на зразок столу або високого ослона.

17

Лорі – птах з родини папуг.

18

Коко – птах-курінник, завбільшки з галку, синювато-чорного кольору; своє гніздо у вигляді куреня будує на землі з усякого пруття.

19

Таро – рослина, бульба якої багата на крохмаль. Це головна їжа тубільців затоки Астролябії з березня по серпень. Листя рослини також їдять. Варені бульби таро звуться по-тубільному "бао".

20

Евапорометр – прилад, яким визначають кількість випареної води в природних умовах.

21

Кері – гостра консервована приправа.

22

Барум – сигнальний барабан; грубий видовбаний стовбур, по якому б'ють палками.

23

Сифонофори – морські тварини, що плавають у воді. Це цілі колонії нижчих тварин, які складаються з стовбура з придатками. Їхні прозорі, ніжно забарвлені кільця скидаються на гірлянди живих квітів.

24

Анероїд – прилад для вимірювання атмосферного тиску. Зовнішнім виглядом скидається на годинник.

25

Бетель – перцева рослина, листя якої, пряне й пекуче на смак, вживають для жування, змішуючи з грудочками вапна. За тубільним звичаєм, бетель пропонують, щоб виявити іншій людині свою приязнь. Ця суміш збуджує нервову систему, викликає слинотечу й забарвлює рот, язик і зуби в чорний колір.

26

Тапа – щось подібне до матерії з кори молодого хлібного дерева. Знявши з кори верхній шар, його б'ють на гладкому камені дерев'ячкою, аж поки кора не стане м'якою та гнучкою.

27

Фальшфейєр – бенгальський вогонь, яким звичайно користуються на судах для сигналізації, щоб запобігти зіткненню в темряві тощо.

28

Кенгуру – сумчастий трав'яїдний ссавець з довгими задніми й короткими передніми ногами. Водиться в Австралії та на близьких до неї островах.

29

Записки з 5–10 січня взято з чернетки, що зберігається в Королівському історичному товаристві Австралії. Видимо, опрацьовуючи щоденники, Миклухо-Маклай викинув місця, які мали занадто особистий характер. Для нас вони становлять великий інтерес, бо яскраво характеризують силу волі й мужність великого мандрівника, так само як і важкі умови його життя на острові.

Чернетку щоденника повністю опубліковано в збірці творів М.М.Миклухи-Маклая, т. I, стор. 329–333.

30

Телум – вирізьблене з дерева або виліплене з глини зображення людини. Миклухо-Маклай помилково вважав їх за папуаських ідолів. Сучасна наука довела, що телуми – це

зображення вмерлих предків, але: культ предків грає велику роль у віруваннях папуасів.

31

Аусь – очеретяна рослина, що вистигає на тубільних плантаціях у січні та в лютому. Плоди її тубільці їдять у тушкованому та печеному вигляді, а солодке стебло жують сирим.

32

Коли папуаси приймають гостей, їжу їм готують здебільшого чоловіки, а не жінки.

33

Кей – п'яний напій, приготований з листя, стебла та коріння одної перцевої рослини.

34

Буам – страва, приготована із стрижня сагової пальми. Через те, що сагова пальма росте в Новій Гвінеї не рясно, буам подають тільки на бенкетах як вишукану страву.

35

Орлан – дерево з горіхів якого папуаси готують кислу, смердючу рідину, яку вважають за делікатес.

36

Гамба – шкаралупа кокосового горіха.

37

Ай – свято з музикою. Папуаси називають також цим словом музику взагалі, й усі музичні інструменти.

38

Маль – папуаський "одяг", що складається з пов'язки на стегнах у чоловіків та фартуха в жінок. Маль фарбують яскраво-червоною фарбою.

39

Маб (або кускус) – тварина з родини сумчастих, що лазить по деревах. Живе в Австралії та на ближчих островах. У кускуса пишне хутро, довгий чіпкий хвіст. Вдень він спить, а вночі полює на дрібних тварин, їсть листя тощо.

40

Камера-люцида – прилад, що полегшує зрисовування людей, тварин і речей. Через невелике дзеркальце камера-люцида уможлиблює бачити спроектовані на папері контури речей, які залишається обвести олівцем.

41

Мун – пісня, особлива в кожному тубільному селищі, яку виконують під час свят. Миклухо-Маклай називає муном і саме свято та ті танці, що виконують на святі. Буває ай-мун, коли в бенкеті беруть участь самі чоловіки, а також сель-мун, коли в

ньому беруть участь і жінки. Часом мун переходить із селища в селище.

42

Ідеографічне письмо – певний ступінь розвитку письменності, коли зображення набувають переносного значення.

43

Сучасній науці відомо, з чим зв'язана ця заборона. Річ у тому, що всі хлопчики, за звичаєм папуасів, між дванадцятьма й чотирнадцятьма роками повинні пройти через деякі обряди, після чого вже стають повноправними членами громади: мають право носити зброю, брати участь у полюванні та одружуватись. "Ай", який описав Миклухо-Маклай, саме був одним із таких обрядових свят, про що наш мандрівник і гадки тоді не мав. Усе, що зв'язано з цим обрядом, тримається у великій таємниці від дітей та жінок, а через те що гра на музичних інструментах являє собою частину цього обряду, то дітям і жінкам, під страхом смерті заборонено бачити музичні інструменти.

44

Тюмбін – бамбукова флейта.

45

Гіпсотермометр – прилад для вимірювання висоти над рівнем моря на підставі зміни температури пари киплячої води.

46

Тут – помилка, малео – птах з родини великоногих або "смітних" курей – водиться тільки на Целебесі. В даному разі йдеться, мабуть, про якийсь інший вид смітних курей. Перш ніж почати нестися, курка вириває в землі ямку, на дно якої кладе яйця, а потім задля тепла засипає її землею та купами всякого лісового сміття. Це і є "земляні споруди".

47

Окам – барабан з видовбаного стовбура дерева; верхня частина якого зтягнута шкурою ящірки, а нижня лишається відкритою. (В Новій Гвінеї водяться ящірки метр завдовжки).

48

Онім – і ліки, і чарівний, чаклунський засіб, за допомогою якого можна накликати лихо, і запобігти йому.

49

Ракович – флотський лейтенант, який лишив цікаві спогади про плавання на "Витязе" й "Изумруде" та зустрічі з Миклухо-Маклаєм.

50

Прау – великий тубільний парусний човен.

51

Нідерландська Індія – колишні колоніальні володіння Голландії: більша частина Малайського архіпелагу та західна половина Нової Гвінеї (Західний Іріан).

52

Ахмат – папуаський хлопчик дванадцяти років, якого Миклусі-Маклаю подарував султан Тідорський. Миклухо-Маклай дуже полюбив цього хлопчика й приділяв багато уваги його вихованню, зокрема навчив його російської мови.

53

Радья (раджа) – малайська назва старшини, начальника, яку засвоїли папуаси. Радья мав досить велику владу над підлеглими.

54

Мангри – мангрові болота з солоною та напівсолоною водою. Рослинність їх складається переважно з низького лісу та кущів з величезною кількістю покрученого так званого повітряного коріння. Характерною рослиною для цих лісів є мангрове дерево, якого налічують кілька десятків видів.

55

Ароїдні рослини – багатолітні трави. Цвітуть маленькими квітами. Ростуть переважно під тропіками.

56

Рифи – мотуз або ряд мотузів (леєрів), якими зменшують площу паруса. Це слово має й інше значення – кам'яні породи над водою.

57

Помалі – папуаське "табу".

58

Тагар – молодий тубілець з екіпажу урумбаю.

59

Дю – пов'язка на голові.

60

Ямба – маленька плетена торбинка на тютюн та всякий дріб'язок.

61

Губо-губо – нагрудна прикраса з черепашок.

62

Пеленгом моряки називають кут між напрямом компасної стрілки і напрямом, у якому видно даний предмет.

63

Мангрови – дивись примітку Мангри.

64

Вендета – звичай кривавої помсти на острові Корсіці. В середині XVIII сторіччя щороку забирав не менше тисячі жертв.

65

Порт-Саїд – місто й порт на африканському узбережжі Середземного моря, де починається Суецький канал (тепер порт Об'єднаної Арабської Республіки).

66

Брінсбейн – місто й порт в Австралії в провінції Квінсленд.

67

Ромільї – англійський агент, який робив розвідку в зв'язку з намірами окупувати берег Маклая (тоді він ще не належав нікому). В Австралії Ромільї знайшов Миклуху-Маклая, взяв у нього відомості про папуасів та список їхніх слів. Потім відвідав берег Маклая і видавав там себе перед папуасами за брата Миклухи-Маклая.